

GOVERNMENT OF INDIA

ARCHAEOLOGICAL SURVEY OF INDIA

CENTRAL  
ARCHAEOLOGICAL  
LIBRARY

ACCESSION NO. 35827

CALL No. 891.461/Jna/Ran.

D.G.A. 79

35827



D 3475

Vol. I

Jnanesh'vara - vacanamita  
५

R.D. Ranade

Jnanesh'vara - vacanamita

७

~~D. 11~~  
~~1921~~

# अध्यात्मग्रंथमाला

“ तैसैं अध्यात्मशास्त्रीं इये । अंतरंगचि अधिकारिये ।  
परि लोके वाक्चातुर्ये । होईल सुखिया ॥ ”

ज्ञानेश्वरी १८.१७९०  
35827

— 00 —  
ग्रंथांक ?



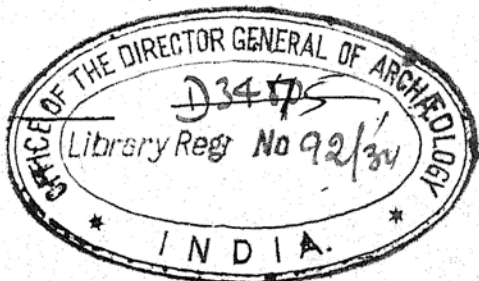
ज्ञानेश्वरवचनामृत

D3475

रा. द. रानडे, एम्. ए.

891.461

Jna/Ram



किंमत १॥ रुपया.

## पुस्तकें मिळण्याची ठिकाणे

- १ Academy of Philosophy and Religion, Post Deccan Gymkhana, Poona.
- २ अध्यात्मविद्यापीठ, पोष्ट निवाळ, जिल्हा विजापूर.
- ३ आर्यभूषण प्रेस, पुणे.
- ४ गणेश प्रिंटिंग वर्क्स, शनिवार पेठ, पुणे.
- ५ सर्व बुकसेलर्स, पुणे, मुंबई, नागपूर, वगैरे.

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL  
LIBRARY, NEW DELHI.

Acc. No... 35.827.....

Date..... 29-7-61.....

Call No... 891-4611/Ina/Ran

हे पुस्तक रा. केशव रावजी गोंधळेकर यांनी जगद्वितीचंद्र छापखाना  
(पाने १-२१५), व रा. अनंत विनायक पटवधन  
यांनी आर्यभूषण छापखाना (प्रस्तावना पाने  
१-३५) यांमध्ये पुणे येथे छापिले, व ते  
प्रो. रामचंद्र दत्तात्रेय रानडे  
यांनी पुणे येथे प्रसिद्ध केले.

## अध्यात्मग्रंथमाला

१. या ग्रंथमालेचें मुख्य प्रयोजन म्हणजे लोकांस परमार्थाचें उज्वल स्वरूप महाराष्ट्रावाङ्मयांतून उघड करून सांगणें हें होय. ज्ञानेश्वरांपासून रामदासांपर्यंत जे साधु महाराष्ट्रांत निर्माण झाले त्यांनीं अशा प्रकारची उज्वल ग्रंथरचना मराठींत करून ठेविली आहे कीं तिचें वाङ्मयदृष्ट्या व परमार्थदृष्ट्या फारच मोठें महत्त्व आहे. परमार्थाबद्दलच्या निरनिराळ्या भ्रामक कल्पनांचें निरसन करून शुद्ध परमार्थाचें स्वरूप समजावून देणें हें महाराष्ट्राङ्मयाचें पवित्र कर्तव्य आहे. हें कार्य महाराष्ट्राङ्मयांतून जितक्या उत्कृष्ट रीतीनें सिद्धीस गेलें आहे तितकें हिंदुस्थानच्या इतर प्रांतिक भाषांतून, अगर पाली अगर प्राकृत भाषांतून, अगर खुद्द संस्कृतभाषेंतूनही सिद्धीस गेलें आहे किंवा नाही याची शंकाच आहे. नुसतें परमार्थाचें खरें स्वरूप समजून देण्याचें सामर्थ्य महाराष्ट्राङ्मयांत आहे इतकेंच नव्हे, तर सर्व धर्मांचें एकीकरण करण्याचें सामर्थ्यही महाराष्ट्राङ्मयांत आहे. धर्माधर्मांतील लढे केवळ अज्ञानामुळें उत्पन्न होतात; पण परमार्थाचें शुद्ध स्वरूप कळल्यास ते लढे नाहीसे करण्याचें सामर्थ्य त्यांत आहे असें म्हणण्यास हरकत नाही. यामुळें आमच्या महाराष्ट्राच्या धार्मिक वाङ्मयाचा सशास्त्र अभ्यास होणें किती जरूरीचें आहे हें सांगण्याचें कारण नाही.

२. आज या अध्यात्मग्रंथमालेंतील पहिलीं चारच पुस्तकें प्रसिद्ध होत आहेत. हीं चार पुस्तकें म्हटलीं म्हणजे महाराष्ट्राच्या धार्मिक वाङ्मयाचा संपूर्ण निष्कर्ष होय. पहिल्या पुस्तकांत ज्ञानेश्वरीतील उताऱ्यांची विषयवार रचना करून ज्ञानेश्वरांची सर्वांगीण पारमार्थिक शिकवण कशी होती हें संपूर्ण रीतीनें त्यांच्याच शब्दांत सांगण्याचा प्रयत्न केला आहे. दुसऱ्या पुस्तकांत तीन भाग आहेत.

पाहिल्या भागांत निवृत्ति, ज्ञानदेव, सोपान, मुक्ताबाई, व चांगदेव यांनी जी अमंगरचना केली आहे तिचा संपूर्ण गोषवारा त्यांच्याच शब्दांत दिला आहे. दुसऱ्या भागांत नामदेव व तत्कालीन संतकवि यांच्या निवडक अमंगांची विषयवार रचना करून परमार्थाचें रहस्य त्यांच्या तोंडून सांगितलें आहे. या संतकवींमध्ये ज्यांचे ज्यांचे अमंग उपलब्ध आहेत अशा सर्व संतांचा उल्लेख करण्याचा प्रयत्न केला आहे. गोरा कुंभार, विसोबा खेचर, सावंता माळी, नरहरि सोनार, चोखामेळा, जनाबाई, सेनान्हावी, कान्होपात्रा, या सर्व जातींच्या व व्यवसायांच्या संतांचा उल्लेख येथें केला आहे. तिसऱ्या भागांत भानुदास, जनार्दनस्वामी, व एकनाथ यांच्या अमंगांची विषयवार निवड करून त्यांच्या तोंडून परमार्थाचें रहस्य सांगितलें आहे. अध्यात्म-ग्रंथमालेच्या तिसऱ्या पुस्तकांत संतशिरोमणि तुकारामांचें अध्यात्म-चरित्र व अध्यात्मोपदेश त्यांच्याच वचनांच्या आधारें सांगितला आहे. शेवटच्या म्हणजे चवथ्या पुस्तकांत रामदासांच्या दासबोध व इतर संकीर्ण ग्रंथांच्या आधारें रामदासांची पारमार्थिक व व्यावहारिक शिकवण कशी होती हें सांगितलें आहे. यावरून ही गोष्ट उघड होईल कीं, हीं चार पुस्तके म्हणजे महाराष्ट्रधर्माचा मूलरूपानें संपूर्ण इतिहासच होय. या चारी पुस्तकांस विस्तृत विवेचनात्मक प्रस्तावना जोडल्या असून त्यांच्या मध्ये त्या त्या साधूंचें पारमार्थिक वर्म शक्य तितकें उघड करून सांगण्याचा प्रयत्न केला आहे. यामुळे या चारी पुस्तकांचा अभ्यास केल्यास महाराष्ट्रवाङ्मयामध्ये परमार्थाचें रहस्य निरनिराळ्या संतांनीं कसें सांगितलें आहे हें पूर्णपणें निदर्शनास येईल. ज्ञान, भक्ति, व कर्म यांचा त्रिवेणीसंगम जर कोठें झाला असेल तर तो आमच्या महाराष्ट्रवाङ्मयांतच होय. ज्ञानेश्वरांप्रमाणें ज्ञानी, नामदेवतुकारामांप्रमाणें भक्तिमान्, व रामदासांप्रमाणें कर्मयोगी लोक आमच्या महाराष्ट्रांतच निर्माण झाले. आजचा आपला प्रसंग

ज्ञान, भक्ति, व कर्म यांचा समुच्चय करण्याचा आहे. यामुळेही या ग्रंथमालेच्या अभ्यासाचें किती महत्त्व आहे हें सांगावयास नको.

३. आजकाल आपल्या विश्वविद्यालयांतून महाराष्ट्रभाषेचें अध्ययन जारीनें सुरू होत आहे ही फार आनंदाची गोष्ट आहे. जें स्थान इंग्रजी भाषेमध्ये चॉसर, शेक्सपियर, मिल्टन, वर्ड्सवर्थ इत्यादिकांनीं पटकावले आहे, तेंच स्थान वाङ्मयदृष्टीनें ज्ञानेश्वर, नामदेव, तुकाराम, व रामदास यांनीं महाराष्ट्रभाषेत पटकावले आहे असें म्हणण्यास हरकत नाही. बायबलचा ज्याप्रमाणें वाङ्मयाच्या दृष्टीनें अभ्यास होतो, त्याप्रमाणेंच आमच्या साधूंच्या ग्रंथांचा वाङ्मयाच्या दृष्टीनेंही अभ्यास व्हावयास पाहिजे. रवींद्रनाथ टागोर यांचा गीतांजलि हा ग्रंथ उत्कृष्ट आहे यांत शंका नाही; परंतु तुकारामज्ञानेश्वरांचें अध्ययन केले असतां त्यांचे ग्रंथ तितकेच किंवा त्याहूनही सरस आहेत हें वाचकांच्या ध्यानांत येईल. किंबहुना, तुकारामज्ञानेश्वरादिकांच्या अगर तत्सदृश साधूंच्या वचनांचा फैलाव जो हिंदुस्थानांत झाला त्याचें गीतांजलि हें एक आधुनिक निदर्शन आहे असें म्हणण्यास हरकत नाही. या कारणास्तव महाराष्ट्रवाङ्मयाच्या व महाराष्ट्रधर्माच्या आधारभूत असलेल्या या ग्रंथांचा अभ्यास आमच्या विश्वविद्यालयांतून अवश्य व्हावयास पाहिजे. चमत्कारांच्या दृष्टीनें या साधूंच्या चरित्रांकडे न पाहतां त्यांच्या ग्रंथोक्तींच्या दृष्टीनें त्यांजकडे पहावयास आपण शिकले पाहिजे; व अशा रीतीनें त्यांजकडे पाहिले असतां बुद्धिवादास पटेल अशाच प्रकारचा अनुभव ( Rational Mysticism ) त्यांच्या ग्रंथांत सांगितला आहे असें दिसून येईल.

४. “अध्यात्मविद्यापीठ”(Academy of Philosophy and Religion ) या संस्थेतर्फे हिंदी तत्त्वज्ञानाचा इतिहास जो सोळा भागांत लिहिण्यांत यावयाचा आहे, त्यांतील पंधराव्या भागांत हीं



आजचीं चारही पुस्तकें अंतर्भूत होतात. या चार मूल पुस्तकांवर विवरणात्मक "Mysticism in Maharashtra" या नांवाचा ग्रंथ हा त्या हिंदीतत्त्वज्ञानाच्या इतिहासांतील दहावा भाग होय; व तो लौकरच छापून बाहेरही निघेल. या ग्रंथाचें अध्ययन व वाचन विशेषतः युरोपांत अधिक होणार. त्यांत जीं प्रमेयें केलीं आहेत त्यांस आधारभूत अगर उपकरणभूत म्हणून हे आजचे चार ग्रंथ प्रकाशित होत आहेत; ही गोष्ट ध्यानांत ठेविली पाहिजे. या कारणामुळेच या चार पुस्तकांतील कांहीं पुस्तकांच्या शेवटीं इंग्रजी हेडिंगें घातलीं आहेत, त्यांचा मुख्य उद्देश म्हटला म्हणजे पाश्चात्य लोकांनीं आमच्या महाराष्ट्रभाषेचा अभ्यास करून त्यांतील चिद्रत्ने ओळखण्यास शिकलें पाहिजे हा होय.

५ या अध्यात्मग्रंथमालेंतील पुढील पुस्तकें जसजशीं तयार होतील तसतशीं तीं प्रसिद्ध करण्यांत येतील. आज त्यांचा नामनिर्देश करण्याचें कारण नाहीं. तूर्त आजचे चारच ग्रंथ प्रकाशित होत आहेत. पुढें मार्गे जुळून आल्यास, पाश्चात्य व पौरात्य तत्त्वज्ञानांचे व सत्पुरुषांचे विचार व अनुभव जमेस धरून, शास्त्रीय दृष्टीचा निकष लावून, स्वानुभवास पडताळून, चिकित्सक बुद्धिनें आधुनिक लोकांस परमार्थाच्या दृष्टीनें उपयोगी पडेल अशा प्रकारचा एक ग्रंथ लिहिण्याची जरूरी आहे; त्यास हे आजचे चारही ग्रंथ उपयोगी पडतील असा भरंवसा आहे.

रा. द. रानडे.

# ज्ञानेश्वरवचनामृत.



## प्रस्तावना.

१. श्रीज्ञानेश्वरांच्या चरित्राचा विचार करण्याच्या अगोदर तीन गोष्टांचा आपल्यास येथें अल्पमात्र विचार कर्तव्य आहे: ( १ ) ज्ञानेश्वरकालीन ऐतिहासिक स्थिति; ( २ ) ज्ञानेश्वरकालीन वाढाय स्थिति; ( ३ ) ज्ञानेश्वरकालीन धार्मिक स्थिति. ज्ञानेश्वरकालचें महाराष्ट्र म्हणजे एक सुखसंपन्न महाराष्ट्र होतें. भिळ्मपासून चालत आलेल्या यादववंशांत निर्माण झालेला रामदेवराव हा देवगिरी येथें राज्य करीत होता. ज्ञानेश्वरांनीं त्याचें “ यदुवंशाचा विलास, सकळकळांचा निधि, व न्यायातें पोसणारा ” असा गौरवानें उल्लेख केला आहे ( क्र. १ ). ज्ञानेश्वरकालीं अद्याप मुसलमानांची स्वारी महाराष्ट्रावर झाली नव्हती. नानापंथ, नानामतें हीं जरी निर्माण झालीं होतीं, तरी तीं हिंदुधर्मांमधीलच होतीं. रामदेवरावाचा हेमाडपंत या नांवाचा एक मोठा मुत्सद्दी, व हुषार कारभारी होता. त्याच्या अमदानींत सर्व कलांना, विद्यांना, व धर्मांलाही फार उत्तेजन मिळालें. रामदेवरावाची कारकीर्द शके ११९३ पासून शके १२३१ पर्यंत झाली. ज्ञानेश्वरांचा जन्म व रामदेवाची कारकीर्द हीं जवळजवळ समकालीनच होतीं असें म्हटलें तरी चालेल. ज्ञानेश्वरांनीं आपला ज्ञानेश्वरी ग्रंथ “ शके बाराशतें बारात्तरें ” मध्ये लिहिला हें प्रसिद्धच आहे. ज्ञानेश्वरांचा समाधिकाल व्हावयाच्या अगोदर म्हणजे शके १२१८ च्या अगोदर दोनच वर्षे, म्हणजे शके १२१६ मध्ये, अह्लाउद्दीन खिलजी हा देवगिरीवर स्वारी करण्याच्या उद्देशानें अचलपूर अगर एलिचपूर येथपर्यंत आपलें सैन्य घेऊन आला; परंतु रामदेवरावानें नजराणा देऊन त्यास परत पाठविलें. म्हणजे, ज्ञानेश्वरांचा काल होईपर्यंत अद्याप मुसलमानांचा अंमल दक्षिणेंत मुळींच बसला नव्हता. ज्ञानेश्वरांच्या समाधिनिंतर दहा वर्षांनीं म्हणजे शके १२२८ मध्ये अह्लाउद्दीन

खिलजीने मलीक काफरास ३०,००० घोडेस्वार देऊन रामदेवरावावर पाठविलें, व त्याचा पराजय करून त्यास दिल्लीस कैद करून नेलें. रामदेवराव सहा महिने तेंथें राहून नंतर परत आला, व तो शके १२३१ सालीं निवर्तला. देवगिरीचें राज्य शके १२४० पर्यंत कायमचें मुसलमानांच्या ताब्यांत गेलें नाहीं.

२. आतां ज्ञानेश्वरकालीन वाङ्मयाची परिस्थिति कशी होती तें आपण थोडक्यांत पाहूं. मुकुंदराज या नांवाचा जो संतकवि होऊन गेला त्यानें आपल्या 'विवेकसिंधू' च्या अकराव्या अध्यायाच्या शेवटीं " शके अकरा दाहोत्तर । साधारण संवत्सर । " मध्यें आपला ग्रंथ लिहिला असें सांगितलें आहे. हाच महाराष्ट्रवाङ्मयांतील उपलब्ध असलेला वेदांतानुभवप्रधान पहिला ग्रंथ होय असें म्हणावयास हरकत नाहीं. मुकुंदराजाचा 'परमामृत' हा ग्रंथही फारच उत्कृष्ट आहे; व त्यावरूनच कदाचित् ज्ञानेश्वरांनीं अमृतानुभव अगर अनुभवामृत हें नांव आपल्या ग्रंथास दिलें असेल. या परमामृत ग्रंथांतील बाराव्या प्रकरणांत स्वानुभवसुखाचें फार बहारीनें वर्णन केलें आहे. "स्वेदकंपादि उठती । अष्टसात्त्विक भाव प्रकटती । पावे साम्राज्यसंपत्ती । रंक जैसा " ( १२. १ ); " परम सुखार्चोनि भरे । एकही स्फूर्ति न स्फुरे । कार्यजाती विसरे । निमिष्यांत " ( १२. १० ); "गुरुसांभ्रदायाची वाट । न धरितां करिशी प्रगट । तरी गुज घेऊनी चावट । होतील चहु " ( १४. २१ ) वगैरे ओंव्या फारच चांगल्या आहेत. या ग्रंथाची भाषा थोडी बहुत आधुनिक दिसते. पण ग्रंथकारभेदामुळें भाषाही भिन्न होऊं शकतात. तथापि मुकुंदराजापेक्षां सुद्धां 'महानुभावपंथ' अगर 'महात्मापंथ' यांतील ग्रंथकारांच्या भाषाशैलीशीं ज्ञानेश्वरांची भाषा फार जुळते. अलीकडे रा. विनायक लक्ष्मण भावे यांनीं महानुभावपंथासंबंधीं जी माहिती प्रसिद्ध केली आहे तीवरून पाहतां ज्ञानेश्वरी-रचनेच्या पूर्वी भाषाशैली व विचारशैली कशी असावी याचें अनुमान आपल्यास काढतां येण्याजोगें आहे. महानुभावपंथाचे सर्व ग्रंथ छापून निघावयास पाहिजेत; तथापि उपलब्ध असलेल्या माहितीवरून सुद्धां महाराष्ट्रभाषेच्या वाङ्मयांत महानुभाव पंथानें बरीच भर टाकिली आहे असें अनुमान काढलें असतां बावगें होणार नाहीं. या महानुभाव पंथाचा उत्पादक चक्रधर यास शके ११८५ मध्यें संन्यासदीक्षा मिळाली, व शके ११९४ मध्यें तो हा प्रांत सोडून बद्रिकाश्रमी गेला. याचे जरी ग्रंथ प्रत्यक्ष उपलब्ध नाहींत, तथापि त्याच्या शिष्यमंडळीपैकीं पुष्कळांनीं ग्रंथरचना करून ठेविली आहे. महींद्रभट या नांवाच्या त्याच्या शिष्यानें 'सिद्धांत-

सूत्रपाठ' या नांवाचा एक ग्रंथ केला आहे; त्यांत चक्रधराच्या तोंडचीं वचनें उद्धृत केलीं असून तीं १६०९ आहेत, व तीं सर्व मराठींत आहेत. "पुरुषू जवं जंवूं पळे। तवं तंवूं विषो पाठीं लागे। पुरुषू जवं जंवूं पाठीं लागे। तवं तंवूं विषो पळे" अशा प्रकारचीं हीं सूत्रें आहेत. चक्रधराच्या शिष्यांपैकीं भास्कर यानें शके ११९५ मध्य 'शिशुपालवध' हा ग्रंथ रचला. "चाउली पडली अंतःकरणीं। तंव म्हणे रुक्मिणी। हा गे कवण आंगणीं। चाहाळ काइसा" अशा प्रकारच्या त्यांच्या ओंव्या आहेत. ज्यांचे शक उपलब्ध आहेत अशा इतर ग्रंथकारांपैकीं केशवराजसूरि यानें शके १२०६ त 'मूर्तिप्रकाश' या नांवाचा ग्रंथ रचला. "कीं भरोनि नित्य सुखाचां ताटीं। मियां ठेविली ब्रह्मरसाची वाटी। तें सुमनें लावोनि बोटीं। पान करितु" अशा प्रकारचा त्यांच्या ओंव्याचा मासला आहे. व सरासरी ज्ञानेश्वरी रचनेच्या समकालीन म्हणजे शके १२१३ मध्यें नरेंद्रपंडित यानें 'रुक्मिणी-स्वयंवर' या नांवाचा आपला ग्रंथ संपविला. "म्हणोनि उपसाहावें सकळ श्रोतां। म्यां वर्णिली श्रीरुष्णकथा। जे पूर्वीं व्यासादिकांशीं कथितां। आली होती पुराणश्रुती" हा एक त्यांच्या ओंव्यांचा मासला आहे. या सर्व ओंव्यांचें ज्ञानेश्वरांच्या ओंव्यांशीं किती साम्य आहे हें तज्ज्ञ वाचकांस सहज दिसून येईल. एकंदरीत पाहतां महानुभावपंथ विठ्ठलसांप्रदायापेक्षां कितीही भिन्न असला, तथापि त्या सांप्रदायानें मराठींतील काव्यरचना बरीच वाढविली हें खास.

३. ज्या परमार्थसांप्रदायामध्यें ज्ञानेश्वर निर्माण झाले तो सांप्रदाय म्हणजे नाथपंथाचा सांप्रदाय होय. ज्ञानेश्वरांनीं क्रमांक २ मध्यें आपला सांप्रदाय मत्स्येंद्र, गोरक्ष, गहिनी यांपासून कसा आला याचें फार सुंदर वर्णन केलें आहे. या नाथांचें राहण्याचें मूळचें स्थान कोणतें याबद्दल अद्याप निश्चित निकाल झालेला नाही. बंगाल देशामध्यें, हिंदी प्रांतामध्यें, महाराष्ट्रदेशांत, जेथें तेथें मत्स्येंद्रनाथ, गोरक्षनाथ, इत्यादिकांच्या कथा सारख्याच ऐकूं येतात. त्यावरून हे नाथ अमुकच प्रांतांत मूळ होते असें सांगणें कठीण आहे. जालंधरमैनावतीची गोष्ट बंगाली दिसते. गोरक्षांचीं कांहीं पदे हिंदी भाषेंतही आहेत. आपल्याकडे महाराष्ट्रांत सातारा जिल्ह्यांत मत्स्येंद्रगड या नांवाचा डोंगर, व गोरक्षचिंच या नांवाचें झाडही या नाथांच्या स्मरणार्थ दाखविलें जातें. गोरक्षांची समाधि नगर जिल्ह्यांत नेवाशाजवळ एका डोंगरांत दाखवितात. नाशिक जिल्ह्यांत च्यंबकेश्वरी गहिनीनाथांचा मठ प्रसिद्धच आहे. ज्ञानेश्वरांच्या लिहिण्यावरूनही च्यंबकेश्वराजवळच्या सप्तश्रृंग डोंग-

रावर मत्स्येंद्रनाथांनीं भद्रावयव चौरंगीनाथांस संपूणावयव केले असें दिसते ( क. २ ). गोदावरीच्या उगमाजवळ ब्रह्मगिरीवर गोरक्षांची गुहा अद्यापि दाखविली जाते; व त्यांत एक लिंगही आहे. एकंदरति इतकी गोष्ट खरी कीं, या नाथांचें मूळचें वसतिस्थान कोठलेही असो, निवृत्तिज्ञानेश्वरादिकांस त्यांची भेट नाशिक-जवळच झाली असावी. ज्ञानेश्वरांचे पणजे त्रिंबकपंत यांस अपेगांव येथें गोरक्षनाथांनीं, व आजें गोविंदपंत यांस गहिनीनाथांनीं, उपदेश दिल्याचे उल्लेख आहेत. गोरक्षांचे 'गोरक्षसंहिता' वगैरे संस्कृत ग्रंथ प्रसिद्धच आहेत. तथापि रा. चांदोरकर यांनीं मिळविलेले, व रा. भावे यांनीं ज्याचा उल्लेख केलेला आहे असें, गोरक्षांचें 'अमरसंवाद' या नांवाचें प्रकरण मराठींतही उपलब्ध आहे. यांत षष्ठमात्रा, शब्दांची जुनीं रूपें, वगैरे असल्यानें हें पुस्तक अकराव्या शतकांतलें असावें असें रा. भावे यांचें मत आहे. " आकाशकुसुमी जरी परिमळ भेटे । नातरी नाथलिये वांझेचें लेंकहं त्रिभुवन भोगी । ससेंचेया सींगें तिषेंटं । हें बोलणोंचि लटिकें " या या प्रकरणांतील ओवींपासून ज्ञानेश्वरींतील कल्पनांस मूलभूत होण्यास हें प्रकरण कसें योग्य आहे हें दिसून येईल. 'गोरक्षगीता' या नांवाचें जें आणखी एक प्रकरण उपलब्ध आहे, त्यांत गोरक्षनाथांचा व गहिनीनाथांचा संवाद असल्यानें त्याचें कर्तृत्व गहिनीनाथांकडे येतें, असें रा. भावे यांचें मत आहे. गहिनीनाथांच्या या ग्रंथांत " तेणें कामशक्ति खुंटली । मग वायूतें ऊर्ध्वगति जाली । आला मणिपराजवळी । देखिली बाळी कुंडली ॥ वेढे येकायेकीं उकली । बहुतां दिवसांची असे भुकेली । ऊर्ध्व होऊनी मुखें. गिळी । वाहाटुळी गा " या ओव्यांबद्दल ज्ञानेश्वरींतील योगविषयक कल्पनांचें व या प्रकरणांतील कल्पनांचें किती साम्य आहे हें तज्ज्ञ वाचकांस सहज दिसून येईल. ज्ञानेश्वरांनीं मत्स्येंद्र, गोरक्ष, व गहिनी या सर्वांचा उल्लेख ज्ञानेश्वरीच्या अखेरसि आपली जी गुरुपरंपरा दिली आहे तींत केला आहे. मत्स्येंद्रनाथांनीं आपण ' अव्यत्यय समाधि ' भोगावी या हेतूनें गोरक्षनाथांस आपला सांप्रदाय वाढविण्याविषयी अधिकार दिला. गोरक्षनाथांनीं तें आपलें 'शांभव वैभव' गहिनीनाथांस दिलें. गहिनीनाथांनीं मोठ्या रुपाळुपणानें ' कलीमध्ये निमग्न झालेल्या लोकांस यानें सोडवावें ' म्हणून आपलें सर्व आत्मज्ञान निवृत्तिनाथांस दिलें. व निवृत्तिमेघापुढें मी चातक आपली चोंच पसरून बसल्यानें त्यांतील दोनचार थेंबच माझ्या चोंचींत आले आहेत असें ज्ञानेश्वरांनीं मोठ्या नम्रपणानें म्हटलें आहे ( क. २ ).

४. वर आपण त्रिंबकपंतांस गोरक्षनाथांचा उपदेश मिळाला म्हणून लिहिले आहे ते त्रिंबकपंत ज्ञानदेवांचे पणजे होत. शके ११२९ मध्ये हे ह्यात असून बीड परगण्याच्या मुख्य अधिकाऱ्याचें काम त्यांजकडे असावें असें दिसतें. त्यांचे चिरंजीव गोविंदपंत यांस गहिनीनाथांचा उपदेश झाल्याचा उल्लेख आहे. यावरून ज्ञानेश्वरांस नाथपंथाचें बाळकडू आनुवंशिक संस्कारामधूनच मिळालें असावें असें दिसतें. ज्ञानेश्वरांचे वडील विठ्ठलपंत हे या गोविंदपंतांचे चिरंजीव होत, व पेटण-नजीक गोदावरीच्या उत्तरेस आपेगांव या नांवाचें जें गांव आहे त्याचें कुलकर्णीपण यांजकडे असे. यांची वृत्ति प्रथमपासूनच वैराग्यशील होती. तथापि हे एकदां आळंदीस गेले असतां तेथील कुळकर्णी सिधोपंत यांस हा वर पसंत पडून त्यांनीं आपली कन्या रखुमाबाई यांस दिली. कांहीं वर्षे प्रपंच केल्यावर त्यांस पुत्ररत्न होईना, म्हणून त्यांचें आधींचेंच वैराग्य प्रज्वलित होऊन बायकोकडून पडत्या फळाची आज्ञा घेऊन ते काशीस जाऊन रामानंद स्वामी यांस भेटले, व त्यांजकडून त्यांनीं संन्यासदीक्षा मिळविली. इकडे रखुमाबाईस व सिधोपंतांस विठ्ठलपंतांचें मुळीच वर्तमान कळना, म्हणून तीं अंतःकरणांत सिद्ध होऊन राहिलीं. कर्मधर्म-संयोगानें रामानंदस्वामी तीर्थयात्रेस जात असतां आळंदी हें प्रसिद्ध क्षेत्र असल्यानें त्यांचा तेथें मुक्काम पडला. त्यावेळीं रखुमाबाई व सिधोपंत यांजकडून सर्व वर्तमान कळून त्यांस वाईट वाटलें, व काशीस गेल्यावर विठ्ठलपंतांस त्यांनीं परत प्रपंचांत जाण्यास सांगितलें. त्यांच्या आज्ञेप्रमाणें विठ्ठलपंत परत आले, व त्यांस निवृत्ति, ज्ञानदेव, सोपान व मुक्ताबाई हीं अनुक्रमें चार मुलें आपेगांव येथें झालीं. जनाबाईचा एक अभंग उपलब्ध आहे त्यावरहुकूम पाहिलें असतां निवृत्तीचा जन्म शके ११९० मध्ये होऊन पुढें तीन तीन वर्षांच्या अंतरानें म्हणजे शके ११९३ मध्ये ज्ञानदेवांचा, ११९६ मध्ये सोपानांचा, व ११९९ मध्ये मुक्ताबाईचा अनुक्रमें झाला. या जन्मसंवत्सरापेक्षां निवृत्तिनाथांचा जन्म शके ११९५ मध्ये होऊन त्यानंतर दोन दोन वर्षांनीं म्हणजे ज्ञानेश्वरांचा शके ११९७ त, सोपानांचा ११९९ त, व मुक्ताबाईचा १२०१ मध्ये जन्म झाला असें मानण्याची जास्त बहिवाट आहे. याचें कारण असें कीं, ज्ञानेश्वरांनीं बालछंदाच्या आपल्या अभंगांत “बालछंदो बावीस जन्में । तोडिलीं भवाब्धीचीं कर्में ” अशा रीतीनें आपल्या बाविसाव्या वर्षीं झालेल्या समाधीचा उल्लेख केला आहे. आतां ज्ञानेश्वरांच्या समाधिकालासंबंधानें तो शके १२१० सालीं झाला याविषयीं नामदेव, विसोबा खेचर, जनाबाई, व चोखामेळा यांचें ऐक-

मत्य आहे. यावरून ज्ञानेश्वरांचा जन्म शके ११९७ मध्ये झाला या मतास बळकटी येते. असो. विठ्ठलपंत "चैतन्याश्रमवासी" असून "गृहवासी" झाल्याने त्यांची लोकांनी थट्टा चालविली. त्यांस व त्यांच्या मुलांस त्यांनी वाळीत टाकिले. त्यामुळे आपल्या मुलांची मुंज व सोडमुंज होईना, म्हणून पुनः वैराग्य उत्पन्न होऊन ते आपल्या चारी मुलांस बरोबर घेऊन त्र्यंबकेश्वरीं ब्रह्मगिरीस प्रदक्षिणा घालण्याच्या उद्देशाने तिकडे गेले. ब्रह्मगिरीस रोज त्यांचा प्रदक्षिणा घालण्याचा क्रम चालू असतां एके दिवशीं झाडींतून एका वाघाने त्यांजवर झडप घातली. त्यावेळीं वाघाच्या तावडींतून आपली सुटका करण्याच्या उद्देशाने ते आपल्या मुलांस घेऊन बाजूस होतात न होतात तोंच निवृत्तिनाथांची व त्यांची चुकामूक पडली. कर्मधर्मसंयोगाने निवृत्तिनाथ तेथून जे गेले ते थेट गहिनीनाथांच्या गुहेंत गेले. ही गुहा अद्याप ब्रह्मगिरिवर दृष्टीस पडते. तेथे त्यांस गहिनीनाथांनी उपदेश देऊन त्यांजवर वरदहस्त ठेविला. तेथून पुढे निवृत्तिनाथ परत देऊन आपल्या भावंडांस मिळाले. त्यांनंतर लौकरच विठ्ठलपंतांचे देहावसान झाले असावे असें दिसते; पण त्याचा शक उपलब्ध नाही. आतां आपल्या सर्व लहान भावंडांची काळजी निवृत्तिनाथांवरच येऊन पडली. याच प्रसंगीं निवृत्तिनाथांकडून ज्ञानेश्वरांस परमार्थांचे रहस्य प्राप्त झाले असले पाहिजे असें दिसते. त्या सर्व मुलांची बुद्धिमत्ता व परमार्थांचे ओज इतके जबरदस्त होते कीं त्यांनीं पैठणच्या ब्राम्हणांकडून, व हेमाडपंत, बोपदेव यासारख्या मुत्सद्दी व विद्वान् गृहस्थांकडून शके १२०९ मध्ये शुद्धिपत्र मिळविले. त्यांनंतर तीं भावंडे नेवासें येथे आलीं. तेथे सच्चिदानंदबाबा मरणोन्मुख असतां त्यास ज्ञानेश्वरांनी वांचविले. या उपकाराच्या स्मृतीनें सच्चिदानंदबाबा ज्ञानेश्वरांचा आदराने लेखक झाला. ज्ञानेश्वरी शके १२१२त लिहिली गेली हें प्रसिद्धच आहे. नेवासें येथे देवालयांतील एका खांबावर नंदादीपाची एक देणगी कोरलेली आहे, या खांबास बसून ज्ञानेश्वरांनी आपली ज्ञानेश्वरी सांगितली असें म्हणतात. यानंतर निवृत्तिनाथांनी आतां एक स्वतंत्र ग्रंथ रच असें ज्ञानेश्वरांस सांगितल्यामुळे त्यांनीं अमृतानुभव हा ग्रंथ लिहिला असें म्हणतात. यानंतर ज्ञानेश्वर आपल्या निवृत्ति व इतर भावंडांसहवर्तमान पंढरपुरास गेले. तेथे नामदेवांची व त्यांची भेट होऊन नामदेवांप्रमाणेंच हेही पंढरीसांप्रदायाचे आय आचार्य बनले. निवृत्तिनाथज्ञानेश्वरादिकांनीं जे अभंग रचले ते या प्रसंगानंतरचे असावेत. नंतर शके १२१५ मध्ये ज्ञानदेव व नामदेव यांनीं इतर संतांसहवर्तमान उत्तर हिंदुस्थानची यात्रा करण्याचे

ठारविलें; व पंढरपुराहून कऱ्हाडच्या मार्गानें जाऊन त्यांनीं हिंदुस्थानांतील पुष्कळ तीर्थ पाहिलीं. दिल्ली व बनारस या गांवांसही ज्ञानदेव व नामदेव गेले असावेत असें दिसतें. तेथून ते जे परत आले, ते शके १२१८ च्या कार्तिक शुद्ध पौर्णिमेस पंढरपुरास पोचले. या वेळचा पंढरपुरचा उत्सव फारच अवर्णनीय झाला. त्यानंतर ज्ञानेश्वरांनीं आपली देह ठेवण्याची इच्छा दर्शविल्यावरून ज्ञानदेव व नामदेव इतर संतांसहवर्तमान आळंदीस आले. तेथें कार्तिक वद्य १३ दिवशीं कथाकीर्तन करीत असतां ज्ञानेश्वरांनीं देह ठेविला. “ ज्ञानदेवे घेतलें दान । हृदयीं धरूनियां ध्यान । समाधि बैसला निर्वाण । कथा कीर्तन करीतु ॥ बालछंदो बावसि जन्में । तोडिलीं भवाब्धीचीं कर्म । चंद्रार्क तारांगणें रश्में । दान घेतला हरि ” असा या समर्थाचा ज्ञानेश्वरांचा अभंग आहे. ज्ञानेश्वरांच्या समाधीवर निवृत्तिनाथांनीं चिरा ठेवला. त्या दुःखाची सरी कोणास यावी ! ज्ञानेश्वरांनीं बहुतकरून सिद्धेश्वराकडे तोंड करूनच समाधि घेतली असावी. ज्ञानानें समाधीच्या कार्त्वा उत्तराभिमुख बसावें हा नियम ज्ञानेश्वरांस लागूं नव्हता. सिद्धेश्वराचें लिंग ज्ञानेश्वरांच्या समाधीच्या पश्चिमेस आहे. पण ज्यास “ पूर्वपश्चिमभावच उरला नाहीं ” त्यांस उत्तर काय, किंवा पश्चिम काय, दोन्ही दिशा समाधि घेण्यास सारख्याच होत !

५. ज्ञानेश्वरांचे चार प्रसिद्ध ग्रंथ म्हटले म्हणजे ज्ञानेश्वरी, अमृतानुभव, अभंग, व चांगदेवपासष्टी हे होत. यांखेरीज त्यांच्या नांवावर मोडणारीं आणखीही कांहीं प्रकरणें आहेत; परंतु वरील चारच सर्वांत प्रसिद्ध आहेत. त्यांतल्या त्यांत ज्ञानेश्वरीसारखा अनुभव, काव्य, व तत्त्वज्ञान या तीन्हीं दृष्टींनीं पाहिलें असतां मराठी भाषेंत आजपर्यंत ग्रंथ झाला नाहीं, व इतर कोणत्याही भाषेंत झाला आहे किंवा नाहीं याबद्दल शंकाच आहे. ज्ञानेश्वरी ही जरी गीतेवरील एक टीका असली तथापि स्वतंत्र ग्रंथ या नात्यानेच तिची फार किंमत आहे. या प्रस्तुतच्या ग्रंथांकांत ज्ञानेश्वरीमधूनच उतारे घेतलेले आहेत; व त्यांची विषयवार रचना करून ज्ञानेश्वरांचें तत्त्वज्ञान एकंदरीत कसें होतें, हें त्यांच्याच शब्दांत सांगण्याचा प्रयत्न केला आहे. ज्ञानेश्वरीतील अद्वैत म्हटलें म्हणजे भक्तियुक्त अद्वैत होय. ही अद्वैतांतील भक्ति “ अनुभवाचा विषय असून बोलण्याचा विषय नव्हे ” असें ज्ञानेश्वरांनींच १८.११५१ मध्ये सांगितलें आहे. अमृतानुभवाची मोष्ट जरा किंचित् निराळी आहे. रा. पांडुरंग ज्ञानेश्वर कुलकर्णी यांनीं अमृतानुभवाचा अभ्यास करून त्यांत रामानुजांनीं आपल्या श्रीभाष्यामध्ये शंकराचार्यांच्या



मस्य आहे. यावरून ज्ञानेश्वरांचा जन्म शके ११९७ मध्ये झाला या मतास बळकटी येते. असो. विठ्ठलपंत “ चैतन्याश्रमवासी ” असून “ गृहवासी ” झाल्याने त्यांची लोकांनी थटा चालविली. त्यांस व त्यांच्या मुलांस त्यांनी वाळीत टाकिले. त्यामुळे आपल्या मुलांची मुंज व सोडमुंज होईना, म्हणून पुनः वैराग्य उत्पन्न होऊन ते आपल्या चारी मुलांस बरोबर घेऊन त्र्यंबकेश्वरीं ब्रह्मगिरीस प्रदक्षिणा घालण्याच्या उद्देशाने तिकडे गेले. ब्रह्मगिरीस रोज त्यांचा प्रदक्षिणा घालण्याचा क्रम चालू असतां एके दिवशीं शार्दीतून एका वाघाने त्यांजवर झडप घातली. त्यावेळीं वाघाच्या तावडीतून आपली सुटका करण्याच्या उद्देशाने ते आपल्या मुलांस घेऊन बाजूस होतात न होतात तोंच निवृत्तिनाथांची व त्यांची चुकामूक पडली. कर्मधर्मसंयोगाने निवृत्तिनाथ तेथून जे गेले ते थेट गहिनीनाथांच्या गुहेंत गेले. हीं गुहा अद्याप ब्रह्मगिरीवर दृष्टीस पडते. तेथे त्यांस गहिनीनाथांनीं उपदेश देऊन त्यांजवर वरदहस्त ठेविला. तेथून पुढे निवृत्तिनाथ परत देऊन आपल्या भावंडांस मिळाले. त्यांनंतर लौकरच विठ्ठलपंतांचे देहावसान झाले असावे असें दिसते; पण त्याचा शक उपलब्ध नाही. आतां आपल्या सर्व लहान भावंडांची काळजी निवृत्तिनाथांवरच येऊन पडली. याच प्रसंगां निवृत्तिनाथांकडून ज्ञानेश्वरांस परमार्थांचे रहस्य प्राप्त झाले असले पाहिजे असें दिसते. त्या सर्व मुलांची बुद्धिमत्ता व परमार्थांचे ओज इतके जबरदस्त होते कीं त्यांनीं पैठणच्या ब्राम्हणांकडून, व हेमाडपंत, बोपदेव यासारख्या मुत्सद्दी व विद्वान् गृहस्थांकडून शके १२०९ मध्ये शुद्धिपत्र मिळविले. त्यांनंतर तीं भावंडे नेवासें येथे आलीं. तेथे सच्चिदानंदबाबा मरणोन्मुख असतां त्यास ज्ञानेश्वरांनीं वांचविले. या उपकाराच्या स्मृतीने सच्चिदानंदबाबा ज्ञानेश्वरांचा आदराने लेखक झाला. ज्ञानेश्वरी शके १२१२त लिहिली गेली हें प्रसिद्धच आहे. नेवासें येथे देवाल्यांतील एका खांबावर नंदादीपाची एक देणगी कोरलेली आहे; या खांबास बसून ज्ञानेश्वरांनीं आपली ज्ञानेश्वरी सांगितली असें म्हणतात. यानंतर निवृत्तिनाथांनीं आतां एक स्वतंत्र ग्रंथ रच असें ज्ञानेश्वरांस सांगितल्यामुळे त्यांनीं अमृतानुभव हा ग्रंथ लिहिला असें म्हणतात. यानंतर ज्ञानेश्वर आपल्या निवृत्ति व इतर भावंडांसहवर्तमान पंढरपुरास गेले. तेथे नामदेवांची व त्यांची भेट होऊन नामदेवांप्रमाणेंच हेही पंढरीसांप्रदायाचे आय आचार्य बनले. निवृत्तिनाथज्ञानेश्वरादिकांनीं जे अभंग रचले ते या प्रसंगानंतरचे असावेत. नंतर शके १२१५ मध्ये ज्ञानदेव व नामदेव यांनीं इतर संतांसहवर्तमान उत्तर हिंदुस्थानची यात्रा करण्याचे

ठरविलें; व पंढरपुराहून कन्हाडच्या मार्गानें जाऊन त्यांनीं हिंदुस्थानांतलें पुष्कळ तीर्थे पाहिलीं. दिह्डी व बनारस या गांवांसही ज्ञानदेव व नामदेव गेले असावेत असें दिसतें. तेथून ते जे परत आले, ते शके १२१८ च्या कार्तिक शुद्ध पौर्णिमेस पंढरपुरास पोचले. या वेळचा पंढरपुराचा उत्सव फारच अवर्णनीय झाला. त्यानंतर ज्ञानेश्वरांनीं आपली देह ठेवण्याची इच्छा दर्शविल्यावरून ज्ञानदेव व नामदेव इतर संतांसहवर्तमान आळंदीस आले. तेथें कार्तिक वद्य १३ दिवशीं कथाकीर्तन करीत असतां ज्ञानेश्वरांनीं देह ठेविला. “ ज्ञानदेवें घेतलें दान । हृदयां धरूनियां ध्यान । समाधि बैसला निर्वाण । कथा कीर्तन करीतु ॥ बालछंदो बावसि जन्में । तोडिलीं भवाब्धीचीं कर्म । चंद्रार्क तारांगणें रश्में । दान घेतला हरि ” असा या समयींचा ज्ञानेश्वरांचा अभंग आहे. ज्ञानेश्वरांच्या समाधीवर निवृत्तिनाथांनीं चिरा ठेवला. त्या दुःखाची सरी कोणास द्यावी ? ज्ञानेश्वरांनीं बहुतकरून सिद्धेश्वराकडे तोंड करूनच समाधि घेतली असावी. ज्ञानेश्वरांच्या कार्यां उत्तराभिमुख बसावें हा नियम ज्ञानेश्वरांस लागू नव्हता. सिद्धेश्वराचें लिंग ज्ञानेश्वरांच्या समाधीच्या पश्चिमेस आहे. पण ज्यास “ पूर्वपश्चिमभावच उरला नाही ” त्यांस उत्तर काय, किंवा पश्चिम काय, दोन्ही दिशा समाधि घेण्यास सारख्याच होत !

५. ज्ञानेश्वरांचे चार प्रसिद्ध ग्रंथ म्हटले म्हणजे ज्ञानेश्वरी, अमृतानुभव, अभंग, व चांगदेवपासष्टी हे होत. यांखेरीज त्यांच्या नांवावर मोडणारीं आणखीही कांहीं प्रकरणें आहेत; परंतु वरील चारच सर्वांत प्रसिद्ध आहेत. त्यांतल्या त्यांत ज्ञानेश्वरीसारखा अनुभव, काव्य, व तत्त्वज्ञान या तीन्हीं दृष्टींनीं पाहिलें असतां मराठी भाषेंत आजपर्यंत ग्रंथ झाला नाही, व इतर कोणत्याही भाषेंत झाला आहे किंवा नाही याबद्दल शंकाच आहे. ज्ञानेश्वरी ही जरी गीतेवरील एक टीका असली तथापि स्वतंत्र ग्रंथ या नात्यानें तिची फार किंमत आहे. या प्रस्तुतच्या ग्रंथांकांत ज्ञानेश्वरीमधूनच उतारे घेतलेले आहेत; व त्यांची विषयवार रचना करून ज्ञानेश्वरांचें तत्त्वज्ञान एकंदरीत कसें होतें, हें त्यांच्याच शब्दांत सांगण्याचा प्रयत्न केला आहे. ज्ञानेश्वरीतील अद्वैत म्हटलें म्हणजे भक्तियुक्त अद्वैत होय. ही अद्वैतांतील भक्ति “ अनुभवाचा विषय असून बोलण्याचा विषय नव्हे ” असें ज्ञानेश्वरांनींच १८-११५१ मध्ये सांगितलें आहे. अमृतानुभवाची मोष्ट जरा किंचित् निराळी आहे. रा. पांडुरंग ज्ञानेश्वर कुलकर्णी यांनीं अमृता-नुभवाचा अभ्यास करून त्यांत रामानुजांनीं आपल्या श्रीभाष्यामध्ये शंकराचार्यांच्या

मायेच्या विरुद्ध जे आक्षेप घेतले आहेत तेच आक्षेप ज्ञानेश्वरांनी मायेच्या विरुद्ध अगर अज्ञानाच्या विरुद्ध घेतले आहेत असें दाखविलें आहे. या गोष्टीचा आपण पुढेंमार्गे केव्हांतरी विचार करूं. आज आपल्यास अमृतानुभवाच्या तत्त्वज्ञानाचा विचार कर्तव्य नसून एकंदरीत ज्ञानेश्वरीतील ज्ञानेश्वरांचें तत्त्वज्ञान कर्तें होतें हेंच पहावयाचें आहे. कांहींकांच्या मते अमृतानुभव ग्रंथ हा ज्ञानेश्वरांनी अगोदर लिहिला असून त्यानंतर ज्ञानेश्वरी हा ग्रंथ लिहिला आहे; प्रो. वा. व. पटवर्धन यांचें मत असें आहे. तथापि, एकंदरीत पहातां अमृतानुभवामध्ये “वेकंठीचे सुजाणें । ज्ञानपार्शी सचवगुणें । बांधिजे हें बोलणें । बहु केलें ” ( ३-१७ ) अशी जी ओवी आहे तिचा संदर्भ भगवद्गीता १२-६ “सुखसंगेन बध्नाति ज्ञानसंगेन चानघ ” या श्लोकावर जी ज्ञानेश्वरीची व्याख्या आहे तिच्याशी लागत असल्यानें व तीत सचवगुणानें मनुष्य कसा बांधला जातो याची चर्चा बरीच केली असल्यानें, अमृतानुभव ग्रंथ ज्ञानेश्वरानंतर लिहिला असावा असें ह्मणण्यास बळकट आधार येतो. अमृतानुभवाचें तत्त्वज्ञान एकंदरीत नीरस आहे. रा. भावे यांनां ह्मटल्याप्रमाणें “अमृतानुभव हा ग्रंथ ह्मणजे एक शुद्ध रसायन आहे; यांत शर्करा नाही आणि यास अनुपानही नाही.” ज्ञानेश्वरीची गोष्ट वेगळी आहे. उपमा, भाषासौंदर्य, तत्त्वज्ञान, साक्षात्कार, भक्ति व अद्वैत यांची सांगड, अलौकिक निरीक्षणशक्ति, अप्रतिहत कवित्वशैली, अलोट वाङ्मधुर्य, या सर्व गुणांच्या संमिश्रणानें असा ग्रंथ न भूतो न भविष्यति असें म्हणण्यास हरकत नाही. ज्ञानेश्वरांच्या अभंगांची गोष्ट जवळ जवळ तशीच आहे. त्यांचद्वल आम्हीं ग्रंथांक २ यामध्ये विचार करीतच आहों. प्रस्तुत, ज्या ज्ञानेश्वरीच्या आधारांनें आम्हीं पुढील उतारे घेतले आहेत ती ज्ञानेश्वरी म्हटली म्हणजे एकनाथांनी संशोधन केलेली ज्ञानेश्वरी होय. एकनाथांच्या प्रतीत १००० ओंव्या असून रा. राजवाडे यांनी शोधून काढिलेल्या प्रतीत ८८९६ ओंव्या आहेत; म्हणजे एकनाथी ज्ञानेश्वरीपेक्षां राजवाडी ज्ञानेश्वरीत एकशें चार ओंव्या क्रमी आहेत. भाषेचा जुनेपणा, प्राचीन प्रयोग, जुनें व्याकरण, या दृष्टींनीं ज्ञानेश्वरीचा अभ्यास करावयाचा झाल्यास राजवाडे यांच्या ज्ञानेश्वरीचा फार उपयोग होणार आहे. तथापि, आपलें कार्य हल्लीं ज्ञानेश्वरांचें तत्त्वज्ञान काय होतें एवढेंच पहावयाचें असल्यानें तें एकनाथी ज्ञानेश्वरीवरूनही भागणार आहे. शिवाय, सर्वांच्या पाठांत एकनाथी ज्ञानेश्वरीच असल्यानें त्या पाठांचा जितका लोकांस उपयोग होईल तितका दुसऱ्या

पाठांपासून होणार नाही. या कारणामुळेच पुढे जे ज्ञानेश्वरींतून उतारे काढले आहेत ते एकनाथी ज्ञानेश्वरीच्या आधारानेच काढले आहेत.

६. आतां एकंदरीत ज्ञानेश्वरीमध्ये विठ्ठलभक्ति अगर विठ्ठलभक्तिविषयक उल्लेख नाहीत अशा प्रकारचा जो एक आक्षेप ज्ञानेश्वरीवर घेण्यांत येतो त्याचा आपण थोडासा विचार करून नंतर ज्ञानेश्वरांचें तत्त्वज्ञान काय होतें याच्या विचाराकडे वळूं. (१) ज्ञानेश्वरी अध्याय १२ यांत ज्ञानेश्वरांनीं पुढीलप्रमाणें महेशास श्री-विष्णूनीं डोक्यावर धारण केल्याचें लिहिलें आहे:—

मग याहीवरी पार्था । माझ्या भजनीं आस्था ।  
तरी तयातें मी माथां । मुकुट करीं ॥  
उत्तमासि मस्तक । खालविजे हें काय कौतुक ।  
परी मान करिती तिन्ही लोक । पायवाण्यां ॥  
शरि श्रद्धावस्तुसि आदरु । करितां जाणिजे प्रकार ।  
जरी होय श्रीगुरु । सदाशिव ॥  
परि हें असो आतां । महेशातें वानितां ।  
आत्मस्तुती होतां । संचार असे ॥  
ययालार्गी हें नोहे । म्हणितलें रमानाहें ।

अर्जुना मी वाहें । शिरीं तयातें ॥ झा. १२. २१४-२१८.

यांत आपला निष्ठावंत भक्त शंकर यास विष्णूनें आपल्या डोक्यावर धारण केले आहे असें म्हटलें आहे. पंढरपुरास विठ्ठलाची जी मूर्ति आहे तिच्या डोक्यावर शंकराची पिंडी असल्याबद्दलचा जो समज प्रचलित आहे त्यास अनुलक्षून वरील ओंव्या लिहिल्या असाव्यात असें दिसतें. निवृत्तिनाथांनीं एक अभंग केला आहे त्यांतही पुंडलिकांनं “विष्णुसहित शिव” पंढरीस आणला असें लिहिलें आहे:—

पुंडलिकाचें भाग्य वर्णाविद्यां अमरीं । नाहीं चराचरीं ऐसा कोणी ।

विष्णुसहित शिव आणिला पंढरीं । भीमातरिं पक्षणें जेणें ॥

रामदासांनीं आपल्या मनाच्या श्लोकांत

विठोनें शिरीं वाहिला देवगणा । तया अंतरीं ध्यास रे त्यासि नेणा ॥

अशा रीतीनें विठ्ठलाच्या मूर्तीवर शंकराची पिंडी असल्याबद्दलचा स्पष्ट उल्लेख केला आहे. ज्ञानेश्वरींतून वर उद्धृत केलेल्या ओंव्यांत ज्ञानेश्वरांनीं विष्णूनें आपला भक्त जो शंकर त्याचें महत्त्व वाढविण्याकरितां त्यास शिरीं धारण केले आहे असें स्पष्ट लिहिलें आहे. आतां पंढरपूर येथील मूर्तीखेरजि अन्यत्र कोठेंही विठ्ठलाच्या मूर्तीवर

शंकराची पिंडी असल्याचें ऐकिवांन नाहीं; यावरून वरील ओंव्या पंढरपूरच्या विठ्ठलासच अनुलक्षून लिहिल्या गेल्या असाव्यात असें म्हणण्यास हरकत नाहीं. ( २ ) याखेरीज आणखी एका ठिकाणीं ज्ञानेश्वरांनीं गीताप्रासादाचें वर्णन करीत असतां पंढरीस विठोबास भेटण्याची जी एक पद्धत होती तीस अनुलक्षूनच पुढील ओंव्या लिहिल्या असाव्यात असें वाटतें:—

ऐसा व्यासैं विंदाणिये । गीता प्रासादु सोडणिये ।  
 आणूनि राखिले प्राणिये । नानापरी ॥  
 एक प्रदक्षिणा जपाचिया । बाहेरोनि करिती यया ।  
 एक ते श्रवणमिणें छाया । सेविती ययाची ॥  
 एक ते अवधानाचा पुरा । विडापाऊड भीतरां ।  
 घेऊनि रिघती गाभारां । अर्थज्ञानाच्या ॥  
 ते निजबोधें उराउरी । भेटती आत्मचा श्रीहरी ।  
 परी मोक्षप्रासादीं सरी । सर्वाही आधीं ॥  
 समर्थाचियें पंक्तिभोजनें । तळिल्या वरिल्या एकचि पक्कानें ।  
 तेविं श्रवणें अर्थें पठणें । मोक्षचि लाभे ॥ ज्ञा. १८. २४-२८.

या ओंव्यांत “ निजबोधें हरिस भक्त उराउरी ” कसे भेटतात याचा मोठ्या गौरवानें ज्ञानेश्वरांनीं उल्लेख केला आहे. विठ्ठलाच्या मूर्तीस उराउरी भेटण्याची पद्धत ही पंढरपुरासच व विठ्ठलसांप्रदायांतच असून अन्यत्र कोठें दिसून येत नाहीं. यावरून या ओंव्यांतही पंढरपूरच्या विठ्ठलमकीचा उल्लेख असला पाहिजे असें दिसतें. ( ३ ) जरी प्रत्यक्ष विठ्ठल हा शब्द ज्ञानेश्वरींत आला नसला, तथापि विठ्ठलसांप्रदायाचे आधारभूत जे “ संत ” त्यांचा पुष्कळ ठिकाणीं ज्ञानेश्वरीमध्ये उल्लेख आला आहे; उदाहरणार्थ, “ आत्मज्ञानें चोखडीं । संत हे मार्शीं रूपडीं ” ज्ञा. १८ “ संतातें पाहतां गिंसावें ” ज्ञा. १८, “ ज्ञानदेव म्हणे तुम्हीं । संत वोळगावेति आम्हीं । हें पढविलों जी स्वामी । निवृत्तिदेवीं ” ज्ञा. १२. आतां “ संत ” हा शब्द पंढरपूरच्या सांप्रदायांत जितका ऐकिवांत आहे तितका तो अन्यत्र नाहीं. त्याप्रमाणेंच, विठ्ठलसांप्रदायाचा आणखी एक आधारस्तंभ म्हणजे कीर्तनभक्ति, तिचाही उल्लेख ज्ञानेश्वरांनीं गौरवानें ज्ञानेश्वरींत केला आहे. “ कीर्तनाचेनि नटनाचे । नाशिले व्यवसाय प्रायश्चित्ताचे । जें नामचि नाहीं पापाचें । ऐसें केलें ॥ ” या ज्ञा. ९ मधील उतान्यावरून ज्ञानेश्वरांनीं कीर्तनाचे किती गोडवे गाइले आहेत हें दिसून येईल.

(५) खरें पाहिलें असतां विठ्ठल व रुष्ण यांत ज्ञानेश्वरांस भेद वाटत नसल्यानें व रुष्णाचा तर ज्ञानेश्वरीमध्ये घडोघडीं निर्देश असल्यानें विठ्ठलाचा स्वतंत्र रीतीनें नामनिर्देश करण्याचें ज्ञानेश्वरांस फारसें प्रयोजन पडलें नसावें. ज्ञानेश्वरी अध्याय ९ ओंवी २१० मध्ये “रुष्ण विष्णु हरि गोविंद । या नामांचे निखिल प्रबंध ” या ओंवींत कोणत्याही नांवांनें देवास संबोधिलें असतां हरकत नाहीं मग त्यास रुष्ण म्हणा, अगर विठ्ठल म्हणा, असा अर्थच ज्ञानेश्वरांस अभिप्रेत आहे. (५) कांहीं लोकांचें म्हणणें तर असें आहे कीं, ज्ञानेश्वरीकार हे शैव होते, व त्यांस विष्णुभक्ति माहीत नव्हती. यास उत्तर ग्रंथांक २ मध्ये दिलें आहे. तथापि येथें इतकें म्हणण्यास हरकत नाहीं कीं ज्याप्रमाणें वर विष्णूस कोणत्याही नांवांनें पाचारिलें असतां हरकत नाहीं असें ज्ञानेश्वरांनीं म्हटलें आहे, त्याप्रमाणें देवास कोणत्याही नांवांनें संबोधिलें असतां हरकत नाहीं, मग त्यास शिव म्हणा अगर विष्णु म्हणा, अशीच ज्ञानेश्वरांची भावना होती. ज्ञानेश्वरी अध्याय १७ ओंवी २२३ मध्ये वाम्भवतपाचें वर्णन करित असतां तोंडांत कोणतेंही नांव आलें तरी हरकत नाहीं, मग तें शैव असो किंवा वैष्णव असो, असाच उदारपणाचा उपदेश ज्ञानेश्वरांनीं केला आहे. ज्यांस सर्वच देव येथून तेथून सारखे, रुष्ण असो, विष्णु असो, हरि असो, विठ्ठल असो, अगर शिव असो, त्या ज्ञानेश्वरांनीं यांपैकीं एखाद्या देवाचा उल्लेख केला नाहीं म्हणून त्याबद्दलची भक्ति त्यांचे ठार्यां नव्हती असें म्हणतां येणार नाहीं. ज्ञानेश्वरांच्या अभंगांतून तर विठ्ठलाचें नाम जागोजागीं आलें आहे, व हे अभंग जर ज्ञानेश्वरीकारांचेच आहेत असें आपणांस सिद्ध करतां आलें—आणि ही गोष्ट ग्रंथांक २ मध्ये आपण सिद्ध करूं—तर ज्ञानेश्वरीकार विठ्ठलभक्त होते याबद्दल संशय राहणार नाहीं.

## तत्त्वज्ञान.

७. आतां आपण ज्ञानेश्वरीतील ज्ञानेश्वरांची सर्वांगीण शिकवण कशी होती याचा थोडक्यांत विचार करूं. ज्ञानेश्वरीची भाषा इतकी अर्थपूर्ण व विचारपूर्ण आहे कीं, ज्ञानेश्वरांचें हृद्गत पूर्णपणें समजण्यास एक मोठा ग्रंथच लिहावा लागेल. हल्लींच्या आपल्या प्रस्तावनेंत स्थलसंकोचामुळे या विषयाचा थोडक्यांतच विचार

करणें प्राप्त आहे. प्रथम ज्ञानेश्वरांनी आपले गुरु निवृत्तिनाथ यांचें वर्णन ज्ञानेश्वरी-  
 मध्ये जें जागजागीं केलें आहे त्याचा आपण थोडक्यांत विचार करूं. केनोपनिष-  
 दांत सांगितल्याप्रमाणें जाणणें म्हणजे नेणणें होय, व नेणणें म्हणजे जाणणें होय,  
 या मतास अनुसरून ज्ञानेश्वरांनी आपल्या गुरूचें वर्णन करतां येणें अशक्य आहे,  
 असें लिहिलें आहे. गुरूचें वर्णन करूं गेल्यास कल्पतरूवर फुलांचा हार चढविणें,  
 क्षीरसागरास पाहुणचार करणें, अगर कापुरास सुवास देणें याप्रमाणेंच हास्यास्पद  
 होणार आहे. सोन्यास रुप्याचा मुलामा चढवावा त्याप्रमाणेंच गुरूची स्तुति करणें हें  
 असून, निवांत रीतिनें नमन करणें हेंच गुरूचें वर्णन होय ( क. ५ ). गुरूरुपा  
 प्रसादरूपानें अंगावर गंगेप्रमाणें धाऊन आली असतां विषयविष व शोक हीं दोन्हीं  
 नाहीशीं होतात. गुरूरुपा ही आधारशक्तीच्या अंकावर बालकाप्रमाणें साधकास  
 वाढवीत असून ती हृदयाकाशमंचकावर त्यास झोके देते; त्यापुढें प्रत्यग्योतीचीं  
 ओंवाळणी करून आत्मसुखाचीं बाळलेणी ती त्याच्या अंगावर लेवविते; सतराव्या  
 अमृतकलेचें दुग्ध त्यास प्राश्नून अनाहताचा हल्लर वाजविते, व समाधिबोधामध्यें  
 ती त्यास निजविते ( क. ६ ). अशा गुरूरुपेचें वर्णन करणें म्हणजे एखाद्या रंकानें  
 अगुताचा सागर पाहिल्यावर त्यास भाजीचा नजरणा करण्याप्रमाणेंच होणार  
 आहे ( क. १० ). अशी ही गुरूरुपा माझ्यावांचून अन्यत्र कोठेही नाही असें  
 ज्ञानेश्वर म्हणतात; जणूं काहीं मी माझ्या गुरूचा एकलता एक पुत्र आहे !  
 आधर्णांत खडे घातले असतांही ते या गुरूरुपेनें अमृतरूप बनतील. गुरूनें अंगि-  
 कार केला असतां सगळा संसारच मोक्षमय होऊन जाईल ( क. ११ ). या  
 समर्थास करतां येणार नाही असें या चराचरांत काय आहे ! वनांत पानें खाणाऱ्या  
 वानरांकडून या समर्थानें लंकेश्वराचा नाश करविला, व एकट्या अर्जुनाकडून  
 अकरा अक्षौहिणी सैन्य जिंकविलें; ही गुरूरुपा मजवर झाल्यास त्यांनींच लाविलेलें  
 हें सारस्वताचें गोड झाड रसभावफुलांनीं फुलेल, व नानार्थफळभारानें लटकून  
 सर्व जगास सुखाची प्राप्ति करून देईल ( क. १२ ). आतां येथें व्यासदिक महा  
 मुनींचा शिरकाव झाला म्हणून आम्हांस कोणी प्रतिबंध करील असें कधींही घडणार  
 नाही; क्षीरसिंधूच्या तटावर गजांचे समुदाय पाणी पिण्यास आले असतां तेथें  
 एखाद्या मुरकुटास कोणी प्रतिबंध करतो काय ! ज्या गगनांत गरुडानें उड्डाण  
 करावें, त्या गगनांतच ज्यास पांख फुटले आहेत नाहीत असें पांखरूही  
 आपल्या शक्तीप्रमाणें उडतें. राजहंसाचें चालणें फार श्रेष्ठ झालें तरी दुसऱ्या

कोणी चालूच नये असा त्याचा अर्थ होत नाही; म्हणून व्यासांच्या पाटोपाट भाष्यकारांस वाट पुसून मी अपात्र असलों तरी ही ग्रंथरचना करीन. आधींच चिंतयुक्त, आणि त्यांतच श्रीगुरुरूपा जर जोडेल, तर माझे श्वासोच्छ्वासही नवे नवे ग्रंथ बनतील असें ज्ञानेश्वर म्हणतात ( क्र. १३ ).

८ ज्ञानेश्वरींतील तत्त्वज्ञान गीतेंतील तत्त्वज्ञानाच्या पायावर उभारलें आहे, हें सांगण्याची जरूरी नाही. यामुळेच गीतेमध्ये तत्त्वज्ञानाचे जे जे विषय येतात ते ते सर्व ज्ञानेश्वरींत आले आहेत. अशाचपेक्षां मुख्य म्हटला म्हणजे प्रकृति व पुरुष यांचा संबंध हा होय. ज्ञानेश्वरांची दृष्टांत, उपमा, वगैरे देऊन कोणताही कठीण विषय अतिभय हृदयंगम करण्याची शैली फार प्रसिद्धच आहे. प्रकृति व पुरुष यांचा जागजागीं ज्ञानेश्वरांनीं विचार केला आहे. पुरुष कांहीं करीत नाही, व प्रकृति सर्व करित्ये हें दाखवितांना पुरुषास लोहचुंबकाची व प्रकृतीस लोहाची ज्ञानेश्वरांनीं उपमा दिली आहे. ज्याप्रमाणें लोहचुंबक चलनवलन न करितां लोहास भ्रमवितो, त्याप्रमाणें पुरुषही चलनवलन न करितां प्रकृतीस चेष्टवितो ( क्र. १४ ). नखापासून केसापर्यंत प्रकृति शरीरांत जागृत असून मनबुद्ध्यादिकांस टवटवी इच्याचमुळें प्राप्त होते ( क्र. १५ ). तथापि प्रकृति व पुरुष या दोघांसही आपण अनादिसिद्धच समजलें पाहिजे. या प्रकृतिपुरुषांचा संयोग वर्णन करण्यास दुरापास्त आहे. येथें बायको मिळविते, व पुरुष काम न करितां खातो. या स्त्रीपुरुषांचा संग कधीही घडत नाही; तथापि इच्यामुळें विश्व निर्माण होतें. चाला केवळ आडनांव पुरुष आहे, परंतु तो स्त्रीही नाही व नमुसकही नाही. तो अनंग, पंधा, निकवडा, व अतिवृद्धाहूनही वृद्ध आहे; याच्या उलट हिचा थाट पाहिला असतां क्षणाक्षणामध्ये नवें नवें रूप धारण करून ही जडास सुद्धां माजविते. या पुरुषाचें पुरुषत्व अंशसेस चंद्राचें तेज लोपावें त्याप्रमाणें प्रकृतीमध्ये लोपून जातें. हा प्रकृतीमध्ये उभा असतो. पण जुईच्या झाडास जसा एक आधारस्तंभ द्यावा तसा तो प्रकृतींत असतो, प्रकृतिनदीच्या तीरावर असणारा हा एक मेरूच होय; याचें प्रतिबिंब पाण्यांत पडतें, पण हा प्रवाहाबरोबर वाहवत नाही ( क्र. १६ ). प्रकृतीचें नाही हेंच रूप होय. ही निद्रितांस समीप असून जागत्या पुरुषापासून दूर राहते. केवळ सत्तासंभोगानें ही गुर्विणी होते. ही प्रसूत झाली असतां ती जें सुंदर बालक प्रसवते, त्याचा ब्रह्मा हा प्रातःकाल, विष्णु हा माध्यान्ह, व सदाशिव हा सायंकाल होय. हें बाळ खेळून महाप्रळयाच्या शेजेवर जें एकदां निवांत निजतें, तें पुनः कल्पोदय झाल्याखेरीज जागेंच होत नाही ( क्र. १७ ).



९. प्रकृतिपुरुषविवेकाप्रमाणेंच क्षराक्षरविवेक, क्षेत्रक्षेत्रज्ञाविचार, अगर देहात्मविचार, हेही ज्ञानेश्वरीच्या तत्त्वज्ञानाचे पाये होत. यांपैकी क्षराक्षराचा विचार करतांना ज्ञानेश्वरांनीं असें सांगितलें आहे कीं, महत्तत्त्वापासून तो थेट तृणापर्यंत जें जें कांहीं गुणत्रयाच्या टांकसाळीत निर्माण होतें, व ज्यास जगत् अशी संज्ञा आहे; तसेंच ज्याच्यावर क्षरपणाचा खोटाच आळ आलेला आहे, जो खळाळींच्या उदकावर न हालत असतांही हालणाऱ्या चंद्राप्रमाणें दिसतो, व ज्यास जीव अशी संज्ञा आहे; हीं दोन्ही मिळून क्षर पुरुष होत ( क्र. १९ ). अक्षर पुरुष या जीवांच्या मध्यभागीं गिरिवरांत जसा मेरु शोभावा त्याप्रमाणें शोभतो. सागर आटून गेल्यावर तरंग अगर पाणी कांहींच नसतांना जी अनाकार दशा प्राप्त होते, अगर सर्व कळा नाहींशा झाल्यावर ज्याप्रमाणें अमावस्येस चंद्र नाहींसा होऊन राहतो; त्याप्रमाणेंच या अक्षर पुरुषाचें स्वरूप समजावें ( क्र. २० ). या क्षर व अक्षर पुरुषांमध्ये एक आंधळा, वेडा, पंगु आहे, दुसरा सर्वांगसंपूर्ण आहे; परंतु हे एकाच ग्रामामध्ये राहत असल्यानें त्यांचा संयोग घडला आहे. या दोहोंखेरीज तिसराही एक पुरुष आहे, त्यास या दोघांचेही नांव सहन होत नसून तो उगवल्याबरोबर या दोहोंसही त्याच्या यामासकट खाऊन सोडतो; हा तिसरा पुरुष उत्तमपुरुष होय ( क्र. १८ ). ज्याप्रमाणें वह्नि काष्ठ खाऊन शेवटीं आपणच जळून जातो, ज्याप्रमाणें ज्ञानानें अज्ञान नाहींसें केल्यावर तें स्वतःच ज्ञानातीत बनतें, ज्याप्रमाणें कल्पांतकाळीं सर्व नदी-नदांस खाऊन टाकून एकाणव आपली मर्यादा ओलांडून जातो, त्याप्रमाणें जागृत, स्वप्न, सुषुप्तीच्या पलीकडची जी वस्तु तीच उत्तमपुरुष होय. जो प्रकाश्यावांचून प्रकाश आहे; जो ईशितव्यावांचून ईश आहे; जो विश्रांतीचा विश्राम, सुखाचें सुख, व तेजाचें तेज आहे; ज्याची उपमा ज्यासच योग्य आहे; असा पुरुष तो उत्तम-पुरुष होय ( क्र. २१ ). आतां क्षेत्रक्षेत्रज्ञाचा विचार करतांना पापपुण्य या शरीरांत पिकतें म्हणून या शरीरास आम्ही क्षेत्र म्हणतो, असें ज्ञानेश्वरांनीं म्हटलें आहे. रथांगाच्या मेळाव्यास जशी रथ ही संज्ञा प्राप्त होते, त्याप्रमाणें छत्तीसही तत्त्वे मिळून क्षेत्र होतें ( क्र. २२ ). हा क्षेत्रक्षेत्रज्ञसंबंध म्हणजे जीवात्मसंबंधच होय. देह व आत्मा हे दोन्ही इतके भिन्न आहेत, कीं एकाचें तोंड पूर्वेकडे, तर दुसऱ्याचें तोंड पश्चिमेकडे आहे. देह हा जणू कांहीं काळानळाच्या कुंडांत घातलेल्या लोण्याच्या गोळ्याप्रमाणें आहे. माशी आपले पंख हालविते न हालविते, इतक्यांत हा नाहींसा होऊन जातो; अर्मीत पडला तर याचें भस्म होतें; श्वानाच्या आधीन झाला तर

हा विद्यारूप बनतो; या दोहींतूनही सुटला तर हा रुमींचा एक पुंज बनतो. याच्या उलट आत्मा हा नित्य शुद्ध असून " सकळ ना निष्कळ, अक्रिय ना क्रियाशील; रुश ना स्थूल, अल्प ना बहुवस, रिता ना भरित, मूर्त ना अमूर्त, आनंद ना निरानंद " असा आहे. सृष्टि उत्पन्न झाली असतां हा उत्पन्न होत नाही व सृष्टीचा व्यय झाला असतां याचा व्यय होत नाही. ज्याप्रमाणें आकाशांत अहोरात्रे यावीं, त्याप्रमाणें या आत्म्यावर देह येतात; तो मात्र जशाचा तसाच कायम राहतो ( क. २३ ).

१०. या आत्म्याचा सत्त्वरजतमार्शां संबंध आल्यानें या शरीरांत असेपर्यंत त्याच्या क्रिया कशा होतात, व त्यांच्या संयोगामुळें मृत्यूनंतर त्याची गति कशी होते, याचें ज्ञानेश्वरांनीं फार चांगलें वर्णन केलें आहे. सत्त्वाचें प्राबल्य शरीरांत असतांना कमल सोडून सुवास जसा बाहेर फांकावा, त्याप्रमाणें आत्म्याची प्रज्ञा बाहेर प्रकाशमान होते; व सर्वेन्द्रियांत विवेक राबत असून महानदी जशी वर्षाकालीं उचंबळते, तशी बुद्धि शास्त्रजातामध्यें विस्तीर्ण होते. सत्त्वाचें बाहुल्य असतांना मृत्यु आल्यास आत्म्यास पुनः ज्ञान्यांमध्यें जन्म प्राप्त होतो; राजा डोंगरास गेला असतां त्याचें रावण जसें मोडत नाही, अगर दिवा कोठेही नेला असतां तो जसा प्रकाश पसरवितो, त्याप्रमाणें सत्त्वयुक्त आत्म्याची स्थिति सर्वत्र प्रकाशमानच असते. ज्यावेळेस शरीरांत रजोगुण वाढतो, तेव्हां सर्व इंद्रियें विषयांकडे मोकळट धांवतात; परदारादिकांचा प्रसंग पडल्यास विरुद्ध असा वाटत नाही; शेळी जशी साद्यासाद्य विचारीत नाही, त्याप्रमाणें रजोगुणास विरुद्ध व अविरुद्ध कांहीं नसतें. रजोगुणाचें लक्षण म्हटलें म्हणजे कांहीं तरी अचाट कामें करणें हें होय. एकादा मोठा प्रासाद बांधणें, अश्वमेध तडीस नेणें, नगरें व जळाशय निर्माण करणें, इत्यादि क्रिया रजोगुणामुळें होतात. हा रजोगुण वाढला असतां मृत्यु आल्यास राजमंदिरांत राहूनही जसा एकादा भिकारी असावा तशी याची स्थिति होते; कारण मोठ्या श्रीमंताच्या वन्हाडाबरोबर जरी बैल गेला तरी त्याच्या नशिबींचा कडवा कधीं चुकत नाही. ज्यावेळीं शरीरांत तमाचें प्राबल्य होतें तेव्हां अंतर्बाह्य अविवेकच माजतो; दुष्कृत्य करण्यास चित्तास उल्लास वाटतो. तामस मनुष्य मदिरा न घेतां डुलतो, व सन्निपातावांचून बरळतो. आणि तमाची वृद्धि झाली असतां मृत्यु आल्यास इहलोकींही आग आणि परलोकींही आग अशी स्थिति होते ( क. २४ ). स्वें पाहिलें असतां आत्मा येत नाही व जात नाही; आत्म्याचा धर्म आत्म्यांत पाहणें, व

शरीराचा धर्म शरीरांत पाहणें हेंच ज्ञानाचें चिन्ह होय. तारांगण समुद्रांत बिंबलें तरी तें तुटून जसें पाण्यांत पडत नाहीं, तद्वत्च चैतन्य देहांत प्रकट झालें तरी त्यापासून तें अलिप्तच राहणें ( क्र. २६ ).

११. ईश्वराचा जगताशी संबंध कसा आहे याचें वर्णन करित असतांना ज्ञानेश्वरांनीं गीतेंतील मूळचें अश्वत्थाचें रूपक फारच विस्तृत रीतीनें पुढें मांडून गीतेंतील भाव आपल्या शब्दांनीं व कल्पनांनीं फारच विशद करून सांगितला आहे. विश्वरूपी अश्वत्थ हा इतर दृक्षांप्रमाणें खालीं मुळें वर शाखा असा नसून, याचें मूळ ऊर्ध्वांत आहे व वाढ अधोमुख आहे, असें ज्ञानेश्वर म्हणतात ( क्र. २७ ). या विश्वाश्वत्थाचें ऊर्ध्व ईश्वरस्वरूपांत आहे ( क्र. २८ ), व त्याचा अधोमुख विस्तार सत् ना असत् स्वरूपाचा आहे. ज्याप्रमाणें स्वप्नांमध्ये तरुणांगी आलिंगिलेंनिवीण आलिंगून सकाम करते, त्याप्रमाणेंच या स्वरूपामध्येही माया उत्पन्न होऊन जगद्रूप भासते ( क्र. २९ ). हें जगत् म्हणजेच उद्यांपर्यंतही न टिकणारा अश्वत्थ होय; वीज जशी क्षणोक्षणां पालटते, हालणाऱ्या पद्मदलावरील जळ जसें चंचळ असते, त्याप्रमाणेंच या विश्वाश्वत्थाचीही स्थिति आहे. वेगातिशयानें भूमीवर फिरणारी भिंगोरी जशी अचल भासते, त्याप्रमाणेंच हा संसारवृक्ष मोडत मांडत असूनही लोकांस अव्यय आहेसा वाटतो ( क्र. ३० ). या ठिकाणीं या शिनसाळ झाडाचें उत्पाटन होणार कसें, असा प्रश्न उत्पन्न होणें साहजिक आहे. त्यास उत्तर इतकेंच आहे कीं, ज्याप्रमाणें मृगजळाच्या तळ्यावर साळींकेळीं लावितां येणार नाहींत ( क्र. ३१ ), अगर ज्याप्रमाणें व्योमकुसमांचा देंठ तोडतां येणार नाहीं, त्याप्रमाणेंच या संसारवृक्षाचें खंडण करण्यास परिश्रम मुळींच लागत नाहींत. आत्मज्ञानावांचून हा अश्वत्थ तोडण्याचे जितके उपाय करावेत तितके सर्व व्यर्थ होत. स्वप्नांत भय वाटल्यास त्यास औषध जशी जागृति, त्याप्रमाणें हा अश्वत्थवृक्ष तोडण्यास उपाय म्हणजे केवळ एक आत्मज्ञानच होय ( क्र. ३२ ). या संसाराचें अश्वत्थरूपानें ज्याप्रमाणें वर्णन करितां येईल, त्याप्रमाणेंच त्यास मायानदीचा दृष्टांतही देतां येईल. या नदीस मोहाचा पूर आल्यानें यमानियमांचीं नगरें इच्या जोरामुळें वाहून जातात. या नदींत द्वेषाचे मोठे भोंवरे, मत्सराचीं आडवळणें, व प्रमादादि महामनी आहेत. ही मायानदी तरण्यास जो जो म्हणून उपाय करावा, तो तो अपायच होतो. स्वयंबुद्धीच्या बाहूच्या जोरावर, वेदत्रयाची सांगड घालून, अगर अहंभावाची धोंड पकडून, हा मायासमुद्र तरून जाण्याची इच्छा केल्यास

हरिणाच्या पोरानें बळकट जाळें कुरतडावें, अगर मुंगीनें मेरु ओलांडावा तशा प्रमाणेंच होणार आहे. हा मायासागर तरून जाण्यास एकच उपाय आहे, व तो म्हटला म्हणजे ईश्वराचें सर्वभावानें भजन करणें हा होय. अशा निस्सीम भक्तास हें मायाजळ अलीकडच्या तीरावरच नाहीसें होतें! ( क. ३३ ).

१२. परंतु असा चमत्कार आहे कीं, हें जग देवानें आंत्याहेर व्यापिलें असूनही या जगांत देवच नाही असें देवहीन लोक म्हणतात ( क. ३४ ). आकाशानें सर्वत्र व्यापावें, वायूनें क्षणभरही उगें नसावें, अग्नीनें दहन करावें, पर्वतांनीं आपलें ठाण सोडूं नये, समुद्रांनीं आपली रेंसा ओलांडून जाऊं नये, इत्यादि जे सृष्टीचे नियम आहेत त्यांचा नियंता मी असूनही हे लोक मी नाहींच असें म्हणतात ( क. ३५ ). या जगांतील सर्व बळ माझें असतां त्या बळाची कल्पनाही त्यांस करवत नाहीं. माझें बळ काढून घेतलें असतां कोल्होरींच्या वेताळाप्रमाणें तें निर्जाव पडतलि याची त्यांस कल्पनाही होत नाहीं. ( क. ३७ ). कांहीं लोके तर माझें अस्तित्व मानूनही माझ्याकडे चुकीच्या दृष्टीनें पाहतात. कामिणीनें ज्याची दृष्टि वेधली आहे तो ज्याप्रमाणें चांदण्यास पिवळें म्हणतो; त्याप्रमाणें हे माझ्या निर्मळ स्वरूपांत दोष पाहतात. मी अमानुष असतांही मला ते मानुषभाव लावितात. नक्षत्रें पाण्यांत प्रतिबिंबल्यानें हीं रत्नेंच आहेत असें समजून तीं घेऊं जाणारे हंस जसे नाश पावतात, त्याप्रमाणेंच नाशिवंत स्थूळाकारांत मला पाहणारे लोकही नाश पावतात ( क. ३८ ). मला अनाम्यास नाम, गुणातीतास गुण, अचरणास चरण, अश्रवणास श्रोत्र, अचक्षूस नेत्र कल्पून, ते माझी प्रतिष्ठापना, आळ्वान, व विसर्जन करतात. मी एकाचा कैपक्ष घेतों, व दुसऱ्यास रागानें मारतों, असे मानुषधर्म हे मला लावितात. एकादा आकार पुढें करून हाच देव म्हणून त्याचें भजन करतात, आणि तोच विघडल्यावर त्यास ते टाकून देतात ( क. ३९ ). अशा प्रकारें संकुचित दृष्टीनें मला न पाहतां ब्रह्मादिपिपीलिकापर्यंत मला पाहणारे, व यां जगांत जें जें भूत आहे तें तें भगवत्स्वरूपच आहे असें मानणारे जे लोक आहेत त्यांसच ज्ञानाची पहांट झाली असें समजावें ( क. ४१ ). एरव्हीं निरनिराळीं नामें, निरनिराळीं वर्तनें, निरनिराळे वेष पाहून अंतःकरणांत भेद उत्पन्न झाल्यास जन्मसहस्रें झालीं तरी संसारांतून पार पडतां येणार नाहीं; एकाच तुंबिणीच्या वेलास दीर्घ, वक्र, वर्तुळ अशीं जशीं फळें लागतात, त्याप्रमाणें भिन्न भिन्न वस्तूं-मध्ये अभेद पाहणें हेंच ज्ञानाचें लक्षण होय ( क. ४२ ). शिवाय, ईश्वर व जगत्

यांचा संबंध वन्हि व ज्वाळा याप्रमाणें आहे; माणिक व माणिकाचें तेज हीं जशीं दोन नाहींत, त्याप्रमाणें ईश्वर व जगत् हीं भिन्न नाहींत ( क्र. २३ ). अशा ईश्वराचें याथातथ्य रीतीनें ज्ञान प्राप्त होणें ही फार कठीण गोष्ट आहे. उदरांतील गर्भास ज्याप्रमाणें मातेचें वय कळत नाहीं, मशकास ज्याप्रमाणें गगन ओलांडवत नाहीं, पर्वतावरून खालीं आलेल्या उदकास ज्याप्रमाणें वर चढवत नाहीं, त्याप्रमाणें मजपासून उत्पन्न बालेल्या जगास माझें स्वरूप कळणें अशक्य आहे ( क्र. २४ ). येथें ज्यास जाणीव प्राप्त झाली, त्यास नेणिवेनें घासलें, व जो नेणिवेंत तृप्त झाला त्यास जाणीव उत्पन्न झाली असा चमत्कार होतो. आपला शरीरभाव सोडल्यावांचून, सर्व गुणांचें लोण उतरल्यावांचून, सर्व संपत्तीची कुरवंडी केल्यावांचून, देवाचें स्वरूप कळणें शक्य नाहीं ( क्र. २५ ). ईश्वराच्या विभूतीच्या विस्तारांत मन न घालितां ईश्वराचें एक स्वरूप जाणलें म्हणजे पुरें; सर्व नक्षत्रें वेंचार्वां अशी इच्छा झाल्यास ज्याप्रमाणें गगनाची मोट बांधली असतां कार्य होईल, अगर पृथ्वींतील परमाणूंचा झाडा घ्यावा अशी इच्छा झाल्यास ज्याप्रमाणें भूगोलच कासैंत घेतल्यास पुरें, त्याप्रमाणें सर्व विभूतिविशेष पाहणें झाल्यास ईश्वराचें एक स्वरूप पाहिलें म्हणजे झालें ( क्र. २८ ).

१३. हें विश्वरूप काय आहे हें पाहण्याबद्दलची अर्जुनाची अत्यंत उत्कंठा गीता व ज्ञानेश्वरी यांच्या अकराव्या अध्यायांत वर्णिली आहे. हें विश्वरूप बाहेर लोचनास गोचर व्हावें ह्मणून अर्जुनानें श्रीकृष्णास अंतरीचें गुज दाखविण्याविषयीं प्रश्न केला ( क्र. २९ ). ज्या ठायास ईश्वराचें मुद्दलरूप ह्मणतां येईल, जेथून हीं द्विभुज व चतुर्भुजरूपें प्रकट होतात, ज्याचें गायन उपनिषदें करितात, जें रूप सनकादिक पोटाळून राहतात, तें अगाध रूप दृष्टीस गोचर व्हावें अशी अर्जुनानें इच्छा दर्शविली ( क्र. ५० ). परंतु तें रूप दिव्यदृष्टीवांचून दिसणें अशक्य असल्यानें श्रीकृष्णानें प्रथम अर्जुनास दिव्यदृष्टि दिली; दिव्यदृष्टि प्राप्त झाल्यावर अर्जुन चमत्काराच्या अर्णवांत बुडून गेला; प्रथम तो जें स्वरूप पाहत होता त्याचेंच आतां विश्वरूप बनलें ( क्र. ५२ ). परंतु तें विश्वरूप इतकें “ घोर, विरुत, आणि धोर ” होतें कीं न पाहिलेलें रूप आपण आतां पाहिलें ह्मणून अर्जुनास जरी आनंद झाला, तथापि जें पाहिलें तें इतकें भयंकर होतें कीं त्यामुळें अर्जुन गर्भगळितच होऊन गेला; व तें रूप पाहण्याचें सामर्थ्य अंगीं नसल्यानें त्यानें ईश्वरास आपलें मूळचेंच रूप दाखीव अशी प्रार्थना केली. पुत्राचे सहस्र अपराध झाले तरी पिता त्यास

जशी क्षमा करतो, अगर सख्याचें उद्धृत वर्तन जसां सखा निवांतरीतीनिं साह्यतो, त्याप्रमाणें देवानें आपल्यास क्षमा करावी ह्मणून अर्जुनानें ईश्वराचें अपराधक्षमापनस्तोत्र केलें ( क. ५३ ). विश्वरूपास अर्जुनाचें धसाळपण पाहून मोठा विस्मय वाटला; जें आपलें अपरंपार रूप कीं जेथून रुष्णादिक अवतार निर्माण झाले त्याची अर्जुनास भीति वाटावी हें पाहून त्यास थोडाबहुत कोपही आला; अमृताच्या समुद्रांत बुडलों असतां मरेन ह्मणून ज्याप्रमाणें एखाद्यानें वर घेण्याची धडपड करावी. अगर सोन्याचा इतका मोठा डोंगर घेऊन काय करावयाचा ह्मणून त्याचा जसा अव्हेर करावा, त्याप्रमाणें अर्जुनानें विश्वरूपाचा अव्हेर केला ( क. ५४ ). तथापि भक्ताची इच्छा प्रचळ म्हणून विश्वरूपानें पुनः रुष्णरूप घेऊन अर्जुनाचें सांत्वन केलें. विश्वरूपपटाची घडी त्यानें अर्जुनाकरितां उकलून दाखविली होती ती गिऱ्हा-इकी होत नाहीं म्हणून त्यानें पुनः मिटली. इतक्या टावपर्यंत शिष्याचें वर्तन सहन करणारे गुरु कौणत्या देशांत आहेत असें ज्ञानेश्वर विचारतात ! ( क. ५५ ). असो-

१४. एकंदरीत स्वरूप असो, अगर विश्वरूप असो, ज्याच्या त्याच्या भावने, प्रमाणें ज्यानें त्यानें तें आपल्या कृतनिश्चयाचें घर केलें पाहिजे. ब्रम्हस्वरूपासच विश्वचाहु, विश्वाम्नि, विश्वतश्चक्षु, विश्वमूर्धा, विश्वतोमुख अशा संज्ञा आहेत. शून्य काय आहे हें दाखविण्याकरितां ज्या प्रमाणें वर्तुळ काढावें लागतें, त्याप्रमाणें अद्वैत सांगावयाचें झालें तर तें द्वैताच्या भाषेत बोलल्यावांचून गत्यंतर नाहीं. एकंदरीत ईश्वराचें स्वरूप अनिर्वर्णनीय आहे हें खास ( क. ५९ ). या स्वरूपासच चित्सूर्याची उपमा देऊन ज्ञानेश्वरांनीं सोळाव्या अध्यायाच्या प्रारंभीं त्याचें मोठ्या बहारीनें वर्णन केलें आहे. या चित्सूर्याचा चमत्कार असा कीं जो उगवला असतां सर्व जग मावळून जातें; ज्याच्या प्रकाशापुढें ज्ञानाज्ञानचांदण्या लोप पावतात; ज्याच्यामुळें जीवपक्षी आपल्या अहंकाराचीं घरां सोडून बाहेर येतात, लिंगदेहकमळाच्या पोटांत नाश पावत असणाऱ्या चिद्धराचा बांदिमोक्ष होतो, व भेदनदीच्या दोन्ही तीरांवर विरहवेडीं होऊन आरडत असणाऱ्या बुद्धिबोधरूपी चक्रवाकांचा संयोग होतो; ज्याच्या तेजांत उन्मेषरूपी सूर्यकांताच्या टिणग्या पडल्यामुळें संसाराचीं दागें भस्म होतात; व जो सोहंतेच्या माध्यार्न्हीं आल्यावर आत्मभ्रांतिरूप छाया आपल्या पादतळांतच नाहींशी होते; अशा अहोरात्रांच्या पलीकडे असलेल्या ज्ञानमार्तंडाचें दर्शन घेण्याचें भाग्य कोणास लाभलें आहे असें ज्ञानेश्वर विचारतात ! ( क. ६० ).

## नीतिमीमांसा.

१५. येथपर्यंत आपण ज्ञानेश्वरींतील मुख्य मुख्य तत्त्वज्ञानांचे मुद्दे पाहिले. याचापुढे आपण ज्ञानेश्वरांनी ठिकठिकाणी आपल्या ग्रंथांत जी अत्युत्तम नीतिमीमांसा केली आहे तिजकडे थोडे लक्ष देऊं. ज्ञानेश्वरींतील अध्याय तेरा हा नीतिमीमांसेचा एक आकर आहे असें म्हटलें तरी चालेल. ज्ञानेश्वरींतल्याप्रमाणें नीतिमीमांसा पाश्चात्य ग्रंथांतूनही क्वचित्च आढळेल. उपमा, उदाहरणें, व दृष्टांत देऊन विषय हृद्यंगम करण्याची ज्ञानेश्वरांची शैली या नीतिमीमांसंत जितकी दृष्टीस पडते तितकी ज्ञानेश्वरींतही अन्यत्र क्वचित्च दिसेल. अमानित्वाचें लक्षण करतांना ज्ञानेश्वरांनी असें म्हटलें आहे कीं आपल्यास कोणी योग्यता अगर महत्त्व दिल्यास व्याधानें रंधलेल्या सृगाप्रमाणें आपण गजबजून जावें, आपली कीर्ति आपण कानांनी ऐकूं नये, व आपली पूज्यता डोळ्यांनी पाहूं नये, कोणी आपल्यांस नमस्कार केल्यास तो मरणाचा मोबदलाच आहे असें समजावें, वाचस्पतीसारखी जरी आपली सर्वज्ञता असली तरी मोटेपणाच्या भीतीनें आपण वेडिवेमध्ये दड्यावें. जगानें आपली अवज्ञा करावी, व सोयऱ्याधायऱ्यांनीं आपला संबंधच तोडावा, अशी इच्छा आपण धरावी. आपला संबंध वायु अगर गगन यांशीं ठेवून झाडेंझुडें हीं आपल्यास प्राणापेक्षां जास्त आवडावीं. हा अमानित्व गुणच 'अखंड अगर्वता' या सदराखालीं ज्ञानेश्वरांनीं अध्याय ९ मध्यें वर्णिला आहे. हें सर्व जगच जर देवाचें स्वरूप आहे, तर त्यांत लहानमोटा हा भेद उरत नाही. उंचीवरून येणारें उदक जसें नम्रपणानें खालीं येतें, त्याप्रमाणें सर्व भूतजातांशीं आपण नम्रतेनें वागावें (क. ६३). अदंभित्व हा गुण आपलें दानपुण्य वगैरे झांकून ठेवण्यामध्ये आहे. ज्याप्रमाणें एखादी कुलवधु आपलें अवयव लपविते, अगर एखादा रुषीविल आपलें पेरिलेलें झांकून ठेवितो, त्याप्रमाणें आपलीं सत्कृत्यें लपवून ठेवणें यासच अदंभित्व म्हणावें (क. ६४). पाण्याच्या एका तरंगासही धका न लावणें, सर्व सृष्टींतील परमाणु हे लहान जीवच आहेत असें समजून कारुण्यानें पाउलें टाकात जाणें, वाऱ्यास अगर आकाशासही धका लागेल या बुद्धीन आपले हात न हालविणें, अगोदर स्नेहपूर्ण दृष्टीनें पाहून नंतर साच आणि मवाळ शब्द बोलणें, या व इतर अशाच कृति "अहिंसा" या सदराखालीं येतात (क. ६५). नदीनदांचे समुदाय जळाचे लोट घेऊन आले असतांही समुद्र त्यांस जसा आपल्या

पोटांत सांठवितो, त्याप्रमाणें सर्व त्रिविधतापास सहन करणें हीच क्षांति (क. ६६). जगाशीं आपली जुनाटच सोचरीक आहे असें समजून एखाद्या उमललेल्या कमलास ज्याप्रमाणें कानाकोंपरा रहात नाही, त्याप्रमाणें आपल्या वर्तनांत कानाकोंपरा न ठेवणें यासच ऋजुता म्हणावें (क. ६७). आचार्योपास्तीचें लक्षण सांगतांना ज्या देशांत गुरुगृह असेल तो देश कायम चिंतांत वसणें, स्वामीच्या भेटावांचून निमिषही युगाप्रमाणें वाटणें, गुरुग्रामीचें कोणी आल्यास गतायुष्यास जीव जोडल्याप्रमाणें आनंद होणें, गुरुस माय कल्पून स्तन्यसुखानें त्याच्या अंकावर कदाचित् आपण लोळणें, ज्या दास्यानें संतुष्ट होऊन गुरु माग म्हणतील अशाप्रकारचें दास्य करण्याची इच्छा धरणें, देहांतीं आपल्या शरीराची मानी ज्या ठिकाणीं गुरूचे चरण असतील त्या ठिकाणीं मेळविण्याची इच्छा करणें, गुरुदास्यां कृश होऊन गुरुभेदामुळें पृष्ट वनणें, गुरुसांप्रदायधर्मावांचून वर्णाश्रमधर्म न जुमानणें, वक्त्रानें गुरुनामाचे मंत्र सदा वाहणें, इत्यादि गोष्टी आचार्योपासनेमध्ये येतात (क. ६८). शुचित्व म्हणजे कापराप्रमाणें मन स्वच्छ करणें, बाहेर कर्मानें देह क्षालून आंत ज्ञानदीप लावणें, आंतील सद्भाव स्फटिकगृहीच्या दीपासारखे बाहेर स्वच्छ दिसणें, यास शुचित्व म्हणतां येईल (क. ६९). आकाशातील अग्नें, नक्षत्र, तारा, ग्रह वगैरे धांवत असतांही भ्रमणचक्रांत न भोंवणाऱ्या ध्रुवाचा गुण तो स्थैर्य होय (क. ७०). कामचागुल ऐकेल म्हणून अंतःकरण इंद्रियांच्या दारांत न ठेवणें, अगर एखाद्या व्यभिचारिणी स्त्रीस तिचा दांडगा पति बांधून ठेवितो त्याप्रमाणें आपल्या प्रवृत्तीवर टेहेळणी करणें, यास आत्मनिग्रह म्हणावें (क. ७१). ओकलेल्या अन्नाकडे पाहून ज्याप्रमाणें रसनेस लाळ स्रवत नाही, अगर एखादें प्रेत पाहून त्यास आलिंगन देण्यास जसा कोणी धजत नाही, त्याप्रमाणें विषयाबद्दल तिटकारा उत्पन्न होणें यास वैराग्य म्हणतां येईल (क. ७२). सूर्याचा जसा निरभिमान उदयास्त होतो, अगर ऋतुकाळीं फळून वृक्ष जसे फळों असें जाणत नाहीत, त्याप्रमाणें हें कार्य मी केलें, अगर माझ्यामुळें सिद्धीस गेलें, अशी वृत्ति मनांत उत्पन्न न होणें यासच अनहंकार म्हणावें (क. ७३). जन्ममृत्युजरादुःखें हीं अंगावर पडलीं नसतां दुःखनच त्याबद्दल भीति उत्पन्न होणें, उद्यांचा मुक्काम घातक आहे हें समजून आजच सावध राहणें, समर्थाशीं हाडसाईरें वर पडलें असतां आठहीप्रहर शस्त्र परजून राहणें, पद्मदळाशीं आज स्वर्धा करणारे डोळे पुढें पिकलेल्या पडवळाप्रमाणें होतील हें समजून मनांत उद्वेग बाळगणें, हातपाय



लुळे होण्याच्या अगोदरच आत्मज्ञान चिंतून ठेवणें, हें दोषदर्शन होय ( क. ७४ ). एखादा अतिथि जसा विढारांत बसावा त्याप्रमाणें आपल्या गृहांत वागणें, अगर आपलीं जीं पुत्रकन्या असतील तीं वृक्षातळीं सहजगत्या बसणाऱ्या गोरुवाप्रमाणें आहेत असें समजणें, यासच अनासक्ति म्हणावें ( क. ७५ ). शैलवृक्षांचीं कुहरें, जळाशय, व तपोवनादिकांवर प्रीति असून जनपदाची अखंड खंती बाळगणें यास एकांतप्रियता म्हणतां येईल ( क. ७६ ). वल्लभापुढें रिघतांना पतिव्रता स्त्रीस कोणतेंही सांकडें वाटत नाहीं, त्याप्रमाणें एकभावानें ईश्वरापुढें धांवणें यासच अनन्य-भक्ति म्हणावी ( क. ७७ ). व परमात्मदस्तूवांचून दुसऱ्या कोणत्याही गोष्टीच्या मार्गें धांवणें ही भ्रान्ति आहे असें समजून ध्रुवाप्रमाणें निश्चल राहणें यास अध्यात्म-ज्ञान म्हणावें ( क. ७८ ). अशा रीतीनें ज्ञानेश्वरांनीं अमानित्वादिगुणांची, अगर भगवद्गीतेंत ज्यास ज्ञान म्हटलें आहे त्याची, मीमांसा केली आहे.

१६. हीं जीं ज्ञानाचीं लक्षणें सांगितलीं त्याच्या उलट सर्व लक्षणें अज्ञानाचीं होत. ज्ञानी मनुष्याप्रमाणेंच अज्ञानी मनुष्याचें लक्षणही ज्ञानेश्वरांनीं पुष्कळ उपमा व दृष्टांत देऊन केले आहे. पर्वताच्या शिखरारूढन जसें एकाद्या मनुष्यानें न उतरावें त्याप्रमाणें जो महत्त्वाच्या अद्रीवरून उतरत नाही त्यास अज्ञान म्हणावें. एखादा भाता जसा फुंकला असतां फुगतो, व सोडला असतां आकर्षण पावतो, त्याप्रमाणें संयोगवियोगांनीं या अज्ञानी मनुष्याच्या मनांत भरतीओहोटी होत असते. ज्याप्रमाणें एखादा अरण्यांत असलेला कुवा कांट्यांनीं किंवा हाडांनीं भरलेला असावा, त्याप्रमाणें त्याचें मन विकल्प व संशय यांनीं भगलेलें असतें. सिंह ज्याप्रमाणें चांगलें व वाईट पहात नाही त्याप्रमाणें हा स्त्रीविषयीं कांहींच विचार करीत नाही. असा अज्ञानी मनुष्य चांचल्यानें मर्कटाचें भावडच शोभतो. ज्याप्रमाणें एखादा पोळ मोकळा सुटावा, अगर ज्याप्रमाणें एखादें आंधळें हत्तीचें पोर इकडे तिकडे धांवत सुटावें, त्याप्रमाणें या मनुष्याचें मन विषयांत सैरावैरा धांवतें. एखाद्या अंत्यजास राज्यावर बसविलें असतां तो जसा अभिमानानें ग्रस्त होतो, अथवा एखाद्या अजगरानें लांकूड गिळिलें असतां तो जसा ताटतो, त्याप्रमाणें हा अज्ञानी मनुष्य गर्वानें फुगलेला दिसतो. लाटण्याप्रमाणें न लवणें, व फत्तराप्रमाणें न द्रवणें, हे गुण त्याच्या अंगांत येतात; त्यास तारुण्याचें भुररें चढलें असल्यानें एखाद्या कड्यावरून सुटलेल्या धोंड्याप्रमाणें तो गडगडत खालीं येतो. एखाद्या गारुड्याचें माकड असावें त्याप्रमाणें स्त्रीच्या छंदानें तो नाचता, व एखाद्या प्रेमयुक्त भक्तां

देवाचें भजन करावें त्याप्रमाणें एकाग्रचित्तानें तो स्त्रीची उपासना करतो. एखाद्या कुण्वटाप्रमाणें हा नवेनवे देव मांडतो, व ज्याचा मोठेपणा त्याच्या नजरेस येतो अशा गुरूचा हा उपदेश घेतो. माझी मूर्ति निपजवून ती घराच्या एका कानाकोंपऱ्यांत बसवितो, व आपण देवोदेवींच्या यात्रेस निघून जातो. माझें नित्य आराधन असलें तरी एखाद्या विशेष कायांचे दिवशीं यानें कुळदेवतेचें भजन केलेंच ! एखाद्या गांवांत जशी वेश्या असावी, त्याप्रमाणेंच याचें चित्त या देवावरून त्या देवावर, व त्या देवावरून या देवावर जातें. उपनिषदांकडे याचें लक्ष असत नाहीं. योगशास्त्र यास रूचत नाहीं. अध्यात्मज्ञानाकडे याचें चित्तच नसतें. मोराच्या अंगावर पुष्कळ डोळस पिसें असावी, पण त्यास दृष्टिमात्र नसावी, त्याप्रमाणें हा कितीही शास्त्रें पढिन्नला तरी त्यास अध्यात्मज्ञान मात्र नसतें ( क्र. ७९ ).

१७. गीतेच्या सोळाव्या अध्यायांत 'देवीसंपत्तीचें व आसुरीसंपत्तीचें जें वर्णन केलें आहे त्यास अनुसरून ज्ञानेश्वरांनींही या विषयांची चर्चा आपल्या टिकेंत फार सुंदर रीतीनें केली आहे. जो 'देवीसंपत्तीमध्ये' निर्माण होतो त्यास सर्वत्र आत्माच दिसत असल्यानें त्याची ऐक्यबुद्धि होऊन त्यास भय कसें तें उरत नाहीं. आपला बह्म गांवास गेला असतां एखाद्या पतिव्रतेस विरहक्षोभ होऊन तिला लाभालाभ जसे दिसत नाहींत, त्याप्रमाणें सत्स्वरूपाकडे याची दृष्टि असल्यानें त्यास सुख-दुःखाचें कारण रहात नाहीं. धूपानें अग्निप्रवेश करून ज्याप्रमाणें नाहींसं व्हावें, अगर चंद्रानें पितृपक्ष पोशीत असतां आपला न्हास करून घ्यावा, त्याप्रमाणें स्वरूप-साक्षात्काराकरितां 'देवीसंपत्तीचा मनुष्य आपल्या प्राणेंद्रियशरीराची आटणी करितो. ज्याप्रमाणें सापाच्या त्वचेस पायानें लाथाडिलें असतांही ती आपली फणा वर उचलीत नाहीं, त्याप्रमाणें अशा मनुष्यास लोकांचा वाईट कृत्यें पाहूनही क्रोध येत नाहीं. एखादी व्याधि जिंकण्याकरितां सदैव जसा आपपर पहात नाहीं, एखादा मनुष्य बुडत असतां तो अंत्यज आहे किंवा ब्राह्मण आहे याचा जसा कोणी विचार करीत नाहीं, एखाद्या माउलीस पापी पुरुषानें उघडी केली असतां तिला नेसविल्यावांचून जसा कोणी राहत नाहीं, त्याप्रमाणें असा मनुष्य कारुण्यपूर्ण दृष्टीनें सर्वत्र पाहतो. एकंदरीत दुःखितांच्या दुःखाचा वांटेकरी होण्याविषयींच याचा जन्म असतो. सूर्याच्या मागोमाग कमळ उमललें असतां तो जसा त्याच्या सौरभ्यास शिवत नाहीं, त्याप्रमाणें आपल्यास अनुसरणाऱ्या लोकांकडे हा विषयदृष्टीनें पहात

नाहीं. देहपणानें जिवंत राहणें हें त्यास एखाद्या रूपवान् मनुष्यास कुष्ठ लागल्या-  
प्रमाणें प्राणसंक्रत वाटतें. गंगेचें उदक ज्याप्रमाणें सर्भोवतालचें पापताप फेडीत व  
तीरींचे पादप पोषीत समुद्रास जातें, अगर सूर्य जसा जगाचें आंध्य फेडीत व  
व तेजार्चां भवनें उघडीत विश्वाच्या प्रदक्षिणेस निघतो, त्याप्रमाणें हाही पुढिलांचें  
सुख उन्नतीस आणण्याकरितां रात्रंदिवस झटत असतो ( क. ८० ). याच्या उलट  
आसुरीसंपत्तीच्या मनुष्यास मांदुरी लोकांच्या घोड्यांस ज्याप्रमाणें ऐरावतही तुच्छ  
वाटावा त्याप्रमाणें सर्व जग तुच्छ वाटतें. अभिमानाच्या मोहानें ईश्वराचें नामही  
यांस सहन होत नाहीं. पुढिलांची विया, वैभव, व संपत्ति पाहून याचा क्रोध दुणावतो.  
त्याचें मन जणूं कांहीं सर्पाचें वारूळच असतें. त्याची दृष्टि म्हणजे जणूं कांहीं  
बाणांची सुटीच होय. त्याचे बोल हे इंगळांच्या वृष्टिप्रमाणें तीक्ष्ण असतात. ज्याप्र-  
माणें एकाच राशीला एकवेळां सर्व क्रूर ग्रहांची मांदी मिळावी, अगर एखाद्या  
मरणाच्या मनुष्याच्या अंगांत सर्व रोगांनीं एकदम प्रवेश करावा, अगर एखाद्या  
प्राण सोडीत असलेल्या शेळीस एकदम सात नाग्यांच्या इंगळीनें दंश करावा, त्याप्रमाणें  
अशा आसुरी संपत्तीच्या मनुष्यांत सर्व दोष एकदम अवतरतात. मोक्षमार्गाच्या  
वाजूस यांस आवरण पडल्यानें हा उत्तरोत्तर अधमाधम योनींप्रत जातो ( क. ८१ ).

६८. गीतेच्या १३ व्या अध्यायांत ज्ञानभजानांचें लक्षण करतांना व तसेंच  
१६ व्या अध्यायांत देवासुरसंपत्तीचा विचार करतांना जी नीतिमीमांसा ज्ञाने-  
श्वरांनीं केली आहे, त्यावांचून अन्यत्रही निरनिराळ्या अध्यायांत थोडविहुत नीति-  
मीमांसा सांपडते. ज्ञानेश्वर महाराज सांगतात कीं त्याच बुद्धिसि सद्बुद्धि म्हणावें,  
कीं जिची परिसमाप्ति परमात्म्याच्या प्राप्तीत होते ( क. ८२ ). ज्यानें आपलें अंतः-  
करण जिकलें, व ज्याचें सकळ काम शांत झाले, त्यास परमात्मा दूर नाहीं ( क. ८४ ).  
साधकानें आपल्या सर्व कर्तांमध्ये परिमितता चाळगली पाहिजे ( क. ८५ ). जो  
आपल्या मुळाशीं पाणी घालतो, अगर जो तोडण्यास घाव घालतो, त्या दोघांसही  
वृक्ष जशीं सारखीच साउली देतो; अगर इक्षुदंड ज्याप्रमाणें पाळणाऱ्यास गोड व  
गाळणाऱ्यास कडू असा होत नाहीं, त्याप्रमाणेंच साधकानें रिपुमित्रांमध्ये सारखाच  
भाव धरावा ( क. ८६ ). साधकानें सर्वतीथांपेक्षां श्रेष्ठ अशीं जीं मातापितरें  
त्यांची एकभावानें सेवा करावी. फक्त एकदां जन्मतांनाच तेवढा स्त्रीच्या अंगाचा  
स्पर्श झाला असेल तो असो, पण तेथून पुढें जन्मभर शरीर सोंवळें राखावें ( क. ८८ ).  
तळहातावर ज्याप्रमाणें रोम उगवत नाहींत, त्याप्रमाणें मनांतही दुष्ट भाव उगवूं न

देणें यासच सात्त्विक क्रिया म्हणावें ( क्र. ९० ). आपण महत्त्वाद्रीच्या शृंगावर बसण्याच्या इच्छेनें, व सर्व विश्वाच्या स्तोत्रास आपण पात्र होण्याच्या इच्छेनें केलेले कर्म राजस कर्म होय ( क्र. ९१ ). डोक्यावर गुग्गुळ जाळणें, अंगावर निखारे ठेवणें, अधोमुखानें धून्नाचे घांस घेणें, अगर जिवंत असतांनाच मांसाचे तुकडे तोडणें, वगैरे सर्व क्रिया तामस होत ( क्र. ९२ ). या रजतमसत्त्वाच्या पलीकडे जाऊन अद्वयत्वानें ईश्वरास शरण रिघणें यासच अभेदसाक्षात्कार ह्मणतां येईल ( क्र. ९३ ).

१९. गीतेंतील कर्मयोगाचें तत्त्वज्ञान ज्ञानेश्वरींतही फार उत्तम रीतीनें मांडलें आहे. सूर्य जसा न चालतां उदयास्तामुळें चालत असल्यासारखा दिसतो, त्याप्रमाणें कर्मांमध्ये असूनही मनुष्यानें नैष्कर्मसिद्धि मिळवावी. ज्यानीं आपल्या जीविताचें ध्येय गाठलें, व जे निष्कामतेपर्यंत पोचले, त्यांस सुद्धां लोकांकरितां कर्मे करावीं लागतात. सर्व अंधांच्या पुढें जसा एक डोळस चालतो, त्याप्रमाणें अज्ञानी लोकांपुढें कर्मयोग्यानें स्वतःच्या आचरणानें धर्माचा कित्ता घालून द्यावा ( क्र. ९५ ). ज्या बालकास अद्याप स्तनांतील दूध सुद्धां पितां येत नाहीं, त्यापुढें पक्कानें मांडलीं असतां तें जसें हास्यास्पद होईल, त्याप्रमाणें ज्यास कर्मसुद्धां नीट आचरितां येत नाहींत त्यास नैष्कर्म्यतत्त्व सांगणें हेंही हास्यास्पदच होणार आहे ( क्र. ९६ ). एवढीं, नांव परतीरास गेल्यावांचून तीं मध्येच सोडणें बरें नव्हे, अगर केळ फळल्यावांचून तिचा त्याग करणें हें उचित नाहीं, त्या प्रमाणें आत्मज्ञान जोंपर्यंत प्राप्त झालें नाहीं तोंपर्यंत कर्मादिकांवर उदासिन होणें हेंही अयोग्यच होय. अतिवेगामुळें जशी वेगाभावास्थिति प्राप्त होते त्याप्रमाणें कर्मातिशयानें नैष्कर्म्यसिद्धि प्राप्त होते ( क्र. ९७ ). आत्मज्ञान प्राप्त करून न घेतां जे दीक्षित यज्ञयागादि कर्मे करतात, ते पुण्याच्या नांवानें पापाचीच जोडणी करतात. हें त्यांचें स्वर्गास नेणारें पुण्यात्मक पाप नरकास नेणाऱ्या पापात्मक पापापेक्षां फारसें निराळें नाहीं. ज्याच्यायोगानें आत्मज्ञान प्राप्त होतें अशा शुद्ध पुण्याचा राजमार्ग सोडून हे लोक स्वर्ग व नरक या आडवाटांनीं जातात ( क्र. ९८ ). कर्मांत नैष्कर्म्यसिद्धि मिळविण्याचे चार उपाय आहेत. ( १ ) आपण जीं कर्मे करतो तीं स्वधर्मविहित आहेत म्हणून करावीत; वर्णविशेषवशानें जे स्वधर्म सांगितले आहेत त्यांचें आचरण केलें असतां आपोआप सर्व काम पूर्ण होतात ( क्र. ९९ ). ( २ ) सर्व कर्मे करणें तीं अहंकाराचा त्याग करून करावीत. जो मनुष्य मोलां

तीर्थास जातो त्यास जसा मी तीर्थयात्रेस जात आहे असा अभिमान उत्पन्न होत नाही, अगर जो राजाचा शिक्कामोर्तब चालवितो त्यास जसा राजेपणाचा फुंज चढत नाही, अगर पुरोहितास दक्षिणा देत असतां जसा आपण यजमान आहों असा अभिमान उत्पन्न होत नाही, त्याप्रमाणें अहंकार सोडून आपण सर्व कर्में करावी ( क. १०० ). ( ३ ) अहंकारत्यागाप्रमाणेंच फलाशेचाही त्याग केला पाहिजे. खडकावर जसा पाऊस पडवा, अगर अग्नीवर जसें पेटावें, त्याप्रमाणें सर्व कर्मांचा शून्यांत लय होऊं द्यावा. आत्मजेच्या विषयीं जसा जीव निरभिलाष असतो, त्याप्रमाणें आपण फलात्कट्टल निरभिलाष असावें ( क. १०१ ). ( ४ ) आणि जीं कर्में करावीं तीं सर्व ईश्वरप्रतीत्यर्थ व ईश्वरार्पणबुद्धीनें करावीं. आपलीं कर्में धुऊन देवाच्या हातांत दिल्यास तीं भाजलेल्या बीजाप्रमाणें अंकुरदशेप्रत मुकतील ( क. १०२ ). ज्याप्रमाणें रथ आपण सरळमार्गावर आहों, किंवा आडमार्गावर आहों, हें जाणत नाही, त्याप्रमाणें कर्म व अकर्म या दोन्हीकडे स्पृहा न ठेवतां परमात्म्यास तीं अर्पण करावीं ( १०३ ). स्वकर्मकुसुमांची पूजा ईश्वरास केल्यास अपारतोषानें ईश्वर आपल्या भक्तांस वेराग्यसिद्धिरूप प्रसाद देतो, व त्यामुळें इतर सर्व फलें त्यांस वमनाप्रमाणें वाटतात ( क. १०४ ).

२०. नेष्कर्म्यासिद्धि ही आणखी एका प्रकारें होते. सत्त्वरजतमांच्या पलीकडे जाऊन निष्कैगुण्य मिळविणें हीच नेष्कर्म्यासिद्धि. सत्त्वगुण सुद्धां पारध्यांप्रमाणें सुख व ज्ञान यांचे पाश टाकून एखाद्या मृगाप्रमाणें सात्त्विक कर्त्यास जाळ्यांत गोंवितो. रजोगुण तर ग्रीष्मांतीच्या वाऱ्याप्रमाणें, अगर कामिनीकटाक्षाप्रमाणें, अगर विजेच्या तेजाप्रमाणें अत्यंत चंचळ असून क्षणभरही विसांवा घेऊं देत नाही. तमोगुण हा जीवांचें मोहनास्त्रच होय. तमोगुणी मनुष्य जांभयांच्या परवडींत निमग्न असतो. त्याचे डोळे उघडे असूनही त्यास दिसत नाही; व हांक मारतांच तो ओ म्हणून उठतो. एखाद्या धोंडेच्याप्रमाणें तो मुक्कुंडी मारून सर्वदा पडलेला असतो; पृथ्वी पाताळास जावो, अगर आकाश वर येवो, उठणें हा भाव त्याच्या चित्तांत उत्पन्न होत नाही. जेथल्या तेथें लोळावें एवढेंच त्यास वाटत असतें; झोंपेच्या सुस्त्रापुढें त्यास स्वर्गसुस्त्रही तुच्छ वाटतें; वाटेंत जात असतांही त्यास डोळा लागतो; व अमृतापेक्षाही तो निद्रेस श्रेष्ठ समजतो. या रजतमसत्त्वाच्या पलीकडे जाणें म्हणजेच निष्कैगुण्य मिळविणें. वसंत जसा वनलक्ष्मीस शिवत नाही, सूर्य जसा तारांगणांनीं लोपावें व कमळांनीं विकासावें हें जाणत नाही, त्याप्रमाणें त्रिगुणातीत हा कर्माकर्मापासून अलिप्त राहतो.

एकदा अंगाची त्वचा टाकून सर्प पाताळीं रिघाल्यावर त्या त्वचेची तो जशी काळजी करित नाही, त्याप्रमाणें गुणातीतता प्राप्त झाल्यावर कर्माकर्माचा मोह त्यास उत्पन्न होत नाही ( क्र. १०६ ). या निखैगुण्यावस्थेतच विश्वाश्वत्थाचें छेदन होतें, देहाहंतारूप म्यानांतून आत्मज्ञानरूपी तलवार बाहेर काढून ती प्रत्यम्बुद्धीच्या मुठींत धरावी; विवेकरूप सहाणेवर ती परजून निश्चयाचें एकदोन वेळ मुष्टिबळ पहावें; व निदिध्यासानें हृत्यार व आपण एक झाल्यावर खांडावयास घाव घालण्याजोगें दुसरें काहीच न उरल्यामुळें अश्वत्थ वृक्षही आपोआप नाहीसा होईल ( क्र. १०७ ). कामक्रोधलोभांच्या पलीकडे जाणें हेही एक प्रकारचें निखैगुण्यच होय. त्रिदोषांनीं ज्याप्रमाणें शरीर सांडावें, अगर नगरांतून जसें त्रिकूट नाहीसिं व्हावें, अगर अंतरांतून जसे त्रिदाह शमावे, त्याप्रमाणें हे कामादिक तीन शत्रु निघून गेले असतां मोक्षमार्गास उपयोगी असा सज्जनांचा संग लाभतो; जेथें आत्मानंद सदा वसत आहे अशा प्रकारचें गुरुरूपेचें भवन आतां प्राप्त होतें; प्रियाची अत्यंत सीमा जो माउली परमात्मा त्याचें दर्शन होतें; व त्याच्या संयोगानें संसाराचा गलबला आपो-आप नाहीसा होतो. जो कामक्रोधलोभांस झाडून टाकिल त्यासच अशा प्रकारचा मोठा लाभ प्राप्त होईल असें ज्ञानेश्वरमहाराज म्हणतात ( क्र. १०८ ).

## साक्षात्कार.

२१. येथपर्यंत आपण ज्ञानेश्वरांतील नीतिमीमांसा पाहिली. आतां नीतिमीमांसे-चें ध्येय जो आत्मसाक्षात्कार त्याचा ज्ञानेश्वरांनीं कसा मार्ग आंखला आहे तें आपण पाहूं. ज्ञानेश्वरांनीं मुख्य पंथराज एकच कल्पिला आहे. या पंथराजास मिळगान्या चार वाटांचें म्हणजे ज्ञान, ध्यान, कर्म, आणि भाक्ति, यांचें त्यांनीं क्रमांक ११० मध्ये थोडेंबहुत दिग्दर्शन केले आहे. या सर्व वाटा ज्या पंथराजास मिळतात त्या मार्गावर अद्यापही महेश कापडीच होऊन राहिला आहे. याच मार्गानें मागचे महर्षि, साधक, सिद्ध व आत्मविद् चालत गेले. हा मार्ग पाहिला असतां तहानभूक विसरून रात्र व दिवस यामधील भेद नाहीसा होतो. या मार्गावर जेथें जेथें पाऊल पडतें त्या त्या ठिकाणीं मोक्षाची खाणच उघडते ( क्र. १०९ ). परंतु अशा प्रकारचा मार्ग सर्वांसच साधत नाही. पुष्कळ लोक संसारांतच गुरफुटून जातात. या शतधा भोंकें असणाऱ्या नावेत रिघून ते निश्चिती कशी मानतात याचेंच आश्चर्य वाटतें. या

चहूंकडे जळत असलेल्या वणव्यांतून बाहेर निघण्यास देवाच्या भक्तीवांचून दुसरें साधनच नाही ( क. १११ ). या मृत्युलोकांत कधीं सुखाची गोष्ट ऐकू आली आहे काय ! इंगळांच्या अंधरुणावर सुखानें निद्रा लागणें केवळ अशक्य आहे. ज्या लोकांतील चंद्रही क्षयरोगी आहे, जेथें उदयाचा अर्थ अस्त असाच होतो, जेथें पुढें गेलेल्यांचें पाऊल परत आलेलें दिसतच नाही, जेथील पुराणें म्हणजे मृत लोकांची एक मोठी कहाणीच होय, त्या लोकांत निश्चिंतीनें वागणें हें मोठें चमत्कारिच नव्हें काय ! जंव जंव बाळ वाढतें तंव तंव तें मृत्यूच्या संनिधच जातें. आणि असें असूनही लोक येथें गुढ्या उभारतात. मरणें हा शब्द त्यांच्या कानांस कसासाच लागतो. एखादा मासे खात असलेला बेडूक त्याच क्षणीं जसा सापाच्या जवड्यांत सांपडत असावा त्याप्रमाणें या लोकांची स्थिति आहे. चेंथून झडझडून बाहेर निघाल्यावांचून ईश्वराचें अव्यंग धाम मिळवयाचें नाही ( क. ११२ ). ईश्वरप्राप्त्यर्थं कोणतीही दृढभावना असली तरी चालेल. मग ती नारदअक्रूरांची भक्ति असो, वसुदेवादिकांचें ममत्व असो, कंसाचें भय असो, अगर शिशुपालादिकांचा घातकधर्म असो ( क. ११३ ). या जगांत दुराचारी मनुष्यासही साधु बनतां येतें. असा दुष्कृती मनुष्य एकदां अनुतापतीर्थांत न्हाऊन देवाच्या राउळांत रिघाला म्हणजे त्याचें सर्व कुळ पवित्र होतें ( क. ११४ ). अंत्यज असो, स्त्रिया असोत, शूद्र असो, अगर पशूही असो, ज्यास माझी भक्ति त्यास माझा साक्षात्कार ठरलेलाच आहे. नक्रानें हत्तीचा पाय पकडला असतां त्यानें काकुळतीनें माझें स्मरण केल्याबरोबर त्याचें पशुत्वच नाहीसें झालें. खैराचीं लांकडे अगर चंदनाचीं लांकडे यांचा भेद अग्नीमध्ये राहत नाही; ह्मणून कुळजातिवर्ण हीं सर्व भक्तीत निष्कारण होत ( क. ११५ ). रूपानें, वयानें, अगर ज्ञानानें गजबजून जाऊन मांड्या भक्तीवांचून मनुष्य जिवंत राहिल, तर निधोण्यानें युक्त निंबाचें झाड जसें कावळ्यांच्याच उपयोगीं पडावें तशी त्यांची स्थिति होईल ( क. ११६ ). सत्या भक्तीचें स्वरूप म्हणजे पर्जन्याची जसी संतत धार भूमिवर लागावी, अगर नदीनें ज्याप्रमाणें आपली सकळ जलसंपत्ति घेऊन समुद्रास गिंवसात जावें, त्याप्रमाणें सर्वभावानें प्रेम धरवेंनासें होऊन ईश्वराच्या आंत मिळून जाणें हेंच होय ( क. ११७ ).

२२. अशाप्रकारची भक्ति मनुष्यांत प्रारंभीं नसते. प्रत्यक्ष श्रीरुपणाचा परमभक्त जो अर्जुन त्यानें याविषयी जो आपला कबुलीजबाब दिला आहे तो ध्यानांत

ठेवण्याजोगा आहे. “ पूर्वी ऋषीश्वरांना जरी देवांचे रूप वर्णिले होते, तथापि ते मला खरें वाटत नव्हतें. नारद नेहमीं जवळ येऊन भगवंताचे गुण गात असे, तथापि त्याचा अर्थ न समजून आम्हीं गीतसुखच ऐकत होतो. अंधळ्याच्या गांवांत रवि उगवला असतां त्याचा प्रकाश त्यांस न दिसून केवळ आतपाचाच मात्र त्यांस अनुभव येतो. असितदेवळ हे जरी तुझे रूप वर्णित असत, तथापि माझी बुद्धि त्यावेळीं विषयाविषानें माखिली होती. आतां मात्र तुझी रूपा झाल्यानें मला सर्व रहस्य कळून आलें. माळ्यानें झाडांस कितीही पाणी घातलें, तथापि वसंत येईपर्यंत त्यांस फुलें फळें येत नाहींत” ( क. ११९ ). अर्जुनाची जी स्थिति तीच सर्व साधकांची स्थिति असते. तनुमनजीवानें ते संतांच्या चरणांस लागल्यास पुण्योदय होऊन त्यांस श्रीगुरु भेटेल ( क. १२० ). गुरुरुपालब्धीवांचून आत्मसिद्धि होत नाहीं ( क. १२१ ). कीर्तनांत मग झालेल्या संतांचें माहात्म्य वर्णन करतां येणें शक्य नाहीं. ईश्वराच्या नामघोषानें सर्व विश्वाचें दुःख लयास नेऊन सगळें जगच ते आनंदांनें भरून टाकतात. कृष्ण विष्णु हरि गोविंद या नामांच्या संकीर्तनांनें ते देश व काल यांस विसरून जातात ( क. १२२ ). उयाच केला असतां ज्याप्रमाणें एखादा पांगळाही पाहडावर चढूं शकतो, त्याप्रमाणें सदभ्यास करून परमरुपाकडे लक्ष ठेविलें असतां त्याची प्राप्ति होऊं शकते. चित्तानें एकदां आत्म्यास वरिलें म्हणजे मग देह असो वा जावो त्याची किंमत रहात नाहीं ( क. १२३ ). ज्या ज्या क्षणीं म्हणून देवाचें सुख प्राप्त होईल त्या त्या क्षणीं तरी निदान विषयावद्दल अभीति उपजेळ. अभ्यासानें विष पचवितां येतें, आणि व्याघ्र व सर्प हेही ताच्यांत घेतां येतात. म्हणून अभ्यासास कोणतीच गोष्ट दुष्कर नाहीं ( क. १२४ ). अभ्यासाचें स्थानही मोठें मनोहर असून तेथें अमृताप्रमाणें सदा फळगारीं झाडें असावीं. फारसं ऊन अगर फारसा वाराही तेथें नसावा. निःशब्द असलें म्हणून तेथें श्वापद नसावें. पोपट अथवा भ्रमर तेथें नसावा. एखादे वेळेस हंस, अगर कोकिल, अगर मयूर आला असतां आमची हरकत नाहीं ( क. १२५ ). अशा ठिकार्णी अभ्यास करून कुंडलिनीचें उत्थान झाल्यावर अनाहताची चोली चाळूं लागते, जगूं कांहीं आकाशासच वाचा फुटली आहे असें वाटतें! ( क. १२६ ). देवाचें रूप सर्वत्र दिसावयास लागणें हीच ध्यानाची परिसमाप्ति होय. पुढें मार्गें, खालीं वर, सन्मुख विन्मुख ज्याप्रमाणें अर्जुनास देवाचें रूप दिसलें ( क. १२९ ), त्याप्रमाणेंच सर्व साधकांस दिसावयास पाहिजे. जगूं कांहीं देव हातांत दिवटी घेऊन पुढें चालल्याप्रमाणें सर्वत्र लखलखाट होतो! ( क. १३१ ). कल्पातीं ज्याप्रमाणें



द्वादशादित्यांचें तेज एकवटावें, त्याप्रमाणें देवाच्या अंगप्रभेचा चमत्कार काय ह्मणून सांगावा ( क्र. १३२ ) ? बाहेर दृष्टि उघडून पाहिलें असतां ज्याप्रमाणें देवाचें रूप दिसतें त्याप्रमाणें आंतही तसेंच दिसतें. पहात असतांना देवाचें रूप दिसावें यांत नवल काय ! न पाहतांही तें दिसतें हेंच आश्चर्य होय ( क्र. १३३ ). दर्पणाच्या आधारेणें आपलें रूप मूर्ख लोक आपण पाहतात तशांतला हा भाग नाही. ज्याप्रमाणें झरा आपल्या उगमामध्येंच सांचून रहावा, अगर पाणी आटलें असतां प्रतिबिंब ज्याप्रमाणें विंबांतच मिरवून जावें, त्याप्रमाणें स्वरूपदर्शन आहे. ज्यांनीं आपण आपल्यास पाहिलें, त्यांनीं आपल्या मूळच्या स्थानाचें जयपत्र घेतलें असें म्हणण्यास हरकत नाही ( क्र. १३५ ).

२३. ज्यांस असा आत्मसाक्षात्कार झाला त्यांचीं चिन्हें ज्ञानेश्वरीमध्ये निरानि-  
राख्या ठिकार्णां फार उत्तम रीतीनें वर्णिलीं आहेत. ज्यांस आत्मसुख प्राप्त झालें  
त्यांस सहजच विषय सांडवतात हें सांगण्याचें कारण नाही. कुमुददळाच्या ताटावर  
चंद्रकिरणें जेवणारा चकोर वाळवंट चुंबील काय ( क्र. १३६ ) ? अशा मनुष्यापुढें  
ऋद्धिसिद्धी आल्या गेल्या तरी तो महासुखांत निमग्न असल्यामुळें त्यांची त्यास  
किंमत रहात नाही ( क्र. १३८ ). क्षीरसागर मंदराचलानें न घुसळतां आयतें प्राप्त  
झालेलें जें हें परमामृत त्याची केवळ भाषा ऐकूनही संसार वाव होईल; मग त्याचें  
सेवन केलें असतां काय होईल हें सांगण्यासच नको ( क्र. १३९ ). एकासनावर  
बसून आदरानें सद्गुरूस्मरण अनुभवित असतां अंतर्बाह्य सात्त्विक गुणानें भरून  
जाऊन अहंभावाचें काठिन्य नाहीसं होतें व इंद्रियांची कसमस मोडते. मनाची घडी  
आंतल्या आंत बसते, व बसतांक्षणांचि अभ्यासाचें फल प्राप्त होतें ( क्र. १४१ ).  
चित्त परतून ज्यावेळीं आपण आपल्यास पाहतें, व तें तत्त्व मी अशी ज्यावेळेस  
त्याची खात्री पटते त्यावेळेस सुखाचें साम्राज्य उत्पन्न होतें ( क्र. १४२ ). अशा  
पुरुषास पृथ्वीच्या मोलाचें अनर्घ्य रत्न एखाद्या गारगोटीसारखें वाटावें हें नवल नव्हे  
( क्र. १४२ ). पिकलेलीं केळीं ज्याप्रमाणें उन्मळून पडतात, त्याप्रमाणें आत्मलाभानें  
अशा पुरुषाच्या क्रिया हळूहळू गळून पडतात. एखाद्या वृक्षास आग लागली असतां  
ज्याप्रमाणें त्यावरील पक्षी उडून जातात, त्याप्रमाणें अशा मनुष्याच्या मनातील  
संशय नाहीसे होतात ( क्र. १४६ ). जिंकणारा व हरणारा या दोघांसही  
युद्धभूमि ज्याप्रमाणें सारखीच लेखते, त्याप्रमाणें मित्र अगार शत्रु हे

दोघेही यास सारखेच वाटतात. खांबास रात्र काय किंवा उजेड काय, निद्रिस्तास अंगाशीं लगटणारा सप असो अगर उर्वशी असो, त्याप्रमाणेंच अशा पुरुषास कोणी ईश्वर म्हणून पूज्य म्हणो अंगर चोर म्हणून गांजो, हा दोघास सारखेच लेखतो ( क. १२७ ). ध्यानाचे वेळीं अष्टसात्त्विक भाव उत्पन्न झाल्यानें तो आनंदाच्या परमावधीस पोचतो; आंतबाहेर गात्रांचें बळ हारपून जातें; वर्षाक्रतूंत ज्याप्रमाणें शैलाच्या अंगावर सर्वत्र कोमल अंकुर फुटावेत त्याप्रमाणें त्याच्या अंगावर स्वेदकणिका उत्पन्न होतात; आंत सांपडलेल्या अलिकुळा-मुळें ज्याप्रमाणें कमलकलिका आंदोळते, त्याप्रमाणें आंतल्या सुखोर्माच्या बळानें हा बाहेर कांपतो; कपूर्कदळींचीं गर्भपुटें उकललीं असतां ज्याप्रमाणें आंतून थेंब पडावेत त्याप्रमाणें याच्या नेत्रांतून थेंब पडतात; आणि समुद्रास वेळोवेळीं ज्याप्रमाणें भरती यावी त्याप्रमाणें हाही वेळोवेळीं सुखोर्मानें उचंबळून येतो (क. १२८). स्वरूपाच्या आलिंगनवेळीं 'दोन' ही भाषा नाहीशी होऊन सुखरूपानेंच केवळ हा तेथें राहतो ( क. १५० ). परंतु ही स्थिति प्राप्त होण्याचें भाग्य लक्षावधि लोकांमध्ये एखाद्यासच लाभतें; असंख्य सैनिकांतून ज्यावेळीं शस्त्रें शरीरांत घुसतात त्यावेळीं विजयश्रियेच्या पाटावर बसणारा मनुष्य विरळाच ( क. १५१ ) ! औषध घेतल्याबरोबर ज्याप्रमाणें एकदम आरोग्य होत नाही, अगर सूर्य उगवल्याबरोबर ज्याप्रमाणें माध्यान्ह होत नाही, त्याप्रमाणें ही स्थितीही एकदम प्राप्त होत नाही. ओल्या जमिनींत उत्तम बीज पेरिलें तरी अलोट फळ येण्यास वेळच लागतो; मुकेल्यामुळें षड्रस पकानें वाडिलीं तरी त्याची तृप्ति घासोघासींच होत जाते; त्याप्रमाणें वैराग्यलाभ झाला, सद्गुरूची भेट झाली, उत्तम मार्गही प्राप्त झाला, तरी आत्मसाक्षात्कार होण्यास वेळ लागतोच. एकदां आत्मसाक्षात्कार झाल्यावर त्यास साधन करण्याची फारशी जहरी रहात नाही, असें ज्ञानेश्वरांचें मत आहे. एकदां योगतुरंग स्थिर झाला म्हणजे हा वैराग्याचें अंगत्राण किंचित् ढिलें करतो, व दुजा भावच नाहीसा झाल्यानें ध्यानाची तलवार आवरती घेतो; महोदधीस गंगा मिळाली असतां ती जसा आपला वेग सांडते, अगर कामिनी कांतापार्शी जशी स्थिर होते, तसा हा आत्मसाक्षात्कार झाल्यावर साधनहल्यार हळूच ठेवतो. तथापि पौर्णिमेपेक्षां चतुर्दशीदिवशीं ज्याप्रमाणें चंद्राचें बिंब किंचित् न्यून असतें, अगर सोळाकशी सुवर्णापेक्षां पंधराकशी सुवर्ण जसें थोडेंसें कमी पडतें, त्याप्रमाणें ब्रह्मामध्ये आणि ब्रह्म होणाऱ्यामध्ये किंचित् तरी फरक राहतोच ( क. १५३ ).

२४. देव आणि भक्त यांच्या संबंधविषयींचें ज्ञानेश्वरांचें वर्णन आत्मसाक्षा-  
त्काराच्या इतकेंच बहारीचें आहे. भक्तानें वाट पाहिली कीं देव त्यापुढें उभा राहि-  
लाच असें समजावें ( क. १५४ ). देवसुखांत निमग्न झालेल्या भक्तांचा परस्पर  
सुखसंवाद अनिर्वर्णनीय आहे. दोन भरलेलीं सरोवरे जवळ जवळ असावीत आणि  
एकांतील तरंग दुसऱ्यांत, व दुसऱ्यांतील तरंग पहिल्यांत, असें व्हांवें  
त्याप्रमाणें याचा अनुभव त्यास व त्याचा अनुभव यास मिळून  
दोघांचाही आनंद वाढतो. जणूं काहीं त्यांच्या आनंदकळोळांची  
वेणीच पडते असें म्हटलें तरी चालेल ! सूर्यानें सूर्यास ओवाळावें, अगर  
चंद्रानें चंद्रम्यास क्षेम द्यावें, त्याप्रमाणें त्यांच्या ऐक्यरसाचें प्रयाग बनतें. गुर-  
शिष्यांतील एकांतांत ज्या एका अक्षराचा उच्चार सांगितला जातो, तो आतां ते  
त्रिभुवनास मेघाप्रमाणें गर्जून सांगतात. कमळकळिका उमलल्यावर ज्याप्रमाणें  
आंतला मकरंद बाहेर पडतो, त्याप्रमाणें त्यांच्या आंतील आनंद विश्वामध्यें पसर-  
रतो, आणि त्यांतच तेही लीन होतात ( क. १५५ ). जें कृष्णानें आपल्या पित्या  
वसुदेवास सांगितलें नाहीं, अगर माते देवकीस सांगितलें नाहीं, अगर बंधु बळि-  
भद्रास सांगितलें नाहीं, तें गुह्य तो अशाच आपल्या भक्तांस सांगतो ( क. १५६ ).  
अशा भक्तांच्या अंतःकरणांत जीव व परमात्मा दोन्ही एकाच आसनावर बसून  
शोभायमान होतात. अशा प्रकारचा भक्त म्हणजे बळभा, व मी म्हणजे कांत, अशी  
सरस्यभक्ति त्यांत उत्पन्न होते. आपल्या प्रेमास्पद मनुष्याबद्दल बोलूं लागलें  
असतां भूलच पडते असें म्हणून श्रीकृष्ण या वेळीं डोलूं लागला ( क. १५७ ).  
भक्तांच्या योगक्षेमाची काळजी देवास नेहमीच असते. जो जो भाव भक्त मनीं  
धरिल तो तो त्यास देव देतो, व दिलेल्याचें रक्षणही करतो ( क. १५८ ). सम-  
र्थांच्या कांतेस ज्याप्रमाणें कोरान्न मागण्याचा प्रसंग येत नाहीं, त्याप्रमाणें देवाच्या  
एकांतिक भक्तांस कोणतीच चिंता पडत नाहीं ( क. १५९ ). आणि ज्या प्रकारें हें  
त्याचें सुख वाढेल व काळाची दृष्टी त्यावर पडणार नाहीं, त्या प्रकारें करणें हें देवाचें  
कर्तव्य बनतें. लहान मूल जो जो खेळ दाखवील, तो तो त्याची माता ज्याप्रमाणें  
सोन्याचा करून त्याच्यापुढें ठेविते, त्याप्रमाणें भक्तांच्या मनांतील भाव देव जास्त  
करून पुरवितो ( क. १६० ). एखादें फळ भक्तानें देवाकडे दाखविलें असतां देव  
दोन्ही हात पुढें करून तें घेतो; फूल दिलें असतां त्याचा वास घ्यावा, पण तें तों  
तोंडांतच घालतो; वाळलेलें पान दिलें असतांही देवास तें सर्वभावानें माखलेलें

दिसून तो तें खाऊं लागतो; भक्तानें देवास उदक जरी अर्पण केलें तरी वैकुं-  
 ठांच्या भवनापेक्षांही त्यास तें जास्त प्रिय वाटतें ( क. १६१ ). भक्तास देव  
 आपल्या डोक्यावरील मुकट करतो, अगर त्याची टांच हृदयांत बाळगतो ( क.  
 १६२ ). सहस्रावधि नामांच्या नावा करून भक्तांस संसारसागरांतून हा पार पाडतो.  
 सड्यांस ध्यानकासेस लावून, परिग्रही लोकांस प्रेमाच्या तरियांवर घालून, तो सर्वासच  
 पार उतरतो. चतुष्पादादि प्राण्यांस देखील वैकुंठांचे साम्राज्यभाक् करतो ( क.  
 १६३ ). देहांतांच्या दुःखाचेंही सर्व प्रकारें देव निवारण करतो. इंद्रियांचें बळ पार  
 हारपल्यावर, आंत बाहेर मृत्युचिन्हें उमटल्यावर, भक्तास साधनास जरी वसतां  
 आलें नाहीं, तथापि भक्तानें देवाची नित्य सेवा केली असल्यानें देव शेवटीं भक्ताची  
 परिचर्या करतो. अशी गोष्ट न होईल तर जन्मभर केलेल्या उपासनेचा उपयोग काय  
 असें ज्ञानेश्वर विचारतात ! ( क. १६४ ) ! ज्याप्रमाणें घंटानादाचा लय घंटेंतच होतो,  
 अगर झांकेलेल्या घटांतील दिवा कोणास न कळतां त्यांतच निमून जातो, त्याप्रमाणें  
 असा पुरुष आपला देह ठेवितो. असे भक्त शरीर गेल्यावर देव होतात यांत नवल  
 तें काय ! मरणाऐलीकडेच ते मला मिळून मुक्त झालेले असतात ( क. १६९ ).  
 जीवन्मुक्ति अनुभवीत असतां या भरलेल्या जगांत तिसऱ्याची मात नाहींशी होऊन  
 देवाचा व भक्तांचा एकांत झालेला असतो ( क. १७० ); आणि माझ्या स्वरूपास  
 पांचूनही ते माझी भक्ति करतात हा किती मोठा चमत्कार म्हणून सांगावा  
 ( क. १७१ ) ! ते जें बोलतात तें माझें स्तवन, ते जें पाहतात तें माझें दर्शन,  
 ते कल्पितात तो माझा जप; उदकाशीं कळोळांचा, कापराशीं परिमळाचा, अगर  
 रत्नाशीं तेजाचा जसा एकवट संयोग असतो, तसाच देवाचा व भक्तांचा जीवन्मु-  
 क्त्यवस्थेंत एकवट संयोग होतो ( क. १७२ ). जीवन्मुक्त्यवस्थेंत खरी स्वराज्य प्राप्ति  
 कशी होते याचें ज्ञानेश्वरांनीं फार उत्तम वर्णन केलें आहे. वेराग्याचें चिलखत  
 अंगांत चढवून, राजयोगतुंगावर आरोहण करून, हातांत ध्यानाचें सङ्ग धरून  
 मोक्षविजयश्रीला वरण्याकरितां ज्या वेळेस हा स्वार होऊन निघतो, त्यावेळेस प्रथम  
 आडवावयास आलेले जे सहा वैरी, अहंकार, बल, दर्प, काम, क्रोध, व परिग्रह, या  
 सर्वांचा तो फन्ना उडवितो, व नंतर अमानित्वादि गुणरूप जे केवलयदेशांचे राजे ते  
 यांस सामोरे येतात; त्यांच्याशीं मिसळून अवस्थाभेदरूपी प्रमदा सुखाचें  
 लोण उतरित असतां, योगभूमिका आरती करित असतां, ऋद्धिसिद्धि  
 वगैरे देवता अंगावर पुष्पांचा वर्षाव करित असतां, तो जसा स्वरा-  
 ज्याच्या जवळ येतो तसे तीन्ही लोक आनंदांनें उचंबळून जातात ( क. १७४ ).  
 त्यावेळीं “ जैत रे जैत ” म्हणून ध्यानाची नौबत वाजते, व तन्मयाचें  
 एकछत्र डोक्यावर तळपूं लागतें; अशाच वेळीं तो समाधिश्चियेसकट आत्म-

सुखाच्या राज्यावर आपल्यास पट्टाभिषेक करवितो ( क. १७५ ). आतां देव व भक्त हां भेद कोठें राहिला ! दोन उटलेले सारखे आरसे एकमेकांपुढें ठेविले असतां कोण कोणास प्रतिबिंबितो असें म्हणावें ! अर्जुनांनं आपल्यास श्रीकृष्णासकट यावेळीं कृष्णामधें पाहिलें, व श्रीकृष्णानें आपणांस अर्जुनासकट अर्जुनामध्यें पाहिलें; संजयही हा प्रसंग सांगत असतां इतका तन्मय होऊन गेला कीं तोही त्या दोघांमध्यें लुप्त होऊन गेला ( क. १७६ ).

२५. अशा प्रकारचे देव व भक्त जेथें आहेत तेथें कोणत्याही कार्यांत यश यावयाचेंच. जेथें चंद्र तेथें चंद्रिका; जेथें वह्नि तेथें दहनसामर्थ्य; जेथें सूर्य तेथें प्रकाश हा असावयाचाच. कृष्ण हा प्रत्यक्ष विजयरूप असल्यानं, व अर्जुन हा विजयी असल्यानं, कार्यांत यश हें ठरलेलेंच आहे. येवढीं मायवापें जेथें आहेत त्या देशांचीं झडें कल्पतरु बनतील; पाषाण चिंतामणि होतील; त्या गांवच्या नद्या अमृतानं वाहतील; त्यांचे विसाट शब्द वेदांइतके प्रमाणभूत होतील; व ते प्रत्यक्ष सदेह सच्चिदानंदरूप बनतील. व्यासांच्या शब्दांवर तुमचा विश्वास असेल तर हें खरें माना; जेथें श्रीवल्लभ, व जेथें भक्तकदंब आहे, तेथें सुख व मंगळाचा लाभ झालाच पाहिजे. ही गोष्ट खोटी होईल, तर मी व्यासांचा शिष्यच नव्हे, असें म्हणून संजयानें या वेळीं आपला बाहु उभारला ( क. १७७ ). ज्ञानेश्वरमहाराज यांचें वर्णन करून देवाजवळ एकच प्रसाददान मागतात. तें हें कीं, या जगांत सर्व दुष्टांचा व्यंकटभाव नाहीसा व्हावा; सर्व जीवांचें एकमेकांशीं अपरिमित मैत्र जडावें, स्वधर्मसूत्याचा सर्व विश्वांत प्रकाश व्हावा, ज्यांस जें पाहिजे असेल तें त्यांस मिळावें, प्रत्यक्ष चालते कल्पतरु, अगर सजीव चिंतामणींच्या स्नाणी, अगर बोलते अमृताचे सागर असे ईश्वरनिष्ठ भक्त सर्व भूतांस भेटावे. या ज्ञानेश्वरांच्या मागण्यानं विश्वेश्वरास मोठा संतोष झाला, व त्यानं "हा प्रसाद होईल" असा ज्ञानेश्वरांस वर दिला ( क. १७८ ).

२६. ज्ञानेश्वरी हा ग्रंथ फार गहन आहे हें सांगण्याचें प्रयोजन नाही. ज्ञानेश्वरीची भाषा जुनी असल्यानं कांहीं ठिकाणीं ती दुर्गम वाटून ज्ञानेश्वरीच्या अभ्यासाकडे लोक जसे प्रवृत्त व्हावेत तसे ते होत नाहीत. या प्रस्तुतच्या ग्रंथामुळें मूळ ज्ञानेश्वरीच्या अभ्यासाकडे लोकांचें लक्ष जाईल तर प्रस्तुत लेखकास धन्यता वाटेल. या ग्रंथाचे कामीं प्रो. शंकर वामन दांडेकर, रा. सा. वासुदेवराव दामले, रा. गणेश गाविंद कारखानीस, रा. शंकर केशव धर्माधिकारी, व रा. जगन्नाथ रघुनाथ लेंले या सर्वांची जी निरानिराख्या प्रकारची मदत झाली आहे तिजबद्दल प्रस्तुत लेखक त्या सर्वांचा फार आभारी आहे. ज्ञानेश्वरवचनानामृत ग्रंथ छापण्याचे कामीं जगाद्विनेच्छ प्रेसच्या मालकांनीं, व प्रस्तावना छापण्याचें कामीं आर्यभूषणप्रेसच्या मालकांनीं, जी दक्षता व कार्यक्षमता दाखविली त्यांबद्दल मी त्यांचाही फार आभारी आहे.

# ज्ञानेश्वरवचनामृत

## अनुक्रमणिका

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
<b>१. प्रास्ताविक.</b>		<b>२. तत्त्वज्ञान.</b>	
१ ज्ञानेश्वरीरचनेचा स्थलकाल-निर्देश. ... .. १		१४ आत्मा द्रष्टा व प्रकृति कर्त्री. ... .. १३	
२ ज्ञानेश्वरांची गुरुपरंपरा. २		१५ प्रकृतिपुरुषसंबंध. ... १४	
३ ज्ञानेश्वरांचा आपल्या गुरुविषयी आदर. ... ३		१६ प्रकृतिपुरुषविवेक. १५	
४ सहुरुकृपेस काय अशक्य आहे ? ... .. ३		१७ प्रकृति व पुरुष. ... १८	
५ गुरुकृपेचें वर्णन करणें शक्य नाही. ... .. ४		१८ क्षर, अक्षर, व पुरुष. १९	
६ गुरुकृपेचें आवाहन. ५		१९ क्षरविचार. .. .. २०	
७ गुरुकृपेचें महत्त्व. ... ६		२० अक्षरविचार. ... २१	
८ गुरुचें अनिर्वर्णनीयत्व. ६		२१ उत्तमपुरुष. ... २२	
९ श्रीगुरुपादपूजन. ... ७		२२ क्षेत्रविचार. ... २४	
१० निवृत्तिनाथ म्हणजे चित्सूर्यच होय. ... .. ८		२३ अनित्य देह, नित्य आत्मा. २५	
११ श्रीनिवृत्तीच्या कृपेचें महत्त्व. ... .. ९		२४ सत्त्वरजतमवृत्तीचा मृत्यूवर परिणाम. ... .. २६	
१२ ज्ञानेश्वरांची संतांपुढें नम्रता. ... .. १०		२५ जीवांची मृत्यूनंतर परमात्म्याशी भेदाभेदस्थिति. ... ३०	
१३ ज्ञानेश्वरांची स्वाभिमानपूर्ण नम्रता. ... .. ११		२६ आत्मा येत नाही व जात नाही. ... .. ३२	
		२७ विश्वाश्रत्याचें वर्णन. ३३	
		२८ ऊर्ध्वमूळ म्हणजे काय ? ३४	
		२९ मुळाचा बीजांकुरफळभाव. ३५	

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
३० न श्रोऽपि तिष्ठतीति अश्वत्थः । ... .. ३६	३६	४४ ईश्वराच्या रूपाचें याथातथ्य- रीतीनें अज्ञेयत्व. ... ४९	४९
३१ अश्वत्थाचें उन्मूलन म्हणजे काय ? ... .. ३८	३८	४५ शान हें ईश्वरापुढें अज्ञान होय. ... .. ५०	५०
३२ अश्वत्थास आदि, अंत, व स्थिति मुळींच नाहीत. ३९	३९	४६ तूं गुणत्रयाचा अव्हेर करून आत्मसुखाचा उपभोग घे. ५१	५१
३३ सर्वभावानें ईश्वराचें भजन करणारे लोकच मायासागर तरून जातात. ... ४१	४१	४७ साधु हाच महाभूतांच्या माथ्यावर चढूं शकतो. ५१	५१
३४ ईश्वर नाही म्हणणारे लोक केवळ दैवहिन होत. ४२	४२	४८ ईश्वरस्वरूपाचें ज्ञान म्हणजेच ईश्वराच्या सर्व विभूर्तीचें ज्ञान होय. ... .. ५२	५२
३५ विश्वांतील सर्व सत्ता ईश्वरा- कडे आहे.... .. ४२	४२	४९ अर्जुनाची विश्वरूपदर्शनावद्दल उत्केठा. ... .. ५३	५३
३६ दैवाचा जगताशी संबंध. ४३	४३	५० ईश्वराचें मुद्दलरूप. ५४	५४
३७ ईश्वर सर्वकर्ता असून मनुष्य हा निमित्तमात्र आहे. ४४	४४	५१ ईश्वराचें अर्तीन्द्रियस्वरूप चर्म- दृष्टीनें पाहणें शक्य नाही. ५४	५४
३८ ईश्वरास स्थूलदृष्टीनें पाहणें हें पाहणें नव्हे. ... ४४	४४	५२ दिव्यदृष्टीनें ईश्वराचें स्वरूप- दर्शन. ... .. ५५	५५
३९ ईश्वरास मानुषधर्म लावणें हें चुकीचें होय. ... ४५	४५	५३ अर्जुनाचें अपराधक्षमापन- स्तोत्र. ... .. ५६	५६
४० देवांची ईश्वरावियर्या तळमळ. ... .. ४६	४६	५४ अर्जुनाचें घसाळपण. ५६	५६
४१ ईश्वर हाच सर्व विश्वाचें मूळ आहे. ... .. ४७	४७	५५ विश्वरूपाचें घुनः कृष्णरूप. ५८	५८
४२ विषमभूतग्रामामध्ये एकाच समवस्तूचें दर्शन. ... ४८	४८	५६ भक्त हेच योगयुक्त होत. ५९	५९
४३ जगास परतें सारून ईश्वरास प्राहतां येणें शक्य नाही. ४९	४९	५७ अव्यक्तोपासक हेही मलाच मिळतात. ... .. ६०	६०
		५८ ब्रह्मस्वरूपाची अखंडस्थिति. ... .. ६०	६०

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
५९ ब्रह्मस्वरूपाचें अनिर्वर्णनीयत्व.		८३ कर्म हाच संन्यास,....	१०९
... .. ६१	६१	८४ संकल्पनाशानें परमात्म्याचें	
६० चित्सूर्याचें अप्रतिम वर्णन, ६३	६३	सानिध्य. ... .. ११०	११०
<b>३. नीतिविचार.</b>		८५ परिमितता. ... .. ११०	११०
६१ इंद्रियांचें वळकटपण.	६४	८६ साधूची आत्यंतिक समता.	
६२ अमानित्व. .... ६४	६४	... .. १११	१११
६३ अखंड अगर्वता. ... ६६	६६	८७ सात्त्विक यज्ञ. ... .. ११२	११२
६४ अदंभित्व. .... ६७	६७	८८ शारीर तप. .... ११३	११३
६५ अहिंसा. .... ६८	६८	८९ वाङ्मय तप. ... .. ११४	११४
६६ क्षांति. .... ७३	७३	९० मानसिक तप. ... .. ११५	११५
६७ आर्जव. .... ७४	७४	९१ राजस तप. ... .. ११६	११६
६८ आचार्योपासन. .... ७४	७४	९२ तामस तप. ... .. ११७	११७
६९ शुचित्व. ... .. ७९	७९	९३ ईश्वराचा अभेदसाक्षात्कार	
७० स्थैर्य. .... ८०	८०	म्हणजेच ईश्वरास शरण	
७१ आत्मविनिग्रह. .... ८१	८१	जाणें. ... .. ११७	११७
७२ वैराग्य. .... ८२	८२	९४ कर्मांत नैष्कर्म्यसिद्धि. ११९	११९
७३ अनहंकार. .... ८३	८३	९५ संतांस कर्माचरणाविषयी	
७४ दोषदर्शन. .... ८४	८४	आग्रह. ... .. ११९	११९
७५ अनासक्ति. .... ८७	८७	९६ नैष्कर्म्यत्तत्व कोणास सांगावें ?	
७६ एकांतप्रियता. .... ८७	८७	... .. १२०	१२०
७७ अनन्यभक्ति. .... ८८	८८	९७ कर्मानें सत्त्वशुद्धि, व सत्व-	
७८ अध्यात्मज्ञान. .... ८८	८८	शुद्धीनें मोक्ष. ... .. १२१	१२१
७९ अज्ञानलक्षण. .... ८९	८९	९८ ईश्वरावांचून त्रयीधर्म निष्का-	
८० दैवी संपत्तीचें वर्णन. ९७	९७	रण होत. ... .. १२२	१२२
८१ आसुरी संपत्तीचें वर्णन. १०६	१०६	९९ स्वधर्म हाच कामधेनु होय.	
८२ परमात्मा हाच बुद्धीची अवाधि		... .. १२३	१२३
होय. ... .. १०९	१०९	१०० अहंकारविरहित कर्मयोग.	
		... .. १२४	१२४



विषय	पृष्ठ
१०१ फलाशेचा त्याग....	१२५
१०२ कर्मांचें ईश्वरार्पणत्व.	१२६
१०३ कर्में ईश्वरार्पण केल्यानें ईश्वरप्राप्ति. ....	१२७
१०४ स्वकर्मकुसुमांनीं विश्वात्मक ईश्वराची पूजा. ....	१२८
१०५ प्रकृतिपासून सत्त्वरजतमांची उत्पत्ति. ....	१२८
१०६ निस्त्रैगुण्यानें स्वरूपदर्शन. ....	१३१
१०७ वैराग्यानें अश्वत्थवृक्षाचें छेदन. ....	१३३
१०८ कामक्रोधलोभांच्या निर्मू- लनानें आत्मसाक्षात्कार. ....	१३४

### ४. साक्षात्कार.

१०९ पंथराज. ....	१३६
११० चार मार्गांचें दिग्दर्शन. ....	१३७
१११ ईश्वरास भजल्यावांचून गल्यंतरच नाही. ....	१३८
११२ ईश्वरप्राप्तीनेच दुःखनिवृत्ति. ....	१३८
११३ ईश्वराबद्दल कोणतीही एक दृढभावना पाहिजे. ....	१४०
११४ दुराचारी सुद्धां साधु होऊं शकतो. ....	१४१

विषय	पृष्ठ
११५ ईश्वरभक्तीविषयीं कुळजाति- वर्णांचें निष्कारणत्व. ....	१४२
११६ “ माझिये भक्तीविण । जळों तें जियालेंपण. ” ....	१४३
११७ भक्तीचें स्वरूप. ....	१४४
११८ भक्ति म्हणजे अभेदज्ञान. ....	१४४
११९ प्रथम भक्तीकडे प्रवृत्ति नसते. ....	१४५
१२० संतांस भजल्यानें रहस्य- प्राप्ति. ....	१४७
१२१ गुरुकृपेनें आत्मसिद्धि. ....	१४८
१२२ नामघोषगौरवानें विश्व धवलित होतें. ....	१४९
१२३ “ पंगुं लंघयते गिरिं. ” ....	१५१
१२४ अभ्यासास कोणतीच गोष्ट दुष्कर नाही. ....	१५१
१२५ अभ्यासास उपयोगी स्थान कसें असावें? ....	१५२
१२६ कुंडलिनीचें उत्थान व अनाहतनादश्रवण. ....	१५३
१२७ योग हा अभिप्रवेशाइतकाच कठीण आहे. ....	१५४
१२८ ईश्वराचें सर्वगत ध्यान. ....	१५५
१२९ देव सन्मुख विन्मुख दोहीं- कडे आहे. ....	१५५

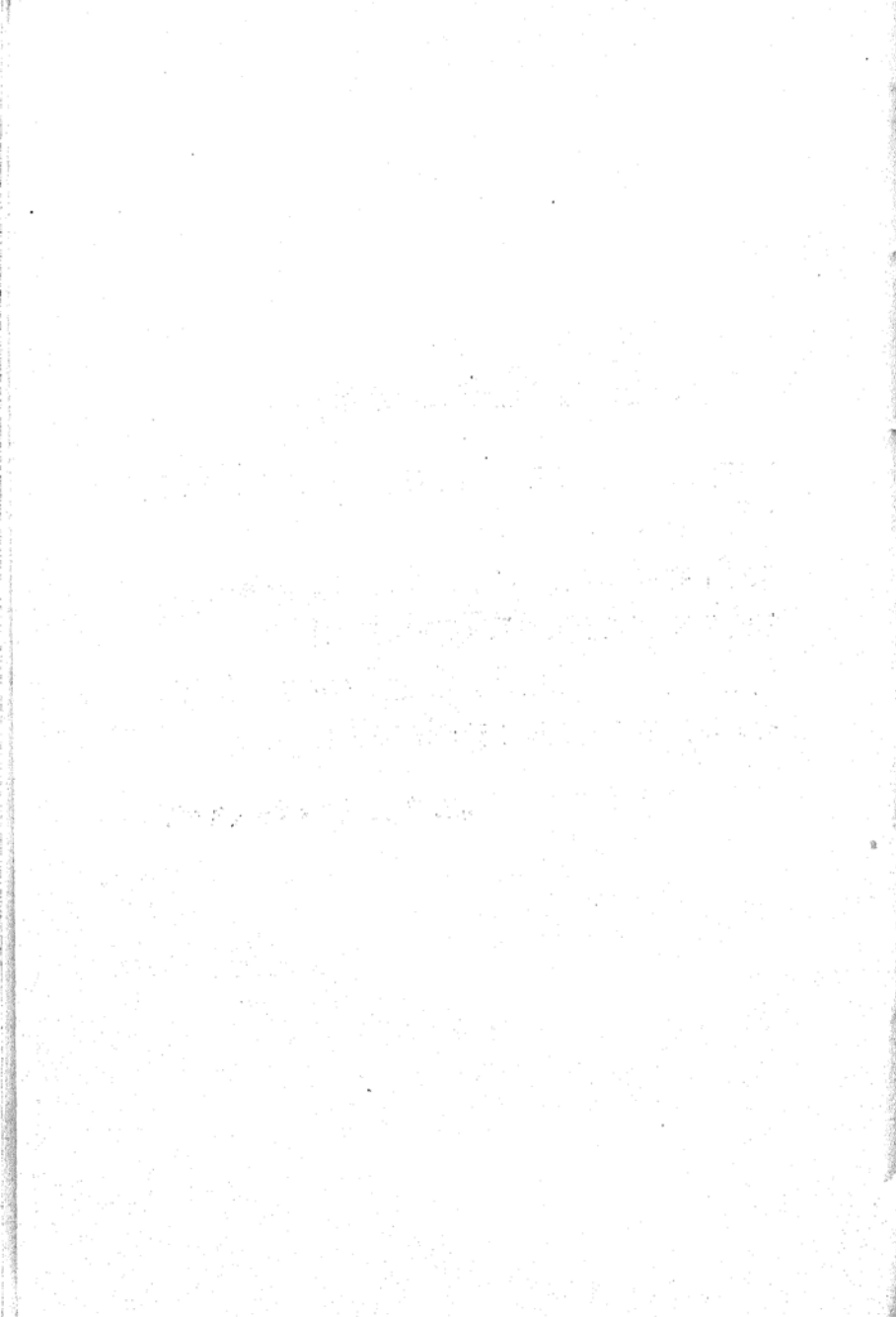
विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
१३० ईश्वराचा ज्ञानियांस उदय.	१५६	१४४ " शरीरीचि परी कौतुकें ।	
... .. १५६		परब्रह्माचेनि पाडें तुके. "	
१३१ " और वो एक शिपाई "		... .. १६६	
... .. १५७		१४५ स्थितप्रज्ञस्थिति. .... १६७	
१३२ ईश्वराचें अप्रतिम तेज.		१४६ साधूंची नीतिलक्षणें. १६७	
... .. १५७		१४७ त्रिगुणातीताचा अभेदभक्ति-	
१३३ ईश्वराचा सबाह्याभ्यंतर		योग. ... .. १६८	
साक्षात्कार. ... १५८		१४८ अष्टसात्त्विकभाव. .... १७३	
१३४ ईश्वराचें अमेयत्व. १५८		१४९ " अंतरात्मयाही निश्चला ।	
१३५ आत्मसाक्षात्कार. १५९		आली शियारी. " १७४	
१३६ आत्मसुखानें विषयध्यानाचा		१५० स्वरूपानंदांत द्वैतभाषेचा	
नाश. ... .. १६०		आत्यंतिक लोप. .... १७४	
१३७ साधूंचीं चिन्हें. ... १६१		१५१ " प्राप्तीच्या पैलतीरीं ।	
१३८ ज्यास परमानंदाची प्राप्ति		विपाइला निघे. " १७५	
झाली तोच स्थितप्रज्ञ. १६१		१५२ ईश्वराचा क्रमाक्रमानें	
१३९ परमामृतप्राप्तीसाठीं क्षीरा-		साक्षात्कार. ... १७५	
ब्धिमंथनाचें कारण नाहीं.		१५३ " साधन हतियेरु । हळूच	
... .. १६२		ठेवी. " ... .. १७७	
१४० साक्षात्कारी पुरुषाचें देहा-		१५४ भक्ताची ईश्वरस्वरूपांत	
विषयीं औदासीन्य. १६३		निमग्नता. .... १७८	
१४१ ईश्वरध्यानाचा शारीरिक		१५५ भक्तांचें संवादसुख. १७९	
परिणाम. .... १६४		१५६ ईश्वरास प्रियतम कोण ?	
१४२ ईश्वरध्यानाचा आध्यात्मिक		... .. १८०	
परिणाम. .... १६४		१५७ " तो वल्लभा मी कांत ।	
१४३ साधूंची पद्मपत्राप्रमाणें		ऐसा पढिये. " ... १८०	
अलिप्तता. ... १६५		१५८ भक्तांच्या योगक्षेमाची	
		काळजी देवास आहे. १८१	

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
१५९ “ काय समर्थाची कांता । कोरोन्न मागे ? ”	१८२	१६९ “ ते मरणा ऐलीकडे । मज मिळोनि गेले फुडें. ”	१९०
१६० “ आणि काळाची दृष्टि न पडे । हें आम्हां करणें. ”	१८३	१७० देवार्शी ऐक्यतेचीं साधनें.	१९२
१६१ “ आम्हीं भावाचे पाहुणे । भलतेया. ”	१८४	१७१ ऐक्यभक्ति.	१९३
१६२ “ तयांतें आम्हीं माथां । मुकुट करूं. ”	१८५	१७२ अनन्यसाक्षात्कार.	१९४
१६३ भक्तांच्या उद्धाराची काळजी ईश्वरास आहे. ...	१८६	१७३ अद्वैतजागृति.	१९४
१६४ देहांतींच्या दुःखाचें ईश्वर निवारण करतो. ...	१८७	१७४ स्वराज्यप्राप्तीचा आनंद.	१९५
१६५ साधु देह कसा ठेवतो ? ... ..	१८८	१७५ आत्मानुभवाचा पट्टाभिषेक.	१९७
१६६ ईश्वरास मिळाल्यावर धुनरावृत्ति नाही....	१८८	१७६ देवभक्तांचा आत्यंतिक संयोग. ... ..	१९७
१६७ देवभक्तांची अभिन्नता. ... ..	१८९	<b>५. उपसंहार.</b>	
१६८ जीवन्मुक्तावस्था. ...	१९०	१७७ जेथें देवभक्तांचा संयोग आहे तेथें विजय ठेवलेलाच आहे. ... ..	१९९
		१७८ ईश्वराचें प्रसाददान.	२०१
		१७९ एकनाथसंशोधन.	२०२

भक्तालयांत गीतारत्नेश्वराची स्थापना.

“ म्हणौनि तपाचा धनुर्घरा । तळीं दाटोनि गाडोरा ।  
वरि गुरुभक्तीचा पुरा । प्रासाद जो जाहला ॥  
आणि श्रवणेच्छेचा पुढां । दारवंटा सदा उघडा ।  
वरि कलश चोखडा । अनिंदारत्नांचा ॥  
ऐशा भक्तालयां चोखटीं । गीतारत्नेश्वर हा प्रतिष्ठी ।  
मग माझिया संवसाटीं । तुकसी जर्गी ॥ ”

ज्ञा. १८. १९०७-१९०९.



# ज्ञानेश्वरवचनामृत

## १ प्रास्ताविक

१. ज्ञानेश्वरीरचनेचा स्थलकालनिर्देश.

ऐसें युगीं परि कळीं । आणि महाराष्ट्रमंडळीं ।  
श्रीगोदावरीच्या कूर्लीं । दक्षिणिलीं ॥  
त्रिभुवनैकपवित्र । अनादि पंचक्रोश क्षेत्र ।  
जेथ जगाचें जीवनसूत्र । श्रीमहालया असे ॥  
तेथ यदुवंशविलास । जो सकळकळानिवास ।  
न्यायातें पोषी क्षितीश । श्रीरामचंद्र ॥  
तेथ महेशान्वयसंभूतें । श्रीनिवृत्तिनाथसुतें ।  
केलें ज्ञानदेवें गीते । देशीकार लेणें ॥  
एवं भारताच्या गांवीं । भीष्मनाम प्रसिद्ध पर्वीं ।  
श्रीकृष्णार्जुनीं बरवी । गोठी जे केली ॥  
जें उपनिषदांचें सार । सर्व शाखांचें माहेर ।  
परमहंसीं सरोवर । सेविजें जें ॥  
तिये गीतेचा कलश । संपूर्ण हा अष्टादश ।  
म्हणे निवृत्तिदास । ज्ञानदेव ॥  
पुढती पुढती पुढती । इया ग्रंथपुण्यसंपत्ती ।  
सर्वसुखीं सर्वभूतीं । संपूर्ण होइजे ॥  
शके बाराशतें बारोत्तरें । तें टीका केली ज्ञानेश्वरें ।  
सच्चिदानंदबाबा आदरें । लेखकु जाहला ॥

ज्ञा. १८. १८०३-१८११.

## २. ज्ञानेश्वरांची गुरुपरंपरा.

ऐसैं श्रीनिवृत्तिनाथाचें । गौरव आहे जी साचें ।  
 ग्रंथ नोहे हें कृपेचें । वैभव तिये ॥  
 क्षीरसिंधुपरिसरीं । शक्तीच्या कर्णकुहरीं ।  
 नेणां कै श्रीत्रिपुरारीं । सांगितलें जें ॥  
 तें क्षीरकल्लोळा आंत । मकरोदरीं गुप्त ॥  
 होता तयाचा हात । पैठें जालें ॥  
 तो मत्स्येंद्र सप्तशृंगीं । भग्नावयवा चौरंगीं ।  
 भेटला कीं तो सर्वांगीं । संपूर्ण जाला ॥  
 मग समाधी अव्यत्यया । भोगावी वासना या ।  
 ते मुद्रा श्रीगोरक्षराया । दिधली मीनीं ॥  
 तेंणें योगाब्जनीसरोवर । विषयविध्वंसैकवीर ।  
 तिये पर्दीं कां सर्वेश्वर । अभिषेकिले ॥  
 मग तिहीं तें शांभव । अद्वयानंदवैभव ।  
 संपादिलें सप्रभव । श्रीगैनीनाथा ॥  
 तेंणें कळिकळित भूतां । आला देखोनि निरुता ।  
 ते आज्ञा श्रीनिवृत्तिनाथा । दिधली ऐसी ॥  
 ना आदिगुरु शंकरा । लागोनि शिष्यपरंपरा ।  
 बोधाचा हा संसरा । जाला जो आमुतें ॥  
 तो हा तूं घेऊनि आघवा । कळीं गिलितयां जीवा ।  
 सर्व प्रकारीं धांवा । करीं पां वेगीं ॥  
 आधींच तंव तो कृपालु । वरि गुरु आज्ञेचा बोलु ।  
 जाला जैसा वर्षाकालु । खवळणें मेघां ॥  
 मग आर्ताचेनि वोरसैं । गीतार्थग्रंथनमिसैं ।  
 वर्षला शांतरसैं । तो हा ग्रंथ ॥

१ सन्निध. २ स्वाधीन. ३ मत्स्येंद्रनाथांनीं. ४ ओघ, विस्तारः ५ धांवूनरक्षण  
 करणें. ६ पान्हा.

तेथ पुढां मी वापिया । मांडला आर्ती आपुलिया ।  
कां यासाठीं येवढिया । आणिलों यशा ॥

ज्ञा. १८. १७९१-१७९३.

### ३. ज्ञानेश्वरांचा आपल्या गुरुविषयीं आदर.

मज हृदयीं सद्गुरु । जेणें तारिलों हा संसारपूरु ।  
म्हणऊनि विशेष मनीं आदरु । विवेकावरी ॥  
जैसें डोळ्यां अंजन भेटे । ते वेळीं दृष्टीसी फांटां फुटे ।  
मग वास पाहिजे तेथ प्रगटे । महानिधी ॥  
कां चिंतामणी आलिया हातीं । सदा विजयवृत्ति मनोरथीं ।  
तैसा मी पूर्णकाम श्रीनिवृत्ति । ज्ञानदेव म्हणे ॥  
म्हणोनि जाणतेनि गुरु भजिजे । तेणें कृतकार्य होइजे ।  
जैसें मूळसिंचनें सहजे । शाखापल्लव संतोषती ॥  
कां तीर्थें जियें त्रिभुवनीं । तिये घडती समुद्रावगाहनीं ।  
नातरी अमृतरसस्वादनीं । रस सकळ ॥  
तैसा पुढतपुढतीं तोचि । मियां अभिवंदिला श्रीगुरुचि ।  
अभिलषित मनोरुचि । पुरविता तो ॥

ज्ञा. १. २२-२७.

### ४. सद्गुरुकृपेस काय अशक्य आहे ?

तें बुद्धीहीं आकळितां सांकडें । म्हणऊनि बोलीं विपायें सांपडें ।  
परि श्रीनिवृत्तिकृपादीपउजियेडें । देखेन मी ॥  
जें दिठीहीं न पविजे । तें दिठीवीण देखिजे ।



जरी अतीन्द्रिय लाहिजे । ज्ञानबळ ॥  
 नातरी जें धातुवाद्यांहीं न जोडे । तें लोहींचि पंधरें सांपडे ।  
 जरी दैवयोगें चढे । परिस हाता ॥  
 तैसी सहुरुकृपा होये । तरी करितां काय आपु नोहे ।  
 म्हणऊनि तें अपार मातें आहे । ज्ञानदेव म्हणें ॥

ज्ञा. ६. ३२-३९.

#### ५. गुरुकृपेचें वर्णन करणें शक्य नाही.

हैं असो दिठि जयावरी झळके । कीं हा पद्मकर माथां पारुंखे ।  
 तो जीवचि परि तुके । महेशेंसी ॥  
 एवढें जिये महिमेचें करणें । तें वाचाबळें वानूं मी कवणें ।  
 कां सूर्याचिया आंगा उट्टणें । लागत असे ॥  
 केउतां कल्पतरुवरी फुलौरा । कायसेनी पाहुणे रक्षीरसागरा ।  
 कवणें वासीं कापुरा । सुवास देवां ॥  
 चंदनातें कायसेनि चर्चावें । अमृतातें केउतें रांधावें ।  
 गगनावरी उभवावें । घडे केवीं ॥  
 तैसैं श्रीगुरुचें महिमान । आकळितें कें असे साधन ।  
 हें जाणोनियां नमन । निवांत केलें ॥  
 जरी प्रज्ञेचेनि आंथिलेपणें । श्रीगुरुसामर्थ्यां रूप करूं म्हणे ।  
 तरि तें मोतियां भिंगं देणें । तैसैं होईल ॥  
 कां साडेपंधरयां रजतवणी । तैशीं स्तुतीचीं बोलणीं ।  
 उगियाचि माथा ठेविजे चरणीं । हेंचि भलें ॥

ज्ञा. १० ९-१९

१ किमया करणारे. २ लोखंडांत. ३ सोनें. ४ स्वाधीन. ५ चमकेल,  
 प्रकाश करील. ६ स्पर्श करील. ७ उटी. ८ कोटून. ९ संपन्नता. १० वर्णन  
 करण. ११ चकाकीकरतां पुट देणें. १२ उत्तम सोनें. १३ रुप्याचें पाणी.

## ६. गुरुकृपेचें आवाहन.

जयजय वो शुद्धे । उदार प्रसिद्धे ।  
 अनवरत आनंदें । वर्षतिये ॥  
 विषयव्यालें मिठी । दिधलिया नुंठी तांठी ।  
 ते तुझीये कृपादृष्टी । निर्विष होय ॥  
 तरि कवणातें तापु पोळी । कैसेनि वो शोक जाळी ।  
 जरि प्रसादरसकळोळीं । पुरें येसी तूं ॥  
 योगसुखाचे सोहळे । सेवकां तुझेनि खेहाळे ।  
 सोहंसिद्धिलेळें । पाळिसी तूं ॥  
 आधारशक्तीचिया अंकीं । वाढविसी कौतुकीं ।  
 हृदयाकाशपालखीं । परिचे देसी निजें ॥  
 प्रत्यग्ज्योतीची वोवाळणी । करिसी मनपवनाचीं खेळणीं ।  
 आत्मसुखार्चीं बाळलेणीं । लेवविसी ॥  
 संतरावियेचें स्तन्य देसी । अनाहताचा हल्लर गासी ।  
 समाधिबोधें निजविसी । बुझांउनी ॥  
 म्हणोनि साधकां तूं माउली । पिके सारस्वत तुझिया पाउलीं ।  
 याकारणें मी साउली । न संडीं तुझीं ॥...॥  
 श्रीकृष्णगुणीं मातें । सर्वत्र करीं वो सरतें ।  
 राणिवे बैसवी श्रोतयांतें । श्रवणाचिये ॥  
 ये मन्हाटियेचियां नगरीं । ब्रह्मविद्येचा सुकाळ करीं ।  
 घेणें देणें सुखचिवरि । हें देई या जगा ॥  
 तूं आपलेनि खेहपल्लवें । मातें पांघुरविशील सदैवें ।  
 तरि आतांचि हें आघवें । निर्मान माये ॥  
 इये विनवणीयेसाठीं । अवलोकिलें गुरुकृपादृष्टी ।  
 म्हणें गीताथेंसी उठीं । न बोलें बहु ॥

१ विस्मृति जात नाहीं. २ हृद. ३ मूलाधारचक्र. ४ श्लोके. ५ अमृतकला.  
 ६ गाणें. ७ समजावून देणें. ८ विद्या. ९ राज्यपद. १० पदर.

तेथ जी जी महाप्रसाद । म्हणोनि साविया जाहला आनंद ।  
आतां निरोपीन प्रबंधं । अवधान दीजे ॥

ज्ञा. १२. १-१९.

### ७. गुरुकृपेचें महत्त्व.

जयांचें केलिया स्मरण । होय सकळ विद्यांचें अधिकरण ।  
ते वंदू श्रीचरण । श्रीगुरूचे ॥  
जयांचेनि आठवे । शद्वसृष्टी आंगवे ।  
सारस्वत आघवें । जिव्हेसि ये ॥  
वक्तृत्व गोडपणें । अमृतातें पारुषं म्हणे ।  
रस होती वोळगणे । अक्षरांसी ॥  
भावांचें अवतरण । अवतरवी निजखूण ।  
हातां चढे संपूर्ण । तत्त्वबोध ॥  
श्रीगुरूचे पाय । जें हृदय गवसूनि ठाय ।  
तें येवढें भाग्य होय । उन्मेषांसी ॥

ज्ञा. १३. १-९.

### ८. गुरुंचें अनिर्वर्णनीयत्व.

जयजय आचार्या । समस्तसुरवर्या ।  
प्रज्ञाप्रभातसूर्या । सुखोदया ॥  
तूं जयांप्रति लपसि । तयां विश्व हें दाविसी ।  
प्रकट तें करिसी । आघवेंचि तूं ॥

१ सहज. २ ग्रंथ. ३ लक्ष. ४ स्वाधीन होतें. ५ फिकें. ६ आश्रित.  
७ अमिप्राय. ८ धरून, पोटाकून. ९ ज्ञान.

कीं पुढिलांची दृष्टी चोरिजे । हा दृष्टिवंध निफजे ।  
 परि नवल लाघव तुझे । जें आपणपें चोरे ॥...॥  
 वेद वानूनि तंवचि चांग । जंव न दिसे तुझे आंग ।  
 मग आम्हां तया मुंग । एके पांती ॥...॥  
 कां उदयलिया भास्वत । चंद्र जैसा खद्योत ।  
 आम्हां श्रुति तुज आंत । तो पांड असे ॥...॥  
 या लागीं आतां । स्तुति सांडूनि निवांता ।  
 चरणीं ठेविजे माथा । हेंचि भलें ॥  
 तरि तूं जैसा आहासि तैसिया । नमोजी गुरुराया ।  
 मज ग्रंथोद्यम फळावया । वेव्हारो होई ॥

ज्ञा. १४. १-१६.

### ९. श्रीगुरुपादपूजन.

आतां हृदय हें आपुलें । चौफाळूनिया भलें ।  
 वरी बैसऊं पाउलें । श्रीगुरुचीं ॥  
 ऐक्यभावाची अंजुळी । सर्वेंद्रियकुड्मळी ।  
 भरूनियां पुष्पांजुळीं । अर्घ्य देवां ॥  
 अनन्योदकें धुवट । वासना जे तन्निष्ठ ।  
 तें लाविलेसं बोट । चंदनाचें ॥  
 प्रेमाचेनि भांगारें । निर्वाळुनि नेपुरें ।  
 लेंववूं सुकुमारें । पदें तिये ॥  
 घणावली आवडी । अव्यभिचारें चोखडी ।  
 तियें घालूं जोडी । आंगुळियां ॥  
 आनंदांमोद बहुळ । सात्विकाचें मुकुळ ।

१ नजरबंदी. २ मौन. ३ पीक. ४ यांग्यता. ५ सावकार. ६ चौरंग करून.  
 ७ कळ्या. ८ सोने. ९ दड झालेली. १० सुवास. ११ पुष्कळ. १२ कमळ.

ते उमललें अष्टदळ । ठेऊं वरी ॥  
 तेथें अहं हा धूप जाळूं । नाहंतेजें वोवाळूं ।  
 सामरस्यें पोटाळूं । निरंतर ॥  
 माझी तनु आणि प्राण । इया दोन्ही पाउंवां लेववूं श्रीचरण ।  
 करूं भोग मोक्ष निंबलोण । पायां तयां ॥

ज्ञा. १९. १-८.

१०. निवृत्तिनाथ म्हणजे चित्सूर्यच होय.

तया चित्सूर्या श्रीनिवृत्ती । आतां नमोचि म्हणों पुढतपुढती ।  
 जे बाधका येइजतसे स्तुति । बोलाचिया ॥...॥  
 जो सर्वनेणिवां जाणजे । मौनाचिया मिठीया वानिजे ।  
 कांहींच न होनि आणजे । आपणपयां जो ॥...॥  
 तया तूतें मी सेवकपणें । लेववीं बोलकेया स्तोत्राचें लेणें ।  
 हें उपसाहावें ही म्हणतां उणें । अद्रयानंदा ॥  
 परि रंकें<sup>१</sup> अमृताचा सागर । देखिलिया पडे उचिताचा विसर ।  
 मग करूं धांवें पाहुणेर । शार्कांचा तया ॥  
 तेथ शाकही कीर बहुत म्हणावा । तयाचा हर्षवेगचि तो घ्यावा ।  
 उजळोनि दिव्यतेजा हातिवा । ते भक्तीचि पाहावी ॥  
 बाळा उचित जाणणें होये । तरि बाळपणाचि कें आहे ।  
 परि साचंचि येरी माये । म्हणोनि तोषे ॥  
 हां गा गांवरसें भरलें । पाणी पाठीं पाय देत आलें ।  
 तें गंगा काय म्हणितलें । परतें सर ॥...॥  
 जिहीं ध्यानाचा डोळां पाहिलासी । वेदादि वाचा वानिलासी ।  
 जें उपसाहिलें तयासीं । तें आम्हांही करीं ॥

१ पादुका. २ शब्दांच्या. ३ सहन करणें. ४ दरिद्री. ५ आदरातिथ्य.  
 ६ भाजी. ७ सूर्य. ८ काडवात. ९ खरोखर.

परि मी आजि तुझ्या गुणीं । लांचावलों अपराध न गर्णीं ।  
भलतें करीं परी अर्धधर्णीं । नुठीं कदा ॥

ज्ञा. १३. १७-२०.

### ११. श्रीनिवृत्तींच्या कृपेचें महत्त्व.

तरि बहु बोलूं काई । आजि तें आन डाई ॥  
मातेवांचूनि नाहीं । ज्ञानदेव म्हणे ॥  
जे तान्हेनि मियां अपत्ये । आणि माझे गुरूसी एकुलतें ।  
म्हणोनि कृपेसी एकहातें । जालें तिये ॥  
पाहा पां भरोवरी आघवी । मेघ चातकासी रिचवी ।  
मजलागीं गोसावीं । तैसें केलें ॥  
म्हणोनि रिकामें तोंड । करूं गेलें बडबड ।  
कीं गीता ऐसें गोड । आतुडलें ॥  
होय अदृष्ट आपैतें । तें वाळूचि रत्न परते ।  
उजूं आयुष्य तें मारितें । लोभ करी ॥  
आधर्णीं घातलिया हरळ । होती अमृताचे तांदुळ ।  
जरी भुकेची राखे वेळ । श्रीजगन्नाथ ॥  
तयापरी श्रीगुरु । करिती जें अंगिकारूं ।  
तें होऊनि ठाके संसार । मोक्षमय आघवा ॥  
पाहा पां काई श्रीनारायणें । तया पांडवांचें उणें ।  
कीजेचि ना पुराणें । विश्ववद्ये ॥  
तैसें श्रीनिवृत्तिराजें । अज्ञानपण हें माझें ।  
आणिलें वोजे । ज्ञानाचिये ॥  
परि हें असो आतां । प्रेम रुळतसें बोलतां ।  
कें गुरुगौरव वर्णितां । उन्मेष असे ॥

१ सवकलों. २ अतृप्त. ३ एकुलतें एक. ४ सामुग्री. ५ ओतणें. ६ सांपडले.  
७ सरळ. ८ खडे. ९ योग्यता. १० मळणें. ११ बुद्धि.

आतां तेणेंचि पसायें । तुम्हां संतांचे मी पाये ।  
बोळगेन अभिप्रायें । श्रीगीतेचेनी ॥

ज्ञा. १९. १८-२८.

## १२. ज्ञानेश्वरांची संतांपुढें नम्रता.

अहो पुंसां आपणाचि पढविजे । मग पढे तरी माथा तुँकिजे ।  
कां करविलेनि चोर्जे न रिद्धे<sup>१</sup> । बाळका माय ॥  
तेविं मी जें जें बोलें । तें प्रभु तुमचेंचि शिकविलें ।  
म्हणोनि अवधारिजो आपुलें । आपण देवा ॥  
हें सारस्वताचें गोड । तुम्हींचि लाविलें जी झाड ।  
तरी आतां अवधानामृतें वाड । सिंपोनि कीजे ॥  
मग हें रसभाव फुलीं फुलेल । नानार्थफळभारें फळा येईल ।  
तुमचेनि धमैं होईल । सुरवाड जगा ॥  
या बोला संत रिद्धले । म्हणती तोषलों गा भलें केलें ॥  
आतां सांगे जें बोलिलें । अर्जुन तेंथें ॥  
तंव निवृत्तिदास म्हणे । जी कृष्णार्जुनाचें बोलणें ।  
मी प्राकृत काय सांगों जाणें । परि सांगवा तुम्हीं ॥  
अहो रानींचिया पालेखाइरां । नेवाणें करविलें लंकेश्वरा ।  
एकला अर्जुन परी अक्षौहिणी अकरा । न जिणेचि काई ॥  
म्हणोनि समर्थ जें जें करी । तें न हो न ये चराचरीं ।  
तुम्हीं संत तयापरी । बोलवा मातें ॥

ज्ञा. ११. १७-२४.

१ प्रसाद. २ सेवीन. ३ पोपट. ४ डोलवणें. ५ कौतुक. ६ संतुष्ट होणें.  
७ मोठें. ८ सुख. ९ नःश.

## १३. ज्ञानेश्वराची स्वाभिमानपूर्ण नम्रता.

म्हणोनि श्रीव्यासाचा हा थोर । विश्वासि जाला उपकार ।  
 जे श्रीकृष्णउक्ति आकार । ग्रंथाचा केला ॥  
 आणि तोचि हा मी आतां । श्रीव्यासार्ची पदं पाहातां ।  
 आणिला श्रवणपथा । मन्हाठिया ॥  
 व्यासादिकांचे उन्मेखं । राहाटती जेथ साशंक ।  
 तेथ मीही रंक येक । वाचाळी करीं ॥  
 परि गीताईश्वर भोळा । ले<sup>३</sup> व्यासोक्तिकुसुममाळा ।  
 तरि माझिया दूर्वादळा । ना न म्हणे कीं ॥  
 आणि क्षीरसिंधूचिया तटा । पाणिया येती गजघंटा ।  
 तेथ काय मुरकुटा । वारिजत असे ॥  
 पांख<sup>५</sup>फुटें पाखिरूं । नुडें तरी नर्भीच स्थिरू ।  
 गगन आक्रमी सत्वरू । तो गरुडही तेथ ॥  
 राजहंसाचें चालणें । भूतळीं जालिया शहाणें ।  
 आणिकें काय कोणें । चालावेंचि ना ॥  
 जी आपुलेनि अवकाशें । अगाध जळ घेपें कलशें ।  
 चुळीं चूळपणा ऐसैं । भरुनि न निघे ॥  
 दिवटीच्या आंगीं थोरी । तरि ते बहु तेज धरी ।  
 वाती आपुलिया परी । आणीच कीं ना ॥  
 जी समुद्रांचेनि पैसैं । समुद्रां आकाश आभासे ।  
 थिल्लरीं थिल्लरापेसैं । विवेचि पै ॥  
 तेविं व्यासादिक महामती । वार्वरीं येती इये ग्रंथीं ।  
 मा आम्हीं ठांकीं हे युक्ति । न मिळे कीर ॥  
 जिये सागरीं जळचरें । संचरती मंदरांकारें ।

१ ज्ञान. २ बडबड. ३ धारण करतो. ४ गजसमुदाय. ५ पंख फुटतात न  
 फुटतात असैं. ६ विस्तार. ७ डबकें. ८ राहाटणें. ९ स्तब्ध बसणें. १० मंदार  
 पर्वताच्या आकाराची.



तेथ देखोनि शफरें येरें । पोहों न लाहती ॥  
 अरुण आंगाजवळिके । म्हणोनि सूर्यातें देखे ।  
 मां भूतळींचि न देखे । मुंगी काई ॥  
 या लागीं आम्हां प्राकृतां । देशिकारें बंधे गीता ।  
 म्हणणें हें अनुचितं । कारण नोहे ॥  
 आणि बाप पुढां जाये । ते घेत पाउलाची सोये ।  
 बाळ ये तरी न लाहे । पावां कायी ॥  
 तैसा व्यासाचा मागोर्वा घेत । भाष्यकारांतें वाट पुसत ।  
 अयोग्यही मी न पवत । कें जाईन ॥  
 आणि पृथ्वी जयाचिया क्षमा । जुबगे स्थावरजंगमा ।  
 जयाचेनि अमृतें चंद्रमा । निववी जग ॥  
 जयाचें आंगिक असिकें । तेज लाहोनि अकें ।  
 अंधाराचे सावाइकें । लोटिजत आहे ॥  
 समुद्रा जयाचें तोय । तोया जयाचें माधुर्य ।  
 माधुर्या सौंदर्य । जयाचेनि ॥  
 पवना जयाचें बळ । आकाश जेणें पघळं ।  
 ज्ञान जेणें उज्ज्वळ । चक्रवर्ती ॥  
 वेद जेणें सुभास । सुख जेणें सोल्लास ।  
 हें असो रूपस । विश्व जेणें ॥  
 तो सर्वोपकारी समर्थ । सद्गुरु श्रीनिवृत्तिनाथ ।  
 राहाटत असे मजही आंत । रिघोनियां ॥  
 आतां आयती गीता जर्गी । मी सांगे मन्हाठिया भंगीं ।  
 येथ कें विस्मयालागीं । ठाव आहे ॥  
 श्रीगुरुचेनि नांवें माती । डोंगरीं जयापासीं होती ।  
 तेणें कोळिये त्रिजगतीं । येकवद केली ॥

१ लहान मासे. २ मग. ३ अयोग्य. ४ मार्ग. ५ लाभणें. ६ पत्ता, माग.  
 ७ कंटाळत नाहीं. ८ समग्र. ९ साहाय्यक. १० विस्तृत. ११ रीत. १२ एक-  
 वट.

चंदनं वेधलीं झाडें । जालीं चंदनाचेनि पाडें ।  
 वसिष्ठं मांडली कीं भांडे । भानुसीं शांटी ॥  
 मा मी तंव चित्ताथिला । आणि श्रीगुरु ऐसा दादुला ।  
 जो दिठीवेनि आपुला । बैसवी पर्दां ॥  
 आधींचि देखणी दिठी । वरी सूर्य पुरवी पाठी ।  
 तें न दिसे ऐसी गोठी । कैही आहे ॥  
 म्हणोनि माझे नित्य नवे । श्वासोच्छ्वासही प्रबंध होआवे ।  
 श्रीगुरुकृपा काय नोहे । ज्ञानदेव म्हणे ॥

ज्ञा. १८. १७०८-३९.

## २. तत्त्वज्ञान.

१४. आत्मा द्रष्टा व प्रकृति कर्त्री.

अगा नगर हें रायें केलें । या म्हणण्या सार्चपण कीर आलें ।  
 परि निरुते पाहतां काय सिणले । रायाचे हात ॥...॥  
 जैसी रायें अधिष्ठिली प्रजा । व्यापारे आपुलालिया काजा ।  
 तैसा प्रकृतिसंग माझा । येर करणें तें इयेचें ॥  
 पाहें पां पूर्णचंद्राचिये भेटी । समुद्रां अपार भरतें दाटी ।  
 तेथ चंद्रासि काय किरीटी । उपखां पडे ॥  
 जड परि जवळिका । लोह चळें तरि चळो कां ।  
 तरि कवण शीण भ्रामंका । सन्निधानाचा ॥  
 किंबहुना यापरी । मी निजप्रकृति अंगिकारी ।  
 आणि भूतसृष्टि एकसरी । प्रसवौंचि लागे ॥...॥

१ छाटी. २ चित्तयुक्त. ३ समर्थ. ४ पाहणारी. ५ ग्रंथ. ६ खरेपणा.  
 ७ खरोखर. ८ खरोखर. ९ श्रम. १० लोहचुंबक.

जैसा दीप ठेविला परिवरीं । कवणातें नियमी ना निवारी ।  
 आणि कवण कवणिये व्यापारीं । राहाटे तेंहि नेणे ॥  
 तो जैसा कां साक्षिभूत । गृहव्यापारप्रवृत्तिहेतु ।  
 तैसा भूतकर्मी अनासक्तु । मी भूर्ती असे ॥

ज्ञा. ९. ११०-१२९.

### १५. प्रकृतिपुरुषसंबंध.

आतां असंगा साक्षिभूता । देहीं चैतन्याची जे सत्ता ।  
 तिये नाम पांडुसुता । चेतना येथ ॥  
 जे नखौनि केशवरी । उभी जागे शरीरीं ।  
 जे तिहीं अवस्थांतरां । पालटेना ॥  
 मनबुद्ध्यादि आघवी । जियेचेनि टवटवी ।  
 प्रकृतिवनमाधवी । सदाचि जे ॥  
 जडाजडीं अंशीं । राहाटे जे सरिसी ।  
 ते चेतना गा तुजसी । लटिकें नाहीं ॥  
 पै रावो परिवार नेणें । आज्ञाचि परचक्र जिणे ।  
 कां चंद्राचेनि पूर्णपणें । सिंधु भरती ॥  
 ना ना भ्रामकाचें सन्निधान । लोहो करी सचेतन ।  
 कां सूर्यसंग जन । चेष्टवी गा ॥  
 अगा मुखमेळेंविण । पिलियाचें पोषण ।  
 करी निरीक्षण । कूर्मी जेवीं ॥  
 पार्था तयापरी । आत्मसंगती इये शरीरीं ।  
 सजीवत्वाचा करी । उपयोग जडा ॥

ज्ञा. १३. १३४-१४१.

## १६. प्रकृतिपुरुषविवेक.

जया मार्गातें जर्गी । सांख्य म्हणती योगी ।  
 जयाचिये भाटिवेलागीं । मी कपिल जाहालों ॥  
 तो आईक निर्दाख । प्रकृतिपुरुषविवेक ।  
 म्हणे आदिपुरुष । अर्जुनातें ॥  
 तरी पुरुष अनादि आर्था । आणि तेंचि लागोनि प्रकृति ।  
 सर्वें सरिसी दिवोराती । जयापरी ॥...॥  
 तैसीं जाण जवटें । दोन्ही इयें एकवटें ।  
 प्रकृतिपुरुषें प्रकटें । अनादिसिद्धें ॥...॥  
 तरी केवळ जे सत्ता । तो पुरुष गा पंडुसुता ।  
 प्रकृती तें समस्तां । क्रिया नाम ॥...॥  
 ऐसेनि संतासंतें । कर्म प्रकृतिस्तव होतें ।  
 तथापासोनि निर्वाळतें । सुखदुःख गा ॥  
 असतीं दुःख उपजे । सत्कमीं सुख निपजे ।  
 तथा दोर्हीचा बोलिजे । भोग पुरुषा ॥...॥  
 प्रकृतिपुरुषांची कुळवाडी । सांगतां असंगडी ।  
 जे आंबुली जोडी । आंबुला खाय ॥  
 आंबुलिया आंबुलिये । संगती ना सोये ।  
 कीं आंबुली जग विये । चोर्जे पेका ॥  
 जे अनंग तो पंधा । निकेवडा नुसंधा ।  
 जोर्ण अतिवृद्धा-। पासूनि वृद्ध ॥  
 तथा आडनांव पुरुष । येहवीं स्त्री ना नपुंसक ।  
 किंबहुना एक । निश्चयो नाहीं ॥  
 तो अचक्षु अश्रवण । अहस्त अचरण ।

१ वर्णनासाठीं. २ तेव्हांपासून. ३ बरोबर. ४ सारखी. ५ जुळी. ६ उत्पन्न  
 होतें. ७ व्यापार, शेतकी. ८ अघटित. ९ स्त्री. १० पति. ११ संबंध.  
 १२ नवल. १३ निराकार. १४ पांगळा. १५ दरिद्री. १६ एकटा.

रूप ना वर्ण । नाम आथी ॥...॥  
 हे' प्रतिक्षणीं नित्य नवी । रूपागुणाचीच आघवी ।  
 जडातेंही माजवी । इयेचा माज ॥...॥  
 कायि मन हें नपुंसक । कीं तें भोगवी तिन्ही लोक ।  
 ऐसें ऐसें अलौकिक । करणें इयेचें ॥...॥  
 कळा येथुनि जालिया । विद्या इयेच्या केलिया ।  
 इच्छां ज्ञान क्रिया । वियाली हे ॥  
 हे नादांची टांकसाळ । हें चमत्काराचें वेळाउळ ।  
 किंबहुना सकळ । खेळ इयेचा ॥  
 जे उत्पत्ति प्रलय होत । ते इयेचे सायंप्रात ।  
 हें असो अद्भुत । मोहन हे ॥...॥  
 तया स्वयंभाची संभूती । तया अमूर्ताची मूर्ति ।  
 आपण होय स्थिती । ठावो तया ॥...॥  
 तया निर्गुणाचे गुण । तया अचरणाचे चरण ।  
 तया अश्रवणाचे श्रवण । अचक्षूचे चक्षु ॥  
 ऐसेनि इया प्रकृति । आपुलिया सर्वव्याप्ति ।  
 तया अधिकारातें विकृति-। माजीं कीजे ॥  
 तेथ पुरुषत्व जें असें । तें इये प्रकृतिदशे ।  
 चंद्रमा अंवासे । हरपला जेंवी ॥...॥  
 जेंवी पय पशूच्या पोटीं । कां वह्नि जैसा काष्टीं ।  
 गुंडुनि घेतला पटीं । रत्नदीप ॥  
 राजा परार्धीन जाहला । कां सिंह रोगें रुंधला ।  
 तैसा पुरुष प्रकृति आला । स्वतेजा मुके ॥  
 जागता नर सहसा । निद्रा पाडुनि जैसा ।  
 स्वप्नींचिया सोसा । वश्य कीजे ॥...॥

१ प्रकृति. २ शब्द. ३ घर. ४ उत्पत्ति. ५ विषारवश. ६ गुंडाळून.  
 ७ व्यापला. ८ खटपट.

दर्पणाचिया जवळिका । दुजेपण जैसे ये मुखा ।  
 कां कुंकुमें स्फटिका । लोहितत्वं ये ॥  
 तैसा गुणसंगमें । अजन्मा हा जन्में ।  
 पावत ऐसा गमे । येन्हवीं नाहीं ॥...॥  
 हा प्रकृतीमाजो उभा । परि जुई जैसा वोथंबा ।  
 एया प्रकृति पृथ्वी नभा । तेतुला पाड ।  
 प्रकृतिसरितेच्या तटी । मेरु होय हा किरिटी ।  
 माजि बिंबे परी लोटी । लोटीं नेण ॥  
 प्रकृति होय जाये । हा तो असतचि आहे ।  
 म्हणोनि आब्रह्माचें होये । शासन हा ॥...॥  
 हा महद्ब्रह्म गोसावी । ब्रह्मगोलकलाघवी ।  
 अपारपणें मवी । प्रपंचातें ॥  
 पै या देहामाझारीं । परमात्मा ऐसी जे परी ।  
 बोलिजे तें अवधारीं । ययातेंची ॥...॥  
 जो निखळपणें येणें । पुरुषा यया जाणे ।  
 आणि गुणाचें करणें । प्रकृतोचें तें ॥  
 हें रूप हे छाया । पैल जळ हे माया ।  
 ऐसा निवाड धनंजया । जेविं कीजे ॥  
 तें पाडें अर्जुना । प्रकृतिपुरुषविवंचना ।  
 जयाचिया मना । गोचर जाहाली ॥  
 तो शरीराचेनि मेंळ<sup>१</sup> । करूं कां कमें सकळें ।  
 परि आकाश धुई न मैळे । तैसा असे ॥  
 आंथिलेनि देहें । जो न<sup>२</sup> घेपे देहमोहें ।  
 देह गेलिया नोहे । पुनरपि तो ॥  
 ऐसा तया एक । प्रकृतिपुरुषविवेक ।

१ तांबडेपणा. २ जुईचा वेल. ३ आश्रय, टेका. ४ योग्यता,  
 ५ प्रवाहानें. ६ लोटला जात नाही. ७ मोजतो. ८ केवळपणानें, शुद्धपणानें,  
 ९ आभास, मृगजळ. १० अवगत. ११ संयोगानें. १२ धुरळ्यानें.  
 १३ असलेल्या. १४ घेतला जात नाही.

उपकार अलौकिक । करी पै गा ॥  
परि हाचि अंतरी । विवेक भानूचिया परी ।  
उदैजे ते अवधारी । उपाय बहुत ॥

ज्ञा. १३. ९९८-१०३६.

### १७. प्रकृति व पुरुष.

येन्हवीं तरी महद्ब्रह्म । यालागीं हें ऐसें नाम ।  
जे महदादि विश्राम-। शालिका हे ॥...॥  
अव्यक्तवादमतीं । अव्यक्त ऐसी वदंती ।  
सांख्याचिया प्रतीतीं । प्रकृति हेचि ॥  
वेदांतीं इयेतें माया । ऐसें म्हणिजे प्राज्ञराया ।  
असो किती बोलों वार्यां । अज्ञान हें ॥  
आपला आपणपयां । विसरू जो धनंजया ॥  
तेंचि रूप इया । अज्ञानासी ॥...॥  
तरि माझी हे गृहिणी । अनादि तरुणी ।  
अनिर्वाच्य गुणी । अविद्या हे ॥  
इये नाहीं हेंचि रूप । ठाणें हें अति उर्मप ।  
हे निद्रितां समीप । चैता दुरी ॥  
पै माझेनिची आंगें । पहुडल्या हे जागे ।  
आणि सत्तासंभोगें । गुर्विणी होय ॥...॥  
ऐसें लैकरूं एक । प्रसवली हे देख ।  
जयाचे तिन्ही लोक । बाळसें गा ॥  
चौन्यांशीं लक्ष योनी । तिये कांडां पैरीं सांदणी ।  
वाढें प्रतिदिनीं । बाळक हें ॥  
नाना देह अवयवीं । नामार्चीं लेणीं लेववी ।

१ स्थान. २ नांव, बोलणें. ३ अनुभव. ४ आकृति. ५ अमूप. ६ जागे असलेल्याला.  
७ निजल्यावर. ८ गर्भार. ९ कांड्याचे. १० पेन्याचे. ११ सांधे. १२ अलंकार.

मोहस्तन्यै वाढवी । नित्य नवै ॥...॥  
 हँ येकोलतें चराचर । अविचारित सुंदर ।  
 प्रसवानि थोर । थोरावली ॥  
 पैं ब्रह्मा प्रातःकाल । विष्णु तो माध्यान्हवेळ ।  
 सदाशिव सायंकाल । बाळा यथा ॥  
 महाप्रलय सैजे । खेळोनि निवांत निजे ।  
 विषमज्ञान उमजे । कल्पोदर्या ॥...॥  
 आतां असो हे बहु बोली । ऐसं विश्व माया व्याली ।  
 तेथ साह्य जाली । माझी सत्ता ॥  
 याकारणें मी पिता । महद्ब्रह्म हे माता ।  
 अपत्य पंडसुता । जगडंबर ॥

ज्ञा. १४. ६८-११७.

### १८. क्षर, अक्षर, व उत्तम पुरुष.

मग तो म्हणे गा सव्यसाची । पैं इये संसारपाटणीची ।  
 वस्ती साविर्या टांची । दुपुरुषो ॥  
 जैसी आघवांचि गगनी । नांदत दिघोरात्रि दोन्ही ।  
 तैसैं संसारराजधानी । दोन्हीचि हे ॥  
 आणिकही तिजा पुरुष आहे । परी तो या दोहींचें नांव नसाहे ।  
 जो उदेला गांवेसीं खाये । दोहींतें यथा ॥  
 परि ते तंव गोठी असो । आधीं दोन्हींचि हे परियेसों ।  
 जे संसारग्रामा वसों । आले असती ॥  
 एक आंधळा वेडा पंगु । येर सर्वांगें पुरता चांगु ।  
 परि ग्रामगुणें संगु । घडला दोघां ॥  
 तया एका नाम क्षर । एकातें म्हणती अक्षर ।

१ एकटें. २ शय्या. ३ जागें होतें. ४ अर्जुन. ५ शहर. ६ सहजच.  
 ७ थोडकी, लहान.



इहीं दोहींचि परि संसार। कौंदला असे ॥  
 आतां क्षर तो कवण। अक्षर तो किलक्षण।  
 हे अभिप्राय संपूर्ण। विवंचूं गा ॥

ज्ञा. १९. ४७१-४७७.

### १९. क्षरविचार.

तरि महदहंकारा-। लागुनिया धनुर्धरा।  
 तृणांतींचा पांगोरा-। घेरो पैं गा ॥  
 जे कांहीं सांन थोर। चालतें अथवा स्थिर।  
 किंबहुना गोचर। मनबुद्धीसि जें ॥  
 जेतुलें पांचभौतिक घडतें। जें नामरूपा सांपडतें।  
 गुणत्रयाच्या पडतें। कामठां जें ॥  
 भूताकृतीचें नाणें। घडत भांगारें जेणें।  
 कालासि जूं खेळणें। जिहीं कवडां।  
 जाणणेंचि विपरीतें। जें जें कांहीं जाणजेतें।  
 जें प्रतिक्षणीं निर्मतें। होऊनियां ॥  
 अगा काढूनि भ्रांतीचें दांग। उभवी सृष्टीचें आंग।  
 हें असो बहु जग। जया नाम ॥  
 पैं अष्टधा भिन्न ऐसें। जें दाविलें प्रकृतिमिसें।  
 जें क्षेत्रद्वारा छत्तीसें। भागीं केलें ॥  
 हें आगील सांगां किती। अगा आतांचि जें प्रस्तुतीं।  
 वृक्षाकाररूपकरीतीं। निरूपिलें ॥  
 तें आद्यवैचि साकार। कल्पुनी आपणपयां पुर।  
 जालें असे तदनुसार। चैतन्याचि ॥  
 जैसा कुंहां आपणचि बिंबे। सिंह प्रतिबिंब पाहतां क्षोभे।

१ पासून. २ अत्रापर्थत. ३ लहान. ४ उत्पन्न हांतें. ५ टांकसाळ. ६ सोनें.  
 ७ जुगार. ८ मरतें. ९ अरण्य. १० विहीर.

मग क्षोभला समारंभें । घाली तेथ ॥...॥  
 अर्जुना गा यापरी । साकार कल्पूनि पुरी ।  
 आत्मा विस्मृतीची करी । निद्रा तेथ ॥...॥  
 हा जनक हे माता । हा मी गौर हीन पुरता ।  
 पुत्र वित्त कांता । माझें हे ना ॥  
 ऐसिया वळघोनि स्वप्ना । धांवत भवस्वर्गाच्या राना ।  
 तथा चैतन्या नाम अर्जुना । क्षर पुरुष गा ॥  
 आतां ऐक क्षेत्रज्ञ येणें । नामें जयातें बोलणें ।  
 मग जीवु कां म्हणे । जिये दशेतें ॥  
 जो आपुलेनि विसरे । सर्वभूतत्वे अनुकरे ।  
 तो आत्मा बोलिजे क्षर । पुरुष नामें ॥...॥  
 आणि क्षरपणाचा नाथिला । आळ यथा ऐसेनि आला ।  
 जे उपाधीचि आतंला । म्हणोनियां ॥  
 जैसी खळाळिचिया उदका-। सरसीं उदाळे चंद्रिका ।  
 तैसा विकारां औपाधिका । ऐसाचि गर्भे ॥...॥  
 ऐसें उपाधीचेनि पाडे । क्षणिकत्व यातें जोडे ।  
 तेणें खोकरपणें घडे । क्षर हें नाम ॥  
 एवं जीवचैतन्य आघवें । हें क्षर पुरुष जाणावें ।  
 आतां रूप करूं वरवें । अक्षरासी ॥

ज्ञा. १९. ४७८-९०१.

## २० अक्षरविचार.

तरी अक्षर जो दुसरा । पुरुष पै धनुर्धरा ।  
 तो मध्यस्थ गा गिरिवरां । मेरू जैसा ॥...॥

१ उडी घालतो. २ आश्रय करून. ३ संसार. ४ शिरतो, संचार करतो.  
 ५ खोटा. ६ आरोप. ७ स्वार्थीन झाला. ८ हालणारा ओढा. ९ हालतें.  
 १० भासतो. ११ नक्षरत्व.

पै आटोनि गेलिया सागर । मग तरंग ना नीर ।  
 तया ऐशी अनाकार । जे दशा गा ॥...॥  
 विश्व आघवैधि मावळे । आणि आत्मबोध तरी नुंजळे ।  
 तिये अज्ञान दशे केवळे । अक्षर नाम ॥  
 सर्वा कळीं सांडिले जैसे । चंद्रपण उरे अंवसे ।  
 रूपा जाणावें तैसे । अक्षराचें ॥...॥  
 घन अज्ञान सुषुप्ति । तो बीजभाव म्हणती ।  
 येर स्वप्न हन जागृति । फळभाव तो ॥  
 जयासी कां बीजभाव । वेदांती केला ऐसा आव ।  
 तो तया पुरुषा ठाव । अक्षराचा ॥...॥  
 येर क्षर पुरुष कां जनीं । देहीं खेळे जागृतीं स्वप्नीं ।  
 तिया अवस्था जो दोन्ही । वियाला गा ॥  
 पै अज्ञान घन सुषुप्ति । ऐसैसी जे कां ख्याती ।  
 या उणी येकी प्राप्ती । ब्रह्माची जे ॥...॥  
 हें असो अधोशाखा । या संसाररूपा रुखा ।  
 मूळ तें पुरुषा । अक्षराचें ॥  
 म्हणोनि यया आपैस । क्षरणें पां नसे ।  
 आणिकैही हा न नाशे । ज्ञानाउणें ॥  
 यालागीं हा अक्षर । ऐसा वेदांतीं डगर ।  
 केला देशी थोर । सिद्धांताचा ॥

ज्ञा. १९. १०२-१३४.

## २१ उत्तमपुरुष.

आतां अन्यथाज्ञानीं । या दोन्ही अवस्था जया जनीं ।  
 तया हरपती घनीं । अज्ञानतत्त्वीं ॥

१ प्रकाशत नाही. २ डौल. ३ ज्ञानाशिवाय. ४ प्रसिद्धि. ५ विपरीत ज्ञान.  
 ६ नाहीशा होतात.

तैं अज्ञान ज्ञानीं बुडालिया । ज्ञानें कीर्तिमुखत्वं केलिया ।  
 जैसा वहो काष्ठ जाळोनियां । स्वयें जळे ॥  
 तैसें अज्ञान ज्ञानें नेलें । आपणही वस्तु देऊनि गेलें ।  
 ऐसें जाणणेंनिवीण उरलें । जाणतें जें ॥  
 तैं तो गा उत्तम पुरुष । जो तृतीय गा निष्कर्ष ।  
 दोहींहून आणिक । मागिलां जो ॥  
 सुषुप्ति आणि स्वप्ना-। पासूनि बहुवें अर्जुना ।  
 जागणें जैसे आना । बोधाचेंची ॥...॥  
 पै ग्रासूनि आपली मर्यादा । एक करीत नदीनदां ।  
 उठी कल्पातीं उदावादां । एकार्णवाचा ॥  
 तैसें स्वप्न ना सुषुप्ति । ना जागराची गोठी आधी ॥  
 जैसी गिळली दिवोराती । प्रळयतेजें ॥  
 मग एकपण ना दुजें । असें नाहीं हें नेणिजे ।  
 अनुभव निर्वुजें । बुडाला जेणें ॥  
 ऐसें आथि जें कांहीं । तैं तो उत्तम पुरुष पाहीं ।  
 जें परमात्मा इहीं । बोलिजे नामीं ॥

ज्ञा. १९. ९२६-९३२.

अर्जुना ऐसिया परी । परमात्मा शब्दवरी ।  
 सूचिजे गा अवधारी । पुरुषोत्तम ॥  
 येन्हवीं न बोलणेनि बोलणें । जेथिचें सर्वं नेणिवा जाणणें ।  
 कांहींच न होनि होणें । जे वस्तु गा ॥...॥  
 कां घ्राणा फुला दोहीं । द्रुती असे माझारिला ठायीं ।  
 तैं न दिसे तरी नाहीं । ऐसें बोलों नये ।  
 तैसें द्रष्टा दृश्य हें जाये । मग कोण म्हणे काय आहे ।  
 हेंचि अनुभवें तेंचि पाहे । रूप तथा ॥  
 जो प्रकाश्येविण प्रकाश । जो ईशितव्येविण ईश ।

१ आपलाच नाश केल्यावर. २ निष्पत्ति. ३ भिन्न. ४ पूर. ५ गोंधळणें,  
 चाबरणें. ६ नाक, ७ सुवास.

आपणैनीचि अवकाश । वसवीत असे जो ॥  
 जो नादें ऐकिजता नाद । स्वादें चाखिजता स्वाद ।  
 जो भोगिजतसे आनंद । आनंदेंचि ॥  
 जो पूर्णतेचा परिणाम । पुरुष गा सर्वोत्तम ।  
 विश्रांतीचाही विश्राम । विराला जेथें ॥  
 सुखासी सुख जोडलें । जें तेज तेजासि सांपडलें ।  
 शून्यही बुडालें । महाशून्यां जिये ॥...॥  
 पै नेणतयाप्रती । रूपेपणाची प्रतीती ।  
 रूपें न होनि शुक्ति । दावी जेवीं ॥  
 कां नाना अलंकारदशे । सोनं न लपत लपालें असे ।  
 विश्व न होनियां तैसें । विश्व जो घरी ॥  
 हें असो जलतरंगा । नाहीं सिनानपण जेविं गा ।  
 तेविं सत्ता प्रकाश जगा । आपणचि जो ॥...॥  
 तैसा विश्वपणें कांहीं होये । ना विश्वलोपीं केंही जाये ।  
 जैसा रात्रि दिवसें नोहे । द्विधा रवी ॥  
 तैसा कांहींचि कोणीकडे । कायिसेनिही वेचीं न पडे ।  
 जयाचें सांगडें । जयासीची ॥

ज्ञा. १९. ९४०-९९६.

## २२ क्षेत्रविचार.

रथांगाचा मेळावा । जेविं रथ म्हणिजे पांडवा ।  
 कां अधोर्ध्व अवेवां । नाम देह ॥  
 कां चतुरंगसमाजे । सेना नाम निपजे ।  
 कां वाक्यें म्हणिपती पुंजे । अक्षरांचे ॥...॥  
 कां स्नेह सूत्र वल्ली । मेळ एकिये स्थानीं ।

१ कोंठे. २ नाश. ३ तुलना, सारखेपणा. ४ रथाचे अवयव. ५ समुदाय.  
६ तेल. ७ वात.

धरिजे तो जनीं । दीप होये ॥  
 तैसीं छत्तीसही इये तत्वे । मिळती जेणे एकत्वे ।  
 तेणे समूहपरत्वे । क्षेत्र म्हणिजे ॥  
 आणि वाहतेनि भौतिके । पापपुण्य येथ पिके ।  
 म्हणोनि आम्हीं कौतुके । क्षेत्र म्हणों ॥

ज्ञा. १३. १५१-१५६.

### २३ अनित्य देह, नित्य आत्मा.

तरि परमात्मा म्हणिपे । तो ऐसा जाण स्वरूपे ।  
 जळीं जळें न लिपे । सूर्य जैसा ॥...॥  
 आरिसां मुख जैसें । बिबलिया नांव असे ।  
 देहीं वसणे तैसें । आत्मतत्वा ॥  
 तथा देहा म्हणती भेटी । हे सपायीं निर्जाँव गोठी ।  
 धारिया वाळुवे गांठी । केही आहे ॥...॥  
 एक निघे पूर्वेकडे । एक ते पश्चिमेकडे ।  
 तिये भेटीचेनि पाडे । संबंध हा ॥...॥  
 देह तंव पांचांचे जाले । हे कर्मांचे गुणीं गुंथले ।  
 भंवतसे चाकीं सूदले । जन्ममृत्यूच्या ॥  
 हे काळानळाच्या कुंडीं । घातली लोणियाची उंडी ।  
 माशी पांख पाखंडी । तंव हे सरे ॥  
 हे विपाये आगींत पडे । तरि भस्म होऊनि उडे ।  
 जाहाले श्वाना वरपडे । तरि ते विष्टा ॥  
 या चुके दोहीं काजां । तरी होय कर्मांचा पुंजा ।  
 हा परिणाम कपिध्वजा । कश्मल गा ॥

१ राबणे. २ शरीर. ३ संबंध. ४ सर्वथैव. ५ व्यर्थ. ६ बनलेले.  
 ७ दोन्यांत. ८ फिरणे. ९ चढवलेले. १० गोळा. ११ हलवणे. १२ नद्हीसे  
 होते. १३ कदाचित्. १४ प्राप्त, स्वार्थीन. १५ प्रकार, कार्य. १६ वाईट.

या देहाची हे दशा । आणि आत्मा तो पेसा ।  
 पै शुद्ध नित्य अपेसा । अनादिपणें ॥  
 सकळ ना निष्कळ । अक्रिय ना क्रियाशीळ ।  
 कृश ना स्थूळ । निर्गुणपणें ॥  
 साभास ना निराभास । प्रकाश ना अप्रकाश ।  
 अल्प ना बहुवस । अरूपपणें ॥  
 रिता ना भरित । रहित ना सहित ।  
 मूर्त ना अमूर्त । शून्यपणें ॥  
 आनंद ना निरानंद । एक ना विविध ।  
 मुक्त ना बद्ध । आत्मपणें ॥  
 येतुला ना तेतुला । आइता ना रचिला ।  
 बोलता ना उगला । अलक्षपणें ॥  
 सृष्टीचा होणा न रचे । सर्वसंहारें न वेंचे  
 आथी नाथी या दोहींचें । पंचत्व हा ॥...॥  
 तैसे तयाचिये अनुस्यूती । होती जाती देहाकृती ।  
 तो घे ना सांडी सुमती । जैसा तैसा ॥  
 अहोरात्रें जैसीं । येती जाती आकाशीं ।  
 आत्मसत्ते तैसीं । देहें जाण ॥...॥  
 संसर्गें चेष्टिजे लोहें । परी लोह भ्रामक नोहे ।  
 क्षेत्र क्षेत्रज्ञा आहे । तेतुला पाड ॥

ज्ञा. १३. १०९५-११२४.

२४. सत्वरजतमवृत्तींचा मृत्यूवर परिणाम.

पै रजतमविजयें । सत्व गा देहीं इये ।  
 घाढतां चिह्नं तियें । ऐसीं होतीं ॥  
 जे प्रज्ञा आंतुलीकडे । न समातो बाहेरीं वोसंडें ।

वसन्तीं पद्मखंडे । हृति जैसी ॥  
 सर्वेन्द्रियांच्या आंगणीं । विवेक करी रावणी ।  
 साचंचि करचरणीं । होती डोळे ॥  
 राजहंसापुढे । चांचूचें आगरुडे ।  
 तोडी जैवि झगडे । क्षीरनीराचे ॥  
 तैवि दोषादोषविवेकीं । इंद्रियंचि होती पारखीं ।  
 नियम वा रे पाईकी । वोळंगे तै ॥  
 नायिकणें तै कानचि वाळी । न पाहणें तै दिठीचि गाळी ।  
 अवाच्य तै टाळी । जोभचि गा ॥  
 वार्तापुढां जैसैं । पळों लागे काळवसैं ।  
 निषिद्ध इंद्रियां तैसैं । समोर नोहे ॥  
 धाराधरकाळें । महानदी उचंबळे ।  
 तैसी बुद्धि पधळे । शास्त्रजार्ती ॥  
 अगा पुनवेच्या दिवशीं । चंद्रप्रभा धांवे आकाशीं ।  
 ज्ञानीं वृत्ति तैसी । फांके सैघ ॥  
 वासना एकवटे । प्रवृत्ति वोहटे ।  
 मानस विटे । विषयांवरी ॥

ज्ञा. १४. २०९-२१४.

एवं सत्व वाढे । तै हें चिह्न फुडें ।  
 आणि निधनही घडे । तेव्हांचि जरी ॥  
 कां पाहांलेनि सुयोगें । जालया परगुणें ।  
 पढियंते पाहुणे । स्वर्गांनि ये ॥  
 तरि जैसांचि घरींचि संपत्ति । आणि तैसीच औदार्यधैर्यवृत्ति ।  
 मा परत्रा आणि कीर्ति । कां नोहावें ॥...॥

१ कमलांत. २ पहारा, चाकरी. ३ खरोखर. ४ टोंक, अग्र. ५ चाकरी.  
 ६ आश्रय करतीं. ७ अंधार. ८ पर्जन्यकाळीं. ९ फांकते, वाढते. १० उदय  
 पावणें. ११ सुकाळ. १२ मेजवानी. १३ आवडता.



जे स्वगुणीं उद्भटं । घेऊनि सत्त्व चोखटं ।  
 निगे सांडूनि कोपटं । भोगक्षम हें ॥  
 अवचटं ऐसा जो जाये । तो सत्वाचाचि नचा होये ।  
 किंबहुना जन्म लाहे । ज्ञानियांमाजी ॥  
 सांग पां धनुर्धरा । रावो रायपणें डोंगरा ।  
 गेलिया अपुरा । होय काई ॥  
 ना तरि येथींचा दिवा । नेलियां सेजेथीं गांवा ।  
 तो तेथे तरी पांडवा । दीपचि कीं ॥

ज्ञा. १४. २१९-२२२.

इयाचि परी देख । तमसत्व अधोमुख ।  
 बैसोनि जें आगळीक । धरी रज ॥  
 आपुलिया कार्याचा । धुर्माड गांवीं देहाचा ।  
 माजवी तें चिन्हांचा । उदय ऐसा ॥  
 पांजरली वाहटुळी । करी वेगळ वेंटाळी ।  
 तैसी विषयीं सरळी । इंद्रिया होय ॥  
 परदारादि पडे । परि विरुद्ध ऐसें नावडे ।  
 मग शेलियेचेनि तोंडे । सैंध चारी ॥...॥  
 आणि आड पंडलिया । उद्यमजातां भलतियां ।  
 प्रवृत्ति धनंजया । हात न काढी ॥  
 तेवींचि एकादा प्रासाद । कां करावा अश्वमेध ।  
 ऐसा अचाट छंद । घेऊनि उठी ॥  
 नगरेंचि रचावीं । जळांशयें निर्मावीं ।  
 महावनें लावावीं । नानाविधें ॥  
 ऐसैसां अफाटीं कर्मी । समारंभ उपक्रमी ।  
 आणि दृष्टादृष्टकर्मी । पुरे न म्हणे ॥ ॥

१ श्रेष्ठ. २ शुद्ध. ३ खोपटें. ४ भोगाचें. ५ अकस्मात्. ६ जवळच्या.  
 ७ वरचढ. ८ धुमाकूळ. ९ पसरलेली, उठलेली. १० मोकळीक. ११ पाहिजे तें.  
 १२ पुढें आला असतां. १३ तलाव.

स्पृहा मना पुढां । आशेचा घे दवडा ।  
 विश्व घांपे चाडा । पायांतळीं ॥  
 इत्यादि वाढतां रजीं । इयें चिन्हें होतीं सांजीं ।  
 आणि ऐशा समांजीं । वेंचे जरी देह ॥  
 तरि आघवाचि इहीं । परिवारला आनीं देहीं ।  
 रिगे परि योनिही । मानुषीची ॥  
 सुरवाडेंसीं भिकारी । वसो पां राजमंदिरीं ।  
 तरी काय अवधारीं । रावो होईल ॥  
 बैल तेथें करबाडें । हें न खुके गा फुडे ।  
 नेइजो कां वन्हाडें । समर्थांचेनि ॥  
 म्हणोनि व्यापाराच्या हातीं । उरंतु दिहाँ ना राती ।  
 तैसयाचिये पांती । जुंपिजे तो ॥  
 कर्मजडाच्या ठायीं । किंबहुना होय देहीं ।  
 जो रजोवृत्तीच्या डोहीं । बुडोनि निमे ॥

ज्ञा. १४. २२७—२४३.

मग तैसाचि पुढती । रजसत्ववृत्ति ।  
 गिल्लुनि ये उन्नति । तमोगुण ॥...॥  
 तरी होय ऐसें मन । जैसे रविचंद्रहीन ।  
 रात्रीचें कां गगन । अंचसेचिये ॥  
 तैसें अंतर असोस । होय स्फूर्तिहीन उद्वंस ।  
 विचाराची भाष । हारपे तें ॥  
 बुद्धि मेचवेना धोंडी । हा ठायवरी मवाळें सांडीं ।  
 आठवो देशधडी । जाला दिसे ॥  
 अधिवेकाचेनि माजें । सबाह्य शरीर गाजे ।  
 एकलेनि घेपे दीजे । मौढ्ये तेथ ॥...॥  
 पै आणिकही एक दिसे । जे दुष्कृतीं चित्त उलहासे ।

१ घालतो. २ सुरेख. ३ चिन्हसमुदायांत. ४ सुखानं. ५ कडवा.  
 ६ विश्रांति. ७ दिवसां. ८ पंक्तीला. ९ आतिशय. १० शून्य, वीस. ११ मीळतां  
 येत नाही. १२ मृदुपणा.

आंधारीं देखणें जैसं । हुडुंलाचें ॥  
 तैसं निषिद्धाचेनि नावें । भलतेंही भरे हांवें ।  
 तियेविषयीं धांवें । घेती करणें ॥  
 मदिरा न घेतां डुले । सन्निपातेंवीण घरले ।  
 निष्प्रमोचि भुलें । पिसें जैसें ॥  
 चित्त तरी गेलें आहे । परि उन्मनी तें नोहे ।  
 ऐसें माल्हातिजें मोहें । माजिरेनो ॥ ॥  
 आणि हेंचि होय प्रसंगें । मरणाचें जरी पडे खांगें ।  
 तरि तेतुलेनि निगे । तमैसी तो ॥...॥  
 पै होऊनि दीपकालिका । येरु आगी विश्चो कां ।  
 कां जेथ लागे तेथ असका । तोचि आहे ॥  
 म्हणौनि तमाचिये लोथें । वांधोनिया संकल्पातें ।  
 देह जाय तें मागौतें । तमाचेंचि होय ॥  
 आतां काय येणें बह्वें । जो तमोवृद्धी मृत्यु लाहे ।  
 तो पशु कां पक्षी होये । झाड कां कृमि ॥

ज्ञा. १४. २४४-२६०.

२५. जीवांची मृत्यूनंतर परमात्म्याशीं भेदाभेदस्थिति.

पुढती जे तेथ गेले । ते न घेती माघौतीं पाउलें ।  
 महोदर्यां कां ामनले । छोटें जैसें ॥  
 कां लवणाची कुंजरी । सुदलियां लवणसागरीं ।  
 होयचि ना माघारीं । परती जैसी ॥ ॥  
 तेविं मजसी एकवट । जे जाले ज्ञानें चोखट ।  
 तया पुनरावृत्तीची चाट । मोडली गा ॥  
 तेथ प्रज्ञापृथ्वीचा रावो । पार्थ म्हणे जी जी पसावो ।

१ घुबडाचें. २ इंद्रियें. ३ वेडा. ४ स्वाधीन होणें. ५ ठिकाण. ६ दिव्याची ज्योत. ७ मोटेंत, गाटोळ्यांत. ८ किडा. ९ पुढें. १० परत. ११ पाण्याचे प्रवाह. १२ हत्तीण. १३ घातली असतां. १४ प्रसाद.

परि विनंती एकी देवो । चित्त देतु ॥  
 तरि देवेंसि स्वयें एक होती । मग माघौति जे न येती ।  
 ते देवेंसि भिन्न आथो । कां अभिन्न जी ॥  
 जरि भिन्नधि अनादिसिद्ध । तरि न येती हें असंबद्ध ।  
 जें फुलां गेले षट्पद । ते फुलेंधि होती कां ॥  
 पै लक्ष्याह्नि अनारिसें । बाण लक्ष्यां शिवोनि जैसे ।  
 मागुते पडती तैसे । येतीच ते ॥  
 ना तरि तूंचि तें स्वभावं । तरी कोण कोणेंसी मिळावें ।  
 आपणयासीं आपण रुपावें । शखें केंचि ॥  
 म्हणोनि तुजसीं अभिन्नां जांवां । तुझा संयोग वियोग देवा ।  
 न ये बोलों अवयवां । शरीरेसीं ॥...॥  
 इये आक्षेपीं अर्जुनाच्या । तो शिरोमणि सर्वज्ञांचा ।  
 तोषला बोध शिष्यांचा । देखोनियां ॥  
 मग म्हणे गा महामति । मातें पावोनि न येती पुढती ।  
 ते भिन्नाभिन्न रीती । आहाती दोनी ॥  
 जें विधेकें खोलें पाहिजे । तरि मी तेचि ते सहजें ।  
 ना आहाचवाहीच तरि दुजे । ऐसेही गमती ॥  
 जैसे पाणियावरी वेगळ । तळपतां दिसती कल्लोळ ।  
 येन्हवीं तरी निखिलें । पाणीचि तें ॥  
 कां सुवर्णाह्नि आनं । लेणीं गमती भिन्नै ।  
 मग पाहिजे तंव सोनं । आघवेंचि तें ।  
 तैसे ज्ञानाचिये दिठी । मजसीं अभिन्नचि ते किरिटी ।  
 येर भिन्नपण तें उठी । अज्ञानास्तव ॥

ज्ञा. १९. ३१७-६३४.

## २६. आत्मा येत नाही व जात नाही.

परि कर्ता भोक्ता ऐसैं । हें जीवाचें तैचि दिसे ।  
 जें शरीरां कां पैसे । येकाधिये ॥...॥  
 अथवा शरीरातें सांडी । तन्हीं इंद्रियांची तांडी ।  
 हें आपणपयां सर्वें जोडी । घेऊनि जाय ॥  
 जैसा अपमानिला अतिथि । ने सुकृताची संपत्ति ।  
 कां साइखडेयाची गति । सूत्रतंतु ॥  
 ना ना मावळतेनि तपनें । नेइजती लोकांचीं दर्शनें ।  
 हें असो द्रुती पवनें । नेइजे जैसी ॥  
 तैचि मनःषष्ठां यया । इंद्रियांतें धनंजया ।  
 देहराज ने देहा-। पासूनि गेला ॥  
 मग येथें अथवा स्वर्गी । जेथ जैसे देह आपंगी ।  
 तेथ तैसैचि पुढती पांगी । मनादिक ॥  
 जैसा मालवळिया दिवा । प्रभेसीं जाय पांडवा ।  
 मग उजळिजे तेथ तेधवां । तैसाचि फांके ॥  
 तरि ऐसैसिया राहांटी । अविवेकियांची दिठी ।  
 येतुलें हें किराटी । गमेचि गा ॥  
 जे आत्मा देहासि आला । आणि विषय येणेंचि भोगिला ।  
 अथवा देहोनि गेला । हें साचचि मानिती ॥...॥  
 परि देहाचें मोटकें उभें । आणि चेतना तेथ उपलभें ।  
 तिये चळवळेचेनि लोभें । आला म्हणती ॥...॥  
 पाठीं भोगक्षीण आपैसैं । देह गेलियां तें न दिसे ।  
 तेथें गेला गेला ऐसैं । बोभातो ॥...॥  
 कां आरसा समोर ठेविजे । आणि आपणपें तेथ देखिजे ।  
 तरि तेधवांचि झालें मानिजे । काय आधीं नाहीं ॥

१ प्रवेश करतो, विस्तार करतो. २ समुदाय. ३ कळसूत्री बाहुली. ४ सूर्य.  
 ५ स्वीकारतो. ६ पसरतो. ७ व्यवहारानें. ८ लहान. ९ मिळाली.  
 १० ओरडतात.

कां परता केलिया आरसा । लोप जाला तथा आरसा ।  
 तरि आपणपें नाहीं ऐसा । निश्चय करावा ॥...॥  
 येथ आत्मा आत्मयाच्या ठायीं । देखिजे देहींचा धर्म देहीं ।  
 ऐसें देखणें तें पाहीं । आन आहाती ॥...॥  
 तैसी विवेकाचेनि पैसें । जयांची स्फूर्ति स्वरूपां वैसे ।  
 ते ज्ञानिये देखती ऐसें । आत्मघाते ॥  
 जैसें तारांगणी भरलें । गगन समुद्रीं बिंबलें ।  
 परि तें तुटोनि नाहीं पडिलें । ऐसें निवडे ॥...॥  
 कां नाडरचि भरे शोषे । सूर्य तो जैसा तैसाचि असे ।  
 देह होतां जातां तैसें । देखती माते ॥...॥  
 चैतन्य चढें ना वाहटें । चेष्टवी ना चेष्टें ।  
 ऐसें आत्मज्ञानें चोखटें । जाणती ते ॥

ज्ञा. १९. ३६१-३९०.

### २७. विश्वाश्वत्थाचें वर्णन.

अगा पै पंडुकुमरा । येतां स्वरूपाचिया घरां ।  
 करीतसे आडवारा । विश्वाभास जो ।  
 तो हा जगडंबरू । नोहे येथ संसारू ।  
 हा जाणिजे महातरू । थांबला असे ॥  
 परि येरां रुखांसारिखा । हा तळीं मुळें, वरी शाखा ।  
 तैसा नोहे, म्हणोनि लेखा । नयेचि कवणा ॥...॥  
 अर्जुना हें कवतिके । सांगता असे अलौकिक ।  
 जे वाढी अधोमुख । रुखा यया ॥  
 जैसा भानु उंचीं नेणो के । रश्मिजाळ तळीं फांके ।  
 संसार हे कावरुखें । झाड तैसें ॥

१ विस्तारानें. २ स्पष्ट भासतें. ३ डबकें. ४ प्रतिबंध. ५ वाढलेला,  
 पसरलेला. ६ वृक्षाप्रमाणें. ७ लक्षांत, समजुतींत. ८ आश्चर्य. ९ आश्चर्यकारक.

आणि आथी नाथी तितुकें । रुंधलें असे येणेंचि एकें ।  
 कल्पार्तीचेनि उदकें । व्याम जैसे ॥...॥  
 यया फळ ना चुंबिता । फूल ना तुरंबिता ॥  
 जें कांहीं पंडसुता । तें रुखचि हा ॥  
 हा ऊर्ध्वमूळ आहे । परि उन्मूळिला नोहे ।  
 येणेंचि हा होये । शाडूळ गा ॥...॥  
 आतां उर्ध्व या कवण । येथें मूळ तें किलक्षण ।  
 कां अधोमुखपण । शाखा कैसिया ॥...॥  
 आणि अश्वत्थ हा ऐसी । प्रसिद्धी कायसी ।  
 आत्मविदविलासीं । निर्णय केला ॥  
 हें आघवेंचि बरवें । तुझिये प्रतीतीसि फांवे ।  
 तैसेनि सांगों सोलिवें । विन्यासें गा ॥...॥  
 ऐसें प्रेमरसें सुरफुरें । बोलिलें जंव यादववीरें ।  
 तंव अवधान अर्जुनाकारें । मूर्त झालें ॥  
 देव निरूपिती तें थेकुलें । एवढें श्रोतेपण फांकलें ।  
 जैसें आकाशा खेंव पसरिलें । दाहीं दिशीं ॥  
 श्रीकृष्णोक्तिसागरा । हा अगस्तीचि दुसरा ।  
 म्हणौनि घोट भरो पाहे एकसरा । अवघेयाचा ॥  
 ज्ञा. १९. ४६-७०.

### २८. उर्ध्वमूळ म्हणजे काय ?

मग म्हणे धनंजया । तें उर्ध्व गा तरू यया ।  
 येणें रुखेंचि कां जया । उर्ध्वता गमे ॥  
 येन्हवीं मध्योर्ध्वअध । हे नांहीं जेथ भेद ।  
 अद्वयासीं एकवद । जया ठार्यां ॥

१ व्यापिलें. २ वास घेणारा. ३ उपटलेला. ४ हिरवागार. ५ विस्तारानें.  
 भरपूर, पूर्णपणें. ७ थोडें. ८ आलिंगन. ९ एकवाक्यता.

जो नाइकिजता नाद । जो असौरभ्य मकरंद ।  
 जो आंगाधिला आनंद । सुरतेविण ॥  
 जयां जें आन्हां परैतें । जया जें पुढें मागौतें ।  
 हश्येविण देखतें । अदृश्य जें ॥  
 उपाधीचा दुसरा । घालितां वोपसरा ।  
 नामरूपाचा संसारा । होय जयातें ॥  
 ज्ञातृक्षेयाविहीन । नुसर्धेचि जें ज्ञान ।  
 सुखा भरलें गगन । गाळीं व जें ॥  
 जें कार्य ना कारण । जया दुजें ना एकपण ।  
 आपण्यां जें जाण । आपणाचि ॥  
 ऐसें वस्तु जें सांचें । तें ऊर्ध्व गा यया तरुचें ।  
 तेथ और घेणें मुळाचें । तें ऐसें असे ॥

ज्ञा. १९. ७२-७९.

### २९. मुळाचा बीजांकुरफळभाव.

तरी माया ऐसी ख्याती । नसतीच यया आधी ।  
 कां वांझेची संतति । वानणें जैसें ॥  
 तैसी सत् ना असत् होय । जें विचाराचें नाम न साहे ।  
 ऐसें यापरीची आहे । अनादि म्हणती ॥  
 जे नाना तत्वांची मांडुस । जें जगदम्राचें आकाश ।  
 जे आकारजाताचें दुस । घडीं केलें ॥  
 जे भवद्रुमबीजिका । जे प्रपंचचित्रभूमिका ।  
 विपरीतज्ञानदीपिका । सांचली जे ॥  
 ते माया वस्तुच्या ठार्या । असे जैसेनि नाहीं ।  
 मग वस्तुप्रभाचि पाहीं । प्रगट होय ॥

१ घ्राणीलां अप्राप्त. २ अलीकडे. ३ पलीकडे. ४ मिना, हीन खडा हिरकणी  
 सारखा दिसावा म्हणून ज्यानें पूट देतात तो. ५ अंकुर. ६ पेटी. ७ वन्न.



जेव्हां आपणयां आली निद । करी आपणपें जेविं मुग्ध ।  
 कां काजळी आणी मंद । प्रभा दीपीं ॥  
 स्वप्नीं प्रियापुढें तरुणांगी । निदेली चेंवउनी वेगीं ।  
 आलिंगिलेंनिवीण आलिंगी । सकाम करी ॥  
 तैसी स्वरूपीं जाली माया । आणि स्वरूप नेणणें जें धनंजया ।  
 तेंचि तरू यया । मूळ पहिलें ॥  
 वस्तूसी आपुला जो अबोध । तो उध्वीं आठुंळैजे कंद ।  
 वेदांतीं हाचि प्रसिद्ध । बीजभाव ॥  
 घनअज्ञानसुषुप्ती । तो बीजांकुरभाव म्हणती ।  
 खेर स्वप्न हन जागृति । हा फळभाव तियेचा ॥  
 ऐसी यया वेदांतीं । निरूपणभाषाप्रतीती ।  
 परी तें असो प्रस्तुतीं । अज्ञान मूळ ॥

ज्ञा. १९. ८०-९०.

३०. न श्वोऽपि तिष्ठतीति अश्वत्थः ।

आणि अश्वत्थ ऐसें ययातें । म्हणती जे जाणते ।  
 तेंही परिस हो येथें । सांगिजेल ॥  
 तरि अश्वत्थ म्हणिजे उखां । तोंवरि एकसारिखा ।  
 नाहीं निर्वाह यया रुखा । प्रपंचरूपा ॥  
 जैसा न लोटतां क्षण । मेघ होय नानावर्ण ।  
 कां विजू नसे संपूर्ण । निमेषभरी ॥  
 कांपतया पद्मदळा-। चरीलिया नैसका नाहीं जळा ।  
 कां चित्त जैसें व्याकुळा । माणसाचें ॥  
 तैसीच ययाची स्थिति । नासत जाय क्षणक्षणाप्रति ।  
 म्हणोनि ययातें म्हणती । अश्वत्थ हा ॥  
 आणि अश्वत्थ येणें नांवे । पिंपळ म्हणती स्वभावे ।  
 परि तो अभिप्राय नोहे । श्रीहरीचा ॥

१ वनतो. २ उषःकाल. ३ स्थिति.

येन्हवीं पिंपळ म्हणतां विखी । मियां गती देखिली असे निक्की ।  
 परि तें असो काय लौकिकीं । तुम्हां काज ॥  
 म्हणोनि हा प्रस्तुत । अलौकिक परिसा ग्रंथ ।  
 तरी क्षणिकत्वेचि अश्वत्थ । बोलिजे हा ॥...॥  
 ऐसैं या रुखाचें होणें जाणें । न तर्कें होतेनि वहिलैपणें ।  
 म्हणोनि ययातें लोक म्हणे । अव्यय हा ॥  
 येन्हवीं दानशीळ पुरुष । वेंचकपणेंचि संचकं ।  
 तैसा व्ययेंचि हा रुख । अव्यय गमे ॥...॥  
 रिगे मन्वंतर मनुपुढें । वंशावरी वंशाचें मांडें ।  
 जैसी इक्षुवृद्धि कांडेन कांडें । जिंके जेविं ॥...॥  
 वर्ततें वर्ष जाये । तें पुढिला मुळहारी होये ।  
 जैसा दिवस जात कीं येत आहे । हें चोजवेनां ॥...॥  
 जैसैं वाहतें पाणी जाय वेगें । तैसैंचि आणिक मिळे मार्गें ।  
 येथ असंताचि असिजे जगें । मानिजे संत ॥  
 कां लागोनि डोळा उघडे । तंग कोडीवरी घडे मोडे ।  
 नेणतया तरंग आवडे । नित्य ऐसा ॥  
 वायसा एकें बुबुळें दोहींकडे । डोळां चाळितां अपांडें ।  
 दोन्ही अर्थां ऐसा पडे । भ्रम जेविं जगा ॥  
 पै भिगोरी निधियेपंडली । ते गमे भूमीसी जैसी जडली ।  
 ऐसा वेगातिशय भुली । हेतु होय ॥  
 हें बहु असो झडिती । आंधारीं भोवंडितां कोलती ।  
 ते दिसे जैसी आंयती । चक्राकार ॥  
 हा संसारवृक्ष तैसा । मोडत मांडत सहसा ।  
 न देखोनि लोक पिसां । अव्यय मानी ॥  
 परि ययाचा वेग देखे । जो हा क्षणिक ऐसा चोळखे ।  
 जाणे कोडिवेळां निमिखें<sup>१२</sup> । होत जात ॥

१ विषयीं. २ चांगली. ३ सत्वरपणानें. ४ सचय करणारा. ५ विस्तार.  
 ६ मूळ. ७ समजत नाहीं. ८ फिरवणें. ९ झटकन्. १० परिभ्रमणांत. ११ आपा-  
 ट्यानें. १२ अखंड. १३ वेडा. १४ क्षणांत.

नाहीं अज्ञानावांचूनि मूळ । यथाचै असिलेपण टवाळ ।  
 ऐसें झाड सिनसाळ । देखिलें जेणें ॥  
 त्यातें गा पंडुसुता । मी सर्वज्ञही म्हणे जाणता ।  
 पै वाग्रहीं सिद्धांता । वंद्य तोचि ॥

ज्ञा. १९. ११०-१४०.

३१. अश्वत्थाचें उन्मूलन म्हणजे काय ?

परि तुझ्या हन पोटीं । ऐसें गमेल किरीटी ।  
 जें येवढें झाड उत्पाटीं । ऐसें कायि असे ॥  
 कीं ब्रह्मयाच्या शेवटवरी । उर्ध्व शाखांची थोरी ।  
 आणि मूळ तंव निराकारीं । ऊर्ध्वा असे ॥  
 हा स्थावराही तळीं । फांकत असे अर्धांच्या डाळीं ।  
 माजि धांवत असे दुजा मुळीं । मनुष्यरूपीं ॥  
 ऐसा गाढा आणि अफाट । आतां कोण करी यथा शेवट ।  
 तरि ज्ञाणीं हा हळुवट । धरिसी भाव ॥  
 तरि हा उन्मूळावयोद्देशे । येथ सायाँसचि कायसे ।  
 काय बाळा बागुल देशे । दवडावा आहे ॥  
 गंधर्व दुर्ग काय पाडावें । काय शशाविषाण मोडावें ।  
 हौआवें मग तोडावें । खपुष्प कीं ॥  
 तैसा संसार हा वीरा । रूख नाही साचोकारा ।  
 मा उन्मूळणीं दरारा । कायिसा तरी ॥  
 आम्हीं सांगितली जे परी । मूळ डाळांची उर्जरी ।  
 ते वांझेची घरभरीं । लेंकुरें जैसीं ॥  
 काय कीजती चेईलेपणीं । स्वप्नींची तियें बोलणीं ।  
 तैसी जाण ते काहाणी । दुर्गळीचि ते ॥

१ खोटें. २ क्षणिक. ३ उपटणारे. ४ शाखा. ५ निबिड, वलाढ्य. ६ क्षुद्र.  
 ७ अम. ८ प्रकार. ९ जागेपणीं. १० दुबळी.

बाचूनि आम्हीं निरोपिलें जैसें । ययाचें अचळ मूळ असे तैसें ।  
 आणि तैसाचि जरी हा असे । साचोकारा ॥  
 तरि कोणाचेनि संतानें । निपजती तथा उन्मूळणें ।  
 काय फुंकलिया गगनें । जाइजेल गा ॥  
 म्हणोनि पें धनंजया । आम्हीं वांनिलें रूप तें माया ।  
 कांसवीचेनि तुपें राया । वोगारिलें जैसें ॥  
 मृगजळाची गा तळीं । तिये दिठी दुरूनि न्याहाळीं ।  
 वांचूनि तेणें पाणियें साळी केळी । लाविसी काई ॥  
 मूळ अज्ञानचि तंव लटिकें । मा, तथाचें कार्य हें केतुकें ।  
 म्हणोनि संसाररुख सत्य कें । वावोचि गा ॥

ज्ञा. १९. २१०-२२३.

३२. अश्वत्थास आदि, अंत, व स्थिति मुळींच नाहीत.

आणि अंत यया नाही । ऐसें बोलिजे जें कांहीं ।  
 तैही साचचि पाहीं । येकेपरी ॥  
 तरि प्रबोध जंव नोहे । तंव निद्रे काय अंत आहे ।  
 कीं रात्री सरे तंव पाहे । तथा अरौते ॥  
 तैसा जंव पार्था । विवेक नुधवी माथा ।  
 तंव अंत नाही अश्वत्था । भवरूपा यया ॥...॥  
 तेविची हा अनादि । ऐसी आहे शाब्दी ।  
 तो आळु नोहे निरोधी । बोलातें यया ॥...॥  
 बांशेचिया लंका । कैचि जन्मपत्रिका ।  
 नर्मी नीळी भूमिका । कें कल्पूं पां ॥  
 व्योमकुसुमांचा पांडवा । कवणें देंठ तोडावा ।  
 म्हणोनि नाही ऐसिया भवा । आदि कैची ॥...॥

१ वर्णन केलें. २ खोटें. ३ वाढणें, मेजवानी करणें. ४ भात. ५ खोटा.  
 ६ जागृति. ७ अलीकडे. ८ काढीत नाही, उचलीत नाही. ९ आरोप.

अर्जुना ऐसेनि पाहीं । आद्यंत ययासी नाही ।  
 माजि स्थिति आभासे कांहीं । परि टवाळ ते गा ॥  
 ब्रह्मगिरीहृनि न निगे<sup>१</sup> । आणि समुद्रींही कीर न रिगे<sup>२</sup> ।  
 तरि माजि दिसैं वाडुंगें । मृगांबु जैसे ॥...॥  
 नाना रंगीं गजबजे । जैसे इंद्रधनुष्य देखिजे ।  
 तैसा नेणतयां आपजे । आहे ऐसा ॥  
 ऐसेनि स्थितीचिये वेळे । भुलवी अज्ञानाचे डोळे ।  
 लाघवी हरी मेखळे । लोक जैसा ॥...॥  
 एवं आदि ना अंतस्थिती । ना रूप ययासी आथी ।  
 आतां कायसी कुंथाकुंथी । उन्मूळनीं गा ॥  
 आपुलिया अज्ञानासाठीं । नव्हता थांवला किरिटी ।  
 तरि आतां आत्मज्ञानाचिया लोटी<sup>३</sup> । खांडेनि गा ॥  
 वांचूनि ज्ञानेविण एकें । उपाय करिसी जितुके ।  
 तिहीं गुंफसी अधिकें । रुखीं इये ॥  
 मंग किती खांदोखांदीं । यया हिंडावें ऊर्ध्वीं अर्धीं ।  
 म्हणौनि मूळचि अज्ञान छेदी । सम्यक्ज्ञानें ॥  
 येन्हवीं दोरीचिया उरंगा । डांगा मेळवितां पै गा ।  
 तो शिणचि वाउगा । केला होय ॥  
 तरावया मृगजळाची गंगा । डोणीलागीं धांवतां दांगीं-  
 माजि वोहळे बुडिजे पै गा । साच जेविं ॥  
 म्हणौनि स्वप्नोचिया भया । औषध चवोचि धनंजया ।  
 तेविं अज्ञानमूळा यया । ज्ञानचि खड्ग ॥

ज्ञा. १९.२२४-२९४.

१ खोटी. २ निघणें. ३ शिरणें. ४ व्यर्थ. ५ भरे. ६ उत्पन्न होईल.  
 ७ बहुरूपी. ८ फसवतो ९ कफनीनें. १० पसरला. ११ तोड. १२ तरवारीनें.  
 १३ साप. १४ काढ्या. १५ नांव. १६ वन.

### ३३. सर्वभावानें ईश्वराचें भजन करणारे लोकच मायासागर तरून जातात.

आतां महदादि हे माझी माया । उतरोनियां धनंजया ।  
 मी होइजे हें आर्यां । कैसंनि ये ॥  
 जिये ब्रह्माचळाचा आधाडां । पहिल्या संकल्पजळाचा उभडा-  
 सर्वेचि महाभूतांचा बुडबुडा । साना आला ॥...॥  
 जे गुणधनाचेंनि वृष्टिभरें । भरली मोहाचेनि महापुरें ।  
 घेऊन जात नगरें । यमनियमांचीं ॥  
 द्वेषाच्या आवतीं दाटत । मत्सराचे वळसे पडत ।  
 माजि प्रमादादि तळपत । महामीन ॥...॥  
 रतीचिया बेटा । आदळती कामाचिया लाटा ।  
 जेथ जीवफेनसंधाटा । सेंध दिसे ॥...॥  
 तथा पाणियाचेनि बहिलेपणें । अझुनि न धरिती वोभाणें ।  
 पेसा मायापुर हा कवणें । तरिजेल गा ॥  
 येथ एक नवलावो । जो जो कीजे तरणोपावो ।  
 तो तो अपावो । होय तें ऐक ॥  
 एक स्वयंबुद्धीच्या बाहीं । रिंगोले तयांची शुद्धीची नाहीं ।  
 एक जाणिवेचे डोहीं । गर्वेचि गिळिले ॥  
 एकीं वेदत्रयाचिया सांगडीं । घेतल्या अहंभावाचिया धोंडी ।  
 ते मदमीनांचिया तोंडीं । सगळेचि गेले ॥...॥  
 एकीं यजनक्रियेची पेटी । बांधोनि घातली पोटीं ।  
 ते स्वर्गसुखाच्या कपाटीं । शिरकोनि ठेले ॥...॥  
 जेथ वैराग्याची नाव न रिगे । विवेकाचा तागां नलगे ।  
 वरि कांहीं तरों ये योगें । तरि विपायें तो ॥...॥

१ महत्त्वादि. २ स्वाधीन, साथ्य. ३ अर्धवट तुटलेला कडा. ४ उसळी.  
 ५ गुणरूपी मेघांच्या. ६ भोवरें. ७ भरलेली. ८ वळणें. ९ चमक-  
 तात. १० समुदाय. ११ पुष्कळ. १२ वेगानें. १३ पूर. १४ हानि. १५ शिरले.  
 १६ पत्ताच. १७ भोपळे. १८ ठांव पहाण्याचा वेळ. १९. क्वचित्.

पाडंस वागुर कैरांडी । कां मुंगी मेरू वोलांडी ।  
तरि मायेची पैलथडी । देखती जीव ॥...॥  
येथ एकाचि लीला तरले । जे सर्वभावे मज भजले ।  
तयां ऐलीच थडीं सरले । मायाजळ ॥

ज्ञा. ७. ६८-९७

३४. ईश्वर नाही म्हणणारे लोक केवळ दैवहीन होत.

म्हणोनि अर्जुना मी नसे । ऐसा कवण ठाव असे ।  
परि प्राणियांचें दैव कैसें । जे न देखती माते ॥...॥  
हे आंत वाहेर मियां कांदले । जग निखिल माझेचि वोतले ।  
कीं कैसें कर्म तया आड आले । जे मीचि नाही म्हणती ॥  
परि अमृतकुहां पडिजे । कां आपणपयांतें कडिये काढिजे ।  
ऐसें अर्थां काय कीजे । अप्राप्तासी ॥  
ग्रासा एका अन्नासाठीं । अंध धांवताहे किरिटी ।  
आडळला चिंतामणी पायें लोटी । आंधळेपणें ॥  
तैसें ज्ञान जें सांडूनि जाये । तें ऐसी हे दशा आहे ।  
म्हणोनि कीजे तें केलें नोहे । ज्ञानेविण ॥

ज्ञा. ९. ३००-३०९.

३५. विश्वांतील सर्व सत्ता ईश्वराकडे आहे.

तो विश्वेश्रियेचा भर्ता । मीचि गा येथ पांडुसुता ।  
मी गोसांवी समस्ता । त्रैलोक्याचा ॥  
आकाशें सर्वत्र वसावें । वायूनें नावभरी उगें नसावें ।  
पावकें दाहावें । वर्षावें जळें ॥

१ हरणाचें पोर. २ जाळें. ३ कुरतडी, तोडी. ४ परतीर. ५ सहज. ६ अली-  
कडच्याच. ७ तीरावर. ८ ठिकाण. ९ भरलें. १० कूपांत. ११ सांपडलेला. १२  
विश्वांतील संपत्तीचें मरण पोषण करणारा. १३ धनी. १४ क्षणभर. १५ स्वस्थ.

पर्वती बैसका न संडावी । समुद्रीं रेखा नोलांडावी ।  
 पृथ्वीया भूतें वाहावी । हे आज्ञा माझी ॥  
 म्यां बोलविला वेद बोले । म्यां चालविला सूर्य चाले ।  
 म्यां हालविल्या प्राण हाले । जो जगातें चालिता ॥  
 मियांचि नियमिलासांतां । काल ग्रासितसे भूतां ।  
 इयें म्हणियागेंतें पंडसुता । सकळें जयाचीं ॥  
 जो ऐसा समर्थ । तो मी जगाचा नाथ ।  
 आणि गगना ऐसा साक्षिभूत । तोही मींचि ॥

ज्ञा. ९. २८०-२८९.

### ३६. देवाचा जगताशीं संबंध,

इहीं नामरूपीं आघवा । जो भरला असे पांडवा ।  
 आणि नामरूपांचाही वोलहावा । आपणचि जो ॥  
 जैसे जळाचे कळोळ । आणि कळोळीं आथी जळ ।  
 ऐसेनि वसवीतसे सकळ । तो निवास मी ॥  
 जो मज होय अनन्य शरण । त्याचें निवारी मी जन्ममरण ।  
 यालागीं शरणागतां शरण्य । मींचि एक ॥...॥  
 जैसा समुद्र थिळ्हर न म्हणतां । भलतेथ विवे सविता ।  
 तैसा ब्रह्मादि सर्वा भूतां । सुहृद तो मी ॥  
 मींचि गा पांडवा । या त्रिभुवनासी वोलावा ।  
 सृष्टिक्षयप्रभवा । मूळ तें मी ॥  
 बीज शाखांतें प्रसवे । मग तें रूखपण बीजीं सामावे ।  
 तैसें संकल्पें होय आघवें । पाठीं संकल्पीं मिळे ॥  
 ऐसें जगाचें बीज संकल्प । अव्यक्त वासनारूप ।  
 तथा कल्पांतीं जेथ निक्षेर्प । होय तें मी ॥

ज्ञा. ९. २८१-२९३.

१ मर्यादा. २ चालन करणारा. ३ आज्ञा दिली असतां. ४ चाकर. ५ आधार,  
 जिन्हाळा. ६ डबकें. ७ सांठवलें जातें. ८ ठेवणें.



३७. ईश्वर सर्वकर्ता अमून मनुष्य हा निमित्तमात्र आहे.

येर चेष्टवितें जें बळ । तें मागांचि मियां ग्रासिलें सकळ ।  
 आतां कोल्हेरीचे वेताळें । तैसे निर्जीव हे आहाती ॥  
 हालविती दोरी तुटली । तरि तिये खांबावरील बाहुलीं ।  
 भलतेणें लोटलीं । उलथोनि पडती ॥  
 तैसा सैन्याचा यया बगां । मोडतां वेळ न लगे पै गा ।  
 म्हणोनि उठीं उठीं वेगां । शाहणा होई ॥  
 तुवां गोग्रहणाचेनि अँवसरें । घातलें मोहनाख येकसरें ।  
 मग विराटाचेनि महाभेडें उत्तरें । आसडूनि नागविलें ॥  
 आतां हें त्याह्नि निपटारें जाहालें । निवटी आयितें रण पडिलें ।  
 घेई यश रिपु जितलें । एकलेनि अर्जुन ॥

ज्ञा. ११. ४६६-४७०.

३८. ईश्वरास स्थूलदृष्टीनें पाहणें हें पाहणें नव्हे.

किंबहुना भँवा विँहाया । आणि साचें चाँड आधि जरी मियां ।  
 तरि तू गा उँपपत्ति इया । जतन कीजे ॥  
 येन्हवीं दिठी वेधिँली कवँळें । तें चाँदिणियातें म्हणे पिँवळें ।  
 तेविँ माझ्या स्वरूपां निर्मळें । देखिती दोष ॥  
 ना तरि ज्वरें विँटाळलें मुख । तें दुधातें म्हणे कडू विख ।  
 तोविँ अमानुषा मानुष । मानिती मातें ॥...॥  
 पै स्थूलदृष्टी देखती मातें । तेंचि न देखणें जाण निरुँतें ।  
 जैसैं स्वप्नींचेनि अमृतें । अमर नोहिजे ॥...॥

१ मातीच्या चित्राचे. २ पुतळे. ३ आकार. ४ वेळीं. ५ एकदम. ६ अति-  
 भ्याडपणाचें. ७ हिंसकावून. ८ हीन, निर्बाँव. ९ संहार कर. १० संसाराला.  
 ११ भीत असाल. १२ इच्छा. १३ युक्ती. १४ व्यापली. १५ कावीळ रोगानें.  
 १६ कडवट झालेलें. १७ निश्चयेंकरून.

जैसा नक्षत्राचिया आभासा-। साठीं घात जाला तया हंसा ।  
 माजी रत्नबुद्धीचिया आशा । रिगोनियां ॥...॥  
 अथवा निंधान हें प्रगटलें । म्हणोनि खदिरांगार खोळे<sup>१</sup> भरिले ।  
 कां साउली नेणतां घातलें<sup>२</sup> । कुहां सिंहें ॥  
 तेवि मी म्हणोनि प्रपंचीं । जिहीं बुडी दिधली कृतनिश्चयाची ।  
 तिहीं चंद्रासाठीं जेविं जळींची । प्रभा धरिली ॥  
 तैसा कृतनिश्चय वायां गेला । जैसा कोणी येक कांजी प्याला ।  
 मग परिणाम पाहों लागला । अमृताचा ॥  
 तैसें स्थूळाकारिं नाशिवंतें । भरंवसा बांधोनि चित्तें ।  
 पाहती मज अविनाशातें । तरि कैचा दिसें ॥

ज्ञा. ९. १४०-१९२.

३९ ईश्वरास मानुषधर्म लावणें हें चुकीचें होय.

येतुलेनि अनामा नाम । मज अक्रियासी कर्म ।  
 विदेहासी देहधर्म । आरोपिती ॥...॥  
 मज वर्णहीना वर्ण । गुणातीतासि गुण ।  
 मज अचरणासी चरण । अपाणिया पाणी ॥...॥  
 तैसें अभ्रवणा श्रोत्र । मज अचक्षूसी नेत्र ।  
 अगोत्रा गोत्रं । अरूपा रूप ॥...॥  
 मज अनावरणा प्राचरण । भूषणातीतासि भूषण ।  
 मज सकळकारणा कारण । देखती ते ॥  
 मज सहजातें करिती । स्वयंभातें प्रतिष्ठिती ।  
 निरंतरातें आन्हानिती । विसर्जिती गा ॥  
 मी सर्वदा स्वतःसिद्ध । तो कीं बाळ तरुण वृद्ध ।  
 मज एकरूपा संबंध । जाणती ऐसे ॥

१ ठेवा. २ खैराचे निखारे. ३ पदरांत. ४ उडी घातली. ५ ताकाची निवळ,  
 पेज. ६ नात्याचा संबंध. ७ आच्छादन घालण्यासारखा नसलेला.

मज अद्वैतासी दुजें । मज अकर्तयासी काजें ।  
 मी अभोक्ता कीं भुंजे । ऐसें म्हणती ॥  
 मी स्वानंदाभिराम । तया मज अनेक सुखांचा काम ।  
 आघवाची मी असे सम । कीं म्हणती एकदेशी ॥  
 मी आत्मा एक चराचरीं । म्हणती एकाचा कैपक्ष करीं ।  
 आणि कोपोनि एकातें मारीं । हेंचि रूढविती ॥  
 किंबहुना ऐसे समस्त । जे हे मानुषधर्म प्राकृत ।  
 तयाचि नांव मी ऐसें विपरीत । ज्ञान तयांचें ॥  
 जंव आकार एक पुढां देखती । तंव हा देव येणें भावें भजती ।  
 मग तोचि विघडलिया टाकिती । नाहीं म्हणोनि ॥  
 मातें येणें येणें प्रकारें । जाणती मनुष्य ऐसेनि आकारें ।  
 म्हणऊनि ज्ञानचि तें आंधारें । ज्ञानासि करी ॥

ज्ञा. ९. ११६-१७१.

### ४०. देवांची ईश्वराविषयीं तळमळ.

तैसें या जनासी जाहालें । तूतें देखोनि तळमळितें ठेलें ।  
 यामाजि पैलें भले । सुरांचे मेळावे ॥  
 हे तुझे आंगिके तेजें । जाळूनि सर्व कर्मांचीं बीजें ।  
 मिळत तुज आंत निजें । सद्भावेंसीं ॥  
 आणिक एक सावित्र्यांचि भयभीरू । सर्वस्वें धरुनि तुशी मोहूरू ।  
 तुज प्रार्थिताती करू । जोडोनियां ॥  
 देवा अविद्यार्णवां पडलों । जी विषयवागुंरें आतुंडलों ।  
 स्वर्गसंसाराचिया सांपडलों । दोहीं भार्गी ॥  
 ऐसें आमुचें सोडवणें । तुजवांचोनि कीजेल कवणें ।  
 तुज शरण गा सर्वप्राणें । म्हणत देवा ॥

१ कर्म. २ कैवार. ३ प्रसिद्धीस आणतात. ४ सामान्य. ५ भंगल.  
 ६ काळोख. ७ पलीकडे. ८ समुदाय. ९ देवांचे समुदाय. १० सहजच.  
 ११ भयभीत. १२ मार्ग. १३ विषयरूप जाळ्यांत. १४ आढकळें. १५ पेंचांत उडलों.

हैं आघवेचि आपुलालिया लोकीं । उत्कंठित अवलोकीं ।  
 हे महामूर्तीं दैविकी । पाहात आहाती ॥  
 मग पाहात पाहात प्रतिक्षणीं । विस्मित होऊनि अंतःकरणीं ।  
 करित निजमुकुटीं वोवाळणी । प्रभुजी तुज ॥  
 ते जयजयघोषकरवें । स्वर्ग गाजविती आघवे ।  
 ठेवित ललाटावरी बरवे । करसंपुट ॥

ज्ञा. ११. ३२६-३३६.

४१. ईश्वर हाच सर्व विश्वाचें मूळ होय.

पाहे पां आरंभीं बीज एकलें । मग तोचि विरूढलिया बुड जाहलें ।  
 बुडीं कोंभ निघालें । खांदीयांचे ॥  
 खांदीयांपासूनि अनेका । फुटलिया नाना शाखा ।  
 शाखास्तव देखा पल्लव-। पानें ॥  
 पल्लवीं फूल फळ । एवं वृक्षत्व जाहालें सकळ ।  
 तें निर्धारितां केवळ । बीजचि आघवें ॥...॥  
 ऐसेनि हें विश्व येथें । मीखि विस्तारिलोंसें निरुतें ।  
 परि भावाचेनि हातें । माने जया ॥  
 म्हणोनि गा यापरी । ब्रह्मादि पिपीलिकावैरी ।  
 मीवाचूनि दुसरी । गोष्टीच नाहीं ॥  
 ऐसें जाणे जो साचें । तया चेईरें जाहालें ज्ञानाचें ।  
 म्हणोनि उत्तमाधमभेदाचें । स्वप्न न देखे ॥...॥  
 म्हणऊनि अभेदें जो भक्तियोग । तेथ शंका नाहीं नये खंग ।  
 करितां ठेला तरी चांग । तें सांगितलें षष्ठीं ॥...॥  
 ऐसेनि जे निजज्ञानी । खेळत सुखें त्रिभुवर्नी ।  
 जगद्रुपा मनीं । सांठवूनि मातें ॥

१ मंजुळ शब्दानें. २ जोडलेले हात. ३ अंकुर आल्यावर. ४ बुंधा.  
 ५ अंकुर. ६ पटेल. ७ मुंगीपयेंत. ८ जागृति. ९ प्रतिबंध. १० राहिला.

जें जें भेटे भूत । तें तें मानिजे भगवंत ।  
हा भक्तियोग निश्चित । जाण माझा ॥

ज्ञा. १०. ९८-११८.

४२. विषमभूतग्रामामध्यें एकाच समवस्तूचें दर्शन.

भूतें आघर्षीचि होती । एकाची एक आहार्ती ।  
परि पै भूतप्रतीती । वेगळाली असे ॥

यांचीं नामेंही आनांन । अनारिहीं वर्तने ।  
वेषही सिनांने । आघवेयांचे ॥

ऐसे देखोनि किरीटी । भेद सूंसी हन पोटी ।

तरि जन्माचिया कोटी । न लाहसी निर्घो ॥

पै नानाप्रयोजनशीळें । दीवें वक्रें वर्तुळें ।

होतीं एकीचीचि फळें । तुंबिणीयेचीं ॥...॥

हे भूतग्राम विषम । परि वस्तु ते पथ सम ।

घटमठीं व्योम । जियापरी ॥

हा नाशता भूताभास । पथ आत्मा तो अविनाश ।

जैसा केयूरादिकीं कस । सुवर्णाचा ॥

एवं जीवधर्महीन । जो जीवेंसी अभिन्न ।

देखे तो सुनयन । ज्ञानियांमार्जी ॥

ज्ञानाचा डोळा डोळसां-। माजि डोळस तो वीरिशा ।

हे स्तुति नोहे बहुवसा । भाग्याचा तो ॥...॥

म्हणोनि तो दैवागळा । वानीत असो वेळोवेळां ।

जे साम्यसेजें डोळा । लागला तथा ॥

ज्ञा. १३. १०९९-१०८०.

१ निरनिराळीं. २ भिन्नभिन्न. ३ तन्हेतन्हेचे. ४ धरिशील. ५ नानाप्रकारच्या  
कार्मी उपयोगी पडणारीं. ६ भोपळीचीं. ७ आकाश. ८ झांप लागली.

४३. जगास परतें सारून ईश्वरास पाहतां येणें शक्य नाही.

आतां शरीरें बहुते । देखोनि न भेद हो चित्तें ।  
 जें मनबुद्ध्यादि भूतें । एकेचि येथें ॥  
 हां गा एकचि देहीं । काय अनारिसे अवयव नाहीं ।  
 तेवीं विचित्र विश्व पाहीं । एकचि हें ॥  
 पै उंचा नीचा डाहळिया । विषमा वेगळालिया ।  
 येकचि जेवीं जालिया । बीजाचिया ॥...॥  
 नाना कल्लोळपरंपरा । संतती जैसी सागरा ।  
 आम्हां आणि चराचरा । संबंध तैसा ॥  
 म्हणौनि वन्हि आणि ज्वाळ । दोन्ही वन्हीचि केवळ ।  
 तेवि मी गा सकळ । संबंध वांव ॥  
 जालेनि जगें मी झांकें । तरि जगत्वे कोण फांके ।  
 किळेवरी माणिकें । लोपिजे काई ॥...॥  
 म्हणौनि जग परीतें । सारुनि पाहिजे मातें ।  
 तैसा नोहे उखितें । आघवें मीचि ॥

ज्ञा. १४. ११८-१२८.

४४. ईश्वराच्या रूपाचें याथातथ्यरीतीनें अज्ञेयत्व.

मी कवण पां केतुला । कवणाचा कें जाहला ।  
 या निरुंती करितां बोला । कल्प गेले ॥  
 अगा उदरींचा गर्भ जैसा । न देखे आपुलिया मायेची वयसां ।  
 मी आघवेयां देवां तैसा । नेणवे कांहीं ॥  
 आणि जळचरां उदधीचें मान । मशकां नोलांडवेचि गगन ।  
 तेवि महर्षांचें ज्ञान । न देखेचि मातें ॥

१ भिन्नभिन्न. २ खोटा. ३ प्रभेनें. ४ पलीकडे. ५ संपूर्ण. ६ निश्चय.  
 ७ वय. ८ चिलट.

कां जे महर्षी आणि देवा । घेरां भूतेजातां सर्वा ।  
 मांघि आदि म्हणोनि पांडवा । अवघड जाणतां ॥  
 उतरलें उदक पर्वत वळघे । जरि झाड वाढत सुळीं लागे ।  
 तरि मियां जालेनि जगें । जाणिजे मातें ॥

ज्ञा. १०. ६९-६९.

४५. ज्ञान हें ईश्वरापुढें अज्ञान होय.

अर्जुना माझे ठायीं । आपणपैवीण सौरसं नाहीं ।  
 मी उपचारें कवणाही । नाकळें गा ॥  
 एथ जाणीव करी तोचि नेणे । आंथिलेपण मिरवी तेंचि उणें ।  
 आम्हीं जाहालों ऐसें जो म्हणे । तो कांहींचि नव्हे ॥...॥  
 पाहे पां जाणिवेचेनि बळें । कोणही वेदांपासूनि असे आगळें ।  
 कां शेषाह्नि तोंडाळें । बोलकें आर्थी ॥  
 तोही आंथरुणा तळवटीं दडें । येरूँ नेति नेति म्हणोनि बडुडे ।  
 एथ सनकादिक वेडे । पिसे जाहाले ॥  
 करितां तापसांची कडसणी । कवण जवळां ठेविजे शूळपांणी ।  
 तोहि अभिमान सांडूनि पायवणी । माथां वाहे ॥...॥  
 म्हणोनि थोरपण पंहां सांडिजे । एथ व्युत्पत्ति आघवी विसरिजे ।  
 जें जगा धाकुटें होइजे । तें जवळीक माझी ॥  
 अगा सहस्रकिरणाचिये दिटी- । पुढां चंद्रही लोपे किरीटी ।  
 तेथ खद्योत कां हुटहुटी । आपुलेनि तेजें ॥...॥  
 यालागीं शरीरसांडोवा कीजे । सकळगुणांचें लोणें उतरिजे ।  
 संपत्तिमद सांडिजे । कुरवंडी करुनी ॥

ज्ञा. ९. ३६७-३८१

- १ आश्रय करील. २ आनंद, योग्यता. ३ स्वाधीन होत नाहीं. ४ संपन्नता.  
 ५ श्रेष्ठ. ६ बोलकें. ७ दुसरा (येथें, वेद). ८ मार्गें सरतो. ९ निवड, विचार.  
 १० शंकर. ११ चरणतीर्थ. १२ पलीकडे. १३ ज्ञातेपणाचा अभिमान.  
 १४ सूर्य. १५ कांजवा. १६ घडेंड करावी. १७ निंबलोन करणें, उतरून टाकणें.

४६. तूं गुणत्रयाचा अन्हेर करून आत्मसुखाचा उपभोग घे.

तिहीं गुणीं आवृत । हे वेद जाण निभ्रांत ।  
 म्हणोनि उपनिषदादि समस्त । सात्त्विक ते ॥  
 थेर रजतमात्मक । जेथ निरूपिजे कर्मादिक ।  
 जे केवळ स्वर्गसूचक । घनुर्धरा ॥  
 म्हणोनि तूं जाण । हें सुखदुःखासींच कारण ।  
 एथ झणें अंतःकरण । रिघों देसी ॥  
 तूं गुणत्रयातें अन्हेरी । मी माझे हें न करीं ।  
 एक आत्मसुख अंतरीं । विसंब झणीं ।  
 जरी वेदें बहुत बोलिलें । विविध भेद सूचिले ।  
 तरी आपण हित आपुलें । तेंचि घेपें ॥  
 जैसा प्रगटलिया गभस्ती । अशेषही मार्ग दिसती ।  
 तरि तेतुलेहि काय चालिजती । सांगें मज ॥  
 का उदकमय सकळ । जरी जाहलें असे महीतळ ।  
 तरि आपण घेपें केवळ । आर्तीचं जोगें ॥  
 तैसें ज्ञानी जे होती । ते वेदार्थातें विवरिती ।  
 मग अपेक्षित तें स्वीकारिती । शाश्वंत जें ॥

ज्ञा. २. २९६-२९३.

४७. साधु हाच महाभूतांच्या माथ्यावर चढूं शकतो.

ऐसाही जरी विंपार्ये । सांडुनि पुढील पाये ।  
 सर्वैन्द्रियांसी होये । पाठिमोरां जो ॥  
 प्रवर्तलाही वेगीं बहुडे । देह सांडुनी मागिलीकडे ।  
 महाभूतांच्या चढे । माथ्यावरी ॥

१ व्याप्त. २ निःसंशय. ३ चुकून. ४ विसरूं नकोस. ५ पृथ्वीतल.  
 ६ तहान, इच्छा. ७ विचार करतात. ८ कदाचित्. ९ मार्गे फिरे.



तेथ राहोनि ठायंठिकें । स्वप्रकाशं चोखें ।  
 अजत्व माझें देखें । आपुलियां डोळां ॥  
 मी आदिसीं पर । सकळलोकमहेश्वर ।  
 ऐसिया मातें जो नर । यापरी जाणे ।  
 तो पाषाणामाजि परिस । जैसा रसाआंत सिद्धरस ।  
 तैसा मनुष्याआंत तो अंश । माझाचि जाण ॥  
 तें चालतें ज्ञानाचें बिंब । तयाचे अवयव ते सुखाचे कौंभ ।  
 बरे माणुसपण तें भांब । लौकिक भाग ॥...॥  
 तो आपभयेंचि सांडिजे पापीं । जैसा जळत चंदन सर्पीं ।  
 तोर्वि मातें जाणे तो संकल्पीं । वर्जुनि घापे ॥

ज्ञा. १०. ७२-८०.

४८. ईश्वरस्वरूपाचें ज्ञान म्हणजेच ईश्वराच्या सर्व  
 विभूतींचें ज्ञान होय.

जैसीं आधवींचि नक्षत्रें वेंचावीं । ऐसी चाड उपजेळ जैं जीवीं ।  
 तें गगनाची बांधावीं । लोथ जेवीं ॥  
 कां पृथ्वीये परमाणुंचा उगाणां घ्यावा । तरि भूगोलांचि कांखे सुंवावा ।  
 तैसा विस्तार माझा पाहावा । तरि जाणावें मातें ॥  
 जैसें शाखांसी फूल फळ । एकिहेळां वेटाळूं म्हणिजे सकळ ।  
 तरि उपडूनियां मूळ । जेर्वि हातीं घेपें ॥  
 तेर्वि माझे विभूतिविशेष । जरी जाणां पाहिजती अशेष ।  
 तरि स्वरूप एक निर्दोष । जाणिजें माझें ॥  
 ये-हवीं वेगळालिया विभूती । कायिएक परिससी किती ।  
 म्हणोनि एकिहेळां महामती । सर्व मी जाण ॥

ज्ञा. १०. २९९-२६३.

१ ठिकाणाच्या ठिकाणी स्थिर. २ अमृत. ३ अंकुर. ४ भास. ५ कल्पना  
 कडून. ६ वगळून. ७ घेतला जातो. ८ मोट, गांठोडें. ९ झाडा. १० पृथ्वी.  
 ११ घालावी. १२ शाखांसह. १३ एकदम.

## ४९. अर्जुनाची विश्वरूपदर्शनावदल उत्कंठा.

मग आइका तो किरिटी । घालूनि विश्वरूपीं दिठी ।  
 पहिली कैसी गोठी । करितां जाहला ॥  
 हें सर्वही सर्वेश्वर । ऐसा प्रतीतिगत जो पतिकर ।  
 तो बाहेरी होआवा गोचर । लोचनांसी ॥  
 हे जीवांआंतुली चाड । परि देवांसि सांगतां सांकड ।  
 कां जें विश्वरूप गूढ । कैसेनि पुसावें ॥  
 म्हणे मागां कवणीं कहीं । जें पढियंतें पुसिलें नाहीं ।  
 तें सहसा कैसें काई । सांगा म्हणों ॥  
 मी जरी सलगीचा चांग । तरि काय आइसीहूनि अंतरंग ।  
 परि तेही हा प्रसंग । विहाली पुसों ॥  
 माझी आवडेतेसी सेवाजाहली । तरिकाय होईल गरुडाचिया येतुली ।  
 परि तोही हे बोली । करीचि ना ॥  
 मी काय सनकादिकां हूनि जवळा । परि तयांही नागवेचि हा चाला ।  
 मी आवडेन काय प्रेमळां । गोकुळींचिया ऐसा ॥  
 तयांतही लेकरपणें झकविलें । एकाचे गर्भवासही साहिले ।  
 परि विश्वरूप हें राहविलें । न दावीच कवणां ॥  
 हा ठायवरी गुंज । याचिये अंतरांचें हें निज ।  
 केंवि उंठाउठों मज । पुंसों ये पां ॥  
 आणि न पुसोंचि जरी म्हणें । तरि विश्वरूप देखिलियाचिणें ।  
 सुख नोहेंचि, परि जिणें । तेंहीं विपार्ये ॥  
 म्हणोनि आतां पुसों अल्लुमाळसें । मग करूं देवा ठांके तैसें ।  
 येणें प्रवर्तला साध्वसें । पार्थ बोलों ॥

ज्ञा. ११. २८-३८.

१ अनुभवांत असलेला. २ अनुभव, अंगिकार. ३ संकट, संकोच.  
 ४ आवडत्यानें. ५ एकदम. ६ झेहाचा. ७ जवळचा. ८ भ्यायली. ९ न करवे.  
 १० फसविले. ११ गुप्त. १२ झडकर. १३ विचारतां येईल. १४ थोडेसें.  
 १५ आवडलें तसें. १६ भयानें.

५०. ईश्वराचें मुद्दलरूप.

मग बोलिला तो किरीटी । म्हणे तुम्हीं केली जे गोठी ।  
 तिया प्रतीतीची दिठी । निवाली माझी ॥  
 आतां जयाचेनि संकल्पे । हे लोकपरंपरा होय हारिणे ।  
 जया ठायतें आपणें । मी ऐसे म्हणसी ॥  
 तें मुदल रूप तुझे । जेथूनि इयें द्विभुजें हन चतुर्भुजें ।  
 सुरकार्याचेंनि व्याजें । घेवों घेवों येसी ॥  
 पै जळशयनाचिया अवगणिया । कां मत्स्यकूर्म इया मिरवणिया ।  
 खेळ सरलिया गुणिया । सांठविसी जेथ ॥  
 उपनिषदें जे गाती । योगिये हृदयीं रिगोनि पाहाती ।  
 जयातें सनकादिक आहाती । पोटाळूनियां ॥  
 ऐसें अगाध जें तुझे । विश्वरूप कार्नीं ऐकिजे ।  
 तें देखावया चित्त माझे । उतावीळ देवा ॥  
 देवें फेडूनियां सांकिड । लोभें घुसली जरी चाड ।  
 तरि हेचि एकी वाड । आर्ति जी मज ॥  
 तुझे विश्वरूप आघवें । माझिये दिठीसी गोचर होआवें ।  
 ऐशी थोर आस जीवें । बांधोनि आहे ॥

ज्ञा. ११. ८१-८८.

५१. ईश्वराचें अतीन्द्रियस्वरूप चर्मदृष्टीनें पाहणें शक्य नाहीं.  
 मग म्हणे उतकंठे वोहर्ट न पडे । अझूनि सुखाचि सोयं न सांपडे ।  
 परि दाविलें तें फुडें । नाकळेचि यया ॥  
 हें बोलोंनि देव हांसिले । हांसोनि देखणिया म्हणितलें ।  
 आम्हीं विश्वरूप तरी दाविलें । परि देखसीच ना तूं ॥

१ अनुभवाची. २ नाहीशी होते. ३ निमित्तानें. ४. सोंगें. ५. गारुडी.  
 ६ संकोच. ७ मोठी. ८ कमीपणा. ९ मार्ग. १० खरोखर. ११ पहाण्यास  
 तयार झालेल्यास

यया बोला येरें विचक्षणें । म्हणितलें हां जी कवणासि तें उणें ।  
 तुम्हीं बकाकरवीं चांदिणें । चरवूं पहा मां ॥  
 हां हो उटोनियां आरिसा । आंधळिया दावूं बैसा ।  
 बहिरियापुढें हृषीकेशा । गाणीव करा ॥...॥  
 जें अतींद्रिय म्हणोनि व्यवस्थिलें । केवळ ज्ञानदृष्टीचिया भागा फिटलें  
 तें तुम्हीं चर्मचक्षुपुढें सुदलें । मी कैसेनि देखें ॥

ज्ञा. ११. १५४-१५९.

### ५२ दिव्यदृष्टीनें ईश्वराचें स्वरूपदर्शन.

म्हणोनि तो देवांचा रावो । म्हणे पार्थातें तुज दिव्य दृष्टि देवों ।  
 ज्या विश्वरूपाचा ठावो । देखसी तूं ॥  
 ऐसीं श्रीमुखौनि अक्षरें । निघतीना जंव एकसरें ।  
 तंव अविद्येचें आंधारें । जावोंचि लागे ॥...॥  
 मग दिव्यचक्षुप्रकाश जाहला । तया ज्ञानदृष्टी फांटा फुटला ।  
 ययापरी दाविता जाहला । ऐश्वर्य आपुलें ॥...॥  
 एकसरें ऐश्वर्यतेजें पाहलें । तया चमत्काराचें एकार्णव जाहलें ।  
 चित्त समार्जी बुडोनि ठेलें । विस्मयाचिया ॥...॥  
 तेव्हां मनासी मनपण न स्फुरे । बुद्धि आपणपें न सांवरे ।  
 इंद्रियांचे रश्मी माघारे । हृदयवरी भरले ॥...॥  
 तैसा विस्मित पाहे कीडें । तंव पुढां होतें चतुर्भुज रूपडें ।  
 तेंचि नानारूप चहुंकडे । मांडोनि ठेलें ॥...॥  
 प्रथम स्वरूपसमाधान । पावोनिं ठेला अर्जुन ।  
 सर्वेचि उघडी नयन । तंव विश्वरूप देखे ॥  
 इहींचि दोहीं डोळां । पाहावें विश्वरूपा सकळा ।  
 तो श्रीकृष्ण सोहळा । पुरविला ऐसा ॥

ज्ञा. ११. १७६-१९६.

## ५३. अर्जुनाचें अपराधक्षमापनस्तोत्र.

म्हणोनि काय काय आतां । निवेदिजेल अनंता ।  
 मी राशि आहे समस्तां । अपराधांची ॥  
 या लागीं पुढां अथवा पाठीं । जियें राहाटलों बहुवें वोखटीं ।  
 तियें मायेचियापरी पोटीं । सामावी प्रभो ॥  
 जी कोणी एके वेळें । सरिता घेऊनि येति खंडुळें ।  
 तिये सामाविजति सिंधुजळें । आन उपाय नाहीं ॥  
 तैसी प्रीति कां प्रमादें । देवेंसीं मियां विरुद्धें ।  
 बोलविलीं तियें मुकुंदें । उपसाहावीं जी ॥...॥  
 तरि आतां अप्रमेया । मज शरणागता आपुलिया ।  
 क्षमा कीजो जी यया । अपराधांसी ॥...  
 ऐसें अर्जुनें म्हणितलें । मग पुढतीं दंडवत घातलें ।  
 तेथें सात्विकाचें आलें । भरतें तथा ॥  
 मग म्हणतसे प्रसीद प्रसाद । वाचा होतसे सद्गद ।  
 कार्दी जी अपराध- । समुद्रौनि ॥...॥  
 पुत्राचे अपराध । जरी जाहाले अगाध ।  
 तरी पितां साहे निद्वेंद्र । तैसें साहिजों जी ॥  
 सख्याचें उद्धतें । सखा साहे निवांत ।  
 तैसें तुवां समस्त । साहिजों जी ॥

ज्ञा. ११. १११-१७४.

## ५४. अर्जुनाचें धसालपण.

या अर्जुनाचिया बोला । विश्वरूपा विस्मयो जाहला ।  
 म्हणे ऐसा नाहीं देखिला । धसाल कोणी ॥

१ वाईट. २ गहळ उदकें. ३ सद्गदित. ४ द्वैतभास सोडून. ५ दांडगेपणा.  
 ६ अविचारी.

कोण हे वस्तु पावला आहासी । तथा लाभाचा तोष न घेसी ।  
 मा भेणें काय नेणों बोलसी । हेकडं ऐसा ॥  
 आम्ही सावियाचि जें प्रसन्न होणें । तें आंगचिवरी म्हणे देणें ।  
 वांचोनि जीव असे वैचणें । कवणासि गा ॥...॥  
 तें हें अपरां अपार । स्वरूप माझें परात्पर ।  
 एथूनि ते अवतार । कृष्णादिक ॥...॥  
 हें तुजवांचून अर्जुना । पूर्वीं श्रुत दृष्ट नाही आना ।  
 जें जोगें नव्हे साधना । म्हणोनियां ॥...॥  
 आजि ध्यानसंपत्तीलागीं । तूं एकचि आथिला जर्गी ।  
 हें परम भाग्य आंगीं । विरंचीही नाही ॥  
 म्हणोनि विश्वरूपलाभें श्लाघं । एथिचें भय नेघं नेघ ।  
 हें वांचूनि अन्य चांग । न मनीं कांहीं ॥  
 हां गा अमृताचा समुद्र भरला । आणि अवसांत वरपंडा जाहला ।  
 मग कोणीही आथि वोसडिला । बुडिजेल म्हणोनि ॥  
 ना तरि सोनयाचा डोंगर । येसणा न चले हा थोर ।  
 ऐसें म्हणोनि अन्हेर । करणें घडे ॥  
 दैवें चितामणी लेइजे । कीं हें ओझें म्हणोनि सांडिजे ।  
 कामधेनु दवडिजे । न पोसवे म्हणोनि ॥...॥  
 तैसें ऐश्वर्य हें महातेज । आजि हातां आलें आहे सहज ।  
 कीं एथ तुज गजबज । होआवी कां ॥  
 परि नेणसीच गांवढिया । काय कोपों आतां धनंजया ।  
 आंग सांडोनि छाया । आलिंगितोसि मा ॥  
 हें नव्हे जो मी साचें । एथ मन करूनियां कांचें ।  
 प्रेम धरिसी अर्धगणियेचें । चतुर्भुज जें ॥...॥  
 हें रूप जरी घोर । विकृत आणि थोर ।  
 तरि कृतनिश्चयाचें घर । हेंचि करीं ॥

१ भ्याड, एककल्ली. २ ब्रह्मदेवास. ३ धन्यता मान. ४ घेऊं नकोस. ५ अकस्मात्.  
 ६ प्राप्त. ७ टाकून दिला. ८ एवढा. ९ भीति. १० अधीर. ११ सोंगाचे.

कृपण चित्तवृत्ति जैसी । राँवोनि घाली ठेवयापासीं ।  
 मग नुसंधेन देहेसीं । आपण असे ॥  
 कां अजातपक्षिया जवळा । जीव ठेऊनि अविंसाळां ।  
 पक्षिणी अंतराळां— माजि जाय ॥  
 ना ना गाय चरे डोंगरीं । परि चित्त बांधलें वत्सें घरीं ।  
 तैसें प्रेम येथिचें करीं । स्थानपति ॥  
 येरें वरिचिलेनी चित्तें । बाह्य सख्य सुखापरतें ।  
 भोगिजो कां श्रीमूर्तीतें । चतुर्भुज ॥  
 परि पुढतपुढतीं पांडवा । हा एक बोल न विसरावा ।  
 जे इये रूपींहुनी सद्भावा । नेदावें निर्घों ॥  
 हें कहीं नव्हतेंचि देखिलें । म्हणोनि भय जें तुज उपजलें ।  
 तें सांडीं पथ संचलें । असो दे प्रेम ॥  
 आतां करूं तुजया सारिखें । पेसें म्हणितलें विश्वतोमुखें ।  
 तरि मागील रूप सुखें । न्याहींलीं पां तूं ॥

ज्ञा. ११. १०९-१३९.

### ५५. विश्वरूपाचें पुनः कृष्णरूप.

ऐसें वाक्य बोलतेंखेंवो । मागुता मनुष्य जाहला देवो ।  
 हे ना परि नवलावो । आवडीचा तिये ॥  
 श्रीकृष्णचि कैवल्य उघडें । वरि सर्वस्व विश्वरूपायेवढें ।  
 हातीं दिधलें कीं नावडे । अर्जुनासी ॥  
 वस्तु घेऊनि वाळिजे । जैसें रत्नासि दूषण ठेविजे ।  
 ना तरि कन्या पाहूनियां म्हणिजे । मना न ये हे ॥  
 तथा विश्वरूपा येवढी दशा । करितां प्रीतीचा वाढ कैसा ।  
 शोल दिधलीसे उपदेशा । किरीटीसि देवें ॥

१ द्रव्याच्या ठेव्याजवळ. २ सख्यां, एकख्यां. ३ घरख्यांत. ४ आकाशांत.

५ पहा. ६ बोलतांक्षणींच. ७ टाकावी. ८ उत्तम वांटा.

मोडोनि भांगाराचा रंवा । लेणें घडिलें आपुलिया सर्वा ।  
 मग नावडे जरी जीवा । तरी आटिजे पुढतीं ॥ ६४४ ॥  
 हो कां जे कृष्णाकृतींचिये मोडीं । होती विश्वरूपपटाची घडी ।  
 ते अर्जुनाचिये आवडी । उकलुनि दाविली ॥ ६५१ ॥  
 तंव परमाणु वा रंग । तेणें देखिला साविया चांग ।  
 तेथ ग्राहकीये नव्हेचि लागे । म्हणोनि घडी केली पुढती ॥ ६५२ ॥  
 तैसें शिष्याचिये प्रीती जाहाले । कृष्णत्व होतें तें विश्वरूप जाले ।  
 तें मना नयोचि मग आणिलें । कृष्णपण मागुतें ॥ ६४५ ॥  
 हा ठाववरी शिष्याची निकसी । साहाती गुरु आहाती कवणें देशी ।  
 परि नेणजे आवडी कैशी । संजय म्हणे ॥

ज्ञा. ११. ६४०-६४६.

५६. भक्त हेच योगयुक्त होत.

इया किरीटीचिया बोला । तो जगद्वंधु संतोषला ।  
 म्हणे हो प्रश्न भला । जाणसी करूं ॥...॥  
 वर्षाकाळीं सरिता । जैसी चढां लागे पंडसुता ।  
 तैसी नीचनवी भजतां । श्रद्धा दिसे ॥  
 परि ठाकलियाही सागर । जैसा मागीलही यावा अनिवार ।  
 तिये गंगेचिये ऐसा पडिभर । प्रेमभावा ॥  
 तैसें सर्वेन्द्रियांसहित । मजमाजि सुनि चित्त ।  
 जे रात्रिदिवस न म्हणत । उपासिती ॥  
 इयापरि जे भक्त । आपणपें मज देत ।  
 तेचि मी योगयुक्त । परम मानीं ॥

ज्ञा. १२. ३४-३९.

१ लगड. २ इच्छेप्रमाणें. ३ डौलांत, वळणांत. ४ गिःहाइकीचा. ५ संबंध.  
 ६ किरकिर, बिकीर. ७ निलनवी. ८ प्राप्त झाल्यावरही. ९ भर. १० घालून.



## ५७. अव्यक्तोपासक हेही मलाच मिळतात.

आणि येर तेही पांडवा । जे आरूढोनि सोहंभावा ।  
 झोंबती निरवयवा । अक्षरासी ॥  
 मनाची नखी न लगे । जेथ बुद्धीची दृष्टी न रिगे ।  
 इंद्रियां कीर जोगे । काय होईल ॥  
 परि ध्यानाही कुवाडें । म्हणोनि एके ठायीं न सांपडे ।  
 व्यक्तीसी माजिवडें । कवणेही नोहे ॥  
 जया सर्वत्र सर्वपणें । सर्वाही काळीं असणें ।  
 जें पावूनि चिंतवणें । हिंपुटीं जाहलें ॥  
 जें होय ना नोहे । जें नाहीं ना आहे ।  
 ऐसैं म्हणोनि उपाये । उपजतीचि ना ॥  
 चें चळे ना ढळे । सरे ना मैळे ।  
 तें आपुलेनीचि बळें । आंगविलें जिहीं ॥...॥  
 ऐसे जे समबुद्धी । मिळावया सोहंसिद्धी ।  
 आंगविताती निरवंधी । योगदुगें ॥  
 आपुलिया साटोवार्ती । शून्य घेती उठाउठीं ।  
 तेही मातेंचि किरीटी । पावती गा ॥  
 वांचूनि योगाचेनि बळें । अधिक कांहीं मिळे ।  
 ऐसैं नाहीं आंगळें । कष्टची तयां ॥

ज्ञा. १२. ४०-१९.

## ५८. ब्रह्मस्वरूपाची अखंडस्थिति.

जें एक आंत बाहेरीं । जें एक जवळ दुरी ।  
 जें एक वांचूनि परी । दुजी नाहीं ॥...॥

१ नखें. २ कठीण. ३ मध्यें. ४ कष्टी. ५ स्वाधीन करून घेतलें. ६ एक-  
 सारखें. ७ मोबदल्यांत. ८ अधिक. ९ प्रकार.

स्वेदजंप्रभृति । वेगळाल्या भूर्ती ।  
 जयाचिये अनुस्यूती । खोमणें नाहीं ॥...॥  
 बाल्यादि तिन्ही वयसीं । काया एकाचि जैसी ।  
 तैसें आदिस्थितिग्रासीं । अखंड जें ॥  
 सायंप्रातर्माध्यान्ह । होतां जातां दिनमान ।  
 जैसें कां गगन । पालटेना ॥  
 अगा सृष्टीवेळे प्रियोत्तमा । जया नाम म्हणती ब्रह्मा ।  
 स्थिती जें विष्णुनामा । पात्र जाहालें ।  
 मग आकार हा हारपे । तेव्हां रुद्र जें म्हणिपे ।  
 तें ही गुणत्रय जेव्हां लोपें । तें जें शून्य ॥...॥  
 जें अग्नीचें दीपन । जें चंद्राचें जीवन ।  
 सूर्याचें नयन । देखिती जेणें ॥...॥  
 जें देखिलियाचिसवें । दृश्य द्रष्टा हें आघवें ।  
 एकवट कालवे । सामरस्यें ॥...॥  
 जैसें सरलिया लेखें । आंख होती एक ।  
 तैसें साध्यसाधनादिक । ऐक्यासि ये ॥

ज्ञा. १३. ९१९-९३८.

### ५९. ब्रह्मस्वरूपाचें अनिर्वर्णनीयत्व.

आणि जाणितलेया वरौतें । कांहीं करणें नाहीं जेथें ।  
 जाणणेंचि तन्मयातें । आणी जयाचें ॥  
 जें जाणितलेयासाठीं । संसारा काढूनियां कांटी ।  
 जिरोनि जाइजे पोटीं । नित्यानंदाच्या ॥...॥  
 जें नाहीं म्हणों जाइजे । तंव विश्वाकारें देखिजे ।  
 आणि विश्वचि ऐसें म्हणिजे । तरि हे माया ॥...॥

१ घामापामून उत्पन्न झालेले. २ अखंडतेंत. ३ कमीपणा, न्यूनता.  
 ४ उत्पत्तीचे वेळेस. ५ हिशोब. ६ आंकडे. ७ वर. ८ कुंपण.

म्हणोनि आथी नाथी हे बोली । जे देखोनि मुकी जाहली ।  
 विचाराची मोडली । वाट जेथें ॥  
 जैसी भांडघटशरावीं । तदाकार असे पृथ्वी ।  
 तैसें सर्व होऊनियां सर्वीं । असे जे वस्तु ॥...॥  
 तयातें याकारणें । विश्वबाहु ऐसें म्हणणें ।  
 जें सर्वचि सर्वपणें । सर्वदा करी ॥  
 आणि समस्तांही ठायां । एके काळीं धनंजया ।  
 आलें असे म्हणोनि जया । विश्वांग्रि नाम ।  
 पै सवितया आंग डोळे । नाहींत वेगळे वेगळे ।  
 तैसें सर्वद्रष्टें सकळें । स्वरूपें जें ॥  
 म्हणोनि विश्वतश्चक्षु । हा अचक्षूच्या ठायीं पक्षु ।  
 बोलावया दक्षु । जाहला वेद ॥  
 जें सर्वांचें शिरावरीं । जें नित्य नादे सर्वापरी ।  
 ऐसिये स्थितीवरी । विश्वमूर्धा म्हणिपे ॥  
 पै गा मूर्ति तेंचि मुख । हुताशना जैसें देख ।  
 ऐसें सर्वपर्णां अशेख । भोक्तें जें ॥  
 यालागीं जया पार्था । विश्वतोमुख हे व्यवस्था ।  
 आली वाक्पथा । श्रुतीचिया ॥...॥  
 वांचूनि हस्त नेत्र पाये । हे भाष तेथ कें आहे ।  
 सर्वशून्यत्वाचा साहे । निष्कर्ष जें ॥...॥  
 तैसें साचचि जें एक । तेथ कें व्याप्यव्यापक ।  
 परि बोलावया नावेकें । करावें लागे ॥  
 पै शून्य जें दावावें जाहालें । तें बिंदुलें एक केलें ।  
 तैसें अद्वैत सांगावें बोले । तें द्वैत कीजे ॥  
 येन्हवीं तरी पार्था । गुरुशिष्यसत्पथा ।  
 आडळ पडे सर्वथा । बोल खुंटें ॥

ज्ञा. १३. <१६-११९.

१ डेरा, घागर, परळ, इत्यादिकांत. २ ज्याचे पाय सर्वत्र आहेत असा.  
 ३ सार. ४ क्षणभर. ५ वर्तुळ. ६ प्रतिबंध.

६०. चित्मूर्त्याचें अप्रतिम वर्णन.

मावळवीत विश्वाभास । नवल उदयला चंडांश ।  
 अद्वयाब्जिनीविकाश । वंदूं आतां ॥  
 जो अविद्याराती रुसोनियां । गिळी ज्ञानाज्ञानचांदणियां ।  
 जो सुदिन करी ज्ञानियां । स्वबोधाचा ॥  
 जेणें विवळतिये सवळे । लाहोनि आत्मज्ञानाचे डोळे ।  
 सांडिती देहाहंतेचीं अविंसाळें । जीवपक्षी ।  
 लिंगदेहकमळाचा । पोटीं वैचतया चिद्भ्रमराचा ।  
 बंदिमोक्ष जयाचा । उदैला होय ॥  
 शब्दाचिया आसकडीं । भेदनदीच्या दोहीं थंडीं ।  
 आरडत विरहवेडीं । बुद्धिबोध ॥  
 तया चक्रवाकांचें मिथुन । सामरस्याचें समाधान ।  
 भोगवी जो चिद्गगन-। भुवनदिवा ॥  
 जेणें पाहालिये पाहांटे । भेदाची चोरळी फिटे ।  
 रिगती आत्मानुभववाटे । पांथिक योगी ॥  
 जबाचेनि विवेककिरणसंगें । उन्मेखेंसूर्यकांत फुणगे ।  
 दीपले जाळिती दांगें । संसाराचीं ॥  
 जयाचा रश्मिपुंज निंबर । होतां स्वरूपउंखरीं स्थिर ।  
 ये महासिद्धीचा पूर । मृगजळ तें ॥  
 जो प्रत्यग्बोधाचिया माथया । सोहंतेचा मध्यान्हीं आलिया ।  
 लपें आत्मभ्रांतिछाया । आपणपां तळीं ॥  
 ते वेळीं विश्वस्वप्नासहितें । कोण अन्यथामती निद्रेतें ।  
 सांभाळीं नुरेचि जेथें । मायाराती ॥...॥

१ उजाडण्याच्या. २ वेळेला. ३ मिलून. ४ घरटी. ५ क्षय, नाश. ६ अड-  
 चणाच्या जागेंत. ७ तीरांवर. ८ चोखटा. ९ मार्गस्थ. १० ज्ञान. ११ ठिणग्या  
 टाकितो. १२ प्रखर. १३ माळ जमिनीवर.

तो अहोरात्रांचा पैलकड । कोणें देखावा ज्ञानमार्तेड ।  
जो प्रकाश्यवणि सुरवाड । प्रकाशाचा ॥

ज्ञा. १६. १-१६.

### ३. नीतिविचार.

#### ६१. इंद्रियांचें बळकटपण.

जयांतें अभ्यासाची घरटी । यमनियमांची ताटी ।  
जे मनातें सदा मुठी । धरुनि आहाती ॥  
तेही किजती कासाविशी । या इंद्रियांची प्रौढी ऐसी ।  
जैसी मंत्रज्ञातें विव्वी । भुलवी कां ॥  
देखे विषय हे तैसे । पावती ऋद्धीसिद्धीचेनि रिषे ।  
मग आकळिती स्पर्श । इंद्रियांचेनी ॥  
तिये संधी मन जाये । अभ्यासी थोटावले ठायें ।  
ऐसे बळकटपण आहे । इंद्रियांचें ॥

ज्ञा. २. ३११-३१४.

#### ६२. अमानित्व.

तरी कवणेंही विषयीचें । जीवा साम्यं होणें न रुचे ।  
संभावितपणाचें । वोडें जया ॥  
आधिलेचि गुण वानितां । मान्यपणें मानितां ।  
योग्यतेचें येतां । अंगा रूप ॥

१ पलीकडचें तीर. २ सुकाळ. ३ गस्त. ४ कुंपण. ५ केले जातात. ६ बळ.  
७ हडळ. ८ निर्बळ, कुंठित. ९ राहतें. १० बरोबरी, सारखेपणा. ११ असलले.

तें गजबजों लागे कैसा । व्याधें रुंधलां मृग जैसा ।  
 कां बाहीं तरतां वळसां । दाटला जेवीं ॥  
 पार्था तेंणें पाडें । सन्मानें जो सांकडे ।  
 गरिमेतें अंगाकडे । येवांचि नेदी ॥  
 पूज्यता डोळां न देखावी । स्वकीर्ती कार्नीं नायकावी ।  
 हा अमुका ऐसी नोहावी । सांचि लोकां ॥  
 तेथ सत्काराची कें गोठी । कें आदरा देईल भेटी ।  
 मरणेंसी साटी । नमस्कारितां ॥  
 वाचस्पतीचेनि पाडें । सर्वज्ञता तरी जोडे ।  
 परि वेडिवेमाजी दडे । महिमेभेणें ॥  
 चातुर्य लपवी । महत्व हारवी ।  
 पिसंपण मिरवी । आवडोनी ॥  
 लौकिकाचा उद्रेग । शास्त्रांवरी उंबग ।  
 उगेपर्णी चांग । आथी भर ॥  
 जगें अवज्ञाचि करावी । संबंधी<sup>११</sup> सोयचि न धरावी ।  
 ऐसी ऐसी जीवीं । चाड बहु ॥  
 तळवटपण बाणे । आंगीं हिणावो खेवणें ।  
 तें तेंचि करणें । बहुत करूनी ॥  
 हा जीत ना नोहे । लोक कल्पी येणें भावें ।  
 तैसें जिणें होआवें । ऐसी आशा ॥  
 पैल चालत कीं नोहे । कीं वारेनि जात आहे ।  
 जना ऐसा भ्रम जाये । तैसें होइजे ॥  
 माझें असतंपण लोपां । नामरूप हारपो ।  
 मज झणें वासिपो । भूतजात ॥  
 ऐसीं जयाचीं नेंवसिये । जो नित्य एकांता जात जाये ।  
 नामेंचि जो जिये । विजनाचेनि ॥

१ अडवलेला. २ हातांनीं. ३ पोहत असतां. ४ भौव्यांत. ५ सांपडला.  
 ६ संकोचतो. ७ मोठेपणा. ८ आठवण. ९ मोबदला. १० कंटाळा. ११ नात-  
 लग. १२ हीनपण. १३ लहानपण. १४ भूषण, अलंकार. १५ भिवो. १६ नवस.

वायु आणि तया पडे । गगनेंसीं बोलों आवडे ।  
 जीवंप्राणें झाडें । पढियंतीं जया ॥  
 किंवहुना ऐसीं । चिन्हें जया देखसी ।  
 जाण तया ज्ञानेंसी । शेजें जाहाली ॥  
 पै अमानित्व पुरुषीं । तें जाणावें इहीं मिषीं ।  
 आतां अदंभत्वाचिया ओळखीसी । सौरस देवों ॥

ज्ञा. १३. १८९-२०२.

### ६३. अखंड अगर्वता.

आदि ब्रह्मा करूनि । शेवटीं मशक धरूनि ।  
 माजि समस्त हें जाणोनि । स्वरूप माझें ॥  
 मग वाड धाकुटे न म्हणती । सजीव निर्जीव नेणती ।  
 देखिलिये वस्तु उजू लुंठिती । मीचि म्हणोनि ॥  
 आपुलें उच्चमत्त्व नाठवे । पुढील योग्यायोग्य नेणवे ।  
 एकसरें व्यक्तिमात्राचेनि नांवें । नमूंचि आवडे ॥  
 जैसें ऊंचीं हूनि उदक पडिलें । तें तळवटवरी ये उंगलें ।  
 तैसें नमिजे भूतजात देखिलें । ऐसा स्वभावोचि तयांचा ॥  
 कां फळलिया तरुची शाखा । सहजे भूमीसी उतरे देखा ।  
 तैसें जीवमात्रां अशेखां । खालावती ते ॥  
 अखंड अगर्वता होऊनि असती । तयांची विनय हेचि संपत्ती ।  
 जे जयजय मंत्रे अर्पिती । माझ्या ठायीं ॥  
 नमितां मानापमान गळाले । म्हणोनि अवचिंतां मीचि जाहाले ।  
 ऐसें निरंतर मिसळले । उपासिती ॥

ज्ञा. ९. २२१-२२७.

१ पट्टे. २ शय्या. ३ अभिप्राय. ४ चिलिट. ५ मोठें. ६ सरळ. ७ दंड-  
 वत घालतात. ८ एकसारखें. ९ निमुटपणानें. १० नम्र होतात. ११ एका-  
 एकीं, सहज.

## ६४. अदंभित्व.

तरि अदंभित्व पेसैं । लोभियाचें मन जैसैं ।  
 जीव जावो परी नुमसे । ठेविला ठावो ॥  
 तया परी किराटी । पडिलाही प्राणसंकटी ।  
 परि सुकृत न प्रकटी । आंगें बोलें ॥  
 खंडाणे आला पान्हा । पळवी जेवि अर्जुना ।  
 कां लपवी पण्यांगना । वडिलपण ॥  
 आढ्य आतुडे अडवीं । मग आढ्यता जेवि हारवी ।  
 नातरी कुळवधु लपवी । अवयवांतें ॥  
 ना ना कृषीवळ आपुलें । पांघुरवीं पेरिलें ।  
 तैसे झांकीं निपजलें । दानपुण्य ॥  
 वरिवरि देहो न पूजी । लोकांते न रंजी ।  
 स्वधर्म वाग्ध्वर्जी । बांधों नेणें ॥...॥  
 शरीरभोगाकडे । पाहतां कृपण आवडे ।  
 येन्हवीं धर्मविषयीं थोडें । बहु न म्हणे ॥  
 घरीं दिसे सांकड । देहींचीं आयतीं रोड ।  
 परि दानीं जया होडें । सुरतरुसीं ॥  
 किंबहुना स्वधर्मी थोर । अवसरीं उदार ।  
 आत्मचर्चे चतुर । येन्हवीं वेडा ॥  
 केळीचें दळवाडें । हळु पोकळ आवडे ।  
 परि फळोनियां गाढें । रसाळ जैसैं ॥  
 कां मेघाचें आंग झीलें । दिसें वारेनि जैसें जाईल ।  
 परि वर्षती नवल । घणवट तें ॥...॥  
 हें असो या चिन्हांचा । नटनांच ठायीं जयाच्या ।  
 जाण ज्ञान तयाच्या । हातां चढलें ॥

१ उघडा करीत नाही. २ लाथरी गाय. ३ वेद्या. ४ श्रीमान्, धनिक.  
 ५ सांपडे. ६ अरण्यांत. ७ शेतकरी. ८ खुशामत करीत नाही. ९ सामग्री.  
 १० पैज. ११ कल्पवृक्षाबरोबर. १२ स्वरूप. १३ हलकें. १४ उत्कर्ष.



पैं गा अदंभपण । म्हणितलें तें हें जाण ।  
आतां आईक खुण । अहिंसेची ॥

ज्ञा. १३. १०३-२१७.

### ६५. अहिंसा.

आणि स्वमताचिया निर्धारा । लागोनियां धनुर्धरा ।  
प्राप्ता मतांतरा । निर्वच कीजे ॥  
पेसी हे अवधारी । निरूपिती परी ।  
आतां ययावरी । मुख्य जें गा ॥  
तें स्वमत बोलिजेल । अहिंसे रूप कीजेल ।  
जिया उठलियां आंतुल । ज्ञान दिसे ॥  
तरि तरंग नोलांडित । लहरी पायें न फोडित ।  
सांचलु न मोडित । पाणियाचा ॥  
वेगें आणि लेसा । दिठी घालूनि आंविसे ।  
जळीं बक जैसा । पाउल सुये ॥  
कां कमळावरि भ्रमर । पाय ठेविती हळुवार ।  
कुचंबेल केशर । इया शंका ॥  
तैसे परमाणु पांगुतले । जाणूनि जीव सानुले ।  
तेथ कारुण्यामाजि पाउलें । लपवूनि चाले ॥  
ते वाट कूपेची करित । ते दिशाचि स्नेह भरित ।  
जीवांतळीं आंथरित । आपुला जीव ॥...॥  
पैं मोहाचेनि सांगडे । लांसी पिळीं धरी तोंडे ।  
तेथ दांतांचे आंगरेडे । लागती जैसे ॥...॥

१ चर्चा. २ लाट. ३ स्थिरपणा. ४ हळू, मर्यादेचा. ५ आमिष. ६ घालतो,  
ठेवतो. ७ सूक्ष्मरतिनें, मऊपणानें. ८ चुरडेल. ९ आच्छादले गेलेले.  
१० अतिशय लहान. ११ योगें. १२ मांजरी. १३ अग्नें.

तैसेनि मार्दवें पाय । भूमीवरी न्यसीत जाय ।  
लागती तेथ होय । जीवां सुख ।

ज्ञा. १३. २४१-२५९.

किंबहुना ऐसी । दिठी जयाची भूतांसीं ।  
करही देखसी । तैसेचि ते ॥  
तरि होऊनियां कृतार्थ । राहिले सिद्धांचे मनोरथ ।  
तैसे जयाचे हात । निर्व्यापार ॥  
अक्षम आणि संन्यासिलें । कां निरिंधन आणि विझालें ।  
मुकेनि घेतलें । मौन जैसे ॥  
तयापरी कांहीं । जयां करां करणें नाहीं ।  
जे अकर्तयाच्या ठाई । बैसां येती ॥  
आसुंडेल वारा । नख लागेल अंबरा ।  
इया बुद्धि करां । चळों नेदी ॥  
तेथ आंगावरिलीं उडवारीं । कां डोळां रिगतें झाडावीं ।  
पशुपक्ष्यां दावावी । त्रासमुद्रा ॥  
इया केउतिया गोठी । नावडे दंड काठी ।  
मग शस्त्राचें किरीटी । बोलणें कें ॥  
लीलाकमलें खेलणें । कां पुष्पमाळा झेलणें ।  
न करी म्हणे गोफणें । ऐसें होईल ॥  
हालवतील रोमावळी । यालागीं आंग न कुरवाळी ।  
नखांची गुंडाळीं । बोटांवरी ॥  
तंव करणें याचाचि अभाव । परि ऐसाही पडे डाव ।  
तरि हातां हाचि सराव । जे जोडिजती ॥  
कां नाभिकारा उचलिजे । हात पडिलियां देखजे ।  
ना तरि आर्तातें स्पर्शिजे । अलुमाळ ॥

हैही उपरोधें करणें । तरी आर्तभय हरणें ।  
 नेणती चंद्रकिरणें । जिव्हाळा तो ॥  
 पावोनि तो स्पर्शु । मलयानिळ खरपुसु ।  
 येणें मानें पशु । कुरवाळणें ॥

ज्ञा. १३. २७८-२९०.

आणि तयाचि परि किरीटी । थाउ जयाचिया दिठी ।  
 सांडिलिया भुकुटी । मोकलिया ॥  
 कां जे भूर्ती वस्तु आहे । तिये रूपों शके विपांथ ।  
 म्हणोनि वास न पाहे । बहुतकरुनि ॥  
 ऐसाही कोणे एके वेळे । भीतरले कृपेचेनि बळे ।  
 उघडोनि डोळे । दृष्टि घाली ॥  
 तरि चंद्रबिंबोनि धारा । निगतां नव्हती गोचरा ।  
 परि एकसरें चकोरां । निघती दोंदें ।

ज्ञा. १३. २७३-२७६.

ऐसी जयाची चाली । कृपाफळीं फळा आली ।  
 देखसी जियाली । दया वाचे ॥  
 स्वयं श्वसणेंचि तें सुकुमार । मुख मोहाचें माहेर ।  
 माधुर्या जाहाले अंकुर । दशन तैसे ॥  
 पुढां स्नेह पाझरे । माघां चालती अक्षरें ।  
 शब्द पाठीं अवतरे । कृपा आधीं ॥  
 तंव बोलणेंचि नाहीं । बोलों म्हणे जरी कांहीं ।  
 तरि बोल कोणाही । खुपेल कां ॥  
 बोलतां अधिकही निघे । तरि कोणाचिया वर्मी न लगे ।  
 आणि कोणासीं न रिघे । शंका मनीं ॥

१ नाइलाबास्तव. २ त्रात्र, कठिण. ३ सुप्रसन्नता, निर्मळपणा. ४ कदाचित्  
 ५ चालण्याची रीत. ६ जगली.

मांडिली गोठी हन मोडेल । वासिपेल कोणी उडेल ।  
 आडकोनि वोवांडिल । कोणही जरी ॥  
 तरि दुवाळी कोणा नोहावी । भंवई कवणाची नुचलावी ।  
 ऐसा भाव जीवीं । म्हणोनियां ॥  
 मग प्रार्थिला विपायें । जरि लोभें बोलों जाये ।  
 तरि परिसंतया होये । मायबाप ॥  
 कां नादब्रह्माचि मुसैं आले । कीं गंगापय असळलें ।  
 पतिव्रते आलें । वार्धक्य जैसैं ॥  
 तैसैं साच आणि मवाळ । मितले आणि रसाळ ।  
 शब्द जैसे कळोळ । अमृताचे ॥  
 विरोधवादबळ । प्राणितापंडाळु ।  
 उपहास छळु । वर्मस्पर्श ॥  
 आडु वेगुं विंदाण । आशा शंका प्रतारण ।  
 हे संन्यासिले अवगुण । जया वाचा ॥

ज्ञा. १३. २६१-२७२.

आतां मन तयाचें । सांगों म्हणों साचें ।  
 तरी सांगितले कोणाचे । विलास हें ॥  
 काई शाखा नव्हे तरु । जळेंचीण असे सागर ।  
 तेज आणि तेजाकारु । आन काई ॥  
 अवयव आणि शरीर । हे वेगळाले काय कीरं ।  
 कीं रस आणि नीर । सिंनानीं आथी ॥  
 म्हणोनि हे जे सर्व । सांगितले बाह्यभाव ।  
 ते मनचि सावयव । ऐसैं जाण ॥

१ भिईल. २ उपेक्षा करील. ३ क्लेश. ४ ऐकणाऱ्याला. ५ आकारले.  
 ६ उसळले. ७ मृदु. ८ मोजके. ९ विरुद्धवादाचें बळ. १० प्राण्यांस कासाविस  
 करणें. ११ निंदा. १२ मर्मी लागणें, झोंवणें. १३ कठिण वाक्य. १४ जोरानें  
 बोलणें. १५ कपट, दगलबाजी. १६ संशय. १७ फसवणूक, ठकबाजी.  
 १८ सूर्य. १९ खरोखर. २० वेगळाले.

जें भुई बीज खोंविलें । तेंचि बरी रुख जाहालें ।  
 तैसें इंद्रियद्वारां फांकलें । तें अंतराचि कां ॥  
 पै मानसींचि जरी । अहिंसेची अवसरी ।  
 तरि कैचि बाहेरी । वोसंडेल ॥  
 आवडे ते वृत्ती किरिटी । आर्धी मनौनीचि उठी ।  
 मग ते वाचे दिठी । करांसि ये ॥  
 वांचूनि मनींचि नाहीं । तें वाचेसी उमटेल काई ।  
 बीजेंवीण भुई । अंकुर असे ॥  
 म्हणोनि मनपण जें मोडे । तें इंद्रिय आर्धीचि उंबडे  
 सूत्रधारेंविण साईखडें । वावो जैसें ॥  
 उगमोंचि वाळूनि जाये । तें वोर्धी कैचें वाहे ।  
 जीवो गेलिया आहे । चेष्टा देहीं ॥  
 तैसें मन हें पांडवा । मूळ इंद्रियभावां ।  
 हेंचि राहटे आघवां । द्वारीं इहीं ॥  
 परि जिये वेळीं जैसें । जें होऊनि आंत असे ।  
 बाहेरि ये तैसें । व्यापाररूपे ॥  
 यालागां साचोकारें । मनीं अहिंसा थांवे थोरें ।  
 जैसी पिकली द्रुती आदरें । बोभात निघे ॥  
 म्हणोनि इंद्रियें तेचि संपदा । वैचितां हीं उदारवादा ।  
 अहिंसेचा धंदा । करितें आहाती ॥  
 समुद्रीं दाटे भरितें । तें समुद्रचि भरी तरियांतें ।  
 तैसें स्वसंपत्ती चित्तें । इंद्रियां केलें ॥  
 हें बहु असो पंडित । धरूनि बाळाचा हात ।  
 वोळी लिही सुव्यक्त । आपणाचि ॥  
 तैसें दयालुत्व आपुलें । मनें हातापायां आणिलें ।  
 मग तेथ उपजविलें । अहिंसेतें ॥

१ समाप्ति, अभाव. २ पाहिजेती. ३ कोणचीही. ४ पालथें पडतें. ५ कळसूत्री  
 बाहुली. ६ स्थिरावे, बळकट रहाते. ७ सुवास. ८ पूर्णपणें, उघडउघड. ९ खाड्यांनां.

याकारणें किरीटी । इंद्रियांचिया गोठी ।  
 मनाचियेचि रहाटी । रूप केलें ॥  
 ऐसा मन देह वाचा । सर्व संन्यास दंडाचा ।  
 जाहाला ठायीं जयाचा । देखशील ॥  
 तो जाण वेल्हाळ । ज्ञानार्थें वेळाउळ ।  
 हें असो निखिल । ज्ञानचि तो ॥  
 जे अहिंसा कानें ऐकिजे । ग्रंथाधारें निरूपिजे ।  
 ते पाहावी ऐसें जें उपजे । तें तोचि पाहावा ॥

ज्ञा. १३. २९३-३१२.

६६. क्षांति.

त्रिविध मुख्य आघवे । उपद्रवांचे मेळावे ।  
 वरि पडिलिया नव्हे । वांकडा जो ॥...॥  
 उन्हाळेनि जो न तापे । हिमवंतीं न कांपे ।  
 कायिसेनही न वासिपे । पातलेया ॥...॥  
 ना ना चराचरीं भूर्ती । दाटणीं नव्हे क्षितीं ।  
 तैसा नाना द्वंदप्राप्ती । घामेजेनीं ॥  
 घेऊनि जळाचे लोट । आलिया नदीनदांचे संघाट ।  
 करी वाड पोटा । समुद्र जेवीं ॥  
 तैसें जयाचिया ठायीं । न साहणें कांहींचि नाहीं ।  
 आणि साहतसें ऐसेंही । स्मरण नुरे ॥

ज्ञा. १३. ३४४-३५१.

१ सुंदर, विस्तृत. २ घर. ३ आध्यात्मिक, आधिदैविक व आधिभौतिक.  
 ४ समुदाय. ५ भीत नाहीं. ६ श्रम पावत नाहीं. ७ समुदाय.

## ६७. आर्जव.

कां तोंड पाहुनी प्रकाशु । न करी जेवि चंडांशु ।  
 जगा एक अवकाशु । आकाश जैसे ॥  
 तैसें जयाचें मन । माणुसाप्रति आन आन ।  
 नोहे आणि वर्तन । ऐसें पै तें ॥  
 जे जगचि सनोळख । जगेंसीं जुनाट सोयरिक ।  
 आपपर हे भाख । जाणणें नाहीं ॥...॥  
 फांकलिया इंक्षीवरां । परिवार नाहीं धनुर्धरा ।  
 तैसा कोनु कोंपरा । नेणोचि जो ॥...॥  
 अमृताची धार । तैसें उजू अंतर ।  
 किंबहुना जो माहेर । या चिन्हांचें ॥

ज्ञा. १३. ३९६-३९७.

## ६८. आचार्योपासन.

आतां ययावरी । गुरुभक्तीची परी ।  
 सांगों गा अवधारीं । चतुरनाथा ॥...॥  
 तरि सकळजळसमृद्धि । घेऊनि गंगा निघाली उदधी ।  
 कां श्रुति हे महापदीं । पैठीं जाहाली ॥...॥  
 तैसें सबाह्य आपुलें । जेणें गुरुकुळीं वीपिलें ।  
 आपणपें केलें । भक्तीचें घर ॥  
 गुरुगृह जिये देशीं । तो देशचि वसे मानसीं ।  
 विरहिणी कां जैसी । वल्लभातें ॥...॥  
 म्हणे कै हें विरडे फिटेल । कै तो स्वामी भेटेल ।  
 युगाहुनी वडिल । निमिष मानी ॥

१ ओळखीचें. २ भाषा, बोलणें. ३ कमळाला. ४ गुप्तपणा, मुकुळितभाव.  
 ५ ब्रह्मपदीं. ६ प्रविष्ट. ७ दिलें. ८ पेंडें.

ऐसेया गुरुग्रामींचें आलें । कां स्वयें गुरुनीचि धाडिलें ।  
 तरि गतायुच्या जोडलें । आयुष्य जैसे ॥...॥  
 ना तरि रंकें निधान देखिलें । कां आंधळिया डोळे उघडले ।  
 भणंगाचिया आंगा आलें । इंद्रपद ॥  
 तैसा गुरुकुळींचेनि नावें । महासुखें अति थोरावे ।  
 जें कोडें हन पोटाळावे । आकाश कां ॥  
 पै गुरुकुळीं ऐसी । आवडी जया देखसी ।  
 जाण ज्ञान तयापासीं । पाईकी करी ॥

ज्ञा. १३. ३६९-३८४.

आणि आभ्यंतरिलियेकडे । प्रेमाचेनि पवाडें ।  
 श्रीगुरुचें रूपडें । उपासी ध्यानीं ॥  
 हृदयशुद्धीचिया आवारीं । आराध्य तो निश्चळ धुर करी ।  
 मग सर्वभावेंसीं परिवारी । आपण होय ॥  
 कां चैतन्यात्रिये पावेंळीं-। माजि आनंदाचिया राउळीं ।  
 श्रीगुरुलिंगा ढाळी । ध्यानामृत ॥  
 उदयजितां बोधार्का । बुद्धीची डाळ सात्विकां ।  
 भरोनियां त्र्यंबका । लाखोली वाहे ॥  
 काळशुद्धि त्रिकाळीं । जीवदशा धूप जाळी ।  
 ज्ञानदीपें वावोळी । निरंतर ॥  
 सामरस्याची रससोय । अखंड अर्पित जाय ।  
 आपण भराडा होय । गुरु तो लिंग ॥

ज्ञा. १३. ३८५-३९०.

एकाधिये वेळे । गुरु माय करी भावबळें ।  
 मग स्तन्यसुखें लोळे । अंकावरी ॥

१ दरिद्री. २ भिकारी. ३ चाकरी. ४ आंतल्याबाजूस. ५ आवारांत, कुसुवांत.  
 ६ श्रेष्ठ, मोठा. ७ आवारांत. ८ घालतो. ९ परडी, डाळ. १० अष्टसात्विक-  
 भावांनीं. ११अन्न, स्वयंपाक. १२ पूजारी. १३ देव.



ना तरी गा किरिटी । चैतन्यतरुतळवटीं ।  
 गुरु धेनु आपण पोटीं । वत्स होय ॥  
 गुरुकृपाखेहसलिळीं । आपण होय मासोळीं ।  
 कोणे एके वेळीं । हँचि भावी ॥  
 गुरुकृपामृताचें वडप । आपण सेवावृत्तीचें होय रोप ।  
 ऐसैसे संकल्प । मनचि विये ॥  
 चक्षुपक्षेवीण । पिलूं होय आपण ।  
 कैसें पै अपारपण । आवडीचें ॥  
 गुरुतें पक्षिणी करी । चारा घे चांचूवरी ।  
 गुरु तारु घरी । आपण कांस ॥  
 ऐसे प्रेमाचेनि यावें । ध्यानचि ध्यानातें प्रसवे ।  
 पूर्णसिंधू हेलावे । फुटती जैसे ॥  
 किंबहुना यापरी । श्रीगुरुमूर्ती अंतरीं ।  
 भोगी आतां अवधारी । बाह्यसेवा ॥

ज्ञा. १३. ३९६-४०३.

तरि जिवीं ऐसे आवांके । म्हणे दास्य करीन निकें ।  
 जैसेनि गुरु कौतुकें । माग म्हणती ॥  
 तैसिया साचा उपास्ती । गोसावी प्रसन्न होगी ।  
 तेथ मी विनंती । ऐसी करीन ॥  
 म्हणेन तुमचा देवा । परिवार जो आघवा ।  
 येतुलें रूपे होआवा । मीचि एक ॥  
 आणि उपकरतीं आपुलीं । उपकरणें आथि जेतुलीं ।  
 मार्झीं रूपे तेतुलीं । होआवीं स्वामी ॥  
 ऐसा मागेन वरु । तेथ हो म्हणती श्रीगुरु ।  
 मग तो परिवारु । मीच होईन ॥

ज्ञा. १३. ४०४-४०८.

जंव देह हें असेल । तंव वोळगी ऐसी कीजेल ।  
 मग देहांतीं नवल । बुद्धि आहे ॥  
 इये शरीरींची माती । मेळवीन तिये क्षिती ।  
 जेथ श्रीचरण उभे ठाती । श्रीगुरुचे ॥  
 माझा स्वामी कवतिकें । स्पर्शत जियें उदकें ।  
 तेथ लया नेईन निकें । आपीं आप ॥  
 श्रीगुरु वॉवाळिजती । कां भुवनीं जे उजळिजती ।  
 तया दीपांचिया दीप्तीं । ठेवीन तेज ॥  
 चवरी हन विंजणा । तेथ लय करीन प्राणा ।  
 मग अंगाचा वोळगणा । होईन मी ॥  
 जिये जिये अवकाशीं । श्रीगुरु असती परिवारेंसी ।  
 आकाश लया आकाशीं । नेईन तिये ॥

ज्ञा. १३. ४३१-४३६.

एखादिया वेळां । श्रीगुरुचिया खेळा ।  
 लोण करी सकळां । जीविताचें ॥  
 जो गुरुदास्यें कृश । जो गुरुप्रेमें सपोषें ।  
 जो गुरुआज्ञे निवास । आपणची ॥  
 जो गुरुकुळें सुकुलीन । जो गुरुबंधुसौजन्यें सुजन ।  
 जो गुरुसेवाव्यसनें सव्यसन । निरंतर ॥  
 गुरुसंप्रदायधर्म । तेचि जयाचे वर्णाश्रम ।  
 गुरुपरिचर्या नित्यकर्म । जयाचें गा ॥  
 गुरु क्षेत्र गुरु देवता । गुरु माता गुरु पिता ।  
 जो गुरुसेवेपरता । मार्ग नेणे ॥  
 श्रीगुरुचें द्वार । तें जयाचें सर्वस्व सार ।  
 गुरुसेवकां सहोदर-। प्रेमें भजे ॥

जयाचें वक्त्र । वाहे गुरुनामाचे मंत्र ।  
 गुरुवाक्यावांचूनि शस्त्र । हातीं न शिवे ॥  
 शिवतलें गुरुचरणीं । भलतैसें हो पाणी ।  
 तेथ सकळ तीर्थे आणी । त्रैलोक्यांचीं ॥  
 श्रीगुरुचें उशितें । लाहे जें अवचटें ।  
 तें तेंणें लाभें विटे । समाधीसी ॥  
 कैवल्यसुखासाठीं । परमाणु घे किरिटी ।  
 उघळती पायापाठीं । चालतां जे ॥  
 हें असो सांगावें किती । नाहीं पार गुरुभक्ती ।  
 परी गा उक्तांतमति । कारण हें ॥  
 जया इये भक्तीची चाड । जया इये विषयींचें कोड ।  
 जो हे सेवेवांचून गोड । न मनीं कांहीं ॥  
 तो तत्त्वज्ञानाचा ठावो । ज्ञाना तेंणेंचि आवो ।  
 हें असो तो देवो । ज्ञान भक्त ॥  
 हें जाण पां साचोकारें । तेथ ज्ञान उघडेनि द्वारें ।  
 नांदत असे गा पुंरें । इया रीती ॥  
 जिये गुरुसेवेविशीं । माझा जीव अभिलाशीं ।  
 म्हणोनि सोयचुंकी । बोली केली ॥  
 येन्हवीं असतां हातीं खुळा । भजनावधानीं आंधळा ।  
 परिचर्येलागीं पांगुळा-। पासूनि मंद ॥  
 गुरुवर्णनीं मुका । आळशी पोशिजे फुका ।  
 परि मनीं आर्थीं निका । सानुराग ॥  
 तेंणें पै कारणें । हें स्थूल पोसणें ।  
 पडलें मज म्हणे । ज्ञानदेवो ॥

ज्ञा. १३. ४४२-४९९

१ व्यापकबुद्धीचा, ज्ञाता. २ डौल, शोभा. ३ मार्ग सोडून. ४ छला, थोटा.  
 ५ चांगलें, खरें. ६ अनुरागयुक्त.

## ६९. शुचित्व.

म्हणे शुचित्व गा ऐसे । जयापार्शी दिसे ।  
 आंग मन जैसे । कापुराचे ॥  
 कां रत्नाचे दळवाडे । जैसे सबाह्य चोखडे ।  
 आंत बाहेरीं एके पाडे । सूर्य जैसा ।  
 बाहेरीं कर्मे क्षाळला । भीतरीं ज्ञाने उजळला ।  
 इहीं दोहीं परीं आला । पाखाळा एका ॥...॥  
 ये-हवीं तरी पांडुसुता । अंतर शुद्ध नसतां ।  
 बाहेरी कर्म तो सर्वथा । विटंबु गा ॥  
 मृत जैसा शृंगारला । गाढव तीर्था न्हाणिला ।  
 कड दुधिया माखिला । गुळे जैसा ॥  
 वीसगृहीं तोरण बांधिले । कां उपवासी अन्ने लिपिले ।  
 कुंकुमसेंदुर केले । कांतहीनेने ॥  
 कलश डिमांचे पोकळ । जळो वरील ते झळाळ ।  
 काय करूं चित्रांव फळ । आंत शेण ॥  
 तैसें कर्मी वरिचिलेकडा । न सरे थोर मोले कुडा ।  
 नव्हे मदिरेचा घडा । पवित्र गंगे ॥  
 म्हणोनि अंतरीं ज्ञान व्हावे । मग बाह्य लाभें स्वभावे ।  
 वरि ज्ञान कर्में संभवे । ऐसें के जोडे ॥  
 यालागीं बाह्यभाग । कर्में धुतला चांग ।  
 ज्ञानें फिटला वंग । अंतरींचा ॥  
 तेथ अंतर्बाह्य गेले । निर्मळत्व एक जाहाले ।  
 किंबहुना उरले । शुचित्वचि ।  
 म्हणोनि सद्भाव जीवगत । बाहेरी दिसती फांकत ।  
 स्फटिकगृहींचे डोलत । दीप जैसे ॥...॥

१ स्वरूप. २ शुद्ध. ३ धुतला, शुद्ध झाला. ४ शुद्धतेला. ५ लिपला. ६ शून्य-  
 बरी. ७ मुलाम्याचे. ८ वाईट. ९ कलंक.

येन्हवीं इंद्रियांचेंनि मेळें । विषयांवरी तरी लोळे ।  
 परि विकाराचेनि विटाळें । लिपिजेना ॥  
 भेटलेया वाटेवरी । चोखी आणि महारी ।  
 तेथ नांतळे तियापरी । राहाटों जाणे ॥  
 कां पतिपुत्रातें आळिगी । एकचि ते तरुणांगी ।  
 तेथ पुत्रभावाच्या आंगीं । न रिगे काम ॥...॥  
 पाणियें हिरा न भिजे । आघर्णीं हरळ न शिजे ॥  
 तैसी विकल्पजातें न लिपिजे । मनोवृत्ती ॥  
 तया नांव शुचित्वपण । पार्थ गा संपूर्ण ।  
 हे देखसी तेथ जाण । ज्ञान असे ॥

ज्ञा. १३. ४६२-४८४.

### ७०. स्थैर्य.

आणि स्थिरता साचें । घर रिगाली जयाचें ।  
 तो पुरुष ज्ञानाचें । आयुष्य गा ॥  
 देह तरि वरिचिंलीकडे । आपुलियापरी हिंडे ।  
 परि बैसका न मोडे । मानसींची ॥...॥  
 कां लोभियां दूर जाये । परि जीव ठेविलाचि ठाये ।  
 तैसा देह चालतां न होये । चळ चित्ता ॥  
 जातया अभ्रासवें । जैसैं आकाश न धांवें ।  
 भ्रमणचक्रीं न भंवे । ध्रुव जैसा ॥  
 पांथिकांचिया येरझारां- । सर्वें पंथ न चले धनुर्धरा ।  
 कां नाहीं जोविं तरुवरां । येणें जाणें ॥  
 तैसा चळणवळणात्मकीं । असोनि ये पांचभौतिकीं ।  
 भूतोमीं एकीं । चळिजेना ॥

बाहुटोळीचेनि बळें । पृथ्वी जैसी न ढळे ।  
 तैसा उपद्रवउंमालें । न लोटे जो ॥  
 दैन्यदुःखीं न तपे । भयशोकीं न कंपे ।  
 देहमृत्यु न वासिपे । पातलेनी ॥  
 आर्तिआशापडिभरें । वयव्याध्यागजरें ।  
 उजू असतां पाठिमोरें । नव्हे चित्त ॥  
 निंदा निस्तेज दंडी । काम लोभा वरपंडी ।  
 परि रोम नव्हे वांकुडी । मानसाची ॥  
 आकाश हें वासरों । पृथ्वी वरि विरो ।  
 परि नेणें मोहरों । चित्तवृत्ति ॥  
 हातीं हाला फुलों । पांसवणा जेविं न घाली ।  
 तैसा न लोटे दुर्वाक्यशेलीं । शेलिलींसांता ॥...॥  
 तैशा आल्या गेल्या ऊर्मी । नव्हे गजबज मनोधर्मी ।  
 किंबहुना धीरु क्षमो । कल्पार्तीहां ॥

ज्ञा. १३. ४८९-४९९.

### ७१. आत्मविनिग्रह.

आणि इंसालु जैसा घरा । कां दंडिया हातियेरा ।  
 न विसंबे भांडारा । लुब्धक जैसा ॥  
 कां एकलौतिया वाळका-। वरि पडौनि ठाके अंबिका ।  
 मधुविषयीं मधुमक्षिका । लोभिणी जैसी ॥  
 अर्जुना जो या परी । अंतःकरण जतन करी ।  
 नेदी उमें ठाकौ द्वारीं । इंद्रियांच्या ॥

१ उसळीनें. २ भीत नाही. ३ भरानें. ४ गर्जनेनें. ५ अपमान. ६ सांप-  
 डिलीं. ७ तुटून पडो. ८ हत्ती. ९ मारलें असतां. १० मार्गें हटणें. ११ दुर्वाक्य-  
 रूपी शल्यानें. १२ छळलें असतां. १३ लहरी. १४ भूत, पिशाच.  
 १५ झाडाला. १६ योद्धी. १७ लोभी. १८ एकव्या.

म्हणे काम बागुल पेकेल । हे आशा सिंयारी देखेल ।  
 तरि जीवां टेंकेल । म्हणोनि बिहे<sup>१</sup> ॥  
 बाहेरी धीट<sup>२</sup> जैसी । दाटुगा पति केळासी ।  
 करी टेहणी तैसी । प्रवृत्तीसीं ॥...॥  
 मनाचिया महाद्वारीं । प्रत्याहाराचिया ठाणांतरीं ।  
 जो यम दम शरीरीं । जागवी उभे ॥  
 आधारीं नार्मीं कठीं । बंधत्रयाची धरटी ।  
 चंद्रसूर्यसंपुटीं । सुये चित्त ॥  
 समाधीचे शेजेपासीं । बांधोनि घाली ध्यानासी ।  
 चित्त चैतन्य समरसीं । आंतु रते ॥  
 अगा अंतःकरणनिग्रहो जो । तो हा हें जाणजो ।  
 हा आधी तेथ विजयो । ज्ञानाचां पै ॥  
 जयाची आज्ञा आपण । शिरीं वाहे अंतःकरण ।  
 मनुष्याकारें जाण । ज्ञानचि तो ॥

ज्ञा. १३. १०२-११२.

### ७२. वैराग्य.

आणि विषयाविखीं । वैराग्याची निक्की ।  
 पुंरवणी मानसी कीं । जिती<sup>१</sup> आधी ॥  
 वमिलिया अन्ना । लाळ न घोटीं जोर्षिं रसना ।  
 कां आंग न सुये आलिंगना । प्रेताचिया ॥  
 विष खाणें नागवे । जळत घरीं न रिगवे ।  
 व्याघ्रविचरां न वचवे । वस्ती जेवीं ॥  
 धंडाडीत लोहरसीं । उडी न घालवे जैसी ।  
 न करवे उशी । अजगराची ॥

१ डांकीण. २ भितो. ३ व्यभिचारिणी. ४ दांडगा. ५ बांधून. ठेवितो.  
 ६ देखरेख. ७ चौकीवर. ८ गस्त. ९ चांगली. १० सांठा, मद्दत. ११ विवत.  
 १२ आवडत नाहीं. १३ वाषाच्या गुहेंत. १४ तापलेल्या.

अर्जुना तेणें पाडें । जयासीं विषयवार्ता नावडे ।  
 नेदी इंद्रियांचेनि तोंडें । कांहींचि जावों ॥  
 जयाचे मनीं आलस्य । देहीं अतिकार्य ।  
 शमदमीं सौरस्य । जयासि गा ॥  
 तपोव्रतांचा मेळावा । जयाचे ठायीं पांडवा ।  
 युगांत जया गांवा-आंत येता ॥  
 बहु योगाभ्यासीं हांव । विजनाकडे धांव ।  
 न साहे जो नांव । संघाताचें ॥  
 नारांजांचीं आंथुरणें । पूयपंकीं लोळणें ।  
 तैसं लेखी भोगणें । ऐहिकीचें ॥  
 आणि स्वर्गातें मानसें । ऐकोनि मानी ऐसें ।  
 कुहिलें पिशितें जैसें । श्वानाचें कां ॥  
 तें हें विषयवैराग्य । आत्मलाभाचें भाग्य ।  
 येणें ब्रह्मानंदा योग्य । होती जीव ॥  
 ऐसा उभयलोकीं त्रास । देखसी जेथ बहुवस ।  
 जाण तेथें रहिवास । ज्ञानाचा तूं ॥

ज्ञा. १३. ११३-१२४.

### ७३. अनहंकार.

आणि सत्चाडाचिये परी । इष्टापूर्तें करी ।  
 परी केलेंपण शरीरीं । वसों नेदी ॥  
 वर्णाश्रमपोषकें । कर्म नित्यनैमित्तिकें ।  
 यामार्जी कांहीं न ठके । आचरतां ॥  
 परि हें मियां केलें । कीं हें माझेनि सिद्धी गेलें ।  
 ऐसें नाहीं ठेविलें । वासनेमार्जी ॥  
 जैसें अघचितपणें । वायूसीं सर्वत्र विचरणें ।

१ आनंद, गोडी, २ अरण्याकडे. ३ समुदायाचें. ४ बाणांचीं. ५ समकतो.  
 ६ कुजलेलें. ७ मांस. ८ आशेखोराप्रमाणें.



कां निरभिमान उदैजणें । सूर्याचें जैसें ॥  
 कां श्रुति स्वभावता बोले । गंगा काजेविणें चाले ।  
 तैसें अवष्टंभहीन भलें । वर्तणें ज्याचें ॥  
 ऋतुकाळीं तरी फळती । परि फळलों हें नेणती ।  
 तयां वृक्षांचिये ऐसी वृत्ति । कर्मीं सदा ॥  
 एवं मनीं कर्मीं बोलीं । जेथ अहंकारा उखी जाहाली ।  
 एकावळीची काढिली । दोरी जैसी ॥  
 संबंधंवीण जैसीं । अग्रे असतीं आकाशीं ।  
 देहीं कर्म तैसीं । जयासी गा ॥  
 मद्यपाआंगींचें वख । कां लेपाहार्तींचें शख ।  
 बैलावरी शाख । बांधलें आहे ॥  
 तया पाडें देहीं । जया मी आहे हें सेचिं नाहीं ।  
 निरहंकारता पाहीं । तया नांव ॥

ज्ञा. १३.१२१-१३४.

### ७४. दोषदर्शन.

जन्ममृत्युजरादुःखें । व्याधिवाधक्यकलुषें ।  
 तिये आंगा न येतां देखें । दुरूनि जो ॥...॥  
 म्हणे पूयंगर्ते रिगाला । अहा मूत्ररंघ्रें निघाला ।  
 कटारे मियां चाटिला । कुचस्वेद ॥  
 ऐसपेसियापरी । जन्माचा कंटाळा धरी ।  
 म्हणे आतां तें मी न करीं । जेणें ऐसें होय ॥...॥  
 आणि मृत्यु पुढां आहे । तोचि कल्पांतीं कां पाहे ।  
 परी आजीच होये । सावध जो ॥

१ अहंकारावाचून. २ नाश. ३ एकेरी हाराची. ४ भितीवरील. चित्राच्या हातचें. ५ आठवणच. ६ मल. ७ पुवाच्या खड्यांत. ८ अररे.

माजी अथाव म्हणतां । थडियेचि पांडुसुता ।  
 पोहणार आइता । कांसी जेवीं ॥...॥  
 पाहेचा पेणा वाटवधा । तंव आजीचि होईजे सावधा ।  
 जीव न वचतां औषधा । घांविजे जेवीं ॥  
 परवीं ऐसें घडे । जो जळत घरीं सांपडे ।  
 तो मग न पवाडे । कुहा खणों ॥...॥  
 म्हणोनि समर्थेसीं वैर । जया पडिलें हाडखाईर ।  
 तो जैसा आठही पाहर । परजूनि असे ॥  
 ना तरि केळवली नोवरी । कां संन्यासी जयापरी ।  
 तैसा न मरतां जो करी । मृत्युसूचना ॥  
 पै गा जो ययापरी । जन्मेचि जन्म निवारी ।  
 मरणें मृत्यु मारी । आपण उरे ॥...॥  
 आणि तयाचि परी जरां । न टेकतां शरीरा ।  
 तारुण्याचिया भरा-। माजि देखे ॥  
 म्हणे आजिच्या अवसरें । पुष्टि जे शरीरीं ।  
 ते पाहे होईल काचरी । वाळली जैसी ॥...॥  
 पद्मदळेसीं इसीळें । भांडताती हे डोळे ।  
 ते होतीं पडवळें । पिकलीं जैसी ॥...॥  
 मळमूत्रद्वारें । होऊन ठाती खोकरें ।  
 नवसियें होतीं इतरें । माझिया निधनीं ॥  
 देखोनि थुंकील जग । मृत्युचा पडेल पांग ।  
 सोडरियां उबंग । येईल माझा ॥...॥  
 उभळिंचा उजगारा । सेजारियां सोडिलियां घरा ।  
 शिणवील म्हणती म्हातारा । बहुतांतें हा ॥

१ अथाक, अथवा कोलपाणी. २ उद्याचा. ३ मुक्काम. ४ घातक. ५ हाडांस  
 भेदणारे. ६ शस्त्र धारण करून. उपवर झालेली. ८ मरणाचा विचार. ९ म्हातारं-  
 पण. १० येतां. ११ वाळलेली भाजी. १२ स्पर्धेनें. १३ फुटकीं. १४ नवस करणारीं-  
 १५ पराधीनपणा, ओशाळगन. १६ कंटाळा. १७ खोकल्याची उमळ. १८ जागरण.  
 १९ निजलेल्यांना.

ऐसी वार्धक्याची सूचणी । आपणियां तरुणपर्णी ।  
 देखे मग मनीं । विटे जो गा ॥  
 म्हणे पाहे हें येईल । आणि आतांचें भोगितां जाईल ।  
 मग काय उरेल । हितालार्गी ॥  
 म्हणोनि नाइकणें पावे । तंव आइकोनि घाली आघवें ।  
 पंगु न होतां, जावें । तेथ जाय ॥  
 दृष्टी जंव आहे । तंव पहावें तेंतुलें पाहे ।  
 मूकत्वाआधीं वाचा वाहे । सुभाषित ॥  
 हात होती खुले । हें पुढील मोटेंकें कळे ।  
 तंव करुनि घाली सकळें । दानादिकें ॥  
 पेशी दशा येईल पुढें । तें मन होईल वेडें ।  
 तंव चिंतूनि ठेवी चोखडें । आत्मज्ञान ॥  
 जें चोर पाहे झोंबती । तंव आजीचि रुसिजे संपत्ती ।  
 कां झांकाझाकि वाती । न वचतां कीजे ॥  
 तैसें वार्धक्य यावें । मग जें वायां जावें ।  
 तें आतांचि आघवें । सवतें करी ॥  
 आतां मोडूनि ठेलीं दुर्गे । कां वळित धरिलें खंभें ।  
 तेथ उपेक्षुनि जो निधे । तो नागवला कीं ॥  
 तैसोचि नाना रोग । पडिघांति ना जंव पुढां आंग ।  
 तंव आरोग्याचे उपेग । करुनि घाली ॥  
 सापाच्या तोंडीं । पडिली जे उंडी° ।  
 ते लाऊनि सांडी । प्रबुद्ध जैसा ॥  
 तैसा वियोग जेणें दुःखें । विपत्तिशोक पोखे ।  
 तें स्नेह सांडूनि सुखें । उदास होय ॥

ज्ञा. १३. १३६-१९०.

१. लुळे. २ अल्प. ३ उद्यां. ४ मार्गे. ५ माघार घेणें. ६ पक्ष्यांनीं. ७ बाजूस  
 ठेवून. ८ लुटला जाईल. ९ प्रासणें. १० पिठाचा गोळा. ११ लाहून, पाहून.

## ७५. अनासक्ति.

तरि जो या देहावरी । उदास पेसिया परी ।  
 उखितां जैसा बिदारीं । बैसला आहे ॥  
 कां वृक्षाची साउली । वाटे जातां भिनली ।  
 घरावरी तेतुली । आस्था नाही ॥  
 साउली सरिसीच असे । परी॥ असे हें नेणजे जैसें ।  
 खियेचें तैसें । लोलुप्य नाही ॥  
 आणि प्रजा जे जाली । तिये वस्तीकरे आलीं ।  
 कां गोरुवें बैसलीं । रुखातळीं ॥  
 जो संपत्तिमाजी असतां । ऐसा गमे पांडुसुता ।  
 जैसा कां वाटे जातां । साक्षी ठेविला ॥  
 किं बहुना पुंसां । पांजरियांमाजि जैसा ।  
 वेदाज्ञेसी तैसा । बिहनि असे ॥

ज्ञा. १३. १९४-१९९.

## ७६. एकांतप्रियता.

आणि तीर्थे धौते<sup>१</sup> तटे । तपोवने चोखटे ।  
 आवडती कंपाटे । वसवूं जया ॥  
 शैलकक्षांचीं कुहरें । जळाशयें परिसरें ।  
 अधिष्ठी जो आदरें । नगरा न ये ॥  
 बहु एकांतावरी प्रीति । जया जनपंदाची खंती ।  
 जाण मनुष्याकारें मूर्ति । ज्ञानाची तो ॥

ज्ञा. १३. ६१२-६१४.

१ अतिथि. २ प्राप्त झाली. ३ तेवढी. ४ बरोबरच. ५ वाटसरू. ६ गुरे.  
 ७ पोपट. ८ पिंजऱ्यांत. ९ पवित्र. १० गुहा. ११ पर्वतांच्या बाजूंची.  
 १२ गुहा. १३ तलाव. १४ जवळचीं स्थळे. १५ लोकसमुदायाची.

## ७७. अनन्यभक्ति.

आणि मीवांचूनि कांहीं । आणीक गोमटें नाहीं ।  
 ऐसा निश्चयो तिहीं । जयाचा केला ॥  
 शरीर वाचा मानस । पियाली कृतनिश्चयाचा कोश ।  
 एक मीवांचूनि घास । न पाहती आन ॥  
 किंवहुना निकट निज । जयाचें जाहालें मज ।  
 तें आपणयां आम्हां सेज । एकी केली ॥  
 रिगतां वल्लभापुढें । नाही आंगीं जीवीं सांकडें ।  
 तिये कांतेचेनि पाडें । एकसरला जो ॥  
 मिळोनि मिळतचि असे । समुद्रां गंगाजळ जैसे ।  
 मी होऊनि मज तैसें । सर्वस्वें भजती ॥...॥  
 जो अनन्य यापरी । मी जाहलाही मातें वरी ।  
 तोचि तो मूर्तधारी । ज्ञान पें गा ॥

ज्ञा. १३. ६०४-६११

## ७८. अध्यात्मज्ञान.

तरि परमात्मा ऐसें । जें एक वस्तु असे ।  
 तें जया दिसे । ज्ञानास्तव ॥  
 तें एकवाचूनि आनें । जियें भवस्वर्गादि ज्ञानें ।  
 तें अज्ञान ऐसा मनें । निश्चय केला ॥...॥  
 म्हणे एक हेंचि आधि । येर जाणणें ते भ्रांति ।  
 ऐसिया निकरेंसी मती । मेरु होय ॥  
 एवं निश्चय जयाचा । द्वारीं अध्यात्मज्ञानाचा ।  
 ध्रुव देवो गगनांचा । तैसा राहिला ॥  
 तयाचिया ठायीं ज्ञान । या बोला नाही आन ।  
 जें ज्ञानीं बैसलें मन । तेव्हांचि तो मी ॥...॥

येन्हवीं बोधा आलेनि ज्ञानें । जरी ज्ञेय न दिसेंचि मनें ।  
 तरि ज्ञानलाभही न मने । जाहला साता ॥  
 आंधळेया हातीं दिवा । देऊनि काय करावा ।  
 तैसा ज्ञाननिश्चय आघवां । वायांचि जाय ॥...॥  
 पै ज्ञानाचिये प्रभेसवें । जयाची मती ज्ञेया पावे ।  
 तो हातधरणिआ शिवे । परतत्वातें ॥  
 तोचि ज्ञान हें बोलतां । विस्मयो कवण पांडसुता ।  
 काय सवितयातें सविता । म्हणावें असे ॥

ज्ञा. १३. ६१६-६३३.

### ७९. अज्ञानलक्षण.

आतां धनंजया महामती । अज्ञान पेसी वंदती ।  
 तेही सांगो व्यक्ती । लक्षणेंसीं ॥...॥  
 पाहे पां दिवस आघवा सरे । मग रात्रीची वारी वावरे ।  
 वांचूनि कांहीं तिसरें । नाहीं जेवीं ॥  
 तैसें ज्ञान जेथ नाहीं । तें अज्ञानचि पाहीं ।  
 तरि सांगों कांहीं कांहीं । चिन्हें तियें ॥  
 तरि संभावने जिये । जो मानाची वाट पाहे ।  
 सत्कारें होये । तोष जया ॥  
 गवें पर्वताचीं शिखरें । तैसा महत्वावरुनि नुतरे ।  
 त्याचिया ठायीं पुरें । अज्ञान आहे ॥  
 आणि स्वधर्माची मांगळी । बांधे वाचेच्या पिंपळीं ।  
 उभिंला जैसा देउळीं । जाणोनि कुंचा ॥  
 घाली विद्येचा पसारा । सुये सुकृताचा डांगोरा ।  
 करी तेतुलें मोहरा । स्फीतीचियां ॥...॥

१ जाहाला असतां. २ हातोहात. ३ बोलणें. ४ पाळी. ५ मानाकरतां. ६ दिवाळीचे दिवशीं हिराची केरसुणी मांगलोक चावडीवर ठेवतात ती. ७ उभा केला. ८ केरसुणी. ९ दवंडी, प्रसिद्धी. १० प्रतिष्ठेच्या.

आणि वन्ही वर्नीं विचरे । तेथ जळती जैसीं जंगमस्थारवरे ।  
 तैसें जयाचेनि आचारें । जगा दुःख ॥  
 कौतुकें जें जें जल्पे । तें सबळाहुनी तीखें रुपे ।  
 विषाहूनि संकल्पें । मारक जें ॥...॥  
 आणि फुंकें भाता फुगे । रेचिलिया सर्वेचि उफगे ।  
 तैसा संयोगवियोगें । चढे वोहटे ॥  
 पडली वारयायिचा वळसां । धुळी चढे आकाशा ।  
 हरिखा वळघे तैसा । स्तुती वेळे ॥  
 निंदा मोटकी आइकें । आणि कपाळ धरुनि ठाके ।  
 शेंबें विरे वारेनि शोखे । चिखल जैसा ॥...॥  
 आणि जयाधिया मनीं गांठी । वरिवरि मोकळी वाचा दिठी ।  
 आंगें मिळे, जीवें पाठी । भलतया दे ॥  
 व्याधाचें चारा घालणें । तैसें प्रांजळ जोगांवणें ।  
 चांगार्ची अंतःकरणें । विरुद्ध करी ॥  
 गारं शेवाळें गुंडाळलीं । कां निंबोळी जैसी पिकली ।  
 तैसी जयाची भली । बाह्य क्रिया ॥...॥  
 आणि गुरुकुळीं लाजे । जो गुरुभाक्ते उभंजे ।  
 विद्या घेऊनि माजे । गुरुसींचि जो ॥...॥  
 तरि आंगें कमें ढिला । जो मनं विकल्पें भरला ।  
 अडवींचा अवगळला । कुहा जैसा ॥  
 तथा तोंडीं कांटावडें । आंत नुसर्धी हाडें ।  
 अशुचि तेणें पाडें । सबाह्य जो ॥  
 जैसें पोडालागीं सुणें । उघडें झाकलें न म्हणे ।  
 तैसें आपलें परावें नेणे । द्रव्यालागीं ॥

१ बोलतो. २ बर्ची, पहार. ३ तीक्ष्ण. ४ सोडला असतां. ५ वावटळींत.  
 ६ हर्पास ७ चढे. ८ थोडी. ९ विरघळतो. १० पोसणें. ११ शिब्य.  
 १२ त्रासतो. १३ अरण्यांतला. १४ टाकलेला. १५ कुवा. १६ कांटे. १७ कुत्रें.

ह्या ग्रामसिंहांचिया ठायीं । जैसा मिलणी ठावो अठावो नाहीं ।  
 तैसा स्त्रीविषयीं कांहीं । विचारी ना ॥  
 कर्माचा वेळ चुके । कां नित्यनैमित्तिक ठाके ।  
 तें जया न दुखे । जीवामाजी ॥...॥  
 पावो सुंदलियासवें । जैसं थिल्लूर कालवे ।  
 तैसा भयाचेनि नांवे । गजबजे जो ॥  
 मनोरथांचिया धारसा । वाहणें जयाचिया मानसा ।  
 पुरीं पडिला जैसा । दुर्धिया पाहीं ॥...॥  
 तयाच्या ठायीं उदंड । अब्जान असे वितंड ।  
 जो चांचल्यें भावंड । मर्कटाचें ॥...॥  
 वसू जैसा मोकाट । वारा जैसा अफाट ।  
 फुटला जैसा पाट । निरंजनीं ॥  
 आंधळें हातिरूं मातलें । कां डोंगरीं जैसं पेटलें ।  
 तैसं विषयीं सुटलें । चित्त जयाचें ॥...॥  
 जो अखंड भोगा जेचे । जया व्यसन कामक्रीडेचें ।  
 मुख देखोनि विरक्ताचें । संचैल करी ॥  
 खरी टेंकां नेदी उडे । लातौनि फोडी नाकाडें ।  
 तरी जेधिं न काडे । माघौता खर ॥  
 तैसा जो विषयालागीं । उडी घाली जळते आगीं ।  
 व्यसनांचीं आंगीं । लेणीं मिरवी ॥  
 फुटोनि पडे तंव । मृग वाढवी हांव ।  
 परि न म्हणे ते मांव । रोहिणीची १८ ॥  
 तैसा जन्मोनि मृत्युवरी । विषयीं त्रासितां बहुतीं परी ।  
 तन्ही त्रास नेघे धरी । अधिक प्रेमा ॥  
 पहिलिये बाळदशे । आई बा हेंचि पिसें १८ ।  
 तें सरें मग स्त्रीमांसें । मुलोनि ठाके ॥

१ कुत्र्याच्या. २ थांबतें. ३ घातल्याबरोबर. ४ डबकें. ५ घारेवर.  
 ६ भोपळा. ७ मोठें. ८ बैल. ९ मोकळा. १० निर्जनवनांत. ११ हत्ती. १२ परिश्रम  
 करतो. १३ संचैल्लान. १४ गाढवी. १५ लायेनें. १६ भास, कपट.  
 १७ मृगजळाची. १८ वेड.



मग ह्री भोगितां थांवो । वृद्धाप्य लागें येवों ।  
 तेव्हां तोचि प्रेमभावो । बाळकासि आणी ॥...॥  
 तरि देहाचि आत्मा । ऐसेया जो मनोधर्मा ।  
 वळघोनियां कर्मा । आरंभ करी ॥...॥  
 डोइये ठेविलेनि भोजें । देवलविसें जेंवि फुंजे ।  
 तैसा विद्यावयसामाजें । उताणा चाले ॥...॥  
 नाही माझेनि पाडें वाड । मी सर्वज्ञ एकचि रूढ ।  
 ऐसा गर्व तुष्टी गंड । घेऊनि ठाके ॥...॥  
 पै गुण तेतुला खाय । स्नेहें कीं जाळित जाय ।  
 जेथ ठेविजे तेथ होय । मसीऐसें ॥  
 जीवेंनि शिंपिला तिडपिडी । विजिला प्राण सांडी ।  
 लागला तरी काडी । उरों नेदी ॥  
 अळुमालु प्रकाश करी । तेतुलेनीच उबारा धरी ।  
 तैसिया दीपाचिया परी । सुविद्य जो ॥...॥  
 अंत्यज राणिवे बैसविला । आरें धारणें गिळिला ।  
 तैसा गर्वें फुगला । देखसी जो ॥  
 जो लाटणें ऐसा नें लेंवे । पांथर तेवि न द्रवे ।  
 गुणियांसी नागवे । फोडेंसैं जैसैं ॥...॥  
 जिणेंयाचेनि विश्वासैं । मृत्यु एक पथ असे ।  
 हें जयाचेनि मानसैं । मानिजे ना ॥  
 अल्पोदकींचा मासा । हे नाटे ऐसिया आशा ।  
 नें वंचेचि कां जैसा । अगाध डोहां ॥...॥  
 तैसा जीविताचेनि मिषें । हा मृत्युचि आला असे ।  
 हें नेणेंचि राजसैं । सुखें जो गा ॥...॥

१ ठाव. २. चहून. ३ डोक्यावर. ४ देव अंगांत आणणारा. ५ अभिमान  
 धरतो. ६ मोठा. प्रसिद्ध. ८ गाल फुगवून. ९ वात. १० तेल. ११ काजळी.  
 १२ पाण्यानें. १३ वारा घातला तर. १४ थोडा. १५ उष्णता, उब. १६ अजग-  
 रानें. १७ वाळलेलें लाकूड. १८ वांकट नाही. १९ दगड. २० गारुडी, विषवैद्य.  
 २१ एक सापाची जात. २२ जातच नाही.

परि बापुडा ऐसें नेणें । जें वेश्येचें सर्वस्व देणें ।  
 तेचि तें नागवणें । रूप येथ ॥  
 संवचोराचें साजणें । तेचि तें प्राण घेणें ।  
 लेंपा स्नपने करणें । तेचि नाश ॥...॥  
 सन्मुख शूला । धांवतया पायें चपळा ।  
 प्रतिपदीं जवळा । मृत्यु जेवीं ॥  
 तेवि देहा जंव जंव वाढ । जंव जंव दिवसाचा पवाड ।  
 जंव जंव सुरवाड । भोगाचां ययां ॥  
 तंव तंव अधिकाधिकें । मरण आयुष्यातें जिंके ।  
 मीठ जेवि उदकें । घांसिजत असे ॥...॥  
 कडांडीं लोटला गाडा । कां शिखरौनि सुटला धोंडा ।  
 तैसा न देखे जो पुढां । वार्द्धक्य आहे ॥  
 कां आर्डवोहळा पाणी आलें । कां जैसें म्हैसयांचें झुंज मातलें ।  
 तैसे तारुण्याचें चढलें । भुररें जया ॥...॥  
 तरि वाघाचिये अडंवे । एकवेळ आला चरोनि दैवें ।  
 तेणें विश्वासें पुढतीं धांवे । वसू जैसा ॥  
 कां सर्पघराआंतु । अवचटें ठेवा आणिला स्वस्थु ।  
 येतुलियांसाठीं निश्चितु । नास्तिक होय ॥  
 तैसेचि अवचटें हें । एक दोनीचि वेळां लाहे ।  
 पथु उरगं एक आहे । हें मानीना जो ॥.. ॥  
 सर्वळोचि वियोग पडेल । विळोनि विपत्ति येईल ।  
 हें दुःख पुढील । देखेना जो ॥...॥  
 वयसेचेनि उर्वायें । संपत्तीचेनि सार्वायें ॥  
 सेव्यासेव्य जायें । सरकटित ॥...॥

१ लुटणें. २ सांवासारखा चोर. ३ मैत्रां. ४ मातीच्या त्रिजाला. ५ स्नान.  
 ६ अनुकूलता. ७ कड्यावरून. ८ आडरानांतील वोहळ. ९ मुलीं, वेड. १० अर-  
 ण्यांत. ११ अवचित. १२ एवढ्यानेच. १३ साप. १४ लवकरच. १५ वेळानें.  
 १६ तारुण्याच्या. १७ उत्कर्षानें. १८ मदतनिं.

रिघे जेथ न रिघावें । मार्गें जें न घ्यावें ।  
 स्पर्शें जेथ न लगावें । आंग मन ॥  
 न जावें तेथ जाये । न पाहावें तें जो पाहे ।  
 न खावे तें खाये । तेवींचि तोषे ॥  
 न धरावा तो संग । न लगावें तेथ लाग ।  
 नाचरावा तो मार्ग । आचरे जो ॥  
 नायकावें तें आइकें । न बोलावें तें बँके ।  
 परि दोष होतील हें न देखे । प्रवर्ततां ॥...॥  
 तरि जयाची प्रीति पुरी । गुंतली देखसी घरीं ।  
 नवगंधकेसरीं । भ्रमरी जैसी ॥  
 साकरोचिया राशीं । बैसली नुठे माशी ।  
 तैसेनि स्त्रीचित्त आवेशी । जयाचें मन ॥...॥  
 महापुरुषाचें चित्त । जालिया वस्तुगत ।  
 ठाके व्यवहारजात । जया परी ॥  
 हानि लज्जा न देखे । परापवाद नाइके ।  
 जयाचीं इंद्रियें एकमुखें । स्त्रिया केलीं ॥  
 चित्त आराधी स्त्रियेचें । आणि तियेचेचि छंदें नाचे ।  
 माकड गारुडियाचें । जैसे होय ॥...॥  
 प्रेमाथिलेनि भक्तें । जैसेनि भजिजे कुलदेवते ।  
 तैसा एकाग्रचित्तें । स्त्री जो उपासी ॥...॥  
 इयेतें हन कोणी देखेल । इयेसी वेखासें जाईल ।  
 तरि युगाचि बुडेल । ऐसें जया ॥...॥  
 आणि माझ्या ठायीं भक्ति । फळालागीं जया आर्तीं ।  
 धनोद्देशें विरक्ति । नटणें जेवीं ॥...॥  
 आणि भजिनलियासवें । तोचि विषय जरी न पावे ।  
 तरी सांडी म्हणे आघवें । टवाळ हें ॥

१ संबंघ. २ बडबडतो. ३ सुवासिक कमळाच्या केसरांत. ४ सिद्ध. ५ ब्रह्मवत.  
 ६ विरुद्ध. ७ बरोबर. ८ खोटें.

कुणबट कुळवाडी । तैसा आन आन देव मांडी ।  
 आदिलाची परवडी । करी तथा ॥  
 तथा गुरुमार्गी टेंके । जयाचा सुगरवा देखे ।  
 तरि तथाचा मंत्र शिके । येर ने घे ॥...॥  
 माझी मूर्ति निफेजवी । ते घराचे कोर्नी बैसवी ।  
 आपण देवो देवी । यात्रे जाय ॥  
 नित्य आराधन माझे । कार्जी कुळदेवता भजे ।  
 पर्वविशेषे कीजे । पूजा आना ॥  
 माझे अधिष्ठान घरी । आणि वोवसे आनाचे करी ।  
 पितृकार्या अवसरें । पितरांचा होय ॥  
 एकादशीच्या दिवशी । जेतुला पाड आम्हांसी ।  
 तेतुलाचे नागांसी । पंचमीच्या दिवशी ॥  
 चौथ मोटकी पाहे । आणि गणेशाचाचि होये ।  
 चउदसीं म्हणे माये । तुझाचि वो दुर्गे ॥  
 नित्यनैमित्तिक कर्मे सांडी । मग बैसे नवचंडी ।  
 आदित्यवारीं वाढी । बहिरवां पार्त्री ।  
 पाठीं सोमवार पावे । आणि बेलेंसि लिंगा धांवे ।  
 ऐसा एकलाचि आघवे । जोगाची जो ॥  
 ऐसा अखंड भजन करी । उगा नोहे क्षणभरी ।  
 अवधाने गांवद्वारीं । अहेवं जैसी ॥  
 ऐसेन जो भक्त । देखसी सैरा धांवत ।  
 जाण अज्ञानाचा मूर्त । अंवतार तो ॥...॥  
 जया जनपर्दी सुख । गजबजेचे कवतिक ।  
 वानू आवडे लौकिक । तोही तोचि ॥  
 आणि आत्मा गोचर होये । ऐसी जे विद्या आहे ।  
 ते आइकोनि डोरें वाहे । विद्रांसू जो ॥

१ व्यवहार. २ पहिल्याचे. ३ प्रकार. ४ मोठेपणा. ५ उत्पन्न करतो, बनवतो.  
 ६ कार्यासाठी. ७ नवस. ८ पोसतो, उपासना करितो. ९ वेऱ्या. १० एक चर्च-  
 वाद्य, निंदा, उपहास.

उपनिषदांकडे न वचे । योगशास्त्र न रुचे ।  
 अध्यात्मज्ञानीं जयाचें । मनचि नाहीं ॥  
 आत्मचर्चा एकी आथी । ऐसिये बुद्धीची भिती ।  
 पाहूनि जयाची मति । वोढाळ जाहाली ॥  
 कर्मकांड तरी जाणे । मुखोद्गत पुराणें ।  
 ज्योतिषी तो म्हणे । तैसेंचि होय ॥  
 शिल्पीं अतिनिपुण । सूपकर्मींही प्रवीण ।  
 विधि आथर्वण । हातीं आथो ॥  
 कोकीं नाहीं ठेले । भारत कीर म्हणितले ।  
 आगम आपांविले । मूर्त होती ॥  
 नीतिजात सुद्धे । वैद्यकही बुद्धे ।  
 काव्यनाटकीं दुजे । चतुर नाहीं ॥  
 स्मृतींची चर्चा । दंश जाणे गरुडीचा ।  
 निघंट प्रश्नेचा । पाइकु करी ॥  
 पै व्याकरणीं चोखडा । तकीं अतिगाढा ।  
 परि एक आत्मज्ञानीं फुडा । जात्यंध जो ॥  
 तें एक वांचूनि आघवा शास्त्रीं । सिद्धांतनिर्माणधांश्री ।  
 परि जळों तें मूळनक्षत्रीं । न पाहें गा ॥  
 मोराआंगीं अशेषे । पिसें असती डोळसें ।  
 परि एकली दृष्टी नसे । तैसें तें गा ॥  
 तैसें शास्त्रजात जाण । आघवोचि अप्रमाण ।  
 पार्थी अध्यात्मज्ञानेविण । एकलेनि ॥...॥  
 आणि अध्यात्मज्ञान कांहीं । जेणें मानिलोचि नाहीं ।  
 तो ज्ञानार्थ न देखे काई । हें बोलावें असे ॥  
 ऐलीचि थडी न पवतां । पळे जो माघोता ।  
 तया पैलद्वीपींची वार्ता । काय होय ॥

१ पाकशास्त्र. २ कामशास्त्र. ३ आपलेसे केले. ४ समजतो. ५ मर्मः  
 ६ चाकर. ७ कर्ता, आधार.

मागां श्लोकांचेनि अर्धाधै । ऐसें सांगितलें श्रीसुकुंदें ।  
ना उफराटीं ह्यें ज्ञानपदें । तेंचि अज्ञान ॥

ज्ञा. १३. ६९३-८९२.

### ८०. दैवीसंपत्तीचें वर्णन.

आतां तयाची दैवगुणां- माजि धुरेचा बैसणा ।  
बैसे तया आकर्णा । अभय ऐसें ॥...॥  
तैसा कर्माकर्माचिया मोहरा । उठूं नेदुनि अहंकारा ।  
संसाराचा दरारा । सांडणें येणें ॥  
अथवा ऐक्यभावाचेनि पैसें । दुजे मानूनि आत्मा ऐसें ।  
भयवार्ता देशें । दवडणें जें ॥  
पाणी बुडवूं ये मिठातें । तंव मीठचि पाणी आतें ।  
तेवि आपण जालेनि अद्वैतें । नारें भय ॥...॥  
नातरी वार्षिया नाही मांडिली । ग्रीध्रें नाही सांडिली ।  
माजि निजरूपें निवाडिली । गंगा जैसी ॥  
तैसी संकल्पविकल्पाची चोढी । सांडूनि रजतमाची कावडी ।  
भोगितां निजधर्माची आवडी । बुद्धि उरे ॥  
इंद्रियवर्गी दाखविलिया । विरुद्धा अथवा भलेया ।  
विस्मयो कांहीं केलिया । जुठी चित्तीं ॥  
गांवा गेलिया चल्लभ । पतिव्रतेचा विरहक्षोभ ।  
भलतेर्सणी हानि लाभ । न मनी जेवी ॥  
तेवि सत्स्वरूप रुचलेपणें । बुद्धि जें ऐसें अनन्य होणें ।  
ते सत्वशुद्धी म्हणे । केशिहंता ॥  
आतां आत्मलाभाविखीं । ज्ञानयोगामाजि एकीं ।  
जे आपुलिया ठाकीं । हांचे भरे ॥

१ श्रेष्ठपणाचा, २ एका, ३ विस्तारानें, ४ हातें, ५ वर्षांकरून, ६ भलत्या  
रीतीनें, ७ केशिदैत्यास मारणारी, ८ ठिकाणी, ९ इच्छा.

तेथ सगळिये चित्तवृत्ति । त्याग करणें या रीतीं ।  
 निष्कामें पूर्णाहुती । हुंताशीं जैसी ॥  
 कां सुकळीनें आपुली । आत्मजा सत्कुळींचि दिधली ।  
 हें असो लक्ष्मी स्थिरावली । मुकुंदां जैसी ॥  
 तैसें निर्विकल्पपणें । जें योगज्ञानींच या वृत्तिक होणें ।  
 तो तिजा गुण म्हणे । कृष्णनाथ ॥  
 फुलीं फळीं छाया । मुळीं पर्त्रीही धनंजया ।  
 वाटेचा न चुके आलिया ॥ वृक्ष जैसा ।  
 तैसें मनौनि धनवरी । विद्यमानें आल्या अवसरीं ।  
 श्रांताचिये मनोहारीं । उपयोगा जाणें ॥  
 तथा नांव जाण दान । जें मोक्षनिधानाचें अंजन ।  
 हें असो आधिक चिन्ह । दमाचें तें ॥  
 तरि विषयेंद्रियमिळणी । करुनि घापे वितुटणी ।  
 जैसें तोडिजे खड्ग पाणी । पारकेयां ॥  
 तैसा विषयजातांचा वारा । वाजों नेदिजे इंद्रियद्वारां ।  
 इयें बांधोनि प्रत्याहारा । हातीं वोंपी ॥  
 आंतुला चित्ताचें अंगवरी । प्रवृत्ति पेलूनि माधारी ।  
 आगी सुयिजे दाहींही द्वारीं । वैराग्याची ॥  
 श्वासोच्छ्वासाहुनि बहुवसें । व्रतें आचरे खरंपुसें ।  
 व्रोसंतितीं रात्रिदिवसें । नाराणुक जया ॥  
 दें दम ऐसा म्हणिपे । तो हा जाण स्वरूपें ।  
 यज्ञार्थही संक्षेपें । सांगों ऐक ॥  
 जया जें सर्वोत्तम । भजनीय देवता धर्म ।  
 तें तेणें यथांगम-। विधी यजिजे ॥  
 जैसा द्विज षट्कर्म करी । शूद्र तयातें नमस्कारी ।  
 कीं दोहींसही संरोभरी । निपजे याग ॥

१ अर्थात. २ वतनदार. ३ मचास आनंददायक रीतीचें. ४ वियोग.  
 ५ गढूळ. ६ निवळीच्या बियांनीं. ७ देतो. ८ फिरवून. ९ खरपुस. १० आचरण  
 करीत असतां. ११ जसा शास्त्रांत विधि असेल त्याप्रमाणें. १२ सारखाच.

तैसैं अधिकारपर्यालोचें । हें यज्ञ करणें सर्वांचें ।  
 परि विष फळाशेचें । न घापे माजी ॥...॥  
 आतां चेंडुवें भूमी हाणिजे । हें नव्हे तो हातां आणिजे ।  
 कीं शेतीं बीं विखुरिजे । परीं पिकीं लक्ष ॥...॥  
 हें बहु असो आरिसा । आपणपें देखावया जैसा ।  
 पुढतपुढतीं बहुवसा । उँटिजे प्रीती ॥  
 तैसा प्रतिपाद्य जो ईश्वर । तो होआवयालागीं गोचर ।  
 श्रुतीचा निरंतर । अभ्यास करणें ॥  
 तें द्विजांसींच ब्रह्मसूत्र । येरां स्तोत्र कां नाममंत्र ।  
 आवर्तणें पवित्र । पावावया तत्व ॥  
 पार्था गा स्वाध्यावो । बोलिजे तो हा म्हणे देवो ।  
 आतां तपशब्दाभिप्रावो । आईक सांगों ॥...॥  
 ना ना धूपाचा अग्निप्रवेश । कनकीं तुकाचा नाश ।  
 पितृपक्ष पोशितां न्हास । चंद्राचा जैसा ॥  
 तैसा स्वरूपाचिया प्रसरा-। लागीं प्राणेंद्रियशरीरां ।  
 आटणी करणें जें वीरा । तेंचि तप ॥

ज्ञा. १६. ६८-१०८.

आतां बाळाच्या हितीं स्तन्य । जैसैं नानाभूतीं चैतन्य ।  
 तैसैं प्राणिमात्रीं सौजन्य । आर्जव तें ॥  
 आणि जगाचिया सुखोद्देशें । शरीरवाचामानसैं ।  
 राहाटणें तें अहिंसे । रूप जाण ॥  
 आतां तीख होऊनि मवाळ । जैसैं जातीचें मुकुळ ।  
 कां तेज परि शीतळ । शशांकाचें ॥  
 शके दावितांचि रोग फेडूं । आणि जिभे तरी नव्हे कडू ।  
 तें वोखद नाहीं मा घडूं । उपम. कैची ॥

१ अधिकारपरत्वें. २ टाकणें. ३ घासणें, पुसणें. ४ जपणें. ५ वजनाचा.  
 ६ मैत्री. ७ तिखट. ८ मृदु. ९ कमळ.



तरि मउपणें बुबुळें । झगडितांही परी नाडले ।  
 येरघीं फोडी कोराळें । पाणी जैसे ॥  
 तैसे तोडावया संदेह । तीख जैसे कां लोह ।  
 आव्यतवें तरि माधुर्य । पायीं घाली ॥  
 ऐकां ठातां कौतुकें । कानातें निघती मुखें ।  
 जे साचारिवेचेनि विकें<sup>१</sup> । ब्रह्मही भेदी ॥  
 किंबहुना प्रियपणें । कोणातेंही झकऊं नेणें ।  
 यथार्थ तरि खुपणें । नाहीं कवणा ॥  
 येन्हवीं गोरी<sup>२</sup> कीर काना गोड । परिसाचा पाखाळीं कीड ।  
 आगियेचें करणें उघड । परि जळों तें साच ।  
 कानीं लागतां मँडुर । अथें विभांडीं जिन्हार ।  
 ते चाचा नव्हे सुंदर । लांवचि पां ॥  
 परि अहितीं कोपोनिं सोपं । लालनीं मऊ जैसे पुष्प ।  
 तिये मातेचें स्वरूप । जैसे कां होय ॥  
 तैसे ध्रुवणसुखचतुर । परिणमोनि साचार ।  
 बोलणें जें अविकार । तें सत्य येथें ॥  
 आतां घालितांही पाणी । पाषाणीं न निघे अंणी ।  
 कां मथिलिया लोणी । कांजी नेदी ॥  
 त्वचा पायें शिरीं । हालेयांही फडे न करी ।  
 वसंतींही अंबरीं । न होती फुलें ॥  
 ना ना रंभेचेन हि रूपें । शुकीं नृतिजेचि कदपें ।  
 कां भस्मीं वन्हि न उद्दीपें । घृतेही जेवीं ॥...॥  
 अक्रोधत्व ऐसें । नांव तें ये दशे ।  
 जाण ऐसें श्रीनिवासें । म्हणितलें तया ॥...॥  
 तेवीं बुद्धिमंतीं देहीं । अहंता सांडूनि पाहीं ।  
 सांडिजे अशेषही । संसारजात ॥

१ दगड. २ बळानें. ३ फसवणें. ४ पारध्याचें गायन. ५ शुद्धपणा. ६ हीनघातु.  
 ७ गोड. ८ विवसी, भूत. ९ पोकळ. १० टोंक, अप्र. ११ मारिली असतांही.

तया नांव त्याग । म्हणे तो यज्ञांग ।  
 हे मानूनि सुभग । पार्थ पुसे ॥  
 आता शांतीचे लिंग । ते व्यक्त मज सांग ।  
 देवो म्हणती चांग । अवधान देई ॥  
 तरी गिळोनि झेयाते । ज्ञाता ज्ञानही माघौते ।  
 हारपे निरुते । ते शांति पे गा ॥  
 जैसा प्रळयांबूचा उभड । बुडऊनि विश्वाचा पैवाड ।  
 होय आपणपे निबिड । आपणचि ॥  
 मग उगमओघसिंधु । हा नुरेचि व्यवहारभेदु ।  
 परि जलैक्याचा बोधु । तोही कवणा ॥  
 तैसी झेया देतां मिठी । ज्ञातृत्वही पडे पोटीं ।  
 मग उरे तेंचि किरीटी । शांतीचे रूप ॥  
 आतां कदर्थविते व्याधी । बळीकरणाचिया आधी ।  
 आपपर न शोधी । सदैव जैसा ॥  
 कां चिखलीं रुतली गाये । धडभाकड न पाहे ।  
 जो तियेचिया ग्लानी होये । कालाभुला ॥  
 ना ना बुडतयाते सकरुण । न पुसे अंत्यज कीं ब्राह्मण ।  
 काढूनि राखे प्राण । हेचि जाणे ॥  
 कीं मार्यवणी पापिये । उघडी केली विपाये ।  
 ते नेसविल्याविण न पाहे । शिष्ट जैसा ॥...॥  
 अगा पुढिलांचे दोष । करुनि आपुलिये दिठी चोख ।  
 मग घापे अवलोक । तयावरी ॥  
 जैसा पुजूनि देव पाहिजे । पेरुनि शेता जाइजे ।  
 तोषौनि प्रसाद घेइजे । अतिथीचा ॥  
 तैसे आपुलेनि गुणें । पुढिलांचे उणें ।  
 फेडुनियां पाहाणें । तयाकडे ॥...॥

१ उमाळा. २ विस्तार. ३ त्रास देत असतां. ४ बरें करण्याच्या. ५ कासा-  
 बीस. ६ पतिव्रता.

अगा अपैशुन्याचें लक्षण । अर्जुना हें फुडें जाण ।  
 मोक्षमार्गीचें सुखासन । मुख्य हें गा ॥  
 आतां दया ते पेसी । पूर्ण चंद्रिका जैसी ।  
 निववितां न कडंसी । सानें थोर ॥...॥  
 पै जर्गीं जीवनासारिखें । वस्तु आंगवरी उपेखे ।  
 परि जातें जीवित राखे । तृणाचेंही ॥  
 तैसें पुढिलांचेनि तापें । कळवळलीये कृपें ।  
 दिधलें ही आपणपें । न्यूनचि मानी ॥...॥  
 पै पार्यां कांटा नेहटे । तेंव व्यथा जीवीं उमटे ।  
 तैसा पोळे संकटें । पुढिलांचेनि ॥  
 कां पावो शीतळता लाहे । कीं तें डोळ्याचिलार्गीं होये ।  
 तैसा परसुखें जाये । सुखावत जो ॥  
 किंबहुना तृषितालार्गीं । पाणी आर्रायिलें असे जर्गीं ।  
 तैसें दुःखिताचे सेलभार्गीं । जिणें जयाचें ॥  
 तो पुरुष वीरराया । मूर्तिमंत जाण दया ।  
 मी उदयजतांचि तया । ऋणिया लाभें ॥  
 आतां सूर्यासी जीवें । अनुसरलियां राजीवें ।  
 परि तें तो न शिवे । सौरभ्य जैसें ॥  
 कां वसंताचिया वाहार्णीं । आलिया वनश्रीच्या अक्षौहिणी ।  
 ते न करीतचि घेणी । निघाला तो ॥  
 हें असो महासिद्धींसीं । लक्ष्मीही आलिया पार्शीं ।  
 परि महाविष्णु जैसी । न गणीचि ते ॥  
 तैसें पेहिकींचें कां स्वर्गींचें । भोग पाइकें जालिया इच्छेचे ।  
 परि भोगावे हें न रुचे । मनामाजी ॥  
 बहुवें काय कौतुकीं । जीव नोहे विषयाभिलाखी ।  
 अलोलुप्तवदशा ठाउकीं । जाण ते हे ॥

१ दुष्टपणाचा अभाव. २ कसास लावणें, विचार करणें. ३ पाणी. ४ नाश  
 पावते. ५ जोरानें लागे. ६ उत्पन्न केलें. ७ उत्तम वांटा. ८ कमळ. ९ चाकर.

आतां माशिया जैसे मोहळ । जळचरां जेविं जळ ।  
 कां पक्षिया अंतराळ । मोकळें हें ॥  
 ना तरी बाळकोदेशें । मातेचें स्नेह जैसे ।  
 कां वसंतीच्या स्पर्शें । मऊ मलयानिळ ॥  
 डोळेयां प्रियांची भेटी । कां पिलियां कूर्मीची दिठी ।  
 तैसी भूतमात्रीं रहाटी । मवाळ ते ॥  
 स्पर्शें अतिमृदु । मुखीं घेतां सुस्वादु ।  
 घ्राणासी सुगंधु । उजाळ आंगें ॥  
 तो आवडे तेवढा घेतां । विरुद्ध जरी न होता ।  
 तरी उपमे येता । कापुर कीं ॥  
 परि महाभूते पोटीं वाहे । तेवींचि परमाणुमाजी सामाये ।  
 या विश्वनुसार होये । गगन जैसे ॥  
 काय सांगों ऐसे जिणें । जें जगाचेनि जीवें प्राणें ।  
 तथा नांव म्हणे । मार्दव मी ॥...॥  
 रूपसां उदयलें कुष्ठ । संभावितां कुटीचें बोट ।  
 तथा लाजा प्राणसंकट । होय जैसे ॥  
 तैसें औटहातपणें । जें शव होऊनि जिणें ।  
 उपजों उपजों मरणें । नावां नावां ॥  
 तिये गर्भभेदमुसें । रक्तमूत्ररसें ।  
 वोंतीव होऊनि असे । तें लाजिरवाणें ॥  
 हें बहु असो देहपणें । नामरूपासि येणें ।  
 नाहीं लाजिरवाणें । तथाहूनी ॥  
 ऐसैसिया अवकळा । घेपे शरीराचा कंटाळा ।  
 ते लाज पै निर्मळा । निसुगा गोड ॥  
 आतां सूत्रतंतु तुटलिया । चेष्टाचि ठाके सायखडिया ।  
 तैसी प्राणजयें कर्मेद्रिया । खुंटे गती ॥

१ सामावलें जातें. २ रूपवानाला. ३ निंदेचें. ४ क्षणक्षणां. ५ फजिती.  
 ६ कोडगा. ७ लांकडाची बाहुली.

कीं मावळिलिया दिनकर । सरे किरणांचा प्रसर ।  
 तैसा मनोजयें प्रकार । बुद्धींद्रियां ॥  
 एवं मनपवननियमें । होतीं दाहीं इंद्रियें अक्षमें ।  
 तें अचापलय वमें । येणें होय ॥

ज्ञा. १६. ११३-१८९.

आतां ईश्वरप्राप्तीलागीं । प्रवर्तता ज्ञानयोगीं ।  
 धिंवसेयाच्या आंगीं । वोसिंवा नव्हे ॥  
 वोखटें मरणापेसें । तैही आलें अग्निप्रवेशें ।  
 परि प्राणेश्वरोद्देशें । न गणीचि सती ॥...॥  
 न ठाके निषेध आड । न पडे विधीची भीड ।  
 नुपजेचि जीवीं कोड । महासिद्धीचें ॥  
 पेसे ईश्वराकडे निजे । धांवे आपसया सहज ।  
 तथा नांव तेज । आध्यात्मिक तें ॥  
 आतां सर्वही साहातिया गरिमा । गर्वा न ये तेचि क्षमा ।  
 जैसें देह वाहोनि रोमां । वाहणें नेणें ॥  
 आणि मातलिया इंद्रियांचे वेग । कां प्राचीनें खवळले रोग ।  
 अथवा योगवियोग । प्रियाप्रियांचे ॥  
 यया आघवियांचाचि थोर । एके वेळे आलिया पूर ।  
 तरि अगस्त्याहुनि धीर । उभा ठाके ॥  
 आकाशीं धूमाची रेखा । उठिली बहुवा आगळिका ।  
 ते गिळी येकी झुळुका । वारा जेचीं ॥  
 तैसें आधिभूताधिदैवां । अध्यात्मादि उपद्रवां ।  
 पातलेयां पांडवा । गिळूनि घाली ॥  
 पेसें चित्तक्षोभाच्या अवसरीं । उचलूनि धैर्या जें चांगावें करी ।  
 धृति म्हणिपे अवधारीं । तियेतें गा ॥

१ दीन. २ धैर्याच्या. ३ न्यूनता. ४ वाईट. ५ अंतःकरण. ६ मोठेपणा.  
 ७ अंगावरील केंस. ८ प्रारब्धानें.

आतां निर्वाळुनि कनकें । भरिला गांगें पीर्युषें ।  
 तथा कलशाचिया सारखें । शौच असे ॥  
 जें आंगीं निष्काम आचार । जीवीं विवेक साचार ।  
 तो सबाह्य घडला आकार । शुचित्वाचाचि ॥  
 कां फेडित पाप ताप । पोखित तीरींचे पादप ।  
 समुद्रा जाय आप । गंगेचें जैसें ॥  
 कां जगाचें आंध्य फेडित । श्रियेचीं राउळें उघडित ।  
 निघे जैसा भास्वत । प्रदक्षिणे ॥  
 तैसीं बांधलीं सोडित । बुडालीं काडित ।  
 सांकडीं फेडित । आर्ताचिया ॥  
 किंबहुना दिवसराती । पुढिलांचें सुख उन्नती ।  
 आणित आणित स्वार्थी । प्रवेशिजे ॥  
 वांचूनि आपुलिया काजालागीं । प्राणिजातांच्या अहितभागीं ।  
 संकल्पाचीही आडवंगी । न करणें जें ॥  
 पै अद्रोहत्व ऐसिया गोष्टी । ऐकसी जिया किराटी ।  
 तें सांगितलें हे दिठी । पाहों ये तैसें ॥  
 आणि गंगा शंभूच्या माथां । पावोनि संकोचली जेवि पार्था ।  
 तेवि मान्यपणें सर्वथा । लाजणें जें ॥  
 तें हें पुढतपुढतीं । अमानित्व जाण सुमति ।  
 मागां सांगितलेसें किती । तेंचि तें बोलों ॥

ज्ञा. १६. १८६.-२०६.

एवं इहीं सन्विसें । ब्रह्मसंपदा हे वसत असे ।  
 मोक्षचक्रवर्तीचें जैसें । अग्रहार होय ॥  
 ना ना हे संपत्ति दैवी । या गुणतीर्थांची नित्यनवी ।  
 निर्विण्णसगरांच्या दैवीं । गंगाचि आली ॥

१ शुद्धकरून. २ पाण्यानें. ३ दूर करीत. ४ आंधळेपणा. ५ ठिकाणें, मंदिरें.  
 ६ संकटें. ७ अडथळा, प्रतिबंध. ८ इनामगांव. ९ विरक्त.

कीं गुणकुसुमांची माळा । हे घेऊनि मुक्तिबाळा ।  
 वैराग्यनिरपेक्षाचा गळा । गिंवसीत असे ॥  
 कीं सव्वीसगुणज्योती । इहीं उजळोनि आरती ।  
 गीता आत्मया निजपती-। नीराजना आली ॥  
 उगळितें निर्मळें । गुण इयेंचि मुक्ताफळें ।  
 दैवी शुक्तिकळे । गीतार्णवींची ॥  
 काय बहु वानूं ऐसी । अभिव्यक्ति ये आपैसी ।  
 केलें दैवी गुणराशी-। संपत्ती रूप ॥

ज्ञा. १६. २०७-२१२.

### ८१. आसुरीसंपत्तीचें वर्णन.

तरी तयाचि आसुरा । दोषांमाजि जया वीरा ।  
 वाडपणाचा डांगोरा । तो दंभ ऐसा ॥  
 जैसी आपुली जननी । नम्र दाविलीया जनीं ।  
 तें तीर्थचि परि पतनीं । कारण होय ॥  
 कां विद्या गुरूपदिष्टा । बोभाइलीया चोहटां ।  
 तरि इष्टदाचि परि अनिष्टा । हेतु होती ॥  
 पै आंगें बुडतां महापुरीं । जे वेगें काढी पैलतरीं ।  
 तें नावचि बांधिलिया शिरीं । बुडवी जैसी ॥...॥  
 तैसा दृष्टादृष्टाचा सखा । धर्म जाला तो फोकारिजे देखा ।  
 तरि तारिता तोचि दोखा-। लागीं होय ॥  
 म्हणौनि वाचेचा चौबारां । घातलिया धर्माचा पसारा ।  
 धर्मचि तो अधर्म होय वीरा । तो दंभ जाणे ॥...॥  
 मांडुरी लोकांचा घोडा । गजपतीही मानी थोडा ।  
 कां कांटियेवरिलिया सरडा । स्वर्गही नीच ॥

१. आरती ओंवाळण्याला. २ उघडणारीं. ३ मोटेपणाची. ४ टिमकी-  
 ५ पुकारली असतां. ६ उघडा करणें. ७ चव्हाटा. ८ चाबुकस्वार.

तृणाचेनि इंधनें । आगी घांवे गगनें ।  
 थिल्लुरबळें मीनें । न गणिजे सिंधु ॥  
 तैसा माजे खियाधनें । विद्यास्तुती बहुते मानें ।  
 एके दिवसांचेनि पराबें । अल्पकु जैसा ॥  
 अभ्रच्छायेचिया जोडी । निदैव घर मोडी ।  
 मृगांबु देखोनि फोडी । पांणियाढें मूर्ख ॥  
 किबहुना ऐसैसैं । उतणें जें संपत्तिमिसैं ।  
 तो दर्प गा अनारिसैं । न बोले घेई ॥...॥  
 पतंगा नावडे ज्योति । खद्योता भानूची खंती ।  
 टिटिभेनें अपांपति । वैरी केला ॥  
 तैसा अभिमानाचेनि मोहें । ईश्वराचेंही नाम न साहे ।  
 बापातें म्हणे मज हे । सवती जाली ।  
 ऐसा मान्यतेचा पुष्टगंड । तो अभिमानी परम लंड ।  
 रौरवाचा रुढ । मार्गचि पै ॥  
 आणि पुढिलांचें सुख । देखण्यांचें होय मिष ।  
 चढे क्रोधाग्नीचें विख । मनोवृत्ति ॥  
 शीतजळाचिये भेटी । तातलां तेलीं आगी उठी ।  
 चंद्र देखोनि जळे पोटीं । कोल्हा जैसा ॥  
 विश्वाचे आयुष्य जेणें उजळे । तो सूर्य उदैला देखोनि सवळे ।  
 पापिया फुटती डोळे । हुडुळांचे ॥  
 जगाची सुख पहांट । चोरां मरणाह्नि निकृष्ट ।  
 दुधाचें काळकूट । होय व्याळीं ॥  
 अगाधें समुद्रजळें । प्राशितां अधिक जळें ।  
 वडवाग्नि न मिळे । शांती कांहीं ॥  
 तैसा विद्याविनोदवैभवें । देखे पुढिलांचीं दैवें ।  
 तंव तंव रोष दुणावे । क्रोध तो जाण ॥

१ डबकें. २ दरिद्री. ३ तळें. ४ टिटवीनें. ५ ज्याचे गाल फुगलेले आहेत  
 असा. ६ तापलेल्या. ७ प्रातःकाळीं. ८ घुबडाचे.



आणि मन सर्पांची कुटी । डोळे नाराचांची सुटी ।  
 बोलणे तें वृष्टि । इंगळांची ॥  
 येर जें क्रियाजात । तें तिख्याचें कर्वत ।  
 ऐसें सबाह्य खसखसित । जयाचें गा ॥  
 तो मनुष्यांत अधम जाण । पारुष्याचें अवतरण ।  
 आतां आइक खूण । अज्ञानाची ॥  
 तरी शीतोष्णस्पर्शा । निवाड नेणे पाषाण जैसा ।  
 कां रात्री आणि दिवसा । जात्यंध तो ॥...॥  
 ना तरि ते नाना रसीं । रिघोनि दूर्वी जैसी ।  
 परि रसस्वादासी । चाखों नेणें ॥...॥  
 हें चोख हें मैळ । ऐसें नेणोनिया बाळ ।  
 देखें तें केवळ । मुखींची घाली ॥  
 तैसें पापपुण्याचें खिर्चटें । करोनि खातां बुद्धि चेष्टे ।  
 कडु मधुर न वाटे । ऐसी जे दशा ॥  
 तिये नाम अज्ञान । या बोला नाहीं आन ।  
 एवं साही दोषांचें चिन्ह । सांगितलें ॥  
 इहींच साही दोषांगीं । हे आसुरीं संपत्ति दांडुगी ।  
 जैसे थोर विष भुजंगीं । अंग सानें ॥...॥  
 परि क्रूर ग्रहांची जैसी । मांदि मिळे एकेचि राशीं ।  
 कां येती निंदकापासी । अशेष पापें ॥  
 मरणाराचें अंग । पडिंघाती अवघोचि रोग ।  
 कां कुमुहृतीं दुर्योग । एकवटी ॥...॥  
 कां आयुष्य जातिये वेळे । शोळिये सातवेउळी<sup>१३</sup> मिळे ।  
 तैसे साही दोष सगळे । जोडती तथा ॥  
 मोक्षमार्गाकडे । जयाचा आंबु<sup>१४</sup>खा पडे ।  
 न निघे म्हणौनि बुडे । संसारिं जो ॥

१ वारूळ. २ बाणांची. ३ निखाच्यांची. ४ पोलादी. ५ काठिण्याचें.  
 ६ जन्मांध. ७ पळी. ८ खिचडी. ९ बळकट. १० लहान. ११ समुदाय.  
 १२ व्यापतात. १३ सात नांग्यांची इंगळी. १४ आवरण, आच्छादन.

अधमां योर्नीच्या पाउटीं । उतरत जो किरिटी ।  
 स्थावरांहीं तळवटीं । बैसणें धे ॥  
 हें असो तयाच्या ठायीं । मिळोनि साही दोषीं इहीं ।  
 आसुरी संपत्ति पाहीं । घाढविजे ॥

ज्ञा. १६. २१७-२६३.

### ८२. परमात्मा हाच बुद्धीची अवाधि होय.

अर्जुना ते पुण्यवशे । जरी अल्पचि हृदयीं बुद्धि प्रकाशे ।  
 तरी अशेषही नाशे । संसारभय ॥  
 जैसी दीपकळिका घाकुटी । परि बहु तेजातें प्रगटी ।  
 तैसी सद्बुद्धि हे थंकुटी । म्हणों नये ॥  
 पार्था बहुतीं परी । हें अपेक्षिजे विचारशूरीं ।  
 जे दुर्लभ चराचरीं । सद्वासना ॥  
 आणिकासारिखा बहुवस । जैसा न जोडे परिसं ।  
 कां अमृताचा लेश । दैवगुणें ॥  
 तैसी दुर्लभ सद्बुद्धि । जिये परमात्माचि अवाधि ।  
 जैसा गंगेसी उदाधि । निरंतर ॥  
 तैसें ईश्वरावांचुनी कांहीं । जियें आणिक लांणी नाहीं ।  
 ते एकचि बुद्धि पाहीं । अर्जुना जर्गी ॥

ज्ञा. २. २३७-२४२.

### ८३. कर्म हाच संन्यास.

जैसा क्षाळूनियां लेप एक । सर्वेचि लाविजे आणिक ।  
 तैसेनि आग्रहाचा पाईक । विचंबे वायां ॥

१ दिव्याची ज्योत. २ लहान. ३ शेवट. ४ मिळणें, शेवट. ५ धुवून.  
 ६ चाकर. ७ कष्टांत पडतो.

गृहस्थाश्रमाचें वोज्ञे । कपळीं आधींचि आहे सहजें ।  
 कीं तेंचि संन्यासें वाढविजे । सरिसें पुढती ॥  
 म्हणूनि अग्निसेवा न सांडितां । कर्माची रेखा नोलांडितां ।  
 आहे योगसुख स्वभावतां । आपणपांचि ॥

ज्ञा. ६. ४९-५३.

### ८४. संकल्पनाशानें परमात्म्याचें सांनिध्य.

तया स्वांतःकरणजिता । सकळकामोपशांता ।  
 परमात्मा परीता । दूर नाहीं ॥  
 जैसा किंडाळाचा दोष जाये । तरि पंधरें तेंचि होये ।  
 तैसें जीवा ब्रह्मत्व आहे । संकल्पलोपीं ॥  
 हा घटाकार जैसा । निमालिया तया अवकाशा ।  
 नलगे मिळीं जाणे आकाशां । आनां ठाया ॥  
 तैसा देहाहंकार नार्थिला । हा समूळ जयाचा नाशिला ।  
 तोचि परमात्मा संचलीं । आधींचि आहे ॥

ज्ञा. ६. ८१-८४.

### ८५. परिमितता.

आहार तरी सेविजे । परि युक्तीचेनि मापें मंविजे ।  
 क्रियाजात आचरिजे । तयाचि स्थिति ॥  
 मापितला बोल बोलिजे । मितलिया पाउलीं चालिजे ।  
 निद्रेंही मान दांजे । अचसरें येकें ॥

१ मर्यादा. २ पलीकडे. ३ हीणकस. ४ उत्तमकशी सोने. ५ दुसऱ्या. ६ खोटा.  
 ७ सर्वत्र संचलेला. ८ नियमाच्या. ९ मोजावा. १० मोजका. ११ मोजक्या.

जागणें जरी जाहलें । तरि व्हावें तें मितलें ।  
येतुलेनि धातुसाम्य संचलें । असेल सुख ॥

ज्ञा. १. ३४९-३५१.

### ८६. साधूची आत्यंतिक समता.

पार्था जयाचिया ठायीं । वैषम्याची वार्ता नाही ।  
रिपु मित्रां दोहीं । सरिसा पाड ॥  
कां घरिचियां उजेड करावा । पारिकियां आंधार पाडावा ।  
हें नेणेचि गा पांडवा । दीप जैसा ॥  
जो खांडावया घाव घाली । कां लावणी जयानें केली ।  
दोघां एकचि साउली । वृक्ष दे जैसा ॥  
नातरि इक्षुदंड । पाळितया गोड ।  
गाळितया कडु । नोहेचि जेवीं ॥  
अरिमित्रीं तैसा । अर्जुना जया भाव ऐसा ।  
मानापमानीं सरिसा । होत जाय ॥...॥  
जो निंदेतें नेघे । स्तुती न श्लाघे  
आकाशा नलगे । लेप जैसा ॥...॥  
सार्व लटिकें दोन्हीं । न बोले जाहला मौनी ।  
जो भोगितां उन्मनी । आरायेना ॥  
जो यथालाभें संतोषें । अलाभें न पारुखे ।  
पाउसेविण न सुके । समुद्र जैसा ॥  
आणि वायूसी एके ठायीं । बिंदार जैस नाहीं ।  
तैसा न धरीच कहीं । आश्रय जो ॥...॥  
हे विश्वचि माझे घर । ऐसी मती जयाची स्थिर ।  
किंबहुना चराचर । आपण जाहाला ॥

ज्ञा. १२. १९७-२१३.

१ सारखा. २ योग्यता. ३ परक्यांस. ४ तोडण्याकरितां. ५ ऊंस. ६ खरें.  
७ तृप्त होत नाहीं. ८ रुष्ट होत नाहीं. ९ आश्रय, राहण्याची जागा.

## ८७. सात्त्विक यज्ञ.

तरि तिहींमाजी प्रथम । सात्त्विका यज्ञाचें वर्म ।  
 आईक पां सुमहिम-। शिरोमणि ॥  
 तरि एक प्रियोत्तम-। वांचोनि वाढों नेदी काम ।  
 जैसा कां मनोधर्म । पतिव्रतेचा ॥  
 ना ना सिंधूतें ठाकूनि गंगा । पुढारां न करीचि रिगां ।  
 कां आत्मा देखोनि उगा । वेद ठेला ॥  
 तैसें जे आपुल्या स्वहितीं । वेंचूनिया चित्तवृत्ति ।  
 नुरावितीचि अहंकृति । फळांलार्गीं ॥  
 पातलेया झाडाचें मूळ । मागुतें सरो नेणोचि जळ ।  
 जिरालें कां केवळ । तयाच्याचि आंगीं ॥  
 तैसें मनें देहीं । यजननिश्चयाच्या ठाई ।  
 हारपोनि जे कांहीं । वांचिती ना ॥...॥  
 परि आरिसां आपणपें । डोळां जैसा घेपे ।  
 कां तळहार्तीचें दीपें । रत्न पाहिजे ॥  
 ना ना उदितें दिवाकरें । गमावा मार्ग दिठी भरे ।  
 तैसा वेदनिर्धारें । देखोनियां ॥...॥  
 सकळावयवउचितें । लेणीं पातलीं जैसीं आंगातें ।  
 तैसे पदार्थ जेथिचे तेथे । विनियोगुनी ॥  
 काय वानूं बहुतीं बोलीं । जैसी सर्वाभरणीं भरलीं ।  
 ते यज्ञविद्याचि रूपा आली । यजनमिषें ॥  
 तैसा सांगोपांग । निपजे जो याग ।  
 नुठवूनियां लाग । महत्त्वाचा ॥  
 प्रतिपाळ तरी पाटांचा । झाडीं कीजे तुळसीचा ।  
 परि फळां फुला छायेचा । आश्रय नाही ॥

किंबहुना फलाशौची । ऐसेया निर्गुती निर्माण ।  
होय तो याग जाण । सात्विक गा ॥

ज्ञा. १७. १७०-१८४.

### ८८. शारीर तप.

तरि तप जें कां सम्यक् । तेंही त्रिविध आइक ।  
शारीर मानसिक । शाब्द गा ॥  
आतां या तिहीं माझारीं । शारीर तंव अवधारीं ।  
तरी शंभू कां श्रीहरि । पढियंता होय ॥  
तया प्रिय देवतालया । यात्रादिकें करावया ।  
आठही पाहार जैसे पाया । उल्लिग घापे ॥  
देवांगण मिरवाणियां । अंगोपचार पुरवणियां ।  
करावया म्हणियां । शोभती हात ॥  
लिंग कां प्रतिमा दिठी । देखतखेवो अंगयष्टी ।  
लोडिजे कां कांठी । पडली जैसी ॥  
आणि विद्याविनयादिकीं । गुणीं वडिल जे लोकीं ।  
तया ब्राह्मणांची नकी । पाइकी कीजे ॥  
अथवा प्रवास कां पीडां । कां शिणले जे सांकडां ।  
ते जीव सुरवाडा । आणजती ॥  
सकळ तीर्थांचिये धुरे । जिये कां मातापितरें ।  
तयां सेवेसी कीर शरैरे । लोण कीजे ॥  
आणि संसारा ऐसा दारुण । जो भेटलाचि हरी शीण ।  
तो ज्ञानदानीं सकरण । भजिजे गुरू ॥  
आणि स्वधर्माचा आर्गिठां । देह जाड्याचिया किटा ।  
आवृत्तिपुटीं सुभटा । झाडी कीजे ॥

१ युक्तीनें. २ भोंवरा, विगार, वेठ. ३ सुशोभित करणें. ४ पाहतांच.  
५ चांगली. ६ सुखाप्रतः. ७ श्रेष्ठ. ८ अर्मांत

वस्तु भूतमात्रीं नमिजे । परोपकारीं भजिजे ॥  
 स्त्रीविषयीं नियमिजे । नांवा नांवा ॥  
 जन्मतेनि प्रसंगे । स्त्रीदेह शिवणे आंगे ।  
 तेथूनि जन्म आघवे । सोंवळे कीजे ॥...॥  
 ऐसैसी जें शरीरीं । राहाटीची पडे उजरी ।  
 तें शरीर तप घुमरी । आलें जाण ॥

ज्ञा. १७. २००-२१३.

### ८९. वाङ्मय तप.

एवं शारीर जें तप । तयाचें दाविलें रूप ।  
 आतां आईक निष्पाप । वाङ्मय तें ॥  
 तरी लोहाचें आंग तुक । न तोडितांचि कनक ।  
 केलें जैसे देख । परिसें तेणें ॥  
 तैसें न दुखवितां सहजे । जावळिया सुख निपजे ।  
 ऐसें साधुत्व कां देखिजे । बोलणां जिये ॥  
 पाणी मुदल झाडा जाये । तृण तें प्रसंगेचि जिये ।  
 तैसें एका बोलिलें होये । सर्वांहि हित ॥  
 जोडे अमृताची सुरसरी । तें प्राणांतें अमर करी ।  
 स्नानें पाप ताप वारी । गोडीही दे ॥  
 तैसा अविचेकही फिटे । आपुलें अनादित्व भेटे ।  
 आइकतां रुचि न विटे । पांयूषीं जैसी ॥  
 जरी कोणी करणें पुसणें । तरी होआवें ऐसें बोलणें ।  
 नातरि आवर्तणें । निगम कां नाम ॥  
 ऋग्वेदादि तिन्ही । प्रतिष्ठिजती वाग्भुवनीं ।  
 केली जैसी वदनीं । ब्रह्मशाळा ॥

१ उत्कर्ष होतो. २ पूर्णतेस. ३ वजन. ४ गंगा. ५ पठण करणें. ६ वेदशाळा.

नातरी एकाधे नांव । तेचि शैव कां वैष्णव ।  
वाचे वसे ते वाग्भव । तप जाणावें ॥

ज्ञा. १७. २१५-२२३.

### ९०. मानसिक तप.

आतां तप जें मानसिक । तेही सांगों आइक ।  
म्हणे लोकनाथनायक-। नायकु तो ॥  
तरि सरोवर तरंगीं । सांडिलें आकाश मेघीं ।  
कां चंदनाचें उरगीं । उद्यान जैसे ॥  
ना ना कळावैषम्यें चंद्र । कां सांडिला आधीं नरेंद्र ।  
ना तरि क्षीरसमुद्र । मंदराचळें ॥  
तैसी नाना विकल्पजाळें । सांडूनि गेलिया सकळें ।  
मन राहे कां केवळें । स्वरूप जें ॥...॥  
मग न चलतें कळकेंवीण । शशिबिंब जैसे नित्य पूर्ण ।  
तैसें चोखीं स्थिरपण । मनाचें जें ॥  
बुजाली वैराग्याची चोरप । जिराली मनाची धांपकांप ।  
तेथ केवळ जाली वाफ । निजबोधाची ॥  
म्हणौनि विचारावया शास्त्र । राहाटवावें जें वक्त्र ।  
ते वाचेचही सूत्र । हातीं न धरीं ॥  
ते स्वलाभ लाभलेंपणें । मन मनपणाही धरूं नेणें ।  
शिवतलें जैसे लवणें । आपलें निज ॥  
तेथ कें उठिती ते भाव । जिहीं इंद्रियमार्गीं धांव ।  
घेऊनि ठाकावे गांव । विषयांचे ते ॥  
म्हणौनि तिये मानसीं । भावशुद्धीचि असे आपैसी ।  
रोमशुचि जैसी । तळहातासी ॥

१ सापान्नी. २ मानसिक व्यथा, चिंता. ३ शुद्धता, सात्विक भाव. ४ उत्कंठा.

५ शुद्धता.



काय बड बोलों अर्जुना । जैं हे दशा ये मना ।  
तैं मनस्तपोभिधाना । पात्र होय ती ॥

ज्ञा. १७. २२४-२३६.

### ९१. राजस तप.

ना तरि तपस्थापनेलार्गी । दुजेपण मांडूनि जर्गी ।  
महत्वाद्गीच्या शृंगी । बैसावया ॥  
त्रिभुवनींचिया सन्माना । न वर्चावे ठाया आना ।  
धुरेचिया आसना । भोजनालार्गी ॥  
विश्वाचेया स्तोत्रा । आपण होआवया पात्रा ।  
विश्वें आपलिया यात्रा । कराविया ॥  
लोकांचिया विविधा पूजा । आश्रय न धरावया दुजा ।  
भोग भोगावे वोजा । महत्वाचिये ॥  
आंग बोल माखूनि तपें । विकावया आपणपें ।  
अंगहीन पडपें । जियापरी ॥  
हें असो धनमानी आस । वाढउनी तप कीजे सायास ।  
तैं तेंचि तप राजस । बोलिजे गा ॥  
पहुरणें जें दुहिलें । तैं तें गुरुं न दुभंचि व्यालें ।  
कां उभें शेत चारिलें । पिकावया नुरे ॥  
तैसें फोकारितां तप । कजिं जें साक्षेप ।  
तैं फळीं तंव सोपें । निःशेष जाय ॥...॥  
येन्हवीं तरी आकाश मांडी । जो गर्जोनि ब्रह्मांड फोडी ।  
तो अकाळ मेघ काय घडी । राहात आहे ॥  
तैसें राजस तप जें होय । तैं फळीं कीर वांझ जाय ।  
परी आचरणींहि नोहे । निर्बाहेंत गा ॥

ज्ञा. १७. २४२-२५२.

१ जाणें. २ चांगलेपणानें. ३ वेद्या. ४ शृंगार करते. ५ वीईपर्यंत दूध  
देणारें जनावर. ६ निष्फल.

## ९२. तामस तप.

केवळ मूर्खपणाचा चारा । जीवीं घेऊनि घनुर्घरा ।  
 नाम ठेविजे शरीरा । वैरियाचें ॥...॥  
 माथां जाळिजती गुगुळ । पाठीं घालिजती गळ ।  
 आंग जाळिती इंगळ । जळत भिता ॥  
 दवडोनि श्वासोच्छ्वास । कीजती वायांचि उपवास ।  
 कां घेपती धूमाचे घांस । अधोमुखें ॥  
 हिमोदकें आकंठें । खडकें सेविजती तटें ।  
 जितां मांसाचे चिमुटे । तोडिती जेथ ॥  
 पेसी नानापरी हे काया । घाय सुतां पै धनंजया ।  
 तप कीजे नाशावया । पुढिलांतें ॥  
 आंगभारें सुटला घोंडा । आपण फुटोनि होय खंडखंडा ।  
 कां आड जालियातें रगडा । करी जैसा ॥  
 तेवि आपुलिया आंटाणिया । सुखें असतयां प्राणियां ।  
 जियावया शिराणिया । कीजती गा ॥  
 किंबहुना हे बोखटी । घेऊनि क्लेशाची हातवटी ।  
 तप निफजे तें किरीटी । तामस होय ॥

ज्ञा. १७. २९४-२६२.

९३. ईश्वराचा अभेदसाक्षात्कार म्हणजेच  
ईश्वरास शरण जाणें.

पै आपलेनि भेदेविणें । माझे जाणिजे जें एकपण ।  
 तयाचि नांव शरण । मज येणें गा ॥  
 जैसे घटाचेनि नाशें । गगनीं गगन प्रवेशें ।  
 मज शरण येणें तैसे । ऐक्ये करी ॥

१. समजणें. २ खडकाळ. ३ क्लेशांत घालून. ४ नाश करणें. ५ जिवंत  
रहाणें. ६ इच्छा. ६ वाईट. ७ प्रकार.

सुवर्णमणि सोनया । ये कल्लोळ जैसा पाणियां ।  
 तैसा मज धनंजया । शरण ये तूं ॥  
 वांचूनि सागराच्या पोटीं । वडवानळ शरण आला किरिटी ।  
 जाळूं न शके तया गोटी । जाली देख पां ॥  
 मजही शरण रिधिजे । आणि जीवित्वांचि असिजे ।  
 धिग्बोलीं यिया न लजे । प्रज्ञा केवीं ॥  
 अगा प्राकृतां ही राया । आंगीं पडे जें धनंजया ।  
 तें दासिरुं ही कीं तया । समान होय ॥  
 मा मी विश्वेश्वर भेटें । आणि जीवग्रंथि न सुटे ।  
 हे बोल नको वोखटे । कार्नीं लावूं ॥  
 म्हणौनि मी होऊनि मातें । सेवणें आहे आयितें ।  
 तैसें करीं हातां येतें । ज्ञानें येणें ॥  
 मग ताकौनियां काढिलें । लोणी माघौतें ताकीं घातलें ।  
 परि न घेपेचि कांहीं केलें । तेणें जेवीं ॥  
 तैसें अद्रयत्वे मज । शरण रिघालिया तुज ।  
 धर्माधर्म हे सहज । लागतील ना ॥  
 लोहें उमें खाय माती । तें परिसाचिये संगतीं ।  
 सोनें जालियां पुढतीं । न शिविजे मळें ॥  
 हें असो काष्ठापासोनि । मथूनि घेतलिया वन्हि ।  
 मग काष्ठेही कौडोनि । न टंके जैसा ॥  
 अर्जुना काय दिनकर । देखत आहे आंधार ॥  
 कीं प्रबोधीं होय गोचर । स्वप्नभ्रम ॥  
 तैसें मजसीं एकवटलेया । मी सर्वरूप वांचोनियां ।  
 आन कांहीं उरावया । कारण असे ॥  
 म्हणौनि तयाचें कांहीं । चिंतीं ना आपुल्या ठायीं ।  
 तुझें पापपुण्य पाहीं । मीचि होईन ॥

१ लाट. २ येहवीं. ३ यःकश्चित्. ४ पुनः. ५ लोखंड. ६ मंथन करून.  
 ७ सांपडे. ८ जागृतीत.

तेथ सर्वबंधलक्षणें । पापें उरावें दुजेपणें ।  
 तें माझ्या बोधीं वायाणें । होऊनि जाईल ॥  
 जळीं पडिलिया लवणा । सर्वही जळ होय विचक्षणा ।  
 तुज मी अनन्यशरणा । होईन तैसा ॥  
 येतुलेनी आपैसया । सुटलाचि आहासी धनंजयाः ।  
 घेई मज प्रकाशौनियां । सोडवीन तूतें ॥  
 याकारणें पुढतीं । हें आधीं न वाहे चित्तीं ।  
 मज एकासि ये सुमति । जाणोनि शरण ॥

ज्ञा. १८. १३९८-१४१६.

### ९४. कर्मांत नैष्कर्म्यसिद्धि.

आणि उदोअस्ताचेनि प्रमाणें । जैसें न चलतां सूर्याचें चालणें ।  
 तैसें नैष्कर्म्यतत्व जाणे । कर्मांचि असतां ॥  
 तो मनुष्यासारिखा तरी आवडे । परि मनुष्यत्व तथा न घडे ।  
 जैसें जळामाजि न बुडे । भानुबिंब ॥  
 तेंणें न पाहतां विश्व देखिलें । न करितां सर्व केलें ।  
 न भोगितां भोगिलें । भोग्यजात ॥  
 येकोचि ठार्यो बैसला । परि सर्वत्र तोचि गेला ॥  
 हें असो विश्व जाहला । आंगेंचि तो ॥

ज्ञा. ४. ९९-१०२.

### ९५. संतांस कर्माचरणाविषयीं आग्रह.

देखें प्राप्तार्थ जाहले । जे निष्कामता पावले ।  
 त्यांही कर्तव्य असे उरले । लोकांलार्गीं ॥

मार्गी अंधासरिसा । पुढें देखणाही चाले जैसा ।  
 अज्ञाना प्रकटावा धर्म तैसा । आचरोनि ॥  
 हां गा ऐसैं जरी न कीजे । तरी अज्ञाना काय उमजे ।  
 तिहीं कवणें परी जाणजे । मार्गातें या ॥  
 एथ वंडील जें जें करिती । तथा नाम धर्म ठेविती ।  
 तेंचि येर अनुष्ठिती । सामान्य सकळ ॥  
 हें ऐसैं असं स्वभावं । म्हणोनि कर्म न संडावं ।  
 विशेषें आचरावं । लागे संती ॥

ज्ञा. ३. १९९-१९९.

### ९६. नैष्कर्म्यतत्त्व कोणास सांगावें ?

जें सांयासैं स्तन सेवी । तें पकानें कैवि जेवी ।  
 म्हणोनि बाळका जैसीं नेदोवी । धनुर्धरा ॥  
 तैसी कर्मी जया अयोग्यता । तथांप्रती नैष्कर्म्यता ।  
 न प्रगटावी खेळतां । आदिकरूनि ॥  
 तेथें सत्क्रियाचि लावावी । तेचि एकी प्रशंसावी ।  
 नैष्कर्म्य ही दावावी । आचरोनि ॥  
 तथा लोकसंग्रहालार्गी । वर्ततां कर्मसंगीं ।  
 तो कर्मबंध आंगीं । वाजेल ना ॥  
 जैसी बहुरूपियाची रावोराणी । स्त्रीपुरुषभावो नाहीं मनीं ।  
 परि लोकसंपादणी । तैसीचि करिती ॥

ज्ञा. ३. १७२-१७६.

१ डोळस. २ समजेल. ३ श्रेष्ठ. ४ कष्टानें. ५ देऊं नयेत. ६ लागणार नाहीं.  
 ७ लोकामर्थ्यं वर्तणूक.

## ९७. कर्मानें सत्त्वशुद्धि, व सत्त्वशुद्धीनें मोक्ष.

जियें यज्ञादानतपादिकें । इयें कर्में आवश्यकें ।  
 तियें न सांडावीं पांथिकें । पाउलें जैसीं ॥  
 हारपलें न देखिजे । तंव तयाचा मागु न सांडिजे ।  
 कां तृप्त न होतां न लोटिजे । भाणें जेवीं ॥  
 नाव थंडी न पवतां । न सांडिजे केळीं न फळतां ।  
 कां ठेविलें न दिसतां । दीप जैसा ॥  
 तैसी आत्मज्ञानविखीं । जंव निश्चिती नाहीं निकी ।  
 तंव नोहावें यागादिकीं । उदासीन ॥  
 तरि स्वाधिकारानुरूपें । तियें यज्ञदानें तपें ।  
 अनुष्ठावींचि साक्षेपें । अधिकेंवरीं ॥  
 जें चालणें वेगावत जाये । तो वेग वैसावयाचि होये ।  
 तैसा कर्मातिशय आहे । नैष्कर्म्यालागीं ॥  
 अधिकें जंव जंव औषधी । सेव्याची मांडी बांधी ।  
 तंव तंव मुकिजे व्याधी । तयाचिये ॥  
 तैसीं कर्में हातांपातीं । जें कीजतीं यथानिगुतीं ।  
 तें रजतमें झडतीं । झाडा देऊनि ॥  
 कां पांठोवार्तीं पुटें । भांगारा खार देणें घटे ।  
 तें कीर झडकरी तुटे । निर्व्याज होय ॥  
 तैसें निष्ठा केलें कर्म । झाडी करुनि रजतम ।  
 सत्त्वशुद्धीचें धाम । डोळां दावी ॥  
 म्हणौनि धनंजया । सत्त्वशुद्धी गिंवसी तया ।  
 तीर्थाचिया सावांया । आलीं कर्में ॥  
 तीर्थें बाह्य मळ क्षाले । कर्में अभ्यंतर उजळे ।  
 एवं तीर्थें जाण निर्मळें । सत्कर्में चि ॥

१ वाटसरुं. २ हरवलेलें. ३ दूर करणें. ४ ताट. ५ तीर. ६ विषयीं.  
 ७ यत्नानें. ८ अधिकच. ९ बंधन, निश्चय. १० लवकर. ११- एकासागुन  
 एक. १२ सोन्यास. १३ निर्दोष. १४ बरोबरीला. १५ स्वच्छ होतें.

तृपार्ता मरुदेशीं । झळें अमृतें वोळलीं जैसीं ।  
 कां अंधालागीं डोळ्यांसीं । सूर्य आला ॥  
 बुडतया नदीच धाविन्नली । पडतया पृथ्वीच कळवाळिली ।  
 निमतया मृत्यूनें दिथली । आयुष्यवृद्धि ॥  
 कर्म कर्मबद्धता । मुमुक्षु सोडविले पंडसुता ।  
 जैसा रंसरीती मरतां । राखिला विषें ॥  
 तैसीं एके हातवटिया । कर्म कीजतीं धनजया ।  
 बंधकेंचि सोडवावया । मुख्य होतीं ॥

ज्ञा. १८. १४९-१६४.

१८. ईश्वरज्ञानावांचून त्रयीधर्म निष्कारण होत.

देख पां गा किरीटी । आश्रमधर्मांचिया रहाटी ।  
 विधिमार्गा कंसवटी । जे आपणचि होती ॥  
 यजन करितां कौतुकें । तिही वेदांचां माथा तुंके ।  
 क्रिया फळेंसी उभी ठाके । पुढां जया ॥  
 ऐसे दीक्षित जे सोमप । जे आपणचि यज्ञाचें स्वरूप ।  
 तिहीं तया पुण्याचेनि नांवें पाप । जोडिलें देखे ॥  
 जे श्रुतित्रयातें जाणोनि । शर्तवरी यज्ञ करुनि ।  
 यजिलिया माते चुकोनि । स्वर्गा वरिती ॥  
 जैसे कल्पतरूतळवटीं । बैसोनि झोळिये देतसे गांठी ।  
 मग निद्वैव निघे किरीटी । दैन्यचि करूं ॥...॥  
 म्हणोनि मजवीण पाविजे स्वर्ग । तो अज्ञानाचा पुण्यमार्ग ।  
 ज्ञानिये तयातें उपसर्ग । हानि म्हणती ॥  
 येन्हवां तरी नरकाचें दुःख । पावोनि स्वर्गा नाम कीं सुख ।  
 वांचूनि नित्यानंद गा निर्दोख । तें स्वरूप माझे ॥

१ मारवाडांत. २ उदकें. ३ मरणाच्याला. ४ रसायनाच्या योगें. ५ हातोटी,  
 युक्ति. ६ कसाची शिळा. ७ डोले. ८ शंभरपर्यंत. ९ भिक्षा मागण्यास. १० विघ्न.

मज येतां पै सुभटा । या द्विविधा गा अवंहांटा ।  
 स्वर्ग नरक या वाटा । चोरांचिया ॥  
 स्वर्गा पुण्यात्मकें पापें येइजे । पापात्मकें पापें नरका जाइजे ।  
 मग मातें जेणें पाविजे । तें शुद्धपुण्य ॥  
 आणि मजचि मार्जी असतां । जेणें मी दुःहावे पंडसुता ।  
 तें पुण्य ऐसें म्हणतां । जीभ न तुटे काई ॥...॥  
 मग मी न पाविजे ऐसें । जें पापरूप पुण्य असे ।  
 तें साधलेनि सौरसें । स्वर्गा येती ॥...॥  
 मग तथा पुण्याची पाउठी सरे । सर्वेचि इंद्रपणाची उंटी उतरे ॥  
 आणि येऊं लागती माघारें । मृत्युलोकां ॥  
 जैसा वेद्याभोगीं कवडा वेंचे । मग दारही चेपू न ये तियेचें ।  
 तैसें लाजिरवाणें दीक्षितांचें । काय सांगों ॥...॥  
 अर्जुना वेदविद जरी जहला । तरी मातें नेणतां वायां गेला ।  
 कण सांडूनि उपणिंला । कोंडा जैसा ॥  
 म्हणऊनि मज एकेविण । हे त्रयीधर्म अकारण ।  
 आतां मातें जाणोनि कांहीं नेण । तूं सुखिया होसी ॥

ज्ञा. ९. ३०७—३३४.

### १९. स्वधर्म हाच कामधेनु होय.

आतां येचि विषयीं पार्था । तुज सांगेन एक मी कथा ।  
 जें सृष्ट्यादि संस्था । ब्रह्मेन केली ॥  
 तें नित्ययागसहितें । सृजिलीं भूतें समस्तें ।  
 परि नेणतींचि तियें यज्ञातें । सूक्ष्म म्हणउनी ॥  
 ते वेळीं प्रजीं विनविला ब्रह्मा । देवा काय आश्रयो येथ आम्हां ।  
 तंव म्हणे तो कमलजन्मा । भूतांप्रति ॥

१ आडमार्ग. २ दूर होतो. ३ योग्यतेनें, बळानें. ४ पायरी. ५ अधिकार, तेज.  
 ६ पाखडला. ७ व्यवस्था.



तुम्हां घर्णविशेषवशे । आम्हीं हा स्वधर्म विहिला असे ।  
 यातें उपासा मग आपैसे । पुरती काम ॥  
 तुम्हीं व्रत नियम न करावे । शरीरातें न पीडावें ।  
 दूरि केंही न घचावें । तीर्थांसि गा ॥  
 योगादिकें साधनें । साकांक्षुं आराधनें ।  
 मंत्र यंत्र विधानें । झुण्णीं करा ॥  
 देवतांतरा न भजावें । हें सर्वथा कांहीं न करावें ।  
 तुम्ही स्वधर्मयज्ञीं यजावें । अनायासें ॥  
 अहेतुकें चितें । अनुष्ठा पां यातें ।  
 पतिव्रता पतीतें । जियापरी ॥  
 तैसा स्वधर्मरूप मख । हाचि सेव्य तुम्हां येक ।  
 ऐसें सत्यलोकनायक । बोलता जाहला ॥  
 देखा स्वधर्मातें भजाल । तरी कामधेनु हा होईल ।  
 मग प्रजा हो न संडील । तुमतें कदा ॥

ज्ञा. ३. ८१-९४.

### १००. अहंकारविरहित कर्मयोग.

तरि महायागप्रमुखें । कर्म निफजतांही अचुकें ।  
 कर्तेपणाचें न ठाके । फुंजणें आंगीं ॥  
 जो मोलें तीर्था जाये । तया मी यात्रा करित आहे ।  
 ऐसिये श्लाघ्यतेचा नोहे । तोष जेवीं ॥  
 कां मुद्रा समर्थाचिया । जो एकवदु झोबे राया ।  
 तो मी जिणता ऐसिया । न येचि गर्वा ॥  
 जो कांसे लागोनि तरें । तया पोहती ऊर्मि नुरे ।  
 पुरोहित नाविष्करे । दातेपणें ॥

१ नियमित केला. २ जावें. ३ कामानिक, सकाम. ४ करूं नका. ५ निष्काम.  
६ गर्व. ७ स्तुतीचा. ८ एकटा. ९ अहंकार. १० आविर्भाव आणीत नाही.

तैसँ कर्तृत्व अहंकारें । नेघोनि यथाअवसरें ।  
 कृत्यजातांचे मोहरे । सारिजती ॥  
 केल्या कर्मा पांडवा । जो आधी फळाचा यावा ।  
 तया मोहरा हों नेदावा । मनोरथ ॥  
 आधींचि फळीं आसतुटिया । कर्म आरंभावीं धनंजया ।  
 परावें बाल धाया । पाहिजे जैसें ॥  
 पिंपरुवांचिया आशा । न शिंपिजे पिंपळ जैसा ॥  
 तैसिया फळनिराशा । किजती कर्म ॥  
 सांडुनि दुधाची टकळी । गोंवारी गांवधेनु वेंटाळी ।  
 किंबहुना धर्मफळीं । तैसँ कीजे ॥  
 पेसी हे हातवटी । घेउनी जे क्रिया उठी ।  
 आपण आपुलिया गांठीं । लाहेचि तो ॥  
 म्हणोनि फळीं लाग । सांडानि देहसंग ।  
 कर्म करावीं हा चांग । निरोप माझा ॥

ज्ञा. १८.१६६-१७६.

### १०१. फलाशेचा त्याग.

नातरि हेंही तुज । नेदवें कर्म मज ।  
 तरी तें तू बुज । पांडुकुमरा ॥  
 बुद्धीचिये पाठीं पोटीं । कर्मा आदि कां शेवटीं ।  
 मातें बांधणें किरिटी । दुवाडें जरी ॥  
 तरि हेंही असो । सांडीं माझा अतिसो ।  
 परि संयंतिसीं वसो । बुद्धि तुझी ॥  
 आणि जेणें जेणें वेळे । घडतीं कर्म सकळें ।  
 तयांचीं तियें फळें । त्याजित जाय ॥

१ प्राप्ति. २ दाईने. ३ पिंपळाचें फळ. ४ इच्छा. ५ रीति, युक्ति. ६ संबध.  
 ७ देतां येत नाहीं. ८ समज. ९ कठीण. १० नियम, निश्चय.

वृक्ष कां वेली । लोटतीं फळें आलीं ।  
 तैसीं सांडीं निपजलीं । कर्म सिद्धें ॥  
 परि मातें मनीं धरावें । कां मज उद्देशें करावें ।  
 हें कांहीं नको आघवें । जाऊं दे शून्यां ॥  
 खडकीं जैसें वर्षलें । कां आगीमाजी पेरिलें ।  
 कर्म मानीं देखिलें । स्वप्न जैसें ॥  
 अगा आत्मजेच्या विषीं । जीव जैसा निरभिलाषी ।  
 तैसा कर्मी अशेषीं । निष्काम होई ॥  
 वन्हीची ज्वाळा जैसी । वायां जाय आकाशीं ।  
 क्रिया जिरों दे तैसी । शून्यामाजी ॥  
 अर्जुना हा फलत्याग । आवडे कीर असलगं ।  
 परि योगांमाजी योग । धुरेचा हा ॥

ज्ञा. १८. १२९-१३४.

### १०२. कर्माचें ईश्वरार्पणत्व.

तें क्रियाजात आघवें । जैसें निपजेल आघवें ।  
 तें भावना करोनि करावें । माझिया मोहरा ॥  
 परि सर्वथा आपुलें जीवीं । केलियाची से कांहींचि नुरवी ।  
 पेसी धुवोनि कर्म घावीं । माझिया हातीं ॥  
 मग अग्रिकुंडें बीजें पातलीं । तियें अंकुरदशें जेवीं मुकलीं ।  
 तेवि न फळतीं चि मज अर्पिलीं । शुभाशुभें ॥...॥  
 तें उगाणिलें मज कर्म । तेव्हांचि पुसिलें मरणजन्म ।  
 जन्मासवें श्रम । वरचिलही गेले ॥  
 म्हणऊनि अर्जुना यापरी । पाहेचा वेळ नव्हेल भारी ।  
 हे संन्यासयुक्ति सोपारी । दिधली तुज ॥

या देहाचिये बांदोडों न पडिजे । सुखदुःखांचिया सागरीं न बुडिजे ।  
सुखें सुखरूपा घडिजे । माझियाचि आंगा ॥

ज्ञा. ९. ४००-४०६.

१०३. कर्म ईश्वरार्पण केल्यानें ईश्वरप्राप्ति.

कां अभ्यासाही लागीं । कसं नाहीं तुझिया आंगीं ।  
तरि आहासि जया भागीं । तैसाचि अस ॥  
इंद्रियें न कोंडीं । भोगातें न तोडीं ।  
अभिमान न सांडीं । स्वजातीचा ॥  
कुळधर्म चाळीं । विधिनिषेध पाळीं ।  
मग सुखें तुज सरळी । दिघली आहे ॥  
परि मनें वाचा देहें । जैसा जो व्यापार होये ।  
तो मी करीत आहे । ऐसें न म्हणें ॥  
करणे कां न करणें । हें आघवें तोचि जाणे ।  
विश्व चळतसें जेणें । परमात्मेनि ॥...॥  
म्हणोनि प्रवृत्ति आणि निवृत्ति । इयें बोझीं नेघे मती ।  
अखंड चित्तवृत्ति । माझ्या ठायीं ॥  
येन्हवीं तरी सुभटा । उजू कां अब्हांटा ।  
रथ काई खटपटा । करित असे ॥  
आणि जें जें कर्म निपजे । तें थोडें बहु न म्हणिजे ।  
निवांतचि अर्पिजे । माझ्या ठायीं ॥  
ऐसिया मद्भावना । तनुत्यागीं अर्जुना ।  
तू सायुज्यसदना । माझिया येसी ॥

ज्ञा. १२. ११४-१२४.

## १०४. स्वकर्मकुसुमांनीं विश्वात्मक ईश्वराची पूजा.

येणें जग हें समस्त । आंत बाहेरीं पूर्ण भरित ।  
 जालें आहे दीपजात । तेजें जैसें ॥  
 तथा सर्वात्मका ईश्वरा । स्वकर्मकुसुमांची वीरा ।  
 पूजा केली होय अपारा । तोषालागीं ॥  
 म्हणौनि तिये पूजे । रिझलेनि आत्मराजें ।  
 वैराग्यासिद्धि देइजे । पंसाय तथा ॥  
 जिये वैराग्यदर्श । ईश्वराचेनि वेधवशें ।  
 हें सर्वही नावडे जैसें । वांत होत ॥  
 प्राणनाथाचिया आधीं । विरहिणीतें जिणेंही बाधी ।  
 तैसें सुखजात त्रिशुद्धि । दुःखचि लागे ॥  
 सम्यग्ज्ञान नुदैजतां । वेधेचि तन्मयता ।  
 उपजे पेसी योग्यता । बोधाची लाहे ॥  
 म्हणौनि मोक्षलाभासाठीं । जो व्रतें वाहतसे आंगीं ।  
 तेणें स्वधर्मु आस्था चांगी । अनुष्ठावा ॥

ज्ञा. १८. ९१६-९२२.

## १०५. प्रकृतिपासून सत्त्वरजतमांची उत्पात्ति.

तरि सत्त्वरजतम । तिघांसि हें नाम ।  
 आणि प्रकृति जन्म-। भूमिका यया ॥...॥  
 हें एकेचि वृत्तीच्या ठायीं । त्रिगुणत्व आवडे पाहीं ।  
 वयसात्रय देहीं । येकीं जेवीं ॥  
 कां मीनलेनि क्रीडें । जंव जंव तुक वाढे ।  
 तंव तंव सोने हीन पडे । पांचिका कसीं ॥...॥

— १ संतुष्ट होऊन. २ प्रसाद. ३-निश्चयेंकरून. ४ श्रद्धेनें. ५ वजन. ६ पांच  
 रुपये तोळा, हीनकस.

जैसी मीनाच्या तोंडीं । पडेना जंव उंडी ।  
 तंव गळ आसुडी । जळपारधी ॥  
 तेवीं सत्वे लुब्धके । सुखज्ञानाचीं पाशके ।  
 वोढिजतीं मग खुडके । मृग जैसा ॥  
 मग ज्ञाने चडफडी । जाणिवेचे खुरे खोडी ।  
 स्वयंसुख हे धाडी । हातींचे गा ॥  
 तेव्हां विद्यामाने तोखे । लाभमात्रे हरिखे ।  
 मी संतुष्ट हेही देखे । श्लाघा लागे ॥  
 म्हणे भाग्य ना माझे । आजि सुखिये नाहीं दुजे ।  
 विकाराष्टके फुजे । सात्विकाचेनी ॥  
 आणि येणेही न सरे । लांकणे लागे दुसरे ।  
 जे विद्वत्तेचे भरे । भूत आंगी ॥  
 आपणचि ज्ञानस्वरूप आहे । ते गेले हे दुःख न वाहे ।  
 कीं विषयज्ञाने होये । गगनायेवढा ॥

ज्ञा. १४. १३९-१५४.

हे रज याचि कारणे । जीवाते रंजवूं जाणे ।  
 हे अभिलाखाचे तरणे । सदाचि गा ॥...॥  
 घृते आंबुखुनि आगियाले । वज्राग्नीते सांडुंकिले ।  
 आतां बहु थेकुले । आहे तेथ ॥  
 तैसी खवळे चाड । होय दुःखासकट गोड ।  
 इंद्रश्रीही सांकडे । गमां लागे ॥  
 तैसी तृष्णा वाढिनलिया । मेरुही हाता आलिया ।  
 तन्ही म्हणे एखादिया । दारुणा वळघो ॥  
 जीविताची कुरौडी । वोवाळू लागे कवडी ।  
 मानी तृणाचिये जोडी । कृतकृत्यता ॥

१ पारध्याने. २ तडफडतो. ३ लाथा मारतो. ४ अभिमान घेतो. ५ बंधन.  
 ६ अभ्युक्षण करून, शिंपडून. ७ अग्निकुंड. ८ विजेच्या अग्नीला. ९ संपुक्षण  
 केले, पेटविले. १० संकट. ११ प्रवृत्त व्हावे.

आजि असतें वैचिजेळ । परि पाहें पां काय कीजेळ ।  
 पेसां पांगीं वडील । व्यवसाय मांडी ॥  
 म्हणे स्वर्गा हन जावें । तरि काय तेथें खावें ।  
 इयालागीं घांवे । याग करूं ॥...॥  
 पै श्रीष्मांतींचा वारा । विसावों नेणे वीरा ।  
 तैसा न म्हणे व्यापारा । रात्रदिवस ॥  
 काय चंचळ मासा । कामिनीकटाक्ष जैसा ।  
 लवलाहो तैसा । विजूही नाही ॥  
 तेतुलेनि गा वेगें । स्वर्गसंसारपांगें ।  
 आगिमाजि रिगे । क्रियांचिये ॥

ज्ञा. १४. १६१-१७२.

हें रजोगुणाचें दारुण । देहीं देहियासि बंधन ।  
 परिस आतां विदाण । तमाचें तें ॥...॥  
 अज्ञानाचें जियालें । जया एका लागलें ।  
 जेणें विश्व भुललें । नाचत असे ॥  
 अविवेकमहामंत्र । जें मौढ्यमद्याचें पात्र ।  
 हें असो मोहनाख । जीवांसि जें ॥...॥  
 सर्वेंद्रियां जाड्य । मनामाजी मौढ्य ।  
 माल्हाती दार्व्य । आलस्याचें ॥  
 आंगें आंग मोडामोडी । कार्यजार्ती अनावडी ।  
 नुसती परवडी । जांभयांची ॥  
 उघडियाची दिठी । देखणें नाही किरिटी ।  
 नाळवितांचि उठी । वो म्हणौनि ॥  
 पडिलिये धोंडीं । नेणे कान मुरडी ।  
 तयाचि परी मुरकुंडी । उकळूं नेणें ॥

पृथ्वी पाताळीं जावो । कां आकाश हि वरी येवो ।  
 परि उठणें हा भावो । उपजों नेणे ॥  
 उचितानुचित आघवें । झांसुरतां नाठवे जीवें ।  
 जेथिंचा तेथ लोळावें । ऐसी मेधा ॥  
 आणि निद्रेविषयीं चांग । जीवीं आधि लाग ।  
 झोंपीं जातां स्वर्ग । वावो म्हणे ॥  
 ब्रह्मायु होइजे । मा निजेलियाचि असिजे ।  
 हें वांचुनि दुजें । व्यसन नाहीं ॥  
 चाटे जातां बुगें । कल्हातांही डोळा लागे ।  
 अमृतही परी नेघे । जरि निद आली ॥  
 तेविंचि आक्रोशबळें । व्यापारे कोणे एके वेळे ।  
 निगाले तरी आंधळें । रोषें जैसें ॥  
 केधवां कैसें राहाटावें । कोणेसीं काय बोलावें ।  
 हें ठाकतें कीं नांगवें । हेंही नेणे ॥  
 वणवा मियां आघवा । पांखें पुसोनि घेयावा ।  
 पतंग या हांवा । घाली जेविं ॥  
 तैसा वळघे साहसा । अकरणींचि धिवर्सा ।  
 किंवहुना ऐसा । प्रमादु रुचे ॥  
 एवं निद्रालस्यप्रमादीं । तम इया त्रिबंधीं ।  
 बांधे निरुपाधि । चोखटांतें ॥

ज्ञा. १४. १७४-१९३.

### १०६. निस्त्रैगुण्यानें स्वरूपदर्शन.

ऐसी मुक्ति असे सहज । तें आतां परिसऊं तुज ।  
 जें तूं ज्ञानांबुज-। द्विरेफं कीं ॥...॥

१ स्वस्थ पडला असतां. २ इच्छा. ३ खोटा. ४ लवढत असताना.  
 ५ क्रोधानें. ६ साध्य होतें. ७ स्वाधीन होत नाहीं. ८ धैर्य. ९ ज्ञानरूप कम-  
 लावरचा भ्रमर.



कां नटलेनि लांघवें । नट जैसा नं झंकावें ।  
 तैसें गुणजात देखावें । न होनियां ॥...॥  
 सत्वरजतमांच्या । भेदीं प्रसैर कर्माचा ।  
 होत असे तो गुणांचा । विकार हा ॥  
 ययामाजि मी ऐसा । वर्नीं कां वसंत जैसा ।  
 वनलक्ष्मीविलासा । हेतुभूत ॥  
 कां तारांगणीं लोपावें । सूर्यकांतीं उद्दीपावें ।  
 कमळीं विकासावें । जावें तमें ॥  
 यया कोणाचें कांहीं । सविता जैसा देखत नाहीं ।  
 तैसा अकर्ता मी देहीं । सत्तारूप ॥...॥  
 ऐसेनि विवेकें जया । उदय होय धनंजया ।  
 ये गुणातीतता तया । ऊर्ध्वपंथें ॥  
 आतां निर्गुण असे आणिक । तें तो जाणे अचुक ।  
 जें ज्ञानें केलें टीकें । तयाचिवरी ॥  
 किंबहुना पंडसुता । ऐसी तो माझी सत्ता ।  
 पावे जैसी सरिता । सिंधुत्व गा ॥  
 नलिकेवरुनि उठिला । जैसा शुक शाखे बैसला ।  
 तैसा मूळ अहंता ठाकिला । तो मी म्हणौनि ॥  
 अगा अज्ञानाचिया निदा । जो घोरत होता बदबदा ।  
 तो स्वरूपीं प्रबुद्धा । चेइलीं कीं ॥  
 पै बुद्धिभेदाचा आरिसा । तया हातोनि पडिला वीरेशा ।  
 म्हणौनि प्रकृतिमुखाभासा । मुकला तो ॥  
 देहाभिमानाचा वारा । आतां वाजौं ठेला वीरा ।  
 तें ऐक्य वीचिसंगिरां । जीवेशां हें ॥  
 म्हणौनि मद्भावेसीं । प्राप्ति पाविजे तेणें सरिसी ।  
 वर्षांनीं आकाशीं । घनजात जेवीं ॥

१ ठकवाजीनें. २ फसला जात नाहीं. ३ विस्तार. ४ मोत्यांचा शुबका.  
 ५ प्राप्त झाला. ६ जागा झाला. ७ वाहण्याचा. ८ लाट व समुद्र.

तेवि मी होऊनि निरुता । मग देहींचि ये असतां ।  
 नागवे देहसंभूतां । गुणांसि तो ॥  
 जैसा भिंगाचेनि घरे । दीपप्रकाश नाचरे ।  
 कां न विझोचि सागरें । वडवानळ ॥  
 तैसा आलागेला गुणांचा । बोधु न मैळे तयाचा ।  
 तो देहीं जैसा व्योमींचा । चंद्र जळीं ॥  
 तिन्ही गुण आपुलालिये प्रौढी । देही नाचविती बागडीं ।  
 तो पाहोही न धाडी । अहंतेतें ॥  
 हा ठायवरी । नेहटोनि ठेला अंतरीं ।  
 आतां काय वतें शरीरीं । हेही नेणे ॥  
 सांडूनि आंगीची खोळी । सर्प रिंगालिया पाताळीं ।  
 ते त्वचा कोण सांभाळी । तैसें जालें ॥  
 कां सौरभ्यजीर्ण जैसा । आमोद मिळोन जाय आकाशा ।  
 माघारा कमळकोशा । न येचि तो ॥  
 पै स्वरूपसमरसें । तयाही गा जालें तैसें ।  
 तेथ किंघर्म हें कैसें । नेणे देह ॥

ज्ञा. १४. २८७-३१९.

### १०७. वैराग्यानें अश्वत्थवृक्षाचें छेदन.

परि तेंचि लीला परजवे । तैसें वैराग्याचें नवें ।  
 अभंगबळ होआवें । बुद्धीसि गा ॥  
 उटिलेनि वैराग्यें जेणें । हा त्रिवर्ग ऐसेंनि सांडणें ।  
 जैसें वमुनिया सुणें । आतांचि गेलें ॥  
 हा ठायवरी पांडवा । पदार्थजार्ती आघवा ।  
 विटवी तो होआवा । वैराग्यलाटुं ॥

१ स्वाधीन होत नाही. २ सोंगें. ३ ज्याचें सौरभ्य जीर्ण झालें आहे असा.

४ धारण करणें, चालवणें. ५ तिन्ही लोक. ६ कुत्रें. ७ बळकटपणा.

मग देहाहंतेचें दळें । सांडूनि एकेचि वेळे ।  
 प्रत्यक्बुद्धिकरतळें । हातवसावें ॥  
 निसिलें विवेकसाहाणें । जें ब्रह्माहमस्मि बोधें सर्गाणें ।  
 मग पुरतेनि बोधें उटणें । एकलेंचि ॥  
 परि निश्चयाचें मुष्टिवळ । पाहावें एक दोन वेळ ।  
 मग तुळावें अतिचोखाळ । मननवरी ॥  
 पाठीं हतियेरां आपण्यां । निदिध्यासें एक जालिया ।  
 पुढें दुजें नुरेल घाया-। पुरतें गा ॥  
 तें आत्मज्ञानाचें खांडें । अद्वैतप्रभेचे निवाडें ।  
 नेदील उरों कवणेकडे । भववृक्षासी ॥...॥  
 तेव्हां ऊर्ध्व कां अधोमूळ । कां आर्धाचें हन शाखाडाळ ।  
 तें कांहींचि न दिसे मृगजळ । चांदिणां जेवीं ॥

ज्ञा. १९. २९९-२६९.

### १०८. कामक्रोधलोभांच्या निर्मूलनानें आत्मसाक्षात्कार.

आणि दंभादि दोष साही । हे संपूर्ण जयांच्या ठायीं ।  
 ते त्यजावे हें काई । म्हणों कीर ॥  
 परि काम क्रोध लोभ । या तिहींचेंचि थोंब ।  
 थोंबे तेंथें अशुभ । पिकलें जाण ॥  
 सर्वदुःखां आपुलिया । दर्शना धनंजया ।  
 पाढाऊ हे भलतया । दिधले आहाती ॥  
 कां पापियां नरकभोगीं । सुवावयालागीं जर्गीं ।  
 पातकांची दाटुंगी । सभाचि हे ॥  
 ते रौरव गा तंवचि वरी । आइकिजती पटांतरीं ।  
 जंव हे तिन्ही अंतरीं । उठती ना ॥...॥

१ तरवारीचें म्यान. २ हस्तगत करुन घ्यावें. ३ घासणें, पाजळणें. ४ तीक्ष्ण.  
 ५ घासणें. ६ तरवार, शस्त्र. ७ बंड. ८ स्थिरावे. ९ वाटाडे. १० बलिष्ठ.  
 ११ नरकाविशेष. १२ परोक्षत्वानें.

काय बहु बोलूं सुभटा । सांगितलिया निकुष्टा ।  
 नरकाचा दारवंटा । त्रिशंकु हा ॥  
 या कामक्रोधलोभां-। माजि जीवें जो होय उभा ।  
 तो निरैयपुरीची सभा । येथ पावे ॥...॥  
 धर्मादिकां चौहीआंत । पुरुषार्थाची तैचि मात ।  
 करावी जें संघात । सांडील हा ॥  
 हे तीन्ही जीवीं जंव जागती । तंवचरी निकियाची प्राप्ति ।  
 हे माझे कान नाइकती । देवही म्हणे ॥  
 जया आपणपें पढियें । आत्मनाशा जो बिहे ।  
 तेणें न धरावी हे सोये । सावध होइजे ॥  
 पोटीं बांधोनि पाषाण । समुद्रीं बाहीं आंगवण ।  
 कां जियावया जेवण । काळकूटांचें ॥  
 इहीं कामक्रोधलोभेंसी । कार्यसिद्धि जाण तैसी ।  
 म्हणौनि ठावोचि पुसीं । ययांचा गा ॥...॥  
 त्रिदोषीं सांडिलें शरीर । त्रिकुटीं फिटलिया नगर ।  
 त्रिदाहें निमालिया अंतर । जैसे होय ॥  
 तैसा कामादिकां तिघीं । सांडिला सुख पावोनि जर्गी ।  
 संग लाहे मोक्षमार्गी । सज्जनांचा ॥  
 मग सत्संगें प्रबळे । सच्छास्त्राचेनि बळें ।  
 जन्ममृत्यूचीं निमालें । निस्तरे रानें ॥  
 ते वेळीं आत्मानंदें आववें । जें सदा वसतें बरवें ।  
 तें तैसेचि पाटण पावे । गुरुकृपेचें ॥  
 तेथ प्रियाची परमसीमा । तो भेटे माउली आत्मा ।  
 तये खेर्वीं आटे डिडिमा । सांसारिक हे ॥

१ उंबरठा. २ नरक. ३ गोष्ट. ४ हिताची. ५ आवडतें. ६ वात, पित्त, कफ.  
 ७ चोरी, चहाडी, शिंदळकी. ८ आध्यात्मिक, आधिदैविक, आधिभौतिक ताप.  
 ९ बरड. १० शहर. ११ आई. १२ आलिंगन, क्षण. १३ गलबला.

ऐसा जो कामक्रोधलोभां । झाडी करुनि ठाके उभा ।  
तोचि येवढिया लाभा । गोसावी होय ॥

ज्ञा. १६. ४२४-४४४.

## ४. साक्षात्कार.

१०९. पंथराज.

ऐसें विवरोनियां श्रीहरी । म्हणतिलें तिये अवसरीं ।  
अर्जुना हा अवधारी । पंथराज ॥  
तेथ प्रवृत्तिरूच्या बुडीं । दिसती निवृत्तिफळाचिया कोडी ।  
जिये मार्गाचा कापडी । महेश आझुनी ॥  
पै योगिवृद्धें वहिलीं । आडवीं आकाशीं निघालीं ।  
कीं तेथ अनुभवाच्या पाउलीं । धोरण पडला ॥  
तिहीं आत्मबोधाचेनि उजुकारे । धांव घेतली एकसरे ।  
कीं येर सकळ मार्ग निर्दसुरे । सांडूनियां ॥  
पाठीं महर्षी येणें आले । साधकांचे सिद्ध जाहाले ।  
आत्मविद थोरावले । येणेंचि पंथें ॥  
हा मार्ग जें देखिजे । तें ताहानभूक विसरिजे ।  
रात्रिदिवस नेणिजे । वाटे इये ॥  
चालतां पाउल जेथ पडे । तेथ अपवर्गाची खाणी उघडे ।  
आर्ह्यांतलिया तरी जोडे । स्वर्गसुख ॥

१ स्वामी. २ विवरण करुन. ३ वेळेला. ४ संसारवृक्षाखालीं. ५ मोक्षफल.  
६ राशी. ७ यात्रेकरु. ८ समुदाय. ९ आडव्या तिडव्या मार्गानें. १० रहदा-  
रीचा रस्ता. ११ सरळमार्गानें. १२ एकसारखी. १३ अज्ञानांतील. १४ नंतर.  
१५ मोक्षाची. १६ आडमार्गास गेलें असतां.

निगिजे पूर्वीलिया मोहंरा । कीं येइजे पश्चिमेचिया घरा ।  
 निश्चलपणे धनुर्घरा । चालणे एथिचें ॥  
 येणे मार्गे जया ठायं जाइजे । तो गांव आपणचि होइजे ।  
 हें सांगों काय सहजें । जाणसी तूं ॥

ज्ञा. ६. १९२-१६०.

### ११०. चार मार्गांचें दिग्दर्शन.

कोणी एक सुभंटा । विचाराचा आंगितां ।  
 आत्मानात्मकिटा । पुढें देउनी ॥  
 छत्तीसही वानीभेद । तोडोनि निर्विवाद ।  
 निवडती शुद्ध । आपणपें ॥  
 तया आपणपयाच्या पोटी । आत्मध्यानाचिया दिठी ।  
 देखती गा किरीटी । आपणपेंची ॥  
 आणि पें देवबगें । चित्त देती सांख्ययोगें ।  
 एक ते अंगलगें । कर्माचेनी ॥...॥  
 येणें येणें प्रकारें । निस्तरिती सांचोकारें ।  
 हें भवकाउरें । आघवेंची ॥ .  
 परि तें करिती ऐसे । अभिमान दवडूनि देशें ।  
 एकाचिया विश्वासें । टेंकती बोला ॥  
 जे हिताहित देखती । हानिकणवां घेपती ।  
 पुसोनि शीण हरिती । देती सुख ॥  
 तयाचेनि मुखें निघे । तेतुलें आदरें चांगें ॥  
 ऐकोनियां आंगें । मनें होती ॥

१ निघावें. २ मार्गांन. ३ उत्तम योद्ध्या, अर्जुना. ४ आर्गांत. ५ आत्मा-  
 नात्मचर्चारूपी हिणकस धातु. ६ कसाचे भेद. ७ दैवयोगांन. ८ आश्रयानें.  
 ९ खरोखर. १० भवभय. ११ आश्रय करतात. १२ दुःखाबद्दल दया.

तया ऐकणेयाचेनि नांवे । ठेवती गा आघवे ।  
 तया अक्षरांसी जीवे । लोण करिती ॥  
 तेही अंती कपिध्वजा । इया मरणार्णवसमाजा-  
 पासूनि निघती वोजा । गोमटेया ॥

ज्ञा. १३. १०३७-१०४७.

१११. ईश्वरास भजल्यावांचून गत्यंतरच नाहीं.

यालागीं शेतजर्जर नांवे । रिगोनि केवि निश्चित होआवे ।  
 कैसेनि उघडिया असावे । शखवर्षी ॥  
 अंगावरी पडतां पाषाण । न सुर्वावे केवि वोडण ।  
 रोगे दाटलीं आणि उदासपण । वोखदेसीं ॥  
 जेथ चहुंकडे जळत वणवा । तेथूनि न निगिजे केवि पांडवा ।  
 तेवि लोकां येऊनि सोपद्रवा । केवि न भजिजे माते ॥  
 अगा माते न भजावयालागीं । कवण बळ पां आपुलिया अंगीं ।  
 काइ घरीं कीं भोगीं । निश्चिती केली ॥  
 नातरी विद्या कीं वयसा । यया प्राणियांसी हा ऐसा ।  
 मज न भजतां भरंवसा । सुखाचा कोण ॥

ज्ञा. ९. ४९०-४९४.

११२. ईश्वरप्राप्तीनेच दुःखनिवृत्ति.

बाप दुःखाचे कणे सुटले । जेथ मरणाचे भरे लोटले ।  
 तिये मृत्युलोकींचे शेवटिले । हाटवेळे येणे जाहाले ॥

१ निंबलेण करतात. २ मृत्यूरूपी समुद्रसमुदायांतून. ३ रीतीने.  
 ४ चांगल्या. ५ शेकडों भोंकें असलेल्या. ६ निर्धास्त. ७ शस्त्राच्या वर्षावांत.  
 ८ घालावे, पुढे करावे. ९ ढाल. १० ग्रस्त झाला. ११ माल. १२ एक भर  
 म्हणजे (१६०) पायल्या. १३ टाकले. १४ बाजाराची वेळ.

आतां सुखेंसी जीविता । कैची ग्राहिंकी कीजेल पंडसुता ।  
 काय राखोंडी फुंकितां । दीप लागे ॥  
 अगा विषाचे कांदे वांटुनी । जो रस घेईजे पिलुनी ।  
 तथा नांव अमृत ठेउनि । जैसे अमर होणें ॥  
 तेवि विषयांचें जें सुख । तें केवळ परम दुःख ।  
 परि काय कीजे मूखें । न सेवितां न सरे ॥...॥  
 म्हणोनि मृत्युलोकीं सुखाची कहाणी । ऐकिजेल कवणाचिये श्रवणीं ।  
 कैची सुखनिद्रा आंथरुणीं । इंगळांच्या ॥  
 जिये लोकींचा चंद्र क्षयरोगी । जेथ उदय होय अस्तालागीं ।  
 दुःख लेऊनि सुखाचीं आंगी । सळित जगातें ॥  
 जेथ मंगळाचिया अंकुरीं । सर्वेचि अमंगळाची पडे पोरीं ।  
 मृत्यु उदराचिया परिवरीं । गर्भ गिंवसी ॥...॥  
 अगा गिंवसितां आघवां वार्दीं । परतलें पाउलाचि नाहीं किरिटी ।  
 सेंघ निमालियांचिया गोष्टी । तियें पुराणें जेथिंची ॥...॥  
 पेसी लोकींची जिये नांदणुक । तेथ जन्मले आथि जे लोक ।  
 तथाचिये निश्चिंतीचें कौतुक । दिसत असे ॥...॥  
 जंव जंव बाळ बळिया वाढे । तंव तंव भोजें<sup>११</sup> नाचती कोडें ।  
 आयुष्य निमालें आंतुंलियेकडे । ते ग्लानीचि गाहीं ॥  
 जन्मलियां दिवसदिवसें । हो लागे काळाचिया चि पेसें ।  
 कीं वाढती करिती उल्हासें । उभविती गुढिया ॥  
 अगा मर हा बोल न साहती । आणि मेलिया तरी रडती ।  
 परि असतें जात न गणिती । गहिंसपणें ॥  
 दर्दुर सापें गिळिजतु आहे उभा । कीं तो मासिया वेंटाळी जिभा ।  
 तैसें प्राणिये कवणें लोभा । वाढविती तृष्णा ॥

१ गिराडकी. २ सेवन केल्याशिवाय राहात नाही. ३ गोष्ट. ४ निखान्यांच्या.  
 ५ आंगरखा. ६ छळत आहे. ७ धान्यावर पडणारी कीड. ८ घरांत. ९ पुष्कळ,  
 सर्व. १० वेफिकीरपणाचे. ११ संतोषानें. १२ आंतून. १३ खंती. १४ वाढ-  
 दिवस. १५ असलेलें ( आयुष्य ) जात असतां. १६ मूर्खपणानें. १७ धरतो.



अहा कटकटा हें वोखटें । इये मृत्युलोकींचें उफराटें ।  
 येथ अर्जुना जरी अवचटें । जन्मलासी तूं ॥  
 तरि झडझडोनि वाहिला निघ । इये भक्तीचिये वाटे लाग ।  
 जिया पावसी अव्यंग । निजधाम माझें ॥

ज्ञा. ९. ४९६-५१६.

११३. ईश्वराबद्दल कोणतीही एक दृढभावना पाहिजे.

पाहें पां वालभाचेनि व्याजें । तियां वज्रांगनांचां निजें<sup>१</sup> ।  
 मज मिनलियां काय माझें । स्वरूप नव्हती ॥  
 नातरी भयाचेनि मिसें । मातें न पविजेचि काय कसें ।  
 कीं अखंडवैरवशें । चैद्यादिकीं ॥  
 अगा सौयरेपणेंचि पांडवा । माझें सायुज्य यादवां ।  
 कीं ममत्वं वसुदेवा-। दिकां सकळां ॥  
 नारदा ध्रुवा अक्रूरा । शुका हन सनत्कुमारा ।  
 इयां भक्ती मी धर्नुधरा । प्राप्य जैसा ॥  
 तैसाचि गोपिकांसि कामें । तथा कंसा भयसंभ्रमें ।  
 येरां धातकें मंनोधमें । शिशुपालादिकां ॥  
 अगा मी एकलाणीचें खांगें । मज येवां<sup>२</sup> ये भलतेनि मागें ।  
 भक्ति कां विषयविरागें । अथवा वैरें ॥  
 म्हणोनि पार्था पार्हीं । प्रवेशावया माझ्या ठायीं ।  
 उपायांचि नाहीं । वाणी येथ ॥

ज्ञा. ९. ४६९-४७१.

१ हायहाय. २ वाईट. ३ वेगळा. ४ प्रतिच्छ्या. ५ निमित्तानें. ६ गोप-  
 खिया. ७ अंतःकरणें. ८ निमित्तानें. ९ शिशुपालदिकानां. १० घातकबुद्धीनें.  
 ११ एकभावाचें स्थळ. १२ येतां येतें. १३ उणीव, कमतरता.

## ११४. दुराचारी सुद्धां साधु होऊं शकतो.

तो आर्धीं जरी दुराचारी । तरि सर्वोत्तमचि अवधारीं ।  
 जैसा बुडाला महासागरीं । न मरत निघाला ॥  
 तयाचें जीवित पेलथडिये आलें । म्हणोनि बुडालेंपण जेंविं  
 वायां गेलें । तेविं नुरेंचि पाप केलें । शेवटलिये भक्ती ॥  
 यालागीं दुष्कृती जरी जाहाला । तरी अनुतापतीर्थीं न्हाला ।  
 न्हाउनी मजआंत आला । सर्वभावं ॥  
 तरि आतां पवित्र तयाचें कुळ । आभिजात्य तेंचि निर्मळ ।  
 जन्मलेयाचें फळ । तयासींच जोडलें ॥  
 तो सकळही पढिन्नला । तपें तोचि तपिन्नला ।  
 अष्टांग अभ्यासिला । योग तेणें ॥  
 हें असो बध्नुत पार्था । तो उतरला कर्म सवंधा ।  
 जयाची अखंड गा आस्था । मजचि लागीं ॥  
 अवधिया मनोबुद्धीचिया रहुंटी । भरोनि एकनिष्ठेची पेटी ।  
 मजमाजी किरीटी । निक्षेपिली जेणें ॥  
 तो आतां अंधसरें मजसारिखा होईल । ऐसा हन भाव तुज जाईल ।  
 हां गा अमृताआंत राहील । तया मरण कैचें ॥...॥  
 म्हणोनि तयाचिया चित्ता । माझीं जवळीक पंडुसुता ।  
 तेव्हांचि तो तत्वतां । स्वरूप माझें ॥  
 जैसा दीपें दीप लाविजे । तेथ आदीलें कोण हें नोळखिजे ।  
 तैसा सर्वस्वें जो मज भजे । तो मीचि होऊनि ठाके ॥

ज्ञा. ९. ४१८-४२८.

१ अलीकडच्या कांठीं. २ कुलीनता. ३ तळमळ, आवड. ४ व्यवहार.  
 ५ ठेविली, टाकिली. ६ अवकाशानें. ७ पूर्वीचा, पहिला.

११५. ईश्वरभक्तीविषयीं कुळजातिवर्णांचें निष्कारणत्व.

म्हणोनि कुळ उत्तम नोहावें । जाती अंत्यजही व्हावें ।  
 धरि देहाचेनि नांवें । पशूचें ही लाभो ॥  
 पाहे पां सावजें हांतरुं धरिलें । तेणें तया काकुळती मातें स्मरिलें ।  
 कीं तयाचें पशुत्व वावो जाहालें । पावलिया मातें ॥  
 अगा नांवें घेतां वोखटीं । जे आघवेया अघमांचिये सेवटीं ।  
 तिये पापयोनी ही किरीटी । जन्मले जे ॥  
 ते पापयोनि मूढ । मूर्ख जैसे कां दगड ।  
 परि माझ्या ठायीं दृढ । सर्वभावें ॥  
 जयांचिये वाचे माझे आलीप । दृष्टि भोगी माझेचि रूप ।  
 जयांचे मन संकल्प । माझाचि वाहे ॥  
 माझिया कीर्तीविण । जयांचे रितें<sup>१</sup> नाहीं श्रवण ।  
 जया सर्वांगीं भूषण । माझी सेवा ॥  
 जयांचें ज्ञान विषो नेणे । जाणीव मज एकातेंचि जाणे ।  
 जयां पेसें लाभे तरी जिणें । येन्हवीं मरण ॥  
 ऐसा आघवांचिपरी पांडवा । जिहीं आपुल्या सर्वभावा ।  
 जियावयालागीं बोलावा । मांचि केला ॥  
 ते पापयोनीही हेतु कां । ते श्रुतार्थातही न होतु कां ।  
 परि मजसी तुकितां तुकां । तुटी नाहीं ॥...॥  
 राजाज्ञेचीं अक्षरें आहातीं । तिये चामां एका जया पडतीं ।  
 तया चामासाठीं जोडती । सकळ वस्तु ॥  
 वांचूनि सोनें रुपें प्रमाण नोहे । एथ राजाज्ञाची समर्थ आहे ।  
 तेंचि चाम एक जें लाहे । तेणें विकतीं आघवीं ॥  
 तैसें उत्तमत्व तेंचि तरे । तेंचि सर्वज्ञता सरे ।  
 जें मनोबुद्धि भरे । माझेनि प्रेम ॥

१ नक्रानें. २ हत्ती. ३ व्यर्थ. ४ वाईट. ५ गोष्टी. ६ रिकामे. ७ तोललें असतां. ८ वजनाला. ९ कमतरता. १० कातडें. ११ मिळतात.

म्हणोनि कुळ जाति वर्ण । हें आघवेंचि गा अकारण ।  
 पथ अर्जुना माझेंपण । सार्थक एक ॥  
 तेंचि भलतेणें भावें । मन मज आंतु येतें होआवें ।  
 आलें तरी आघवें । मागील वावो ॥  
 जैसे तंवचि वहाळ वोहळ । जंव न पवती गंगाजळ ॥  
 मग होऊनी ठाकती केवळ । गंगारूप ॥  
 कां खैर चंदनकाष्ठें । हे विवंचना तंवचि धटे ।  
 जंव न घापतीं एकवटें । अग्निमाजी ॥  
 तैसें क्षत्री वैश्य स्त्रिया । कां शूद्र अंत्यजादि इया ।  
 जाती तंवचि वेगळालिया । जंव न पवती मातें ॥

ज्ञा. ९. ४४१-४६०

११६. “ माझिये भक्तीविण । जळों तें जियालेंपण. ”

पथ पार्था पुढतपुढतीं । तेंचि तें सांगों किती ।  
 जरी मियां चाड तरी भक्ति । न विसंबिजे गा ॥  
 अगा कुळाचिया चोखटपणा नलगां । आभिर्जांत्य झणों श्लाघा ।  
 व्युत्पत्तीचा वाउगा । सोस कां वाहावा ॥  
 कां रूप वयसा माजा । आर्थिलेंपणें कां गाजा ।  
 एक भाव नाहीं माझा । तरी पाल्हांळ तें ॥...॥  
 तैसें माझिये भक्तीविण । जळों तें जियालेंपण ।  
 अगा पृथ्वीवरी पाषाण । नसती काई ॥...॥  
 निंब निंबोळियां मोडोनि आला । तरि तो काउळियांसींचि सुकाळ  
 जाहला । तैसा भक्तिहीन वाढिल्ला । दोषांचिलागां ॥  
 कां षडूस खापरीं वाढिले । वाटूनि चोहूटां ठेविले ।  
 ते सुणेयांचे उपेगा आले । जियापरी ॥

१ व्यर्थ. २ नाले, व ओढे. ३ विचारणा. ४ होते, घडते. ५ जाऊं नका.  
 ६ कुलीनपणांत. ७ आनंद मानूं नका. ८ हांव. ९ संपन्नत्वानें. १० पसारा,  
 व्यर्थ. ११ जगणें. १२ फळांनीं. १३ चवाठा. १४ कुत्र्यांच्या.

तैसें भक्तिहीनाचें जिणें । जो स्वप्नीही परि सुकृत नेणें ।  
तेणें संसारदुःखासि भाणें । चोगरिलें ॥

ज्ञा. ९. ४३०-४४०.

### ११७. भक्तीचें स्वरूप.

तैसा मी एकीचि परी । आतुडें गा अवधारीं ।  
जरि भक्ति येऊनि वरी । चिंत्तातें गां ॥  
परि तेचि भक्ति ऐसी । पर्जन्याची सुटिका जैसी ।  
धर्तवांचूनि अनारिसी । गतीचि नेणें ॥  
कां सकळजळसंपत्ती । घेऊनि समुद्रातें गिंवासिती ।  
गंगा जैसी अनन्यगती । मिनलीच मिळे ॥  
तैसें सर्वभावसंभारें । न धरत प्रेम एकसरें ।  
मजमाजि संचरे । मीचि होऊनी ॥  
आणि तेर्वाचि मी ऐसा । थंडिये माझारीं सरिसा ।  
क्षीराब्धि कां जैसा । क्षीराचाचि ॥  
तैसें मजलागुनी । मुंगीवरी । किंबहुना चराचरीं ।  
भजनासि कां दुसरी । परीचि नाहीं ॥  
तयाचि क्षणासवें । एवंविध मी जाणवें ।  
जाणितला तरी स्वभावें । दृष्टही होय ॥

ज्ञा. ११. ६८९.-६९१.

### ११८. भक्ति म्हणजे अभेदज्ञान.

म्हणोनि विश्व भिन्नभिन्न । परि न भेदे तयाचें ज्ञान ।  
जैसे अवयव तरी आनंआन । परी एकेचि देहींचे ॥

१ पुण्य. २ ताट. ३ वाढलें. ४ स्वाधीन होतो. ५ धारा. ६ पृथ्वीवांचून.  
७ दुसरी. ८ सामुग्री. ९ तीरावर. १० भिन्नभिन्न.

कां शाखा सानिया थोरा । परि आहाती एकाचि तरुवरां ।  
 बहुरदिम परि दिनकरां । एकाचे जेवीं ॥  
 तेविं नानाविधा व्यक्ती । आनाने नामे आनानी वृत्ति ।  
 ऐसें जाणती भेदेलां भूतीं । अभेदा माते ॥...॥  
 नातरि जेधवां जिये ठार्यां । कां देखती जे जे कांहीं ।  
 ते मीवांचूनि नाहीं । ऐसाचि बोध ॥...॥  
 तैसें भलतेथ भलतेणे भावे । भलतेही हो अथवां नोहावे ।  
 परि ते मी ऐसें आघवे । होऊनी ठेले ॥  
 अगा हे जेव्हडी माझी व्याप्ति । तेव्हडीचि तयांची प्रतीति ॥  
 ऐसें बहुधाकारीं वर्तती । बहुतचि होऊनि ॥...॥  
 अगा तयांचिया ज्ञाना । पाठी पोट नाहीं अर्जुना ।  
 वायु जैसा गगना । सर्वांगीं असे ॥  
 तैसा मी जेतुला आघवा । तेचि तुक तयांचिया सद्भावा ।  
 तरि न करितां पांडवा । भजन जाहाले ॥

ज्ञा. ९. २९०-२६१.

११९. प्रथम भक्तीकडे प्रवृत्ति नसते.

ऐसें प्रेमळांचेनि प्रियोत्तमै । बोलिले जेथ पुरुषोत्तमै ।  
 तेथ अर्जुन मनोधमै । निर्वालो म्हणतसे ॥  
 हां हो जी अवधारा । भला केर फेडिला संसारा ।  
 जाहालो जननीजठरजोहरा-। वेगळा प्रभु ॥  
 जी जन्मलेपण आपुले । हे आजि मियां डोळां देखिले ।  
 जीवित हातां चढले । आवडे तैसें ॥  
 आजि आयुष्या उंजवण जाहाली । माझिया दैवा दशा उदयली ।  
 जे वाक्यरूपा लाधली । दैविकेनि मुखे ॥

१ लहान. २ भिन्न असलेल्या. ३ अथवा. ४ जेव्हां. ५ कस, वचन.  
 ६ शांत झालो. ७ अडवून दिला. ८ मातेच्या उदरातील अग्नि. ९ हवे तसें.  
 १० साफल्य. ११ चांगले दिवस.

आतां येणें वचनतेजाकारें । फिटलें आंतील बाहेरील आंधारें ।  
 म्हणोनि देखतसे साचोकारें । स्वरूप तुझे ॥...॥  
 पै आणिकही एकेपरी । इये प्रतीतीची येतसे थोरी ।  
 जें मार्गें ऐसेंचि ऋषीश्वरी । सांगितलें तूतें ॥  
 परि तया सांगितलियांचे साचपण । हें आतां माझे देखतसे  
 अंतःकरण । जे कृपा केली आपण । म्हणोनि देवा ॥  
 येन्हवीं नारद अखंड जवळां ये । तोही ऐसेंची वचनीं गाये ।  
 परि अर्थ न बुझोनि ठाये । गीतसुखचि ऐकां ॥  
 जी आंधलेयांच्या गांवीं । आपणपें प्रकटिलें रवी ।  
 तरि तिहीं वोतपलीची घ्यावी । वांचूनि प्रकाश कैचा ॥  
 परि देवर्षि अभ्यात्म गातां । आहांच रागांगंसी जे मधुरता ।  
 तेचि फावे येर चित्ता । न लगेचि कांहीं ॥  
 पै असितादेवलाचेनि मुखें । मी एवंविधा तूतें आयिकें ।  
 परि तें बुद्धी विषयविषें । धारिली होती ॥  
 विषयविषाचा पडिंपाडु । गोड परमार्थ लागे कडु ।  
 कडु विषय तो गोडु । जीवासि जाहला ॥  
 आणि हें आणिकांचें काय सांगावें । राउळा आपणाचि येउनी व्यास-  
 देवें । तुझे स्वरूप आघवें । सर्वदा सांगिजे ॥  
 परि तो आंधारीं चिंतामणि देखिला । जेविं नव्हे या बुद्धि उपेक्षिला ।  
 पाठीं दिनोदर्यां वोळखिला । होय म्हणोनि ॥  
 तैसीं व्यासादिकांचीं बोलणीं । तिया मजपासीं चिद्रत्नांचिया खाणी ।  
 परि उपेक्षिल्या जात होतिया तेंरणी । तुजवीण कृष्णा ॥  
 ते आतां वाक्यसूर्यकर तुझे फांकले । आणि ऋषींनीं मार्ग होते जे  
 कथिले । तया आघवेयांचेचि फिटलें । अनोळखपण ॥  
 जी ज्ञानाचें बीज तयांचे बोल । माजि हृदयभूमिके पडिले  
 सखोल । वरि इये कृपेची जाहाली बोल । म्हणोनि संवादफळ ॥

१ खरेपण. २ समजतां. ३ कोंवळें ऊन. ४ वरवरच. ५ प्राप्त होई.  
 ६ व्यापलेली. ७ सामर्थ्य. ८ राजमंदिर. ९ टाकला. १० सूर्य.

अहो नारदादिकां संतां । त्यांचिया उक्तिरूप सरितां ।  
 मी महोदधि जाहालों अनंता । संवादसुखाचा ॥  
 प्रभु आघवेनि येणें जन्में । जिये पुण्यें केलीं मियां उत्तमें ।  
 तयांची न टंकतीचि अंगीं कामें । सहुरु तुवां ॥  
 येन्हवीं वडिलवडिलांचेनि मुखें । मी सदा तूंतें कार्नीं आइकें ।  
 परि कृपा न कीजेचि तुवां एकें । तंव नेणवोचि कांहीं ॥  
 म्हणोनि भाग्य जें सानुकूळ । जालिया केले उद्यम सदा सफळ ।  
 तैसें श्रुताधीत सकळ । गुरुकृपा साच ॥  
 जी बनकर झाडेंसीं जीवें साटी । पाडुनि जन्में काढी ओटी ।  
 परि फळेंसीं तैचि भेटी । जें वसंत पावे ॥...॥  
 कां इंद्रियें वाचा प्राण । यां जालियांचें तैचि सार्थकपण ।  
 जें चैतन्य येऊनि आपण । संचरे मार्जी ॥  
 तैसें शब्दजात आलोडिलें । अथवा योगादिक जें अभ्यासिलें ।  
 तें तैचि म्हणों ये आपुलें । जें सानुकुळ श्रीगुरु ॥

ज्ञा. १०. १४४-१७२.

### १२०. संतांस भजल्यानें रहस्यप्राप्ति.

ते गा ज्ञान पै बरवें । जरि मनीं आधि जाणावें ।  
 तरि संतांतें भजावें । सर्वस्वेंसीं ॥  
 जे ज्ञानाचा कुरठां । तेथ सेवा हा दारवंटा ।  
 तो स्वाधीन करी सुभटा । वोळगोनि ॥  
 तरि तनुमनजीवें । चरणांसीं लागावें ।  
 आणि अगर्वता करावें । दास्य सकळ ॥  
 मग अपेक्षित जें आपुलें । तैही सांगतील पुसिलें ।  
 जेणें अंतःकरण बोधिलें । संकल्प न ये ॥

१ पावणें, प्राप्तहोणें. २ माळी. ३ संयोग, मोबदला. ४ जन्म काढतो.  
 ५ कष्टानें. ६ अभ्यासिलें. ७ घरटें, आश्रय. ८ आश्रय करून. ९ इच्छित.



जयाचेनि वाक्यउजिवडें । जाहलें चित्त निघडें ।  
 ब्रह्माचेनि पाडें । निःशंक होय ॥  
 तेवेळीं आपणपेया सहितें । इयें अशेषेही भूतें ।  
 माझ्या स्वरूपीं अखंडितें । देखसी तूं ॥  
 ऐसें ज्ञानप्रकाश पाहेलें । तें मोहांधकार जाईल ।  
 जें श्रीगुरुकृपा होईल । पार्था गा ॥

ज्ञा. ४. १६९-१७१.

### १२१. गुरुकृपेनें आंतंमसिद्धि.

ऐसी कमें साम्यदशा । होय तेथ वीरेशा ।  
 मग श्रीगुरु आपैसा । भेटेचि गा ॥  
 रात्रीची चौपाहारी । वेंचलिया अवधारीं ।  
 डोळ्यां तमांरी । मिळे जैसा ।  
 कां येऊनि फळाचा घड । पारुषवी केळीची वाढ ।  
 श्रीगुरु भेटोनि करी पाड । मुमुक्षु तैसा ॥  
 मग आलिंगिला पूर्णिमा । जैसा उणीव सांडी चंद्रमा ।  
 तैसें होय वीरोत्तमा । गुरुकृपा तया ॥  
 तेव्हां अबोधमात्र असे । ते तंव तया कृपा नाशे ।  
 तेथ निशिसवें जैसें । आंधारें जाय ॥  
 तैसी अबोधाचिये कुशी । कर्म कर्ता कार्य पेशी ।  
 त्रिपुटी असे ते जैसी । गाभिणी मारिली ॥  
 तैसेंचि अबोधनाशासवें । नाशे कियाजात आघवें ।  
 ऐसा समूळ संभवे । संन्यास हा ॥  
 येणें मूळाज्ञानसंन्यासें । दृश्याचा जेथ ठावो पुसे ।  
 तेथ बुझावें तें आपैसें । तोचि आहे ॥

१ प्रकाशानें. २ उजाडेल. ३ आपोआप. ४ चारप्रहर. ५ सूर्य. ६ थांबवितो.  
 ७ सर्व अज्ञान. ८ जाणावें.

चेइलियावरी पाही । स्वप्नींचिया तिये डोहीं ।  
 आपणयातें काई । काढूं जाइजे ॥  
 तें मी नेणे आतां जाणेन । हें सरलें तथा दुःस्वप्न ।  
 जाला ज्ञातृज्ञेयाविहीन । चिदाकार ॥  
 मुखाभासेंसीं आरिसा । परता नेलिया वीरेशा ।  
 पाहतेंपणेंवीण जैसा । पाहता ठाके ॥  
 तैसें नेणणें जें गेलें । तेंणें जाणणें ही नेलें ।  
 मग निष्क्रिय उरलें । चिन्मात्रचि ॥  
 तेथ स्वभावे धनंजया । नाहीं कोणीचि क्रिया ।  
 म्हणौनि प्रवाद तथा । नैष्कर्म्य ऐसा ॥  
 तें आपुलें आपणपें । असतचि होऊनि हारपे ।  
 तरंग का वायुलोपें । समुद्र जैसा ॥  
 तैसें न होणें निपजे । तें नैष्कर्म्यसिद्धि जाणजे ।  
 सर्व सिद्धींत सहजें । परम हेचि ॥  
 देऊळाचिया कामा कळस । उपरम गंगेसी सिंधुप्रवेश :  
 कां सुवर्णशुद्धी कस । सोळावा जैसा ॥  
 तैसें आपुलें नेणणें । फेडिजे कां जाणणें ।  
 तेही गिळूनि असणें । ऐसी जे दशा ॥  
 तियेपरतें कांहीं । निपजणें येथ नाहीं ।  
 म्हणौनि म्हणिपे पाहीं । परमसिद्धि ते ॥  
 परि हेचि आत्मसिद्धि । जो कोणी भाग्यनिधि ।  
 श्रीगुरुकृपालब्धि-। काळीं पावे ॥

ज्ञा. १८. ९६६-९८४.

१२२. नामघोषगौरवानें विश्व धवलित होतें.

तरि कीर्तनाचेनि नटनाचें । नाशिले व्यवसाय प्रायश्चित्तांचे ।  
 जें नामचि नाहीं पापाचें । ऐसें केलें ॥

१ नांव. २ उत्कर्षार्थें. ३ व्यापार.

यमदमा अवकळा आणिली । तीथें ठायावरुनि उठविलीं ।  
 यमलोकींची खुंटिली । राहाटी आघवी ॥  
 यम म्हणे काय यमावें । दम म्हणे कवणातें दमावें ।  
 तीथें म्हणतीं काय खावें । दोष औषधासि नाहीं ॥  
 ऐसें माझेंनि नामघोषें । नाहींचि करिती विश्वाचीं दुःखें ।  
 अवघें जगचि महासुखें । दुमदुमित भरलें ॥  
 तें पाहांटेविण पाहावित । अमृतेंविण जीववित ।  
 योगींविण दावित । कैवल्य डोळां ॥  
 परि राया रंका पांड धरूं । नेणतीं सानेयां थोरां कडसंणी करूं ।  
 एकसरें आनंदाचें आवांरूं । होत जगा ॥  
 कहीं एकाघेनि वैकुंठा जावें । तें तिहीं वैकुंठचि केलें आघवें ।  
 ऐसें नामघोषगौरवें । धवळलें विश्व ॥  
 तेजें सूर्य तैसे सोज्वळ । परि तोही अस्तवे हें किडाळ ।  
 चंद्र संपूर्ण एकादे वेळ । हे सदा पुरते ॥  
 भेघ उदार परि वोसरे । म्हणउनी उपमेसी न पुरे ।  
 हे निःशकपणें सपांखरे । पंचानन ॥  
 ज्यांचे वाचेपुढां भोजें । अखंड नाम नाचत असे माझे ।  
 जें सन्मसहर्खां वोळगिजे । एकवेळ यावया ॥  
 तो मी वैकुंठा नसें । वेळ एक भानुबिबीं ही न दिसें ।  
 घरी योगियांचींही मानसें । उमरडोनि जाय ॥  
 परि तयापासीं पांडवा । मी हारंपला गिंवसांवा ।  
 जेथ नामघोष बरवा । करिती माझा ॥  
 कैसे माझ्या गुणीं धांले । देशकाळातें विसरले ।  
 कीर्तनसुखें सुखावले । आपणपांचि ॥  
 कृष्ण विष्णु हरि गोविंद । या नामांचे निखिलें प्रबंध ।  
 माजी आत्मचर्चा विशद ! उदंड गाती ॥

१ योग्यता. २ निवड. ३ गांवकुस. ४ प्रकाशित केलें, पापरहित केलें. ५ वाईट.  
 ६ सरतो. ७ कृपालु, सकृप. ८ आवडीनें. ९ सेवा करावी लागते. १० उल्लंघून.  
 ११ हरवलेला. १२ शोधून काढावा. १३ तूस झाले. १४ केवळ. १५ शुद्ध.

हैं बहु असो यापरी । कीर्तित मातें अवधारीं ।  
एक विचरती चराचरीं । पांडुकुमरा ॥

ज्ञा. ९. १९७-२११

१२३. “ पंगुं लंघयते गिरिम्. ”

येणेंचि अभ्यासेंसी योगु । चित्तांसी करी पां चांगु ।  
अगा उपायबळें पंगुं । पहाड ठाकी ॥  
तेवि सदभ्यासें निरंतर । चित्तासि परम पुरुषाची मोहर ।  
लावीं मग शरीर । राहो अथवा जावो ॥  
जें नाना गतीतें पाववितें । तें चित्त वरील आत्मयातें ।  
मग कवण आठवी देहातें । गेलें कीं आहे ॥

ज्ञा. ८. ८१-८३.

१२४. अभ्यासास कोणतीच गोष्ट दुष्कर नाहीं.

अथवा हें चित्त । मनबुद्धिसहित ।  
माझ्या हातीं अचुंबितें । न शकसी देवों ॥  
तरि गा ऐसें करीं । यया आठां पाहारां माझारीं ।  
मोटकें निमिषभरीं । देत जाई ॥  
मग जें जें कां निमिष । देखेल माझे सुख ।  
तेतुलें अरोचक । विषयीं घेईल ॥  
जैसें शरत्काल रिगे । मग सरिता वोहटूं लागे ।  
तैसें चित्त काढेल वेगें । प्रपंचौनि ॥  
मग पुनवेहूनि जैसें । शशिबिंब दिसें दिसें ।  
हारपत अंवसें । नाहींचि होय ॥

तैसैं भोगा आंतूनि निघतां । चित्त मजमाजीं रिगतां ।  
 हळुं हळुं पांडुसुता । मीचि होसील ॥  
 अगा अभ्यासयोग म्हणिजे । तो हा एक जाणिजे ।  
 येणें कांहीं न निपजे । ऐसैं नाहीं ॥  
 पै अभ्यासाचेनि बळें । एकां गती अंतराळें ।  
 व्याघ्र सर्प प्रांजळें । केलें एकां ॥  
 विष कीं आहारीं पडे । समुद्रां पायवाट जोडे ।  
 एकां वाग्ब्रह्म थोकडे । अभ्यासैं केलें ॥  
 म्हणोनि अभ्यासासी कांहीं । सर्वथा दुष्कर नाहीं ।  
 यालागीं माझ्या ठायीं । अभ्यासैं मिळें ॥

ज्ञा. १२. १०४-११३.

१२५. अभ्यासास उपयोगी स्थान कसें असावें ?

तरि विशेषें<sup>१</sup> आतां बोलिजेल । वरि तें अनुभवं उपेगा जाईल ।  
 म्हणोनि तैसैं एक लागेल । स्थान पहावें ॥  
 जेथ आराणुकेचेनि कोडें<sup>२</sup> । बैसलिया उठों नावडे ।  
 वैराग्यासी दुर्णीव चढे । देखलियां जें ॥  
 जो संतीं वसविला ठावो । संतोषासी सारवावो ।  
 मना होय उत्सावो । धैर्याचा ॥...॥  
 जया आडं जातां पार्था । तपश्चर्या मनोरथां ।  
 पांखांडियाही आस्था । समूळ होय ॥...॥  
 ऐसेनि न राहतयातें राहावी । भ्रमतयातें बैसवी ।  
 थापटूनि चेंववी । विरक्तीतें ॥...॥  
 आणिकही एक पहावें । जें साधकीं वसतें होआवें ।  
 आणि जनाचेनि पांयरवें । मैळेचिनीं ॥

१ अंतरिक्षांत. २ सरळ. ३ वेद. ४ विस्तारानें. ५ समाधान होण्याच्या.  
 ६ आवडीनें. ७ दुष्पटपणा, दृढपणा. ८ सहाय. ९ वरून सहज गेलें असतां.  
 १० वर्दळीनें. ११ मळत नाहीं.

जेथ अमृताचेनि पाडे । मुळांही सकट गोडे ।  
 जोडती दाटे झाडे । सदा फळती ॥  
 पाउलापाउलां उदके । वर्षाकाळावीण अतिचोखे ।  
 निर्झरे कां विशेषे । सुलभे जेथे ॥  
 हा आतपही अळुमाळ । जाणजे तरी शीतळ ।  
 पवन अति निश्चळ । मंद झुळके ॥  
 बहुतरुनि निःशब्द । दाट न रिघे श्वापद ।  
 शुक हन षट्पद । तेउते नाही ॥  
 पाणिलगे हंस । दोनी चारी सारसे ।  
 कवणे एके वेळे बैसे । कोकिळ ही हो कां ॥  
 निरंतर नाही । तरी आली गेली कांहीं ।  
 होतु कां मयूर ही । आम्हीं ना न म्हणों ॥  
 परि आवश्यक पांडवा । पेसा ठाव जोडावा ।  
 तेथ निर्गूढ मठ होआवा । कां शिवालय ॥

ज्ञा. ९. १६३-१७९.

१२६. कुंडलिनीचे उत्थान व अनाहतनादश्रवण.

हे असो ते कुंडलिनी बाळी । हृदयाआंत आली ।  
 तंव अनाहताची बोली । चावळे ते ॥  
 शक्तीचिया आंगा लागले । बुद्धीचे चैतन्य होत जाहले ।  
 ते तेणे आहकिले । अळुमाळ ॥  
 घोषाच्या कुंडी । नादचित्रांचीं रूपडी ।  
 प्रणवाच्या मोडी । रेखिलीं पेसां ॥

१ योग्यतेची, सारखी. २ झरे. ३ थोडा. ४ पशु. ५ भ्रमर. ६ तेथे.  
 ७ पाण्याच्या आश्रयाने राहणारे. ८ चक्रवाकपक्षी. ९ गुप्त. १० योधारणेत  
 एक प्रकारचा होणारा शब्द. ११ बोलते. १२ कुंडलिनीच्या. १३ किंचित्.  
 १४ एक प्रकारचा नाद. १५ रूपे. १६ ओंकाराच्या. १७ आकाराने.

हैंचि कल्पवे तरी जाणजे । परि कल्पितें केंचें आणजे ।  
 तरि नेणों काय गाजे । तिथे ठायीं ॥  
 विसरोनि गेलों अर्जुना । जंव नाश नाही पवना ।  
 तंव वाचा आथी गगना । म्हणऊनि घुमे ॥  
 तया अनाहताचेनि मेघें । आकाश दुमदुमों लागे ।  
 तंव ब्रह्मस्थानीचें बेगें । सहज फिटे ॥

ज्ञा. ६. २७४-२७९.

१२७. योग हा अग्निप्रवेशाइतकाच कठीण आहे.

जिहीं सकळ भूतांचिया हितीं । निरालंबीं अव्यक्तीं ।  
 पसरलिया आसक्ती । भक्तीविणें ॥  
 तया महेंद्रादि पदें । करिताति वार्तवधें ।  
 आणि ऋद्धिसिद्धींचीं द्वंद्वें । पडोनि ठातीं ॥...॥  
 ताहानें ताहानचि पियावी । भुकेलिया भूकचि खावी ।  
 अहोरात्र वावीं । मवावा चारा ॥...॥  
 शीत वेढावें । ऊष्ण पांगुरावें ।  
 वृष्टीचिया असावें । घराआंत ॥  
 किंबहुना पांडवा । हा अग्निप्रवेश नित्य नवा ।  
 भ्रताराविण करावा । तो हा योग ॥...॥  
 म्हणोनि योगाचिया वाटा । जे निगाले गा सुभटा ।  
 तया दुःखाचाचि सेल वांटा । भागा आला ॥  
 पाहे पां लोहाचे चणे । जें बांचेरिया पडती खणें ।  
 तें पोट भरणें कीं मरणें । शुद्धि नेणे ॥...॥  
 यालागीं पांगुळां हेवा । नव्हे वायूसी पांडवा ।  
 तेविं देहवंतां जीवां । अव्यक्तिं गतीं ॥

१ कल्पनां करणारें. २ शब्द करी. ३ कपाट. ४ उघडे. ५ अनाश्रित. ६ वाट-  
 मारेपणा. ७ अढथळे. ८ हाताच्या वावांनीं. ९ मोजावा. १० दांत पडलेल्याला.

ऐसाही जरी धिवसां । बांधोनियां आकाशा ।  
 झोबती तरी क्लेशा । पात्र होती ॥  
 म्हणोनि येर ते पार्था । नेणतीचि हे व्यथा ।  
 जे कां भक्तिपंथा । चोठंगले ॥

ज्ञा. १२. ६०-७९.

### १२८. ईश्वराचें सर्वगत ध्यान.

म्हणोनि सदा स्मरावें । मातेंचि तुवां ॥  
 डोळां जें देखावें । कां कानीं हन ऐकावें ।  
 मनीं जें भावावें । बोलावें वाचे ॥  
 तें आंत बाहेरीं आघवें । मीचि करूनि घालावें ।  
 मग सर्वाकाळीं स्वभावे । मीचि आहे ॥  
 अर्जुना ऐसं जाहालिया । मग न मरिजे देह गेलिया ।  
 मा संग्राम केलिया । भय काय तुज ॥  
 तूं मनबुद्धि साचेंसी । जरि माझिया स्वरूपीं अर्पिंसी ।  
 तरि मातेंचि गा पावसी । हे माझी भाकें ॥  
 हेंचि कासिसयावरी होये । ऐसा जरी संदेह वर्तत आहे ।  
 तरी अभ्यासून आधीं पाहें । मग नव्हे तरी कोपें ॥

ज्ञा. ८. ७९-८०.

### १२९. देव सन्मुख विन्मुख दोहींकडे आहे.

जी काय एक तूं नव्हसी । कवणें ठायीं नससी ।  
 हें असो जैसा आहासी । तैसिया नमो ॥...॥



ऐसैं सानुरागें चित्तें । स्तवन केलें पांडुसुतें ।  
 मग पुढतीं म्हणे नमस्ते । नमस्ते प्रभो ॥  
 पाठीं तियें साद्यंतें । न्याहाळी श्रीमूर्तीतें ।  
 आणि पुढतीं म्हणे नमस्ते । नमस्ते प्रभो ॥  
 पाहत पाहतां प्रांतें । समाधान पावे चित्तें ।  
 आणि पुढतीं म्हणे नमस्ते । नमस्ते प्रभो ॥  
 इयें चराचरीं जीं भूतें । सर्वत्र देखे तयातें ।  
 आणि पुनः पुनः म्हणे नमस्ते । नमस्ते प्रभो ॥...॥  
 आणिक स्तुतीही नाठवे । आणि निवांतही नसवे ।  
 नेणों कैसा प्रेमभावं । गाजोंचि लागे ॥  
 किंबहुना इयापरी । नमन केलें सहस्रवरी ।  
 कीं पुढतीं म्हणे श्रीहरी । तुज सन्मुखा नमों ॥  
 देवासी पाठी पोट आथि कीं नाहीं । येणें उपयोग आम्हां काई ।  
 तरि तुज पाठिमोरेयाही । नमों स्वामी ॥  
 उभा माझिये पाठीशीं । म्हणोनि पाठिमोरें म्हणावें तुम्हांसी ।  
 सन्मुख विन्मुख जगेंसी । न घडे तुज ॥  
 आतां वेगळालेयां अवयवां । नेणें रूप करूं देवा ।  
 म्हणोनि नमों तुज सर्वा । सर्वात्मका ॥

ज्ञा. ११. ११९-१३२.

१३०. ईश्वराचा ज्ञानियांस नित्य उदय.

जें गगनाहुनि जुनें । जें परमाणूहूनि सानें ।  
 जयाचेनि सन्निधानें । विश्व चळे ॥  
 जें सर्वातें यया विये । विश्व सर्व जेणें जिये ।  
 हेतुं जया बिहे<sup>६</sup> । अचित्य जें ॥

देखें वोळंबा इंगळ न चरे । तेजीं तिमिरं न शिरे ।  
 जें दिहाचि आंधारें । चर्मचक्षूसीं ॥  
 सुसंडा सूर्यकिरणांच्या राशी । जो नित्यउदो ज्ञानियांसी ।  
 अस्तमानाचें जयासी । आडनांव नाहीं ॥

ज्ञा. ८. ८७-९०.

१३१. “ और वो एक शिपाई. ”

म्हणोनि मज आत्मयाचा भाव । जिहीं जियावया केला ठाय ।  
 एक मीवांचूनि वाव । येर मानिलें ॥  
 तया तत्त्वज्ञानचोखटां । दिवीं पोतासाची सुभटा ।  
 मग मीचि होऊनि दिवटा । पुढां पुढां चाले ॥  
 अज्ञानाचिये राती-। माजि तमाची मिळणी दाटती ।  
 ते नाशूनि घाली परौती । तयां करी नित्योदय ॥

ज्ञा. १०. १४१-१४३.

१३२. ईश्वराचें अप्रतिम तेज.

तिये अंगप्रभेचा देवा । नवलींवा काइसयाऐसा सांगावा ।  
 कल्पार्ती एकचि मेळावा । द्वादशादित्यांचा होय ॥  
 तैसे ते दिव्य सूर्य सहस्रवरी । जरी उदयजती कां एकेचि अवसरीं ।  
 तरी जया तेजाची थोरी । उपमूं नये ॥  
 अवघियांचि विजूंचा मेळावा कीजे । आणि प्रळयाग्नीची सर्व  
 सामुग्री आणिजे । तेर्वांचि दशकही मेळविजे । महातेजांचा ॥  
 तन्ही तिये अंगप्रभेचेनि पाडें । हें तेज कांहीं होईल थोडें ।  
 आणि तया ऐसें कीर चोखडें । त्रिशुद्धी नोहें ॥

१ वाळवी. २ विस्तव. ३ अंधार. ४ दिवसा. ५ अतिशय सडिक, अथवा  
 तेजस्वी. ६ दिवटी. ७ कापूर. ८ मशालजी. ९ पलीकडे. १० अंगच्या तेजाचा.  
 ११ आश्चर्य.

पेसैं महात्मया श्रीहरीचें सहज । फांकतसैं सर्वांगीचें तेज ।  
तैं मुनिकृपा जी मज । दृश्य जाहालें ॥

ज्ञा. ११. २३७-२४१.

### १३३ ईश्वराचा सवाह्याभ्यंतर साक्षात्कार.

पेसी एकैक शृंगारशोभा । पाहतां अर्जुन जातसे क्षोभा ।  
तेवींचि देव बैसला कीं उभा । शर्यानु हे नेणवे ॥  
बाहेर दिठी उघडोनि पाहे । तंव आघवें मूर्तिमय देखत आहे ।  
मग आतां न पाहे म्हणोनि उगा राहे । तरी आंतही तैसेंचि ॥  
अनावर मुखें समोर देखे । तथा भेणें पाठिमोरा जंव ठाके ।  
तंव तथाहीकडे श्रीमुखें । करचरण तैसे चि ॥  
अहो पाहतां कीर प्रतिभासे । येथ नवलावो काय असे ।  
परि न पाहतांही दिसे । चोर्ज आइका ॥  
कैसे अनुग्रहाचें करणें । पार्थाचें पाहणें आणि न पाहणें ।  
तथाही सकट नारायणें । व्यापूनि घेतलें ॥  
म्हणोनि आश्चर्याच्या पुरीं एकीं । ठायेंठाव तैडीं ठाकी ।  
तंव चमत्काराचिया आणिकीं । महार्णवीं पडे ॥...॥  
आणि दीपें कां सूर्यें प्रगटे । अथवा निर्मुटलिया देखावेंचि खुंटे ।  
तैसी दिठी नव्हे जे वैकुण्ठें । दिघली आहे ॥

ज्ञा. ११. २२६-२३४.

### १३४. ईश्वराचें अपेयत्व.

हें असो स्वर्गपाताळ । कीं भूमि दिशा अंतराळ ।  
हे विवक्षा ठेली सकळ । मूर्तिमय देखतसे ॥...॥

१ अस्वस्थतेप्रत. २ निजलेला. ३ आश्चर्य. ४ तात्काळ. ५ तीरी. ६ मिटली असतां. ७ बोलणें. ८ राहिलें.

ऐसा कवणें ठायाहूनि तूं आलासी । पथ बैसलासी कीं उभा  
 आहासी । आणि कवणिये मायेचिये पोटीं होतासी । तुझे ठाण  
 केवढें ॥ तुझे रूप वय कैसें । तुज पैलीकडे काय असे । तूं  
 कायिसयावरी आहासी ऐसें । पाहिलें मियां ॥  
 तंव देखिलें जी आघवेंचि । तरि आतां तुझा ठाव तूंचि ।  
 तूं कवणाचा नव्हेसी ऐसाचि । अनादि आयता ॥  
 तूं उभा ना बैठा । दिघडां ना खुजटां ।  
 तुज तळीं वरी वैकुंठा । तूंचि आहासी ॥...॥  
 किंबहुना आतां । तुझे तूंचि आघवें अनंता ।  
 हें पुढतपुढतीं पाहातां । देखिलें मियां ॥

ज्ञा. ११. २७१-२७९.

### १३५. आत्मसाक्षात्कार.

ऐसेंनि गा वीरनाथा । आत्मज्ञानाचिया खंजलता ।  
 छेदूनिया भवाश्वत्था । ऊर्ध्वमूळार्ते ॥  
 मग इदंतेसी वाळलें । जें मीपणेंवीण डारारलें ।  
 तें रूप पाहिजे आपलें । आपणचि ॥  
 परि दर्पणाचेनि आधारे । एकचि करून दुसरें ।  
 मुख पाहतीं गर्वारें । तैसें नको हो ॥  
 हें पाहणें ऐसें असे वीरा । जैसा न मोडलियां विहिरा ।  
 मग आपुलिया उगमीं झरा । भरोनि ठाके ॥  
 नातरि आटलीया अंभ । निजबिंबीं प्रतिबिंब ।  
 नेहंटे कां नभीं नभ । घटाभावीं ॥  
 ना ना इंधनांश सरलेया । वन्हि परते जेवि आपणपयां ।  
 तैसें आपेआप धनंजया । न्याहाळणें जें ॥

१ आकृति. २ दीर्घ, उंच. ३ लहान. ४ तरवारीनें. ५ हेंपण. ६ नाहीसें  
 झालें. ७ प्रसिद्धीस आलें. ८ मुखें. ९ पाणी. १० मिळतें. ११ जळण.

जिव्हे आपली चवी चाखणें । चक्षु निज बुबुळ देखणें ।  
 आहे तथा ऐसैं निरीक्षणें । आपुलें पैं ॥...॥  
 आपणोंचि आपणयातें । पाहिजे जें अद्वैतें ।  
 तें ऐसैं होय निरुतें । बोलिजत असे ॥  
 जें पाहिजेतेनवीण पाहिजे । कांहीं नेणणांचि जाणिजे ।  
 आद्यपुरुष म्हणिजे । जया ठायतें ॥  
 तेथही उपाधीचा वोथंबा । घेऊनि श्रुति उभविती जिभा ।  
 मग नामरूपांचा वडंबा । करिती वायां ॥  
 पैं भवस्वर्गा उबगंले । मुमुक्षु योगज्ञाना वळघेले ।  
 पुढतीं न यों इया निगालें । पैजा जेथ ॥  
 संसाराचिया पायां पुढां । पळती वीतराग होडा ।  
 ओलांडोनि ब्रह्मपदाचा कर्मकडा । घालिती मार्गां ॥  
 अहंतादिभावां आपुलियां । झाडा देउनीं आघवेयां ।  
 पत्र घेती ज्ञानिये जया । मूळघरासी ॥...॥  
 पार्था तें वस्तु पहिलें । आपणपें आपुलें ।  
 पाहिजे जैसें हिंवलें । हिंव हिंवें ॥  
 आणीकही एक तथा । तोळखण असे धनंजया ।  
 तरी कां जयाभेटीलया । येणोंचि नाहीं ॥

ज्ञा. १९. २६६-२८३.

### १३६. आत्मसुखानें विषयध्यानाचा नाश.

जया आपणपें सांडूनि कहीं । इंद्रियग्रामावरी येणें नाहीं ।  
 तो विषय न सेवी हें काई । विचित्र येथ ॥  
 सहजें स्वसुखाचेनि अपारें । सुरवाडलेनि अंतरें ।  
 रचिला म्हणऊनि बाहिरें । पाऊल न घाली ॥

१ आश्रय. २ अवडंबर. ३ कंटाळले. ४ अनुसरले. ५ पैजेनें. ६ थडवावें.  
 ७ थंडी. ८ इंद्रियांचा समुदाय. ९ रंगलेल्या.

सांगें कुमुददंळाचेनि ताटें । जो जेविला चंद्रकिरणें चोखटें ।  
तो चकोर कायि वाळुवंटें । चुंबित असे ॥  
तैसें आत्मसुख उपाईलें । जयासीं आपणपेंचि फाविलें ।  
तया विषय सहज सांडवले । म्हणों काई ॥

ज्ञा. ९. १०९-१०८.

### १३७. साधूंचीं चिन्हें.

जो आत्मलाभासारिखें । गोमटें कांहींच न देखे ।  
म्हणोनि भोगविशेखें । हरिखेना जो ॥  
आपणाचि विश्व जाहला । तरि भेदभाव सहजाचि गेला ।  
म्हणोनि द्वेष ठेला । जया पुरुषा ॥  
पैं आपुलें जें साचें । तें कल्पार्तीही नें वेंचे ।  
हें जाणोनि गताचें । न शोची जो ॥  
आणि जया परौतें कांहीं नाहीं । तें आपणाचि आपुल्याठायीं ।  
यालागीं जो कांहीं । आकांक्षी ना ॥...॥  
ऐसा बोधाचि केवळ । जो होऊनि असे निखळ ।  
त्याहीवरी भजनशीळ । माझ्याठायीं ॥  
तरि तया ऐसें दुसरें । आम्हां पढियंतें<sup>१</sup> सोयरें ।  
नाहीं गा साचोकारें । तुझी आण ॥

ज्ञा. १२. १९०-१९६.

### १३८. ज्यास परमानंदाची प्राप्ति झाली तोच स्थितप्रज्ञ.

देखे ऋद्धिसिद्धि तयापरी । आली गेली से<sup>१</sup> न करी ।  
तोचि गुंतला असे अंतरां । महासुखीं ॥

१ कमळाचें पान. २ वाळुवंट. ३ उत्कृष्ट. ४ प्राप्त झालें. ५ हर्ष होत नाहीं.  
६ नासत नाहीं, जात नाहीं. ७ पलीकडे. ८ इच्छा करीत नाहीं. ९ निखिल  
स्वच्छ. १० आवडतें. ११ आठवण.

जो आपुलेनि नागरपणें । इंद्रभुवनातें पाबळें म्हणे ।  
 तो केवि रंजे<sup>३</sup> पालवणें । भिल्लाचेनि ॥  
 जो अमृतातें ठी<sup>४</sup> ठेवी । तो कांजी जैसा न सेवी ।  
 तैसा स्वसुखानुभवी । न भोगी ऋद्धि ॥  
 पार्था नवल हें पाहीं । जेथ स्वर्गसुखा लेखणी नाहीं ।  
 तेथ ऋद्धिसिद्धि कायी । प्रार्कृता होती ॥  
 ऐसा आत्मबोधें तोषला । जो परमानंदें पोखला ।  
 तोचि स्थितप्रज्ञ भला । वोळख तूं ॥  
 तो अहंकारातें दवडुनी । सकळ काम सांडुनी ।  
 विचरे विश्व होउनी । विश्वामाजी ॥

ज्ञा. २. ३६२-३६७.

१३९. परमामृतप्राप्तीसाठीं क्षीराब्धिर्मथनाचें कारण नाहीं.

जें काळकूटाचें सहोदर । हें मृत्युभेणें प्याले अमर ।  
 तरि दिहांचे पुरंदर । चौदा जाती ॥  
 ऐसा कवण एक क्षीराब्धीचा रस । ज्या वायांचि अमृतपणाचा  
 आभास । त्याचाही मिठांस । जें पुरे म्हणों नेदी ॥  
 त्या पाबळ्याही येतुलेवरी । गोडियेची आथि थोरी ।  
 मग हें तंव अवधारीं । परमामृत साचें ॥  
 जें मंदराचळ न ढाळितां । क्षीरसागर न डहुळतां ।  
 अनादि स्वभावतां । आह्ते आहे ॥...॥  
 ज्याची गोठीचि ऐकतखेवो । अघवा संसार होय चावो ।  
 बळिया नित्यता लागे येवो । आपणपेयां ॥

१ मोठेपणानें. २ तुच्छ, हलकें. ३ संतोष पावे. ४ पर्णकुटीनें, झोंपडीनें.  
 ५ नांव, दोष. ६ ताकाची निवळ. ७ गणना. ८ सामान्य. ९ पुष्ट झाला.  
 १० वागतो. ११ बंधु. १२ दिवसाचे. १३ इंद्र. १४ आळ. १५ गोडी.  
 १६ नाशिवंताला. १७ हलवतां. १८ घुसळतां. १९ ऐकतांक्षणौच.

जन्ममृत्युंची भाख । हारपोनि जाय निःशेख ।  
 आंत बाहेरी महासुख । वाढोचि लागे ॥  
 मग दैवगत्या जरि सेविजे । तरि तें आपणचि होउनी ठाकिजे ।  
 तें तुज देतां चित्त माझें । पुरें म्हणों न शके ॥  
 तंव तुझें नामचि आम्हां आवडे । वरि भेटी होय आणि जवळिक  
 जोडे । पाठीं गोठी सांगसी सुरवाडें । आनंदाचेनि ॥

ज्ञा. १०. १९२-२००.

### १४० साक्षात्कारी पुरुषाचें देहाविषयीं औदासीन्य.

तरि आतां देह असो अथवा जावो । आम्हीं तों केवळ वस्तूचि  
 आहों । कां जें दोरीसर्पत्व वावो । दोराचिकडून ॥  
 मज तरंगपण असे कीं नसे । ऐसें हें उदकाप्रति कहीं भासे ।  
 तें भलतेव्हां जैसें तैसें । उदकचि कीं ॥  
 तरंगाकारें न जन्मचि । ना तरंगलोपें न निर्मोचि<sup>१</sup> ।  
 तेविं देहीं जे देहचि<sup>२</sup> । वस्तु जाहले ॥  
 आतां शरीरांचे तयांधिया ठार्यीं । आडनांवही उरलें नाहीं ।  
 तरि कोणें काळें काई । निमे तें पाहे पां ॥  
 मग मार्गातें कासया शोधवें । कोणें कोट्टनि कें जावें ।  
 जरि देशकाळादि आघवें । आपणचि असे ॥  
 आणि हां गा घट जे वेळीं फुटे । ते वेळीं तेथिचें आकाश लागे  
 नीट वाटे । वाटा लागलें तरि गगना भेटे । येरवीं काय चुके ॥  
 ऐसिया बोधाचेनि सुरवाडें । मार्गामार्गाचें सांकडें ।  
 तया सोहंसिद्धां न पडे । योगियांसी ॥  
 या कारणें पंडसुता । तुवां होआवें योगयुक्ता ।  
 तेतुलेनि सर्वकाळीं साम्यता । आपैसया होईल ॥

१. गोष्ट, वार्ता. २. भ्रान्तें. ३. खोटें. ४. केव्हांही. ५. अथवा. ६. मरत नाहीं.  
 ७. देहासुद्धां. ८. सुखानें, सोईनें.



मग भलतेथ भलतेव्हां । देह असो अथवा जावा ।  
परि अबंधा नित्य ब्रह्मभावा । विघड नाही ॥

ज्ञा. ८. २४८-२९७.

### १४१. ईश्वरध्यानाचा शारीरिक परिणाम.

मग तेथ आपण । एकाग्र अंतःकरण ।  
करुनि सद्गुरु स्मरण । अनुभंघिजे ॥  
जेथ स्मरतैनि आदरें । सबाह्य सात्विकें भरे ।  
जंव काठिण्य विरे । अहंभावाचें ॥  
विषयांचा विसर पडे । इंद्रियांची कसमस मोडे ।  
मनाची घडी घडे । हृदयामाजी ॥  
पेसें पेक्य हें सहजें । फांवे तंव राहिजे ।  
मग तेणेंचि बोधें बैसिजे । आसनावरी ॥  
आतां आंगातें आंग वरी । पवनातें पवन धरी ।  
पेसी अनुभवाची उर्जरी । होंचि लागे ॥  
प्रवृत्ति माँघौती मोहरे । समाधी पेलौडी उतरे ।  
आघवें अभ्यासूं सरे । बैसतेंखेंवो ॥

ज्ञा. ६. १८६-१९१.

### १४२. ईश्वरध्यानाचा आध्यात्मिक परिणाम.

तूं प्राप्तीची चाड वाहसी । परि अभ्यासीं दक्षिं न होसी ।  
तें सांग पा काय बिहसी । दुर्वाडपणें ॥  
तरि पार्था हें ज्ञेणें । सायास घेशी हो मनें ।  
वायां बागुंल इयें दुर्जनें । इंद्रियें करिती ॥

१ बंधरहित. २ करावें. ३ स्मरणाच्या. ४ रग. ५ सांभाळतें. ६ उत्कर्ष,  
उदय. ७ मागें. ८ फिरते. ९ अलिकडे. १० बसल्याक्षणें. ११ सावध.  
१२ कठीणपणामुळें. १३ कदाचित्. १४ भय दाखविणारे.

पाहे पां आयुष्यातें अढळ करी । जें सरतें जीवित वारी ।  
 तथा औषधातें वैरी । काय जिव्हा न म्हणे ॥  
 ऐसें हितासी जें जें निकें । तें सदाचि या इंद्रियां दुखे ।  
 येन्हवीं सोपें योगासारिखें । कांहीं आहे ॥  
 म्हणोनि आसनाचिया गाढिका । जो आम्हीं अभ्यासू सांगितला  
 निका । तेणें होईल तरि हो कां । निरोध ययां ॥  
 येन्हवीं तरी येणें योगें । जें इंद्रियां विदाण लागे ।  
 तें चित्त भेटों रिगें । आपणपेयां ॥  
 परतोनि पाठिमोरें ठाके । आणि आपणियातें आपण देखे ।  
 देखतखेवों वोळखे । म्हणे तत्त्व हें मी ॥  
 तिये वोळखीचिसरिसें । सुखाचिया साम्राज्यां बैसे ।  
 मग आपणपां समरसें । विरोनि जाय ॥

ज्ञा. ६. ३६०-३६७.

### १४३. साधूची पद्मपत्राप्रमाणें अलिप्तता.

जो अंतरीं दृढ । परमात्मरूपीं गूढ ।  
 बाह्य तरी रूढ । लौकिकु जैसा ॥  
 तो इंद्रियां आज्ञा न करी । विषयांचें भय न धरी ।  
 प्राप्त कर्म नाव्हेरी । उचित जें जें ॥  
 तो कर्मेंद्रियें कर्मी । राहाटतां तरी न नियमी ।  
 परि तेथिचेनि ऊर्मी । झांकोळेनां ॥  
 तो कामनामात्रें न घेपे<sup>११</sup> । मोहमळें न लिपे ।  
 जैसें जळीं जळें न शिंपे । पद्मपत्र ॥  
 तैसा संसर्गामाजी असे । सकळासारिखा दिसे ।  
 जैसें तोय संगें आभासे । भानुबिंब ॥

१ स्थिर. २ दृढपणानें. ३ वेध, निग्रह. ४ अंतर्मुख. ५ बरोबर. ६ गुंग,  
 गढलेला. ७ आचरण करणारा. ८ नटाकी. ९ वेगानें. १० विकार पावत नाही.  
 ११ आकळला जात नाही. १२ संसारांत.

तैसे सामान्यत्वे पाहिजे । तरि साधारणचि देखिजे ।  
 येरवीं निर्धारितां नेणिजे । सोयं जयाची ॥  
 ऐशा चिन्हीं चिन्हित । देखसी तोचि मुक्त ।  
 आशापाशरहित । वोळख पां ॥

ज्ञा. ३. ६८-७४.

१४४. “ शरीरीचि परी कौतुके । परब्रह्माचेनि पाडे तुके. ”

ऐसा शरीरीचि परी कौतुके । ब्रह्माचेनि पाडे तुके ।  
 जेणे जितलीं एके । इंद्रिये गा ॥...॥  
 देखे सोनयाचे निखळ । मेख्येसणे दिसाळ ।  
 आणि मातियेचे दिखळ । कीं सरसेचि मानी ॥  
 पाहतां पृथ्वीचे मोल थोडे । ऐसें अर्नर्घ्य रत्न चोखडे ।  
 देखे दगडाचेनि पाडे । निचाड ऐसा ॥...॥  
 तथा बंधु कोण काह्याचा । द्वेषिया कवण तथाचा ।  
 मीचि विश्व ऐसा जयाचा । बोध जाहला ॥...॥  
 जयाचे नांव तीर्थरावो । दर्शने प्रशस्तीसि ठावो ।  
 जयाचेनि संगे ब्रह्मभावो । भ्रंतासही ॥  
 जयाचेनि बोलें धर्म जिये । दिठी महासिद्धीतें विये ।  
 देखें स्वर्गसुखादि इये । खेळ जयाचा ॥  
 विर्पाये जरी आठविला चित्ता । तरी दे आपुली योग्यता ।  
 हें असो तथा प्रशंसितां । लाभ आधि ॥

ज्ञा. ६. ९०-१०४.

१ स्वरूप, स्थिति. २ तुलनेस येतो. ३ शुद्ध. ४ प्रचंड. ५ ढकूळ.  
 ६ अमोल. ७ पूज्यतेला. ८ कदाचित्.

## १४५. स्थितप्रज्ञस्थिति.

जो सर्वत्र सदा सरिसा । परिपूर्ण चंद्र कां जैसा ।  
 अधमोत्तम प्रकाशा-। माजि न म्हणे ॥  
 ऐसी अनवच्छिन्न समता । भूतमात्रीं सदयंता ।  
 आणि पालट नाही चित्ता । कवणें वेळे ॥  
 गोमटें कांहीं पावे । तरी संतोषें तें नाभिभवे ।  
 जो ओखटेंनि नागवे । विषादासी ॥  
 ऐसा हरिखशोकरहित । जो आत्मबोधभरित ।  
 तो जाण पां प्रज्ञायुक्त । धनुर्धरा ॥

ज्ञा. २. २९७-३००.

## १४६. साधूंची नीतिलक्षणें.

परि तया भेटती ऐसे । जे ज्ञानें सर्वत्र सरिसे ।  
 महाप्रळयां वृचें जैसें । भरलेंपण ॥  
 जया पुरुषांचें कां मन । सांडोनि गेलें मोह मान ।  
 वर्षांतीं जैसे घन । आकाशातें ॥...॥  
 फळली केळी उन्मूळे । तैसी आत्मलाभें प्रबळे ।  
 जयाची क्रिया ढालेंढालें । गळती आहे ॥  
 आगी लागलिया रुखीं । देखोनि सैरा पळती पक्षी ।  
 तैसें सांडिलें अशेखीं । विकल्पीं जे ॥...॥  
 लोहाचें सांकडें परिसा । न जोडे आंधार रवी जैसा ।  
 द्वैतबुद्धीचा तैसा । दुकाळ सदा जयां ॥...॥  
 आणि अनात्मवर्गनीर । सांडूनि आत्मरसाचें क्षीर ।  
 चरताति जे सविचार । राजहंस ॥...॥

१ अविभक्त. २ व्याप्त होत नाही. ३ वाईटानें. ४ स्वाधीन होत नाही.  
 ५ स्थितप्रज्ञ. ६ सारखे. ७ महाप्रलयकालच्या पाण्याचे. ८ वर्षांक्रतुच्या शेवटीं.  
 ९ ढग. १० उन्मळून पडते. ११ कमाकमानें. १२ वृक्षाला. १३ संकट.

तैसें आत्मघ्रांतीसाठीं । वस्तु विखुरली बारा वाटीं ।  
 ते एकवटिती ज्ञानदृष्टी । अखंड जे ॥  
 किंबहुना आत्मयाचा । निर्धारीं विवेक जयाचा ।  
 बुडाला बोध गंगेचा । सिंधुमाजि जैसा ॥...॥  
 जैसा अग्नीचा डोंगर । नेघे कोणी बीज अंकुर ।  
 तैसा मनीं जयांच्या विकार । उदयजेना ॥  
 जैसा काढिलिया मंदराचळ । राहे क्षीराब्धि निश्चळ ।  
 तैसा नुठी जयां सळ । कामोर्मीचा ॥  
 चंद्रमा कळीं धाला । न दिसे कोणें आंगीं वोसावला ।  
 तेवि अपेक्षेचा अवखेळा । न पडे जयां ॥...॥  
 एवं जे जें कोणी ऐसे । केले ज्ञानाख्यहुताशें ।  
 ते तेथ मिळती जैसें । हेर्मीं हेम ॥

ज्ञा. १९. २८४-३०९.

### १४७. त्रिगुणातीताचा अभेदभक्तियोग.

यया देवाचिया बोला । पार्थ अति सुखावला ।  
 मेघें संबोखिलेला । मयूर जैसा ॥  
 तेणें तोषें वीर पुसे । जी कोणहीं चिन्हीं तो दिसे ।  
 जयामाजि वसे । ऐसा बोध ॥...॥  
 यया अर्जुनाचिया प्रश्ना । तो षड्गुणांचा राणा ।  
 परिहार आकर्णा । बोलत असे ॥...॥  
 सायंप्रातर्मध्यान्हा । या तिहीं काळांची गणना ।  
 नाहीं जेविं तपनां । तैसा असे ॥...॥  
 ता जिणता ना हारवी । तैसा गुण नव्हे ना करवी ।  
 जैसी कां श्रोणवी । संग्रामींची ॥

१ पसरली. २ उसळी, कढ. ३ कलांनां. ४ न्यून असलेला. ५ न्यूनता.  
 ६ सोन्यांत. ७ तृप्त केलेला. ८ उत्तर. ९ ऐका. १० सूर्याला. ११ जिंकणारा.  
 १२ हरणारा. १३ युद्धभूमी.

कां शरीरा आंतील प्राणु । घरीं आतिथ्याचा ब्राह्मणु ।  
 ना ना चोहटांचा स्थाणु । उदास जैसा ॥  
 आणि गुणांचा यावाजावा । ढळे चळे ना पांडवा ।  
 मृगजळाचा हेलांवां । मेरु जैसा ॥...॥  
 परि तयाचि गा सत्ता । होती गुणक्रिया समस्ता ।  
 हें फुडें जाणें सविता । लौकिका जेवीं ॥  
 समुद्रचि भरती । सोमकांत द्रवती ।  
 कुमुदं विकासती । चंद्र तो उगा ॥  
 कां वाराचि वाजे विश्वे । गगनें निश्चळ असिजे ।  
 तैसा गुणांचिये गजबजें । डोलेना जो ॥  
 अर्जुना येणें लक्षणें । तो गुणातीत जाणणें ।  
 परिस आतां आचरणें । तयार्चीं जीं ॥

ज्ञा. १४. ३१९-३४८.

तरि वस्त्रासि पाठीं पोटीं । नाहीं सुतावांचुनि किरिटी ।  
 ऐसें सुये दिठी । चराचर मद्रूपें ॥  
 म्हणोनि सुखदुःखासरिसें । कांढोळें आचरे ऐसें ।  
 रिपुभक्तां जैसें । हरीचें देणें ॥  
 येरवीं तरी सहजें । सुखदुःख तौचि सेविजे ।  
 देहजळीं होइजे । मासोळी जें ॥  
 आतां तें तंव तेणें सांडिलें । आहे स्वरूपैसींचि मांडिलें ।  
 सस्यांतीं निवडिलें । बीज जैसें ॥  
 कां बोध सांडूनि गंगा । रिघोनि समुद्राचे अंगा ।  
 निस्तरली लगबंगा । खळाळाची ॥  
 तेवीं आपणपांचि जया । वस्ती जाली गा धनंजया ।  
 तया देहीं आपैसया । सुख तैसें दुःख ॥

१ खांब. २ येण्याजाण्यानें. ३ हेलाव्यानें. ४ उगा राहतो. ५ ऐक. ६ घालतो. ७ तराजू, तुलना. ८ पलीकडे गेली. ९ त्वरा.

रात्रि तैसें पाहलें । हें धारणा जोविं एक जालें ।  
 आत्मारामा देहीं आतलें । इंद्र तैसें ॥  
 पैं निद्रिताचेनि आंगेंसी । साप तैशी उर्वशी ।  
 तेवीं स्वरूपस्था सरिसीं । देहीं इंद्रें ॥  
 म्हणौनि तयाच्या ठायीं । शेणा सोनया विशेष नाहीं ।  
 रत्ना गुंडेया कांहीं । नेणजे भेद ॥  
 घरां येवो पां स्वर्ग । कां वरिपडो वाघ ।  
 परि आत्मबुद्धीसी भंग । कदा नोहे ॥  
 निवेटलें न उर्पवटें । जळिनलें न विरूढें ।  
 साम्यबुद्धि न मोडे । तयापरी ॥  
 हा ब्रह्मा ऐसेनि स्तविजो । कां नीच म्हणोनि निदिजो ।  
 परि नेणे जळो विझो । राख जैसी ॥...॥  
 ईश्वर म्हणोनि पूजिला । कां चोर म्हणोनि गांजिला ।  
 वृषगर्जां वेढिला । केला रावो ॥  
 कां सुहृद पासीं आले । अथवा वैरी वरपडे जाले ।  
 परि नेणे राती पाहालें । तेज जेवीं ॥  
 साही ऋतु येतां आकाशें । लिपिजेचि ना जैसैं ।  
 तेवि वैषम्य मानसैं । जाणिजेना ॥  
 आणीकही एक पाहीं । आचार तयाच्या ठायीं ।  
 तरि व्यापारांसि नाहीं । जालें दिसे ॥

ज्ञा. १४. ३९०-३९९.

तरि अभिचाररहितचित्तें । भक्तियोगें मातें ।  
 सेवी तो गुणांतें । जाकळूं शके ॥  
 तरि कोण मी कैसी भक्ति । अव्यभिचारा काय व्यक्ति ।  
 हे आघवीचि निर्हती । होआवी लागे ॥

१ उजाडलें. २ खांबाला. ३ दगडाला. ४ उडी घालो. ५ मेल्लें. ६ जागे  
होणें. ७ स्वाधीन करूं. ८ विचार, निश्चय.

तरि पार्था परियेसा । मी तंव येथ ऐसा ।  
 रत्नी किळावो जैसा । रत्नचि तो ॥  
 कां द्रवपणाचि नीर । अवकाशचि अंबर ।  
 गोडी तेचि साखर । आन नाहीं ॥  
 वह्नी तेचि ज्वाळ । दळाचि नांव कमळ ।  
 रूख तेंचि डाळ । फळादिक ॥  
 अगा हिम जें आकर्षलें । तेंचि हिमवंत जेविं जालें ।  
 नाना दूध मुरालें । तेंचि दही ॥  
 तैसें विश्व येणें नावें । हें मीचि पें आघवें ।  
 घेई चंद्रबिंब सोलावें । न लगे जेवी ॥  
 घृताचें थिजलेंपण । न मोडितां घृतचि जाण ।  
 कां नाटितां कांकर्ण । सोनेचि तें ॥  
 न उकलितां पट । तंतूचि असे स्पष्ट ।  
 न विरवितां घट । मृत्तिका जेवीं ॥  
 म्हणोनि विश्वपण जावें । मग मातें घेयावें ।  
 तैसा नव्हे आघवें । सकटाचि मी ॥  
 ऐसेनि मातें जाणिजे । ते अव्यभिचारी भाक्ति म्हणिजे ।  
 येथ भेदु कांहीं देखिजे । तरि व्यभिचार तो ॥

ज्ञा. १४. ३७१-३८१.

याकारणें भेदातें । सांडूनि अभेदें चित्तें ।  
 आपणयासकट मातें । जाणावें गा ॥  
 पार्था सोनयाची टिकें । सोन्यासी लागली देख ।  
 तैसें आपणपें आणिक । मानावें ना ॥  
 तेजाचा तेजौनि निघाला । परि तेजींचि असे लागला ।  
 तथा रश्मी ऐसा भला । बोध होआवा ॥

१ कांति, तेज. २ पांकळी. ३ फांदी. ४ थंडी. ५ घट्ट झाली. ६ सोन्याचें कडें. ७ टिकली.



हैं परमाणु भूतळीं । हिमकण हिमाचळीं ।  
 मजमाजी न्याहाळीं । अहं तैसें ॥  
 हो कां तरंग लहान । परि सिंधूसीं नाहीं भिन्न ।  
 तैसा ईश्वरीं मी आन । नोहेचि मा ॥  
 ऐसेनि वा समरसें । दृष्टि जें उल्लासे ।  
 भक्ति पै ऐसें । आम्हीं म्हणों ॥

ज्ञा. १४. ३८२-३८७.

आणि ज्ञानाचें चांगावें । इये दृष्टि मानावें ।  
 योगाचेंही आघवें । सर्वस्व हें ॥  
 सिंधु आणि जलधरा-। माजी लागली अखंड धारा ।  
 तैसी वृत्ति वीरा । प्रवर्ते ते ॥  
 कां कुहूसीं आकाशा । तोंडीं सांदा नाहीं जैसा ।  
 तो परमपुरुषीं तैसा । एकवटे गा ॥  
 प्रतिबिंबौनि बिंबवरी । प्रभेची जैसी उजरी ।  
 ते सोहंवृत्ति अवधारीं । तैसी होय ॥  
 ऐसेनि मग परस्परें । ते सोहंवृत्ति जें अवतरे ।  
 तें तियेही सकट सरे । अपैसया ॥  
 जैसा सैधवाचा रवा । सिंधूमाजि पांडवा ।  
 विरालेया विरवावा । हेंही ठाके ॥  
 नातरि जालूनि तृण । वन्हि ही विझे आपण ।  
 तैसे भेद नाशूनि जाण । ज्ञानही नुरे ॥  
 माझे पैलपण जाये । भक्त हें ऐलपण ठाये ।  
 अनादि ऐक्य जें आहे । तैचि निवडे ॥  
 आतां गुणातें तो किरिटी । जिणें या नव्हती गोष्टी ।  
 जे एकपणाही मिठी । पडों सरली ॥

किंबहुना ऐसी दशा । ते ब्रह्मत्व गा सुदंशां ।  
 हें तो पावे जो ऐसा । माते भजे ॥  
 पुढतीं इहीं लिंगीं । भक्त जो माझा जर्गी ।  
 हे ब्रह्मता तयालागीं । पतिव्रता ।  
 जैसे गंगेचेनि वोगे । डळमळीत जळ जें निघे ।  
 सिंधुपद तया जोगे । आन नाहीं ॥  
 तैसा ज्ञानाचिया दिठी । जो माते सेवी किरीटी ।  
 तो होय ब्रह्मतेच्या मुकुटीं । चूडारत्न ॥

ज्ञा. १४. ३८९-४००.

### १४८. अष्टसात्त्विकभाव.

तेथ एक विश्व एक आपण । ऐसें अळुमालु होते जें दुजेपण ।  
 तेही आटोनि गेलें अंतःकरण । विरालें सहसा ॥  
 आंतु आनंदा चेइरे जाहालें । बाहेरी गात्रांचें बळ हारपोनि गेलें  
 आपाद् पांगुतलें । पुलकांचलें ॥  
 वार्षिये प्रथमदशे । वोहळलया शैलांचें सर्वांग जैसे ।  
 विरूढे कोमलांकुरीं तैसे । रोमांच जाहाले ॥  
 शिवतला चंद्रकरीं । सोमकांत द्राव धरी ।  
 तैसिया स्वेदकणिका शरीरीं । दाटलिया ।  
 माजि सांपडलेनि अलिकुळें । जळावरी कमळकळिका जेविं आंदाळे  
 तेविं आंतुलिया सुखोर्मीचेनि बळें । बाहेरी कांपे ॥  
 कर्पूरकदलीचीं गर्भपुटे । उकलतां कापुराचेनि कांदांटे ।  
 पुलिकां गळती तेविं थेंबुटे । नेत्रांनि पडती ॥

१ मर्मज्ञा. २ शिरोभूषण. ३ थोडेसें. ४ जाग्रति. ५ इंद्रियांचें. ६ व्याप्त  
 झालें. ७ रोमांचांनीं. ८ वर्षांकरुंत. ९ ओहळून गेल्यावर. १० घामाचे बिंदु.  
 ११ भ्रमरसमुदायानें. १२ हालते. १३ कापुरकेळीची. १४ गाभ्याचे पडदे.  
 १५ दाट भरणें. १६ कण. १७ नेत्रांतून.

उदयलेनि सुधांकरे । जैसा भरलाचि समुद्र भरे ।  
 तैसा वेळोवेळीं ऊर्मिभरे । उचंबळत असे ॥  
 ऐसा सात्विकांही आटां भावां । परस्परें वर्ततसे हेवा ।  
 तेथ ब्रह्मानंदाची जीवा । राणीवं फावली ॥  
 तेथ बैसला होता जिया सर्वा । तियाचिकडे मस्तक खालविला  
 देवा । मग जोडूनि करसंपुट बरवा । बोलत असे ॥

ज्ञा. ११. २४९-२९४.

१४९. “ अंतरात्मयाही निश्चला । आली शियारी. ”

देवा विश्वरूप पहावयाचे डोहले । केले तिये पावलों प्रतिफळें ।  
 बापा देखिलासी आतां डोळे । निवावे तैसे निवाले ॥  
 अहो देह पार्थिव कीर जाये । ययाची काकुळती कवणा आहे ।  
 परि आतां चैतन्य माझे विपार्ये । वांचेल कीं न वांचे ॥  
 येन्हवीं भयास्तव आंग कांपे । नावेक आगळें तरि मन तापे ।  
 अथवा बुद्धी वांसिंपे । अभिमान विसरिजे ॥  
 परि येतुलियाही वेगळा । जो केवळ आनंदैककळा ।  
 तया अंतरात्मयाही निश्चला । आली शियारी ॥  
 बाप साक्षात्काचा वेध । कैसा देशधंडी केला बोध ।  
 हा गुरुशिष्यसंबंध । विपार्ये नांदे ॥

ज्ञा. ११. ३६६-३७०

१५०. स्वरूपानंदांत द्वैतभाषेचा आत्यंतिक लोप.

परि तें वेगळेंपणें भोगिजे । जैसे पक्षिये फळ चुंबिजे<sup>११</sup> ।  
 तैसे नव्हे, तेथ विसरिजे । भोगितेपणही ॥

१. चंद्र. २ राज्य. ३ ज्या बाजूस. ४ उत्कट इच्छा. ५ मातीचा. ६ भिते.  
 ७ कांटा, कंप. ८ छंद. ९ देशपार. १० क्वचित्च. ११ सेवावें.

भोगी अवस्था एक उठी । ते अहंकाराचा अंचळ लोटी ।  
 मग सुखेसी घे आंठी । गढिपणे ॥  
 तिये आलिंगनमेळीं । होय आपेआप कवळी ।  
 तेथ जळ जैसे जळीं । वेगळे न दिसे ॥  
 कां आकाशी वायो हरपे । तेथ “ दोन्ही ” हे भाष लोपे ।  
 तैसे सुखचि उरें स्वरूपे । सुरतीं तिये ॥  
 पेशी द्वैताची भाष जाय । मग म्हणों जरी एकचि होय ।  
 तरि येथ साक्षी कवण आहे । जाणतें जें ॥

ज्ञा. ९. १३१-१३९.

१५१. “ प्राप्तिचिया पैलतीरीं । विपाइला निघे ”

पें गा मनुष्यांचिया सहस्रेशा-। माजि विपाइलेचिया येथ धिंवसां ।  
 तैसेया धिंवसेकरां बहुवसा-। माजि विरळा जाणे ॥  
 जैसा भरलेया त्रिभुवना-। आंत एक एक चांग अर्जुना ।  
 निवडूनि कीजे सेना । लक्षवरी ॥  
 कीं तयाही पाठीं । जे वेळीं लोह मासातें घाटीं ।  
 ते वेळीं विजयश्रियेचिया पाठीं । एकचि बैसे ॥  
 तैसे आस्थेच्या महापुरीं । रिघताती कोटिवरी ।  
 परि प्राप्तीच्या पैलतीरीं । विपाइला निघे ॥

ज्ञा. ७. १०-१३.

१५२. ईश्वराचा क्रमाक्रमानें साक्षात्कार.

ऐसी आत्मसाक्षात्कारीं । लाभे ज्ञानाची उजरी ।  
 ते सामग्री कीर पुरी । मेळविली ॥

१ पडदा. २ दूर करते. ३ आलिंगन. ४ हृदयपणानें. ५ हजारोंत. ६ एखा-  
 द्याला. ७ धैर्य. ८ नंतर. ९. शस्त्र. १० कांपतें. ११ पदावर. १२ प्रकाश,  
 उत्कर्ष.

आणि तेचि समयीं । सदुरु भेटले पाहीं ।  
 तेर्वांचि तिहीं कांहीं । वंचिजेना ॥  
 परि वोखदं घेतखेंवो । काय लाभे आपला ठावो ।  
 कां उदयजतांची दिवो । माध्यान्ह होय ॥  
 सुक्षेत्रीं आणि वोलेंटे । बीजही पेरिलें गोमटे ।  
 तरि अलोट फळ भेटे । परि वेळें कीं गा ॥  
 जोडला मार्ग प्रांजळ । मिनला सुसंगाचाही मेळ ।  
 तरि पाविजे वांचूनि वेळ । लागेचि कीं ॥  
 तसा वैराग्यलाभ जाला । वरि सदुरुही भेटला ।  
 जीर्वां अंकुर फुटला । विवेकाचा ॥  
 तेणें ब्रह्म एक आधी । येर आघवीची भ्रांति ।  
 हेही कीर प्रतीती । गाढ केली ॥  
 परि तेंचि जें परब्रह्म । सर्वात्मक सर्वोत्तम ।  
 मोक्षाचेंही काम । सरे जेथ ॥  
 यया तिन्ही अवस्था पोटी । जिरवी जें गा किरिटी ।  
 तया ज्ञानासही मिठी । दे जें वस्तु ॥  
 ऐक्याचें एकपण सरे । जेथ आनंदकण ही विरे ।  
 कांहींचि नुरोनि उरें । जें कांहीं गा ॥  
 तियें ब्रह्मीं ऐक्यपणें । ब्रह्मचि होऊनि असणें ।  
 तें क्रमेंचि करूनि तेणें । पाविजे पै ॥  
 भुकेलियापासीं । वोर्गोरिलें षड्सीं ।  
 तो तृप्ति प्रतिग्रासीं । लाहे जेवीं ॥  
 तैसा वैराग्याचा ओलावा । विवेकाचा तो दिवा ।  
 आंबुधिर्ता आत्मठेवा । काढीचि तो ॥  
 तरि भोगिजे आत्मक्राद्धि । येवढी योग्यतेची सिद्धि ।  
 जयाच्या आंगां निरवधि । लेणें जाली ॥

१ फसवलें नाहीं. २ औषध. ३ ओल्या जमीर्नात. ४ अत्यंत. ५ सरळ,  
 सोपा. ६ दृढ. ७ वाढलें. ८ उजळला असतां. ९ अत्यंत.

तो जेणें क्रमें ब्रह्म । होणें करी गा सुगम ।  
तया क्रमाचें आतां वर्म । आईक सांगों ॥

ज्ञा. १४. ९९६-१०१०.

१५३. “ साधनहतियेर । हळूचि ठेवी. ”

ऐसा जितलिया रिपुवर्ग । अपमानिलिया हें जग ।  
अपैसा योगतुरंग । स्थिर जाला ॥  
वैराग्याचें गाढलें । अंगत्राण होतें भलें ।  
तेहीं नावेकें ढिलें । तेव्हां करी ॥  
आणि निवटी ध्यानाचें खांडें । तें दुजें नाहींचि पुढें ।  
म्हणूनि हात आसुडे । वृत्तीचाही ॥  
जैसे रसौषध खरें । आपुलें काज करुनि पुरें ।  
आपणही नुरें । तैसें होतसें ॥  
देखोनि ठाकिजता ठावो । धांवता थिरावे पावो ।  
तैसा ब्रह्मसामीप्यें थांवो । अभ्यास सांडी ॥  
घडतां महोदधीसी । गंगा वेग सांडी जैसी ।  
कां कामिनी कांतापार्सी । स्थिर होय ॥  
ना ना फळतिये वेळे । केळीची वाढी मांडुळे ।  
कां गांवापुढें वळे । मार्ग जैसा ॥  
तैसा आत्मसाक्षात्कार । होईल देखोनि गोचर ।  
ऐसा साधनहतियेर । हळूचि ठेवी ॥  
म्हणौनि ब्रह्मैसीं तया । ऐक्याचा समो धनंजया ।  
होतसे तें उपाया । वोहट पडे ॥  
मग वैराग्याची गोंधळुक । जें ज्ञानाभ्यासाचें वार्धक्य ।  
योगफळाचाही परिपाक । दशा जे कां ॥

१ सोपें. २ सहजच. ३ अंगावर बळकट घातलेलें. ४ कवच. ५ क्षणभर.  
६ उगारणें. ७ उतरवार. ८ हिंसका बसतो. ९ विश्रांतिस्थान. १० बळ.  
११ मिळतां. १२ खुंटते. १३ शत्रु. १४ समय, वेळ. १५ मावळतीं वेळ.

ते शांति पैं गा सुभगा । संपूर्ण ये तयाचिया आंगा ।  
 तें ब्रह्म होआवयाजोगा । होय तो पुरुष ॥  
 पुनवेहुनी चतुर्दशी । जेतुलें उणेंपण शशी ।  
 कां सोळिया ऊनी जैसी । पंधरावी वानी ॥  
 सागरींही पाणी वेगें । संचरे तें रूप गंगे ।  
 येर निश्चळ जें उगें । तें समुद्र जैसा ॥  
 ब्रह्मा आणि ब्रह्महोतिये । योग्यते तैसा पाड आहे ।  
 तेचि शांतीचेनि लाहे । हातें तो गा ॥

ज्ञा. १८. १०७६-१०८९.

### १५४. भक्ताची ईश्वरस्वरूपांत निमग्नता.

ऐसा शरीरसंयोगाचिये रातीं-। माजि धांवतां सडिया आयितीं<sup>१</sup> ।  
 तंव कर्मक्षयाची पाहाती । पाहांट जाली ॥  
 तैसाचि गुरुकृपा उखा उजळली । ज्ञानाची वीतपली पडली ।  
 तेथ साम्याची ऋद्धि उघडली । तयाचिये दृष्टी ॥  
 ते वेळीं जयाकडे वास पाहे । तेउता मीचि तया एक आहे ।  
 अथवा निवांत जरी राहे । तन्ही मीचि तया ॥  
 हें असो आणीक कांहीं । तया सर्वत्र मीवांचूनि नाहीं ।  
 जैसैं सबाह्यजळ डोहीं । बुडालिया घटा ॥  
 तैसा तो मजभीतरें । मी तया आंतबाहेरीं ।  
 हें सांगिजेल बोलवरी । तैसैं नव्हे ॥

ज्ञा. ७. १३०-१३४.

१ कस. २ मिळवितो. ३ एकटा. ४ तयारीनें. ५ उगाडती. ६ उषःकाल.  
 ७ कोंबळें ऊन. ८ वाट.

## १५५. भक्तांचें संवादसुख.

चित्तं मीचि जाहाले । मियेंचि प्राणें धांले ।  
 मग जीवां मरों विसरले । बोधाचिया भुलीं ॥  
 मग तया बोधाचेनि माजें । नाचती संवादसुखाचेनि भोजें<sup>१</sup> ।  
 आतां एकमेकां घेपे दीजे । बोधाचि वरी ॥  
 जैसीं जवळिकेचीं सरोवरें । उचंबळलिया कालवती परस्परें ।  
 मग तरंगासी धवळारें । तरंगाचि होती ॥  
 तैसी घेरयेरांचिये मिळणीं । पडत आनंदकल्लोळांची वेणी ।  
 तेथें बोधाचीं लेणीं । बोधाचि मिरवी ।  
 जैसैं सूर्यें सूर्यातें वोवाळिलें । कीं चंद्रें चंद्रम्या खेंवें दीधळें ।  
 ना तरी सरिसेनि पाडें मिनले । दोन्ही बोध ।  
 तैसैं प्रयाग होत सामरंम्याचें । वरी वोसाण तरत सात्त्विकाचें ।  
 ते संवादचतुष्पथींचे । गणेश जाहाले ॥  
 पै गुरुशिष्यांचिया एकांतीं । जे अक्षरा एकाची वंदती ।  
 ते मेधाचिया परी त्रिजगतीं । गर्जती सैंध<sup>२</sup> ॥  
 जैसी कमळकळिका जालेपणें । हृदयींचिया मकरंदातें राखों नेणे ।  
 दे राया रंका पारणें । आमोदांचें ॥  
 तैसैंचि मातें विश्वीं कथित । कथितेनि तोषें कथूं विसरत ।  
 मग तया विसरामाजि विरत । आंगें जीवें ॥

ज्ञा. १०. ११९-१२८.

१ तृप्त झाले. २ मदानें. ३ संतोषानें. ४ धवलागारें, चुनेगर्ची घरें,  
 ५ आलिंगन. ६ योग्यतेनें. ७ ऐक्यरसाचें. ८ पुरांतील वाहून येणारीं लांकडें.  
 ९ संवादरूप चौकांतील ( जेथें चार रस्ते मिळतात तेथें ). १० उच्चार.  
 ११ पुष्कळ. १२ सुवास.



## १५६. ईश्वरास प्रियतम कोण ?

जें न सांगेचि पितया वसुदेवासी । जें न सांगेचि माते देवकीसी ।  
 जें न सांगेचि बंधु बलिभद्रासी । तें गुह्य अर्जुनेसीं बोलत ॥  
 देवी लक्ष्मी येवढी जवळिक । ते ही न देखे या प्रेमाचें सुख ।  
 आजि कृष्णप्रेमा बिकं । यातेंचि आधि ॥  
 सनकादिकांचिया आशा । वाढीनल्या कीर बहुवसा ।  
 परि त्याही येणेंमानें यशा । येतीचिना ॥  
 या श्रीजगदीश्वराचें प्रेम । एथ दिसतसे निरुपम ।  
 कैसं पाथें येणें सर्वोत्तम । पुण्य केलें ॥

ज्ञा. ४. ८-११.

## १५७. “ तो बल्लभा मी कांत । ऐसा पढिये. ”

तो सर्वभूतांच्या ठायीं । द्वेषातें नेणेचि कहीं ।  
 आपपर नाहीं । चैतन्या जैसा ॥  
 उत्तमातें धरिजे । अधमातें अव्हेरिजे ।  
 हें कांहींचि नेणजे । वसुधा जेवीं ॥...॥  
 गाईची तृषा हरूं । व्याघ्रा विष होऊनि मारूं ।  
 ऐसं नेणेचि गा करूं । तोय जैसं ॥  
 तैसी आघवियांचि भूतमात्रीं । एकपणें जया मैत्री ।  
 कृपेसी धात्री । आपण जो ॥  
 आणि मी हे भाष नेणे । माझें कांहींचि न म्हणे ।  
 सुखदुःख जाणणें । नाहीं जया ॥  
 तेवींचि क्षमेलगीं । पृथ्वीसी पवांड आंगीं ।  
 संतोषा उत्संगीं । दिघळें घर ॥...॥  
 जीव परमात्मा दोन्ही । बैसले एकासनीं ।

जयाचिया हृदयभुवनीं । विराजती ॥  
 ऐसा योगसमृद्धि । होऊनि जो निरवधि ।  
 अर्पी मनोबुद्धि । माझ्या ठायीं ॥  
 आंत बाहेरीं योग । निर्वाळलेयाही चांग ।  
 तरि माझा अनुराग । सप्रेम जया ॥  
 अर्जुना तो भक्त । तोचि योगी तोचि मुक्त ।  
 तो वल्लभा मी कांत । ऐसा पढिये ॥...॥  
 तरि पढियंतयाची कहाणी । हे भुलीची भारणी ।  
 इयें तंव न बोलणीं । परि बोलवी श्रद्धा ॥...॥  
 तरी आतां बोलों । भलें या सुखा मीनलों ।  
 ऐसें म्हणतखेचीं डोलों । लागला देवो ॥

ज्ञा. १२. १४४-१६३.

१५८. भक्तांच्या योगक्षेमाची काळजी देवास आहे.

पैं सर्वभावैसीं उंखितें । जे वोपिले<sup>१</sup> मज चित्तें ।  
 जैसा गर्भगोळ उद्यमातें । कोण्याही नेणे ॥  
 तैसा मीवांचुनी कांहीं । आणीक गोमटेंचि नाहीं ।  
 मजचि नाम पाहीं । जिणेयां ठेविलें ॥  
 ऐसें अनन्यगतिकें चित्तें । चिंतितंसांते मातें ।  
 जे उपासिती तयांतें । मीचि सेवी ॥  
 ते एकवटूनि जिये क्षणीं । अनुसरले गा माझिये वाहणीं ।  
 तेव्हांचि तयांची चिंतवणी । मजचि पडली ॥  
 मग तिहीं जें जें करावें । तें मजचि पडलें आघवें ।  
 जैसी अजातपक्षाचेनि जीवें । पक्षिणी जिये ॥

१ शोभतात. २ निर्मलपणें सिद्धझाल्यावरही. ३ प्रीति. ४ स्त्री. ५ पति  
 ६ आवडत्याची. ७ गोष्ट. ८ भुरळ. ९ सर्व प्रकारच्या वृत्तीसहित. १० उक्तें  
 ११ विकले. १२ जगण्याला. १३ चिंतीत असतां. १४ मार्गाला. १५ काळजी  
 १५ पंख न फुटलेल्याच्या.

आपुली तहानभूक नेणे । तान्हया निकें तें माउलीसचि करणें ।  
 तैसे अनुसरले मज प्राणें । तयांचें सर्व मी करीं ॥  
 तथा माझिया सायुज्याची चाड । तरि तेंचि पुरवी कोड ।  
 कां सेवा म्हणती तरि आड । प्रेम सुये ॥  
 ऐसा मनीं धरिती जो जो भावो<sup>१</sup> । तो पुढां पुढां लागें तथा देवों ।  
 आणि दिधलियाचा निर्वाहो । तोही मीचि करी ॥  
 हा योगक्षेम आघवा । तयांचा मजचि पडिला पांडवा ।  
 जयांचिया सर्वभावा । आश्रय मी ॥

ज्ञा. ९. ३३५-३४३.

१५९. “ काय समर्थाची कांता । कोरान्न मागे ? ”

कर्मद्रियें सुखें । करिती कर्म अशेखें ।  
 जियें कां वर्णविशेखें । भागा आलीं ॥  
 विधीतें पाळित । निषेधातें गाळित ।  
 मज देऊनि जाळित । कर्मफळें ॥  
 यथापरी पाहीं । अर्जुना माझे ठार्यीं ।  
 सैन्यसूनि नाहीं । करितीं कर्म ॥  
 आणीकही जे जे सर्व । कायिक वाचिक मानसिक भाव ।  
 तयां मीवांचूनि धांव । आनौतीं नाहीं ॥  
 ऐसे जे मत्पर । उपासिती निरंतर ।  
 ध्यानमिषे घर । माझे झाले ॥  
 जयांचिये आवडी । केली मजसी कुळवाडी ।  
 भोगमोक्ष बापुडीं । त्यजिलीं कुळें ॥  
 ऐसे अनन्ययोगें । विकले जीवें मनें आंगें ।  
 तयांचें कायि एक सांगें । जें सर्व मी करीं ॥...॥

१ घालतो. २ हेतु. ३ व्यवस्था. ४ योग=अप्राप्ताची प्राप्ति, क्षेम=प्राप्ताचें संरक्षण. ५ अर्पण करून. ६ नाहीशी. ७ अन्य, दुसरी. ८ व्यवहार. ९ दीन.

तेवि मी तयां । जैसे असती तैसियां ।  
 कळिकाळ नोकोनियां । घेतला पटां ॥  
 येऱ्हवीं तरी माझिया भक्तां । आणि संसाराची चिंता ।  
 काय समर्थाची कांता । कोरात्र मागे ॥

ज्ञा. १२. ७६-८९.

१६०. “ आणि काळाची दृष्टि न पडे । हें आम्हां करणें. ”

पेसैं प्रेमाचेनि बहुवसपणें । नाहीं रातीदिवो जाणणें ।  
 केलें माझें सुख अव्यंगवाणें । आपणपेयां जिहीं ॥  
 कां जे ते जिया वाटा । निगाले गा सुभटा ।  
 ते सोय पाहेनि अब्हांटा । स्वर्गापवर्ग ॥...॥  
 आतां यावरी येतुलें घडे । जे तेंचि सुख आंगळें वाढे ।  
 आणि काळाची दृष्टि न पडे । हें आम्हां करणें ॥  
 लळेयाचिया बाळका किराटी । गवसणी करुनि स्नेहाचिया दिठी ।  
 जैसी खेळतां पाठोपाठीं । माउली धांवे ॥  
 तें जो जो खेळ दावी । तो तो पुढें सोनयाचा करुनि ठेवी ।  
 तैसी उपासतीची पदवी । पोषित मी जायें ॥  
 जिये पदवीचेनि पोषकें । ते मातें पावती यथासुखें ।  
 हे पाळती मज विशेखें । आवडे करूं ॥  
 पै गा भक्तांसि माझें कोर्ड । मज तयांचे अनन्यगतीची चाड ।  
 कां जे प्रेमळांचें सांकड । आमुचिया घरीं ॥  
 पाहे पां स्वर्गमोक्ष उपांयिले । दोन्ही मार्ग तयांचिया वाहणी केले ।  
 आम्हीं आंगही शेखीं वेंचिले । लक्ष्मयेसीं ॥

१ जिकून, पराभवकरून. २ पदरांत. ३ कोरडी भिक्षा. ४ आधिक्यानें.  
 ५ पूर्ण. ६ आपलेंसैं. ७ मार्ग. ८ आडमार्ग. ९ स्वर्ग व मोक्ष. १० अधिक.  
 ११ आवडल्या. १२ पांघरूण. १३ उपासनेची. १४ योग्यता, अधिकार.  
 १५ रक्षण, क्षेम. १६ आवड. १७ उत्तम ज्ञालेले. १८ मार्ग, रहदारी. १९ शेवटीं.

परि आपणपेंवाण जें एक । तें तैसेंचि सुख साजुंक ।  
सप्रेमालागीं देख । ठेविलें जतन ॥

ज्ञा. १०. १२९-१३९.

१६१. “ आम्हीं भावाचे पाहुणे । भलतेया.”

मग निःसीमभावउल्हासें । मज अर्पावयाचेनि मिसैं ।  
फळ एक आवडे तैसें । भलतयाचें हो ॥  
भक्त माझियेकडे दावी । आणि मी दोन्ही हात वोडवीं ।  
मग देंठ न फेडितां सेवीं । आदरेसीं ॥  
पें गा भक्तीचेनि नांवें । फूल एक मज घावें ।  
तें लेखें तरि म्यां तुरंवावें । परि मुखींचि घाली ॥  
हें असो कायसीं फुलें । पानचि एक आवडतें जाहालें ।  
तें साजुकही न हो, सुकलें । भलतैसें ॥  
परि सर्वभावं भरलें देखें । आणि भुकेला अमृतें तोखें ।  
तैसें पत्रचि परि तेणें सुखें । आरोगूं लागें ॥  
अथवा ऐसेंही एक घडे । जें पालाही परि न जोडे ।  
तरी उदकाचें तंव सांकडें । नव्हेल कीं ॥  
तें भलतेथ निमोलें<sup>१</sup> । न जोडितां आहे जोडलें ।  
तेंचि सर्वस्व करुनि अर्पिलें । जेणें मज ॥  
तेणें वैकुंठापासोनि विशालें । मजलागीं केलीं राउलें ।  
कौस्तुभाहूनि निर्मलें । लेणीं दिघलीं ॥...॥  
हें सांगावें काय किरीटी । तुवांचि देखिलें आपुलिया दिठी ।  
मी सुदामयाचिया सोडी गांठी । पव्हयासाठीं ॥  
पें भक्ति एकी मी जाणें । तेथ सानें थोर न म्हणे ।  
आम्हीं भावाचे पाहुणे । भलतेया ॥

१ अनुच्छिष्ट. २ अमर्याद प्रेमाच्या उत्कर्षानें. ३ निमित्तानें. ४ हवें तें.  
५ पुढें करतो. ६ तोडतां. ७ समज. ८ हुंगावें. ९ तुष्ट होतो. १० खाऊं लागतो.  
११ किंमतीवांचून. १२ घरें.

थेर पत्र पुष्प फळ । हें भजावया मिस केवळ ।  
 वांचूनि आमुचियालागीं निष्कळ । भक्तितत्त्व ॥  
 म्हणोनि अर्जुना अवधारीं । तूं बुद्धी एकी सोपारी करीं ।  
 तरी सहजें आपुलिया मनोमंदिरीं । नें विसंबें मातें ॥

ज्ञा. ९. ३८२-३९७.

१६२. “ तयातें आम्हीं माथां । मुकुट करूं. ”

मग यावरीही पार्था । माझ्या भजनीं आस्था ।  
 तरी तयातें मी माथां । मुकुट करी ॥...॥  
 जे पुरुषार्थसिद्धि चौथी । घेऊनि आपुलिया हातीं ।  
 रिगाला भक्तिपंथीं । जगा देत ॥  
 कैवल्याचा अधिकारी । मोक्षाची सोडी वांधीकरी ।  
 कीं जलाचिये परी । तळवट घे ॥  
 म्हणोनि गा नमस्कारूं । तयातें आम्हीं माथां मुकुट करूं ।  
 तयाची टांच धरूं । हृदयीं आम्हीं ॥  
 तयाचिया गुणांचीं लेणीं । लेववूं आपुलिये वाणीं ।  
 तयाची कीर्ति श्रवणीं । आम्हीं लेवूं ॥  
 तो पाहावा हे डोहळे । म्हणोनि अचक्षूसि मज डोळे ।  
 हातींचेनि लीलाकमळें । पूजूं तयातें ॥  
 दौवरी दोनी । भुजा आलों घेउनी ।  
 आलिंगावयालागुनी । तयाचें आंग ॥...॥  
 आम्हीं तयांचें करूं ध्यान । ते आमुचें देवतार्चन ।  
 तें वांचूनि आन । गोमटें न मानूं ॥  
 तयांचें आम्हां व्यसन । ते आमुचे निधिनिधान ।  
 किंबहुना समाधान । ते मिळती तें ॥

ज्ञा. १२. २१४-२३७.

## १६३. भक्तांच्या उद्धाराची काळजी ईश्वरास आहे.

जन्ममृत्यूचिया लाटी । झळंबती इया सृष्टी ।  
 तें देखोनियां पोटी । ऐसे जाहाले ॥  
 भवसिंधूचेनि माजे । कवणासी धाक नुपजे ।  
 तेथ जरी कीं माझे । विहिती हन ॥  
 म्हणोनि गा पांडवा । मूर्तीचा मेळावा ।  
 करूनि त्यांचिया गांवा । धांवत आलों ॥  
 नामाचेया सहस्रवरी । नावा इया अवधारी ।  
 सजूनियां संसारी । तारूं जाहलों ॥  
 सडे जे देखिले । ते ध्यानकांस लाविले ।  
 परिग्रही घातले । तरियांवरी ॥  
 प्रेमाची पेटी । बांधली एकाचिया पोटी ।  
 मग आणले तटी । सायुज्याचिया ॥  
 परि भक्ताचेनि नांवे । चतुष्पदादि आघवे ।  
 वैकुंठीचिये रणिवे । योग्य केले ॥  
 म्हणोनि गा भक्तां । नाहीं एकही चिंता ।  
 तयांतें समुद्धर्ता । आथि मी सदा ॥  
 आणि जेव्हांचि कां भक्ती । दिधली आपुली चित्तवृत्ति ।  
 तेव्हांचि मज सूति । त्यांचिये नांटीं ॥  
 याकारणें गा भक्तराया । हा मंत्र तुवां धनंजया ।  
 शिकिजे जे यया । मार्गा भजिजे ॥

ज्ञा. १२. ८७-९६.

१ लाटांनीं. २ बुडतील, स्पर्श केले जातील. ३ भीति. ४ तयार करून.  
 ५ एकटे. ६ नाबेवर. ७ पश्वादिक्. ८ राज्याला. ९ प्रवेश. १० ठिकाणीं.

१६४. देहांतींच्या दुःखाचें ईश्वर निवारण करितो.

तेथ अर्जुना जरी विपायें । तुझ्या जीवीं हन पेसें जाये ।  
ना हें स्मरण मग होये । कायसयावरी अंतीं ॥  
इंद्रियां अनघड पडलिया । जीवितांचें सुख बुडालिया ।  
आंत बाहेरीं उघडलिया । मृत्युचिन्हें ॥  
ते वेळीं बैसावेंचि कवणें । मग कवण निरोधी करणें ।  
तेथ काह्यांचेनि अंतःकरणें । प्रणव स्मरावा ॥  
तरि गा ऐसीया हो ध्वनी । झणें थारा देशी गा मनीं ।  
पै नित्य सेविला मी निदानीं । सेवक होय ॥  
जे विषयांसि तिळांजुळी देउनी । प्रवृत्तीवरी निर्गड वाउनी ।  
मातें हृदयीं सूनी । भोगिताती ॥...॥  
ऐसे निरंतर एकवटले । जे अंतःकरणीं मजसीं लिंगटले ।  
मीचि होउनी आतले । उपासितो ॥  
तया देहावसान जें पावे । तें तिहीं मातें स्मरावें ।  
मग म्यां जरी न पावावें । तरी उपासित ते कायसी ॥  
पै रंक एक आडलेपणें । काकुळती धांव गा धांव म्हणे ।  
तरि तयाचिये ग्लांनी धांवणें । काय न घडे मज ॥  
आणि भक्तांही तेचि दशा । तरि भक्तीचा सोस कायसा ।  
म्हणऊनि हा ध्वनी ऐसा । न वाखांणावा ॥  
तिहीं जे वेळीं मी स्मरावा । ते वेळीं स्मरिला कीं पावावा ।  
तो आभारही जीवा । साहवेचिना ॥  
तें ऋणवैपण देखोनि आंगीं । मी आपुलियाचि उत्तीर्णत्वालांगीं ।  
भक्तांचिया तनुत्यागीं । परिचर्या करी ।

१ कदाचित्. २ असमर्थता, संकोचितता. ३ प्राप्त झाली असतां. ४ जगण्याचें.  
५ इंद्रियें. ६ कोणत्या. ७ संशय. ८ सर्वथैव सोडून. ९ हृत्तीच्या पायाला अडक-  
वण्याची बेडी. १० घालून. ११ तल्लीन झाले. १२ उपासना. १३ दीन.  
१४ संकट, दुःख. १५ खटाटोप. १६ बोलूं नकोस. १७ कर्जाचें ओझे.  
१८ उतराईकरतां. १९ सेवा.



देहवैकल्याचा वारा । झणें लागेल या सकुमारा ।  
 म्हणोनि आत्मबोधाचे पांजिरां । सुयें तयातें ॥  
 वरि आपुलिया स्मरणाची उवायिली । हीं वं ऐसी करीं साउली ।  
 ऐसिनि नित्यबुद्धि संचली । मी आणी तयातें ॥  
 म्हणोनि देहांतीचें सांकडें । माझियां कहींचि न घडे ।  
 मी आपुलियातें आपुलीकडे । सुखेंचि आणीं ॥

ज्ञा. ८. १२०-१३४.

१६५. साधु देह कसा ठेवतो ?

तया अव्यंगवाणेया ब्रह्मातें । प्रयाणकाले प्राप्ते ।  
 जो स्थिरावलेनि चित्तें । जाणोनि स्मरे ॥  
 बाहेर पद्मासन रचुनी । उत्तराभिमुख बैसोनि ।  
 जीर्वां सुख सूनी । कर्मयोगाचें ॥  
 आंतु मिर्नलेनि मनोधर्में । स्वरूपप्राप्तीचेनि प्रेमें ।  
 आपेंआप संभ्रमें । मिळावया ॥...॥  
 परी मनाचेनि स्थैर्यें धरिला । भक्तीचिया भावना भरला ।  
 योगबळें आवरला । सज्ज होउनी ॥  
 तो जडाजडातें विरवितु । भ्रूलतांमाजी संचरतु ।  
 जैसा घंटानाद लयस्थु । घंटेसींच होय ॥  
 कां झांकलिये घटांचा दिवा । नेणजे काय जाहला केव्हां ।  
 या रीतीं जो पांडवा । देह ठेवी ॥  
 तो केवळ परब्रह्म । जया परमपुरुष ऐसें नाम ।  
 तें माझे निजधाम । होऊनि ठाके ॥

ज्ञा. ८. ९१-९९.

१ देहदुःखाचा. २ पिंजऱ्यांत. ३ प्रशस्त. ४ गार. ५ देतो. ६ पूर्ण  
 ७ एकवटलेल्या. ८ लीन करतो. ९ भुकुटीमध्यें.

१६६. ईश्वरास मिळाल्यावर पुनरावृत्ति नाही.

हैं एकैक सांगोनि वायां । काय फार करूं धनंजया ।  
 पै गेलिया जया ठाया । तो ठावोचि होइजे ॥...॥  
 तैसा संसार जया गांवा । गेला सांता पांडवा ।  
 होऊनि ठाके आघवा । मोक्षाचाची ॥...॥  
 म्हणोनि तूप होऊनि माघौतें । जेवीं दुधपणा न येचि निरुतें ।  
 तोर्वि पावोनियां जयातें । पुनरावृत्ति नाही ॥  
 तें माझें परम । साचोकारें निजधाम ।  
 हैं अंतुवट तुज वर्म । दाविजत असे ॥

ज्ञा. ८. १९६-२०३.

१६७. देवभक्तांची अभिन्नता.

जैसा वारा कां गगनीं विरे<sup>१</sup> । मग वारेंपण वेगळें नुरे ।  
 तेवि भक्त हैं पैजे न सरे । जरी ऐक्या आला ॥  
 जरी पवन हालवूनि पाहिजे । तरी गगनावेगळा देखिजे ।  
 येन्हवीं गगन तों सहजे । असें जैसें ॥  
 तैसें शरीरीं हन कर्म । तो भक्त ऐसा गमे ।  
 परी अंतरप्रतीतिधर्म । मीचि जाला ॥  
 आणि ज्ञानाचेनि उंजिडलेपणें । मी आत्मा ऐसें तो जाणे ।  
 म्हणउनि मीही तैसेचि म्हणे । उचंबळलासांता ॥...॥  
 कां जे तनुमनप्राणें । तें आणिक कांहींच नेणें ।  
 देखतसांतें म्हणे । हे माय माझी ॥  
 तें येणें मानें अनन्यगति । म्हणऊनि धेनुही तैसीच प्रीति ।  
 तयालार्गी लक्ष्मीपति । बोलिले साचें ॥

१ गेला असतां. २ निश्चयेंकरून. ३ अंतरंग. ४ शांत होतो. ५ प्रतिज्ञा.  
 ६ वाटतो. ७ उदयानें.

हैं असो मग म्हणितलें । जें कां तुज सांगितलें ।  
 तेही भक्त भले । पढियंते आम्हां ॥  
 परि जाणोनियां मातें । जे पाहों विसरले माघौतें ।  
 जैसैं सागरा येऊनि सरिते । मुरडावें ठेलें ॥  
 तैसो अंतःकरणकुहरीं जन्मली । जयाची प्रतीतिगंगा मज मीनली ।  
 तो मी हे काय बोलीं । फार करूं ॥  
 येन्हवीं ज्ञानिया जो म्हणिजे । तो चैतन्यचि केवळ माझें ।  
 हें न म्हणावें परि काय कीजे । न बोलणें बोलों ॥

ज्ञा. ७. ११४-१२६.

### १६८. जीवन्मुक्तावस्था.

आणि भक्तां तरी देहीं । विशेष एकवंचीचा ठाव नाही ।  
 म्हणऊनि अब्हेर करितां कांहीं । वियोग ऐसा न वाटे ॥  
 ना तरी देहांतीचि मियां यावें । मग आपणपें यातें न्यावें ।  
 हेंही नाही जे स्वभावें । आधींचि मज मिनले ॥  
 येरीं शरीराचिया सलिलीं । असतेंपण हेंचि साउली ।  
 वांचुनि चंद्रिका तें ठेली । चंद्रीच आहे ॥  
 ऐसे जे नित्ययुक्त । तयांसि सुलभ मी सतत ।  
 म्हणऊनि देहांतीं निश्चित । मीचि होती ॥

ज्ञा. ८. १३६-१३९.

१६९. “ ते मरणाएलीचकडे । मज मिळोनि गेले फुडें. ”

मनें वाचा करणीं । ज्ञांघिषा भजनीं देवांघिषा वाहाणी ।  
 ते शरीर जातिघेक्षणीं । देवचि जाले ॥

१ मार्ग. २ माघाचें उलटणें. ३ राहिलें. ४ शुद्धेंत, ५. तादात्म्याचा. ६ पत्ता.  
 ७ येन्हवीं. ८ इंद्रियें. ९ इंद्रादिकदेवांच्या. १० मार्ग.

अथवा पितरांचीं व्रतें । वाहातीं जयांचीं चित्तें ।  
 जीवित सरलिया तयांतें । पितृत्व वरी ॥  
 कां क्षुद्रदेवतादि भूतें । तियेंचि ज्यांचीं परम दैवतें ।  
 जिहीं अभिचारिकीं तयांतें । उपासिलें ॥  
 तयां देहाची जवनिका फिटली । आणि भूतत्वाची प्राप्ति जाहली ।  
 एवं संकल्पवशें फळलीं । कर्में तया ॥  
 मग मीचि डोळां देखिला । जिहीं कार्नां मीचि ऐकिला ।  
 मीचि मनीं भाविला । वानिला वाचा ॥  
 सर्वांगीं सर्वां ठायीं । मीचि नमस्कारिला जिहीं ।  
 दानपुण्यादिकें जें काहीं । तें माझियाचि मोहूरां ॥  
 जिहीं मातेंचि अध्ययन केलें । जे आंतवाहेरीं मियांचि धाले ।  
 जयांचें जीवित्व जोडलें । मजचिलार्गीं ॥  
 जे अहंकार वाहत अंगीं । आम्हीं हरीचे भूषावयालार्गीं ।  
 जे लोभिये एकचि जर्गीं । माझेनि लोभें ॥  
 जे माझेनि कामें सकाम । जे माझेनि प्रेमें सप्रेम ।  
 जे माझिया भुली सभ्रम । नेणती लोक ॥  
 जयांचीं जाणतीं मजचि शास्त्रें । मी जोडें जयांचेनि मंत्रें ।  
 ऐसे जे चेष्टामात्रें । भजले मज ॥  
 ते मरणापेलीचकडे । मज मिळोनि गेले फुडें ।  
 मग मरणीं आणिकीकडें । जातील केवें ॥  
 म्हणोनि मद्यांजी जे जाहले । ते माझिया सायुज्या आले ।  
 जिहीं उपचारमिषें दिधलें । आपणपें मज ॥

ज्ञा. ९. ३५५-३६६.

## १७०. देवाशीं ऐक्यतेचीं साधनें.

तरी बाह्य आणि अंतरा । आपुलिया सर्व व्यापारा ।  
 मज व्यापकातें वीरा । विषय करीं ॥  
 आघवा आंगीं जैसा । वायु मिळोनि आहे आकाशा ।  
 तूं सर्वकर्मी तैसा । मजसींचि अस ॥  
 किंबहुना आपुलें मन । करीं माझें एकायतन ।  
 माझेनि श्रवणें कान । भरुनि घालीं ॥  
 आत्मज्ञानें चोखडीं । संत जे माझीं रूपडीं ।  
 तेथ दृष्टी पडो आवडी । कामिनीं जैसी ॥  
 मी सर्ववस्तुचिं वसोंटें । माझीं नामें जियें चोखटें ।  
 तियें जीवा यावया वाटे । वाचेचिये लावीं ॥  
 हाताचे करणें । कां पायाचें चालणें ।  
 तें होय मजकारणें । तैसें करीं ॥  
 आपुला अथवा परावा-। ठायीं उपकरसी पांडवा ।  
 तेणें यज्ञें होयीं बरवा । याज्ञिक माझा ॥  
 हें एकैक शिकऊं कायी । पै सेवकै आपुल्या ठायीं ।  
 उरऊनि येर सर्वही । मी सेव्याचि करीं ॥  
 तेथ जाऊनि भूतद्वेष । सर्वत्र नमवैन मींचि येक ।  
 ऐसेनि आश्रय आत्यांतिके । लाहसीं तूं माझा ॥  
 मग भरलेया जगाआंत । जाऊनि तिजयाची मात ।  
 होऊनि ठायील एकांत । आम्हां तुम्हां ॥  
 तेव्हां भलतिये अवस्थे । मी तूतें तूं मातें ।  
 भोगिसी ऐसें आइतें । वाढेल सुख ॥  
 आणि तिजें आडळकरितें । निमालें अर्जुना जेथें ।  
 तें मीचि म्हणौनि तूं मातें । पावसी शेखीं ॥  
 जैसी जळींची प्रतिभा । जळनाशीं बिंबा ।  
 येतां गाभागोभा । कांहीं आहे ॥

पैं पवन अंबरा । कां कळोळ सागरा ।  
 मिळतां आडवारा । कोणाचा गा ॥  
 म्हणौनि तूं आणि आम्हीं । हें दिसताहे देहधर्मी ।  
 मग ययाच्या विरामीं । मीचि होसी ॥

ज्ञा. १८. १३९३-१३६७.

### १७१. ऐक्यभक्ति.

तरि जयांचे चोखटे मानसीं । मी होऊनि असें क्षेत्रसंन्यासी ।  
 जयां निजेल्यातें उपासी । वैराग्य गा ॥  
 जे ज्ञानगंगे नाहाले । पूर्णता जेऊनि घाले ।  
 जे शांतीसि झाले । पल्लव नवे ॥  
 जे परिणामा निघाले कौंभ । जे धैर्यमंडपाचे स्तंभ ।  
 जे आनंदसमुद्रीं कुंभ । चुबकळोनि भरले ॥  
 जयां भक्तीची येतुली प्राप्ति । जे कैवल्यातें परतें सर म्हणती ।  
 जयांचिये लीलेमाजि नीति । जियाली दिसे ॥  
 जे आघवांचि कैरणीं । लेइले शांतीचीं लेणीं ।  
 जयांचें चित्त गवसणी । व्यापका मज ॥  
 ऐसे जे महानुभाव । दैविये प्रकृतीचें दैव ।  
 जे जाणोनियां सर्व । स्वरूप माझें ॥  
 मग वाढतेनि प्रेमें । मातें भजती जे महात्मे ।  
 परि दुजेपण मनोधर्में । शिवतलें नार्हीं ॥  
 ऐसें मीचि होऊनि पांडवा । करिती माझी सेवा ।  
 परि नवलावो तो सांगावा । असे आइक ॥

ज्ञा. ९. १८८-१९६.

## १७२. अनन्यसाक्षात्कार.

एवं तो बोले तैं स्तवन । तो देखे तैं दर्शन ।  
 अद्वया मज गमन । तो चाले तैंचि ॥  
 तो करी तेतुली पूजा । तो कल्पी तो जप माझा ।  
 तो निजे तेचि कपिध्वजा । समाधि माझी ॥  
 जैसें कनकेंसीं कांकणें । असिजे अनन्यपणें ।  
 तो भक्तियोंगें येणें । मजसीं तैसा ॥  
 उदकीं कल्लोळ । कापुरीं परिमळ ।  
 रत्नीं उजाळ । अनन्य जैसा ॥  
 किंबहुना तंतूसीं पट । कां मृत्तिकेसीं घट ।  
 तैसा तो येकवट । मजसीं माझा ॥  
 इया अनन्यसिद्धा भक्ति । या आघवाचि दृश्यजार्ती ।  
 मज आपणपैया सुमति । द्रष्टयातें जाणे ॥

ज्ञा. १८. ११८०-८९.

## १७३. अद्वैतजागृति.

तेथ अज्ञान सरोनि जाये । आणि यजिता यजन हें ठाये ।  
 आत्मसमरसीं न्हाये । अवभृथीं जेव्हां ॥...॥  
 जैसा चेइला तो अर्जुना । म्हणे स्वप्नींची हे विचित्र सेना ।  
 मीचि जाहलों होतो ना । निद्रावशें ॥  
 आतां सेना ते सेना नव्हे । हें मीचि एक आघवें ।  
 ऐसें एकत्वें मानवे । विश्व तया ॥  
 मग ता जीव हे भाष सरें ! आब्रह्म परमात्मबोधें भरे ।  
 ऐसे भजती ज्ञानाध्वरें । एकत्वें येणें ॥

ज्ञा. ९. २४४-२४८.

## १७४. स्वराज्यप्राप्तीचा आनंद.

ऐसी वैराग्याची अंगी । बाणूनियां वंज्रांगी ।  
 राजयोगतुरंगी । आरूढला ॥  
 वरि आड पडिले दिठी । सानें थोर हि निवटी ।  
 तें वळी विवेकमुठी । ध्यानाचें खोंडे ॥  
 ऐसेनि संसाररणांतु । आंधारीं सूर्य तैसा असे जातु ।  
 मोक्षविजयश्रिये वरैतु । होआवयालागीं ॥  
 तेथ आडवावया आले । दोषवैरी जे धोर्पटिले ।  
 तयांमाजी पहिले । देहाहंकार ॥...॥  
 तयाचा देहदुर्ग हा थारा । मोडुनी घेतला तो वीरा ।  
 आणि बळ हा दुसरा । मारिला वैरी ॥...॥  
 तो विषयविषाचा अर्थावो । आघवियां दोषांचा रावो ।  
 परी ध्यानखड्गाचा घावो । साहेल कैचा ॥...॥  
 तो विश्वासें मारितां रिपु । निवटूनि घातला दुर्षु ।  
 आणि जयाचा अहा कंपु । तापसांसी ॥...॥  
 तो कामु कोणेचि ठार्या । नसे ऐसें केले पाहीं ।  
 कां तेंचि क्रोधाही । सहजें जालें ॥  
 मुळाचें तोडणें जैसें । होय कां शाखोद्देशे ।  
 कामें नासलेनि नासे । तैसा क्रोध ॥  
 म्हणौनि कामु वैरी । जाला जेथ ठाणोरी ।  
 तेथ सरली वारी । क्रोधाची ही ॥  
 आणि समर्थु आपुला खोडा । शिसे वाहवी जैसा होडा ।  
 तैसा भुंजौनि जो गाढा । परिग्रहो ॥...॥

१ कवच. २ संहार करणें. ३ बळकट धरतो. ४ खड्ग, तलवार. ५ वरयितु,  
 वरणारा, भर्ता. ६ बडविले. ७ ठाव, डोह. ८ वधकरणें. ९ शाखांचा उद्देशानें.  
 १० नामशेष, नष्ट. ११ येणेंजाणें. १२ अडकण, बेडी. १३ पैजेनें. १४ उप-  
 भोग घेऊन.



शिष्यशाखादिविलासं । मठादिमुद्रेचेनि मिसं ।  
 घातले आहाती फांसे । निःसंगा येणें ॥  
 घर्नी कुटुंबपणें सरे । तरि वनीं वन्य होऊनि अवतरे ।  
 नागवियां ही शरीरें । लागला आहे ॥  
 ऐसा दुर्जयो जो परिग्रहो । त्याचा फेडूनि ठावो ।  
 भवविजयाचा उत्साहो । भोगितसे तो ॥  
 तेथ अमानित्वादि आघवे । ज्ञानगुणांचे जे मेळावे ।  
 ते कैवल्यदर्शाचे आघवे । रावो जैसे आले ॥  
 तेव्हां सम्यक्ज्ञानाच्या । राणिवा उगाणूनि त्या ।  
 परिवारु होऊनियां । राहत आंगें ॥  
 प्रवृत्तीचिये राजविदी । अवस्थाभेदप्रमदी ।  
 कीजत आहे प्रतिपदी । सुखाचें लोणें ॥  
 पुढां बोधाचिये कांबीवरी । विवेकं दृश्याची मांदी सारी ।  
 योगभूमिका आरती करी । येती जैसेया ॥  
 तेथ ऋद्धिसिद्धीचीं अनेगें । वृंदें<sup>१३</sup> मिळतीं प्रसंगें ।  
 तिये पुष्पवर्षीं अंगें । नाहतसे तो ॥  
 ऐसेनि ब्रह्मैक्यासरिसं । स्वराज्य येतां जवळिके ।  
 झळंबित आहे हरिखें । तिन्ही लोक ॥  
 तेव्हां वैरिया कां मैत्रिया । त्यासि माझे म्हणावया ।  
 समानता धनंजया । उरोचिही ना ॥  
 हे ना भलेतेणें व्याजें । तो जयातें म्हणे माझे ।  
 ते नोडवैचि कां दुजे । अद्वितीय जाला ॥

ज्ञा. १८. १०४७-१०७४.

१ चिन्ह. २ निःसंगमनुष्याप्रत. ३ मांडलिक. ४ राज्य. ५ अपून. ६ राज-  
 मार्ग. ७ जाग्रत् स्वप्न सुषुत्यादि सुंदर स्त्रिया. ८ निंबलोण. ९ सोन्याची कांठी.  
 १० विवेकरूपी चोपदार. ११ गर्दी. १२ जणूकांहीं. १३ समुदाव. १४ उच्च-  
 बळणें. १५ हर्षानें. १६ प्राप्त होत नाहीं, सांपडत नाहीं.

## १७५. आत्मानुभवाचा पट्टाभिषेक.

तयावरी जैत रे जैत । म्हणोनि ध्यानाचें निशाण वाजत ।  
 दिसे तन्मयाचें झळकत । एकछत्र ॥  
 पाठीं समाधीश्रियेचा अशेखा । आत्मानुभवराज्यसुखा ।  
 पट्टाभिषेक देखा । समरसें जाहला ॥

ज्ञा. ९. २१७-२१८.

## १७६. देवभक्तांचा आत्यंतिक संयोग.

अगा पूर्वापर सागर । यया नामासींचि सिनार ।  
 येर आघवें तें नीरें । एक जैसें ॥  
 तैसा श्रीकृष्ण पार्थ पेसें । हें आंगाचिपासीं दिसे ।  
 मग संवादीं जी नसे । कांहींचि भेद ॥  
 पै दर्पणाहूनि चोखें । दोन्हीं होतीं सन्मुखें ।  
 तेथ येरीं येरें देखें । आपणपें जैसें ॥  
 तैसा देवेंसीं पंडुसुत । आपणपें देवीं देखत ।  
 पांडवेंसीं देखे अनंत । आपणपें पार्थीं ॥  
 देव देवाभक्तालार्गीं । जिये विवर देखे आंगीं ।  
 येरुही तियेचि भागीं । दोन्ही देखे ॥  
 आणिक कांहींचि नाहीं । म्हणोनि करिती काई ।  
 दोघे येकपणें पार्हीं । नांदताती ॥  
 आतां भेद जरी मोडे । तरी प्रश्नोत्तर कां घडे ।  
 ना भेदचि तरी जोडे । संवादसुख कां ॥  
 पेसें बोलतां दुजेपणें । संवादीं द्वैत गिळणें ।  
 तें आइकिलें बोलणें । दोघांचें मियां ॥

उट्टनि दोन्ही आरसे । वोडवलियां सरिसे ।  
 कोण कोणा पाहातसे । कल्पार्थे पां ॥  
 कां दीपान्समुख । ठेवलिया दीपक ।  
 कोण कोणा आर्थिक । कोण जाणे ॥  
 ना ना अर्कापुढे अर्क । उदयलिया आणिक ।  
 कोण म्हणे प्रकाशक । प्रकाश्य कवण ॥  
 हें निर्धारू जातां फुडें । निर्धारासि ठके पडे ।  
 ते दोघे जाले येवढे । संवादें सरिसें ॥  
 जी मिळतां दोन्ही उदकें । माजि लवण वारू ठाके ।  
 कीं तयांसीही निमिखें । तेंचिं होय ॥  
 तैसें श्रीकृष्ण अर्जुन दोन्ही । संवादले तें मनीं ।  
 धरितां मजही वानी । तेचि होतसे ॥  
 ऐसे म्हणे ना मोटकें । तंव हिरोनि सात्त्विकें ।  
 आठव नेला नेणों कें । संजयपणाचा ॥  
 रोमांच जंव फरके । तंव तंव आंग सुरकें ।  
 स्तंभस्वेदातें जिकें । एकला कंप ॥  
 अद्वयानंदस्पर्श । दिठी रसमय जाली असे ।  
 ते अश्रु नव्हती जैसे । द्रवत्वचि ॥  
 नेणों काय न माय पोटी । काय नेणों गुंफे कठी ।  
 वागंथा पडत मिठी । उससाचिया ॥  
 किंबहुना सात्त्विकां आठा । चाचरं मांडितां उमेठां ।  
 संजय जाहलासे चोहटा । संवादसुखाचा ॥

ज्ञा. १८ १९८९-१६०७.

१ घासून. २ पुढे ठेवणें. ३ सारखें, एकासमोर एक. ४ इच्छा करणारा.  
 ५ स्तब्धता. ६ क्षणांत. ७ प्रकार. ८ उभारे. ९ संकोचें. १० शब्दार्थाखळ.  
 ११ श्वासोश्वास. १२ बोंबडी वळली असतां. १३ आतिशय. १४ चवाटा.

## ५. उपसंहार.

१७७. जेथें देवभक्तांचा संयोग आहे तेथें विजय  
ठेवलेलाच आहे.

यया बोला संजयो म्हणे । जी येरयेरांचें मी नेणें ।  
परि आयुष्य तेथें जिणें । हें फुडें कीं गा ॥  
चंद्र तेथें चंद्रिका । शंभु तेथें अंबिका ।  
संत तेथें विवेका । असणें कीं जी ॥  
रावो तेथें कटक । सौजन्य तेथें सोइरीक ।  
वन्हि तेथें दाहक । सामर्थ्य कीं ॥  
दया तेथें धर्म । धर्म तेथें सुखागम ।  
सुखीं पुरुषोत्तम । असे जैसा ॥  
वसंत तेथ वन । वन तेथ सुमन ।  
सुमनीं पार्लिंगन । सारंगांचीं ॥  
गुरु तेथ ज्ञान । ज्ञानीं आत्मदर्शन ।  
दर्शनीं समाधान । आथि जैसे ॥  
भाग्य तेथ विलास । सुख तेथ उल्लास ।  
हें असो तेथ प्रकाश । सूर्य जेथें ॥  
तैसे सकळ पुरुषार्थ । जेणें स्वामी कां सनाथ ।  
तो श्रीकृष्णरावो जेथ । तेथ लक्ष्मी ॥  
आणि आपलोनि कांतेसीं । ते जगदंबा जयापासीं ।  
अणिमादिकी काय दासी । नव्हती तयांतें ॥  
कृष्ण विजयस्वरूप निजांगें । तो राहिला असे जेणें भागें ।  
तें जय लागवेगें । तेथेंचि आहे ॥  
विजयी नामें अर्जुन विख्यात । विजयस्वरूप श्रीकृष्णनाथ ।  
अ्रियेसीं विजय निश्चित । तेथेंचि असे ॥

तयाचिये देशींच्या झाडीं । कल्पतरूतें होडी ।  
 न जिणावें कां येवढीं । मायबापें असतां ॥  
 ते पाषाणही आघवे । चितारतें कां नोहावे ।  
 तिये भूमिके कां न यावें । सुवर्णत्व ॥  
 तयाचिया गांवींचिया । नदी अमृतें वाहाविया ।  
 नवल काय राया । विचारीं पां ॥  
 तयाचे बिसाट शब्द । सुखें म्हणों येती वेद ।  
 सदेह सच्चिदानंद । कां नोहावे ते ॥  
 पै स्वर्गापवर्ग दोन्हीं । इयें पदें तया अधीनीं ।  
 श्रीकृष्ण बाप जननी । कमळा जया ॥  
 म्हणौनि जिया बाहीं उभा । तो लक्ष्मीयेचा वल्लभा ।  
 तेथ सर्व सिद्धी स्वयंभा । येर मी नेणें ॥  
 आणि समुद्राचा मेघ । उपयोगें तयाह्नि चांग ।  
 तैसा पार्थी आजि लागे । आहे तये ॥  
 कनकत्वदीक्षागुरु । लोहा परीस होय कीरु ।  
 परि जगा पोसिता व्यवहारु । तेंचि जाणें ॥  
 येथ गुरुत्वा येतसे उणें । ऐसें झणें कोणी म्हणे ।  
 वन्दि प्रकाश दीपपणें । प्रकाशी आपुला ॥  
 तैसा देवाचिया शक्ती । पार्थ देवासीच बहुती ।  
 परी माने इये स्तुती । गौरव असे ॥  
 आणि पुत्रें मी सर्वगुणीं । जिणाचा हे बाप शिराणी ।  
 करी, ते शार्ङ्गपाणीं । फळा आली ॥  
 किंबहुना ऐसा नृपा । पार्थ जालासे कृष्णकृपा ।  
 तो जयाकडे साक्षेपा । रीती आहे ॥

१ पैबेनें. २ भलते, अव्यवास्थित. ३ स्वर्ग व मोक्ष. ४ लक्ष्मी. ५ संबंघ.  
 ६ आवड, इच्छा. ७ दक्षतापूर्वक.

तोचि गा विजयासि ठावो । येथ तुज कोण संदेहो ।  
 तेथ नये तरी वावो । विजयोचि होय ॥  
 म्हणौनि जेथ श्री श्रीमंत । जेथ तो पंडुचा सुत ।  
 तेथ विजय समस्त । अभ्युदय तेथ ॥  
 जरी व्यासाचेनि साचें । धिरे मन तुमचें ।  
 तरी या बोलाचें । धुवंचि माना ॥  
 जेथ तो श्रीवल्लभ । जेथ भक्तकदंब ।  
 तेथ सुख आणि लाभ । मंगळाचा ॥  
 या बोला आन होये । तरी व्यासाचा अंक न वाहे ।  
 ऐसें गाजोनि वाहे । उभिली तेणें ॥

ज्ञा. १८. १६३२-१६९९.

### १७८. ईश्वराचें प्रसाददान.

आतां विश्वात्मकें देवें । येणें वाग्यज्ञें तोषावें ।  
 तोषोनि मज द्यावें । प्रसाददान हें ॥  
 जे खळाची व्यंकटी सांडो । तथा सत्कर्म रति वाढो ।  
 भूतां परस्परें पडो । मैत्र जीवांचें ॥  
 दुरिताचें तिमिर जावो । विश्व स्वधर्मसूर्य पाहो ।  
 जो जें वांछील तो तें लाहो । प्राणिजात ॥  
 वर्षत सकळमंगळीं । ईश्वरनिष्ठांची मांदियाळी ।  
 अनवरत भूतळीं । भेटो तयां भूतां ॥  
 चलां कल्पतरूंचे आरव । चेतनां चिंतामणींचे प्राव ।  
 बोलते जे अर्णव । पीयूषाचे ॥

१ खोटा. २ सत्यत्व, अढळत्व. ३ शिष्यत्व, अंकितपण. ४ प्रसादाचें दान.  
 ५ वक्रदृष्टी. ६ पातकाचें. ७ अंधार. ८ समुदाय. ९ निरंतर, अखंड.  
 १० चालत्या. ११ अंकुर. १२ सजीव.

चंद्रमे जे अलांछन । मार्तंड जे तापहीन ।  
 ते सर्वाही सदा सज्जन । सोयरे होतु ॥  
 किंबहुना सर्वसुखीं । पूर्ण होऊनि तिहीं लोकीं ।  
 भजिजो आदिपुरुषीं । अखंडित ॥  
 आणि ग्रंथोपजीविये । विशेषे लोकीं इये ।  
 दृष्टादृष्टविजयें । होआवें जी ॥  
 येथ म्हणे श्रीविश्वेशरावो । हा होइल दानप्रसावो ।  
 येणें वरें ज्ञानदेवो । सुखिया जाला ॥

ज्ञा. १८. १७९४-१८०२

### १७९. एकनाथसंशोधन.

श्रीशके पंधराशें साहोत्तरीं । तारणनाम संवत्सरीं ।  
 येकाजनार्दनं अत्यादरीं । गीताज्ञानेश्वरीप्रति शुद्ध केली ॥  
 ग्रंथ पूर्वीच अतिशुद्ध । परी पाठांतरीं शुद्ध अबद्ध ।  
 तो शोधूनियां एवंविध । प्रति शुद्ध सिद्ध ज्ञानेश्वरी ॥  
 नमो ज्ञानेश्वरा निष्कलंका । जयाची गीतेची वाक्कितां टीका ।  
 ज्ञान होय लोकां । अतिभाविकां ग्रंथार्थियां ॥  
 बहुकाल पर्वणी गोमटी । भाद्रपदमास कपिलाषष्ठी ।  
 प्रतिष्ठानीं गोदादटीं । लेखनकामाठी संपूर्ण जाहाली ॥  
 ज्ञानेश्वरीपाठों । जो आंवी करील मन्हाटी ।  
 तेणें अमृताचे ताटीं । जाण नरोटी ठेविली ॥

# अध्यायसूचि.



ओंव्या	पृष्ठ	ओंव्या	पृष्ठ
<b>अध्याय १ ला.</b>		<b>अध्याय ५ वा.</b>	
२२-२७.	३	१०५-१०८.	१६१.
		१३१-१३५.	१७५.
<b>अध्याय २ रा.</b>		<b>अध्याय ६ वा.</b>	
२३७-२४२.	१०९	३२-३५.	४
२५६-२६३.	५१	४९-५३.	११०.
२९७-३००.	१६७	८१-८४.	११०
३११-३१४.	६४	९०-१०४.	१६६
३६२-३६७.	१६२	१५२-१६०.	१३७
<b>अध्याय ३ रा.</b>		१६३-१७९.	१५३
६८-७४.	१६६	१८६-१९१.	१६४
८५-९४.	१२४	२७४-२७९.	१५४
१५५-१५९.	१२०	३४९-३५१.	१११
१७२-१७६.	१२०	३६०-३६७.	१६५
<b>अध्याय ४ था.</b>		<b>अध्याय ७ वा.</b>	
८-११.	१८०	१०-१३.	१७५.
९९-१०२.	११९	६८-९७.	४२
१६५-१७१.	१४८	११४-१२६.	१९०
		१३०-१३४.	१७८



ओंव्या	पृष्ठ	ओंव्या	पृष्ठ
<b>अध्याय ८ वा.</b>		३५५-३६६.	१९१
७५-८०.	१५५	३६७-३८१.	५०
८१-८३.	१५१	३८२-३९७.	१८५
८७-९०.	१५७	४००-४०६.	१२७
९१-९९.	१८८	४१८-४२८.	१४१
१२०-१३४.	१८८	४३०-४४०.	१४४
१३६-१३९.	१९०	४४१-४६०.	१४३
१९६-२०३.	१८९	४६५-४७१.	१४०
२४८-२५७.	१६४	४९०-४९४.	१३८
		४९६-५१६.	१४०
<b>अध्याय ९ वा.</b>		<b>अध्याय १० वा.</b>	
११०-१२९.	१४	९-१५.	४
१४०-१५२.	४५	६५-६९.	५०
१५६-१७१.	४६	७२-८०.	५२
१८८-१९६.	१९३	९८-११८.	४८
१९७-२११.	१५१	११९-१२८.	१७९
२१७-२१८.	१९७	१२९-१३९.	१८४
२२१-२२७.	६६	१४१-१४३.	१५७
२४४-२४८.	१९४	१४४-१७२.	१४७
२५०-२६१.	१४५	१९२-२००.	१६३
२८०-२८५.	४३	२५९-२६३.	५२
२८६-२९३.	४३	<b>अध्याय ११ वा.</b>	
३००-३०५.	४२	१७-२४.	१०
३०७-३३४.	१२३	२८-३८.	५३
३३५-३४३.	१८२		

ओंव्या

८१-८८.
१५४-१५९.
१७६-१९६.
२२६-२३४.
२३७-२४१.
२४५-२५४.
२७१-२७९.
३२६-३३६.
३६६-३७०.
४६६-४७०.
५१९-५३२.
५५५-५७४.
६०९-६३९.
६४०-६४६.
६८५-६९१.

पृष्ठ

५४
५५
५५
१५८
१५८
१७४
१५९
४७
१७४
४४
१५६
५६
५८
५९
१४४

ओंव्या

१९७-२१३.
२१४-२३७.

पृष्ठ

१११
१८५

अध्याय १३ वा.

१-५.

१३४-१४१.
१५१-१५६.
१८५-२०२.
२०३-२१७.
२४१-२५५.
२६१-२७२.
२७३-२७६.
२७८-२९०.
२९३-३१२.
३४४-३५१.
३५६-३६७.
३६९-३८४.
३८५-३९०.
३९६-४०३.
४०४-४०८.
४३१-४३६.
४४२-४५९.
४६२-४८४.
४८५-४९९.
५०२-५१२.
५१३-५२४.
५२५-५३४.

६
१४
२५
६६
६८
६९
७१
७०
७०
७३
७३
७४
७५
७५
७६
७६
७७
७८
८०
८१
८२
८३
८४

अध्याय १२ वा.

१-१९.
३४-३९.
४०-५९.
६०-७५.
७६-८५.
८७-९६.
१०४-११३.
११४-१२४.
१४४-१६३.
१९०-१९६.

६
५९
६०
१५५
१८३
१८६
१५२
१२७
१८१
१६१

ओंव्या	पृष्ठ	ओंव्या	पृष्ठ
५३६-५९०.	८६	३७१-३८१.	१७१
५९४-५९९.	८७	३८२-३८७.	१७२
६०४-६११.	८८	३८९-४००.	१७३
६१२-६१४.	८७		
६१६-६३३.	८९	<b>अध्याय. १५ वा.</b>	
६५३-८५२	९७	१-८.	८
८६६-८८९.	६२	१८-२८.	१०
९१५-९३८.	६१	४६-७०.	३४
९५८-१०३६.	१८	७२-७९.	३५
१०३७-१०४७.	१३८	८०-९०.	३६
१०५९-१०८०.	४८	११०-१४०.	३८
१०९५-११२४.	२६	२१०-२२३.	३९
		२२४-२५४.	४०
<b>अध्याय १४ वा.</b>		२५५-२६५.	१३४
१-१६.	७	२६६-२८३.	१६०
६८-११७.	१९	२८४-३०५.	१६८
११८-१२८.	४९	३१७-३३४.	३१
१३९-१५४.	१२९	३६१-३९०.	३३
१६१-१७२.	१३०	४७१-४७७.	२०
१७४-१९४.	१३१	४७८-५०१.	२१
२०५-२१४.	२७	५०२-५२४.	२२
२१५-२२२.	२८	५२६-५३२.	२३
२२७-२४३.	२९	५४०-५५६.	२४
२४४-२६०.	३०		
२८७-३१५.	१३३	<b>अध्याय १६ वा.</b>	
३१९-३४८.	१६९	१-१६.	६४
३५०-३६५.	१७०		

ओंव्या

पृष्ठ

ओंव्या

पृष्ठ

१७-३०.	९
६८-१०८.	९९
११३-१८५.	१०४
१८६-२०६.	१०५
२०७-२१२.	१०६
२१७-२६३.	१०९
४२४-४४४.	१३६

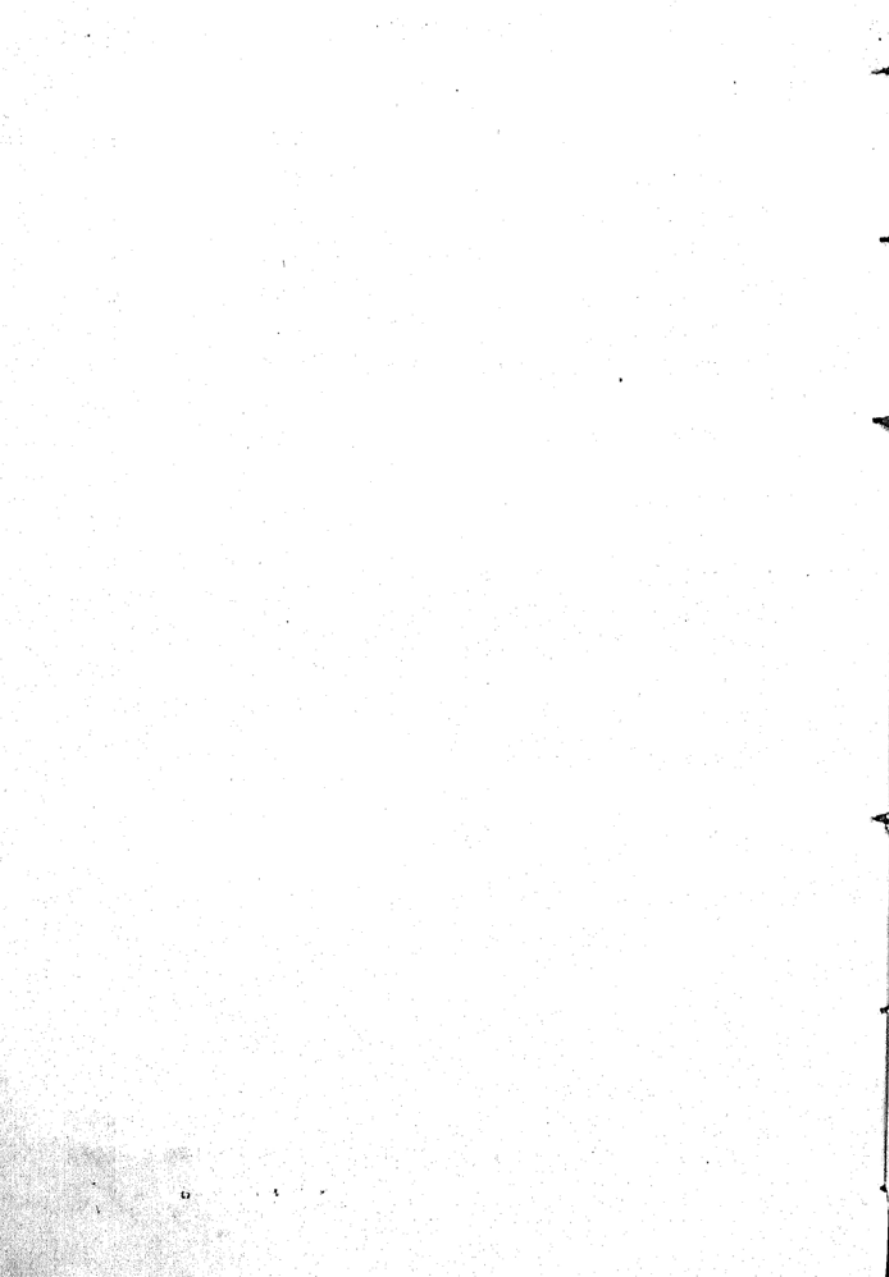
१४९-१६४.	१२२
१६६-१७६.	१२५
९१६-९२२.	१२८
९६६-९८४.	१४९
९९६-१०१०	१७५
१०४७-१०७४.	१९६
१०७६-१०८९.	१७८
११८०-११८५.	१९४
१३५३-१३६७.	१९३
१३९८-१४१६.	११९
१५८९-१६०७.	१९८
१६३२-१६५९.	२०१
१७०८-१७३५.	१३
१७५१-१७६३.	३
१७९४-१८०२.	२०२
१८०३-१८११.	१

अध्याय १७ वा.

१७०-१८४.	११३
२००-२१३.	११४
२१५-२२३.	११५
२२४-२३६.	११६
२४२-२५२.	११६
२५४-२६२.	११७

अध्याय १८ वा.

१२५-१३४.	१२६
----------	-----



# JNANESVARA.

## TABLE OF HEADINGS.

### I. Introductory.

SECTION	PAGE
1 Place and time of the composition of the work.	1
2 Spiritual lineage of Jñāneśvara.	2
3 Jñāneśvara's respect for his Guru.	3
4 The grace of the Guru is competent to all things.	3
5 The power of the Guru is indescribable.	4
6 Invocation to the Grace of the Guru.	5
7 The grace of the Guru.	6
8 The Guru can never be adequately praised.	7
9 Worship of the feet of the Guru.	7
10 The Sun of Reality identified with Nivrittinātha.	8
11 The great efficacy of the grace of Nivrittinātha.	9
12 Jñāneśvara's humility before the saints.	10
13 The self-respectful humility of Jñāneśvara.	11

### II. Metaphysics.

14 The Ātman is the Spectator ; Prakṛiti is the Actor.	13
15 Images to exhibit the relation of Prakṛiti and Puruṣa.	14
16 The Prakṛiti and the Puruṣa.	15
17 The Prakṛiti and the Puruṣa.	18
18 The Mutable, the Immutable, and the Transcendent.	19
19 The Mutable.	20

20	The Immutable.	21
21	The Transcendent.	22
22	The Body, a complex.	24
23	The perishable Body and the imperishable Soul.	25
24	What happens when a man dies when Sattva, Rajas, and Tamas are augmented.	26
25	Personal and Impersonal Immortality.	30
26	Re-incarnation, an illusion.	32
27	Description of the Aśvattha Tree.	33
28	Description of the upward Root.	34
29	How the Root germinates.	35
30	The Aśvattha, the type of unreality.	36
31	The knowledge of Unreality is the cause of its destruction.	38
32	The Origin, the Being, and the End of the Tree of Existence.	39
33	A devout meditation on God enables one to cross the flood of Māyā.	41
34	The stark-blind deniers of God.	42
35	The Argument from Omnipotence.	42
36	The function of God in the world.	43
37	Man, only the occasional cause of his actions.	44
38	The Eternal God cannot be found by hunting after perishable Images.	44
39	Anthropomorphism condemned.	45
40	The infinite awe in Creation for God.	46
41	God is the eternal source of all.	47
42	The wise man is he who sees Identity in Difference.	48
43	"Natura Naturans" and "Natura Naturata."	49
44	God cannot be known.	49
45	Knowledge is Ignorance before God.	50
46	The knowledge of Ātman is superior to the knowledge of the Vedas.	51
47	He who knows Him is the acme of creation.	51

48	To know God is to know all His manifestations.	52
49	Arjuna's longing after the Vision of the Universal	
	Ātman.	53
50	The Original Form of God.	54
51	Viśvarūpa, unseen by the physical vision of Arjuna.	54
52	Viśvarūpa, seen by the intuitive vision.	55
53	The seeking of forgiveness before God.	56
54	Arjuna's fear condemned.	56
55	God takes on the human form again.	58
56	The Bhaktas superior to the Jnānins.	59
57	Those who follow the Impersonal also themselves	
	reach the Person.	60
58	Characterisation of the Absolute.	60
59	Characterisation of the Absolute.	61
60	The Sun of Absolute Reality.	63

### III. Ethics.

61	The seductive power of the senses.	64
62	Humility.	64
63	The extreme humility of the Saint.	66
64	Unpretentiousness.	67
65	Harmlessness.	68
66	Sufferance.	73
67	Straight-forwardness.	74
68	Devotion to the Guru.	74
69	Purity.	79
70	Steadfastness.	80
71	Self-control.	81
72	Dispassion.	82
73	Unegoism.	83
74	Pessimism.	84
75	Un-attachment.	87
76	Love of solitude.	87



77 God-devotion.	88
78 What is Knowledge ?	88
79 What is Ignorance ?	89
80 The Divine heritage.	97
81 The Demoniac heritage.	106
82 True intellect is that which finds its heaven in God.	109
83 Dispassion, the <i>sine quâ non</i> of the pursuit of God.	109
84 Annihilation of " desire " means the realisation of Ātman.	110
85 Observation of the Mean is the <i>sine quâ non</i> of spiri- tual life.	110
86 The life of Equanimity.	111
87 The nature of true Sacrifice.	112
88 Penance in which Sattva predominates : Bodily penance.	113
89 Penance of Speech.	114
90 Mental Penance.	115
91 Penance in which Rajas predominates.	116
92 Penance in which Tamas predominates.	117
93 Resignation to God is identification with Him.	117
94 The reconciliation of action and actionlessness.	119
95 The realiser of Ātman does not negate " duties ".	119
96 Those who are sunk in Karman do not deserve the gospel of actionlessness.	120
97 From action to actionlessness.	121
98 Works and Realisation.	122
99 The performance of " duty " is a Divine ordinance.	123
100 Actions should be done with un-attachment.	124
101 Renunciation of the fruits of action.	125
102 Offer your actions to God.	126
103 The offering of works to God.	127
104 We should worship God with our actions.	128
105 Sattva, Rajas, and Tamas as born from the Prakṛiti.	128
106 Liberation from the thralldom of the Qualities.	131

- 107 The moral process of the destruction of the *Aśvattha*. 133  
 108 He, who leaves away passion, anger, and covetousness, will alone reach God. 134

#### IV. Mysticism.

- 109 The pathway to God. 136  
 110 The ways of reaching God. 137  
 111 God must be sought after through all miseries. 138  
 112 The attainment of God puts an end to all sorrow. 138  
 113 God can be attained through love, or fear, or any other intense emotion. 140  
 114 The sinner can become a saint. 141  
 115 No castes recognised in God-devotion. 142  
 116 The uselessness of a life without *Bhakti*. 143  
 117 The nature of *Bhakti*. 144  
 118 Devotion means the Vision of Identity through difference. 144  
 119 The sensual life and the spiritual life. 145  
 120 The service of the Saints leads them to impart knowledge. 147  
 121 One meets the Guru in the fulness of time. 148  
 122 Celebration of God's Name. 149  
 123 Even a lame man can reach the top of a mountain by proper means. 151  
 124 The importance of practice in spiritual life. 151  
 125 The place for meditation. 152  
 126 The Serpent and the Sound. 153  
 127 The difficulties of the life of Yoga. 154  
 128 Meditate on God as everywhere. 155  
 129 The Vision of God as everywhere. 155  
 130 The *Ātman* as eternal light. 156  
 131 God as an eternal beacon-light. 157  
 132 The infinite lustre of the *Ātman*. 157

133	The Ātman seen within and without.	158
134	Contradictions reconciled in the Ātman.	158
135	Self-realisation.	159
136	He who realises the Ātman has no need of sensual enjoyment.	160
137	He who enjoys the happiness of the Self <i>ipso facto</i> leaves sensual enjoyment.	161
138	The realiser of Ātman does not crave for any other kind of happiness.	161
139	The spiritual nectar.	162
140	The Devotee rises superior to the considerations of body.	163
141	The physical and other effects of God-meditation.	164
142	The mental and spiritual effects of God-meditation.	164
143	The marks of knowing the God-realiser.	165
144	Characteristics of a God-realiser.	166
145	The knowledge of Ātman gives eternal "equanimity."	167
146	The moral characteristics of self-realisation.	167
147	By what marks should one know a man who has reached identity with God ?	168
148	The physical and psychological marks of God-vision.	173
149	The psychological effects of God-vision.	174
150	" Union " is the characteristic of God-realisation.	174
151	Rare is the man who reaches the End.	175
152	Perfection shall be attained only gradually.	175
153	Asymptotic approximation to God.	177
154	God, the sole engrossing object of the saint.	178
155	The communion of saints.	179
156	Who is the most beloved of God ?	180
157	The devotee is the Beloved ; God is the Lover.	180
158	The office of God for the welfare of the saint.	181
159	God fulfils the aims of the devotee.	182
160	God's love for the saint.	183
161	God's love for the saint.	184

162 God's love for the saint.	185
163 God leads the devotee onwards in the spiritual path.	186
164 The Grace of God at the time of death.	187
165 How one should die in God?	188
166 There is no return from the home of God.	188
167 The union of Saint and God.	189
168 The meaning of liberation during life.	190
169 The Saint has attained to Union with God even during his life.	190
170 The practical way to union.	192
171 Description of a unitive devotee.	193
172 Realisation of union.	194
173 The Post-ecstatic Awakening.	194
174 The Bliss of the attainment of Swaraj.	195
175 The Unitive victory.	197
176 Description of the Unitive life.	197

## V. Epilogue.

177 Victory to him who is the friend of God.	199
178 The asking of Grace from God.	201
179 The subscription of Ekanātha.	202

---





Cell  
123/3176

7/10

Central Archaeological Library,  
NEW DELHI.

35827

Call No. 891.461/Jua/Rau

Author—Ranade, R.D

Title—Jhanesvara—Vacana  
mrita.

Date of Issue | Date of Return

*"A book that is shut is but a block"*

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY  
GOVT. OF INDIA  
Department of Archaeology  
NEW DELHI.

Please help us to keep the book  
clean and moving.